(બુધ્ધીનો ખજાનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.)

બિરબલ

અને

બાદશાહ.

અપૂર્વ જ્ઞાન સાથે ગમ્મત આપનારી વાર્તાઓનો સંગ્રહ.

ભાગ ૧ થી ૧૮ સુધી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્તા

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે—બુકસેલર.

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

અમદાવાદ—પીરમશા રોજાપાસે " શ્રી સત્ય ભાગ " પ્રીન્ટીંગ
પ્રેસમાં પટેલ પોચાભાઈ ચકભાઇએ છાપ્યું.

આવૃતી ૧૧ મી   સને ૧૯૧૭   પ્રત ૫૨૦૧

કીંમત ૦—૧૨—૦

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

બિરબલ અને બાદશાહ.

ની રસિક મનમોહન અને ચમત્કારિક વાર્તાઓ.

ભાગ પહેલો.

પ્રિય વાચક વૃંદ ! બિરબલ અને બાદશાહ કોણ હતા ? તથા ક્યાં તેમનાં જન્મ સ્થાન અને કેવા પ્રકારે હિંદના ઇતિહાસ રૂપ પરમ રમ્ય અનુપમ નાટ્યશાળામાં આર્ય અને અનાર્યનાં મન આકર્ષિ લેનાર અત્યુત્તમ ચાલાક ખેલાડી નીવડયા ? તેનું ટુંક વૃતાંત આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યું છે પરંતુ બિરબલની અનહદ ચાતુર્યતા, સમય સુચકતા, બુદ્ધિ, કૌશલ્યતા, રાજ્ય ખટપટ અને હાજર જવાબ વિશેની કહાણીઓથી આપ હજુ અજ્ઞાત છો. જેથી તે આતુરતા અલગી કરવા નીચેની વાર્તાઓ વાંચો.

બિરબલનુ વૃત્તાંત.

સુજ્ઞ સજ્જનો ! આ આપની આર્ય ભુમિના આર્ય (ક્ષત્રી -) વીરો કે જેમણે પોતાની ભુમાતાના રક્ષણાર્થે તન, ધન, પૂત્ર પરિવારાદિની કશી દરકાર ન રાખતાં અનન્ય પ્રકારે સ્વભુ માતની જે સેવા બજાવી હતી તે વિશેના કેટલાંક વૃત્તાંતો આપ સાહેબોના જાણવામાં છે એટલે અત્રે વિશેષ પિષ્ટપેષણ કરવાની આવશ્યકતા નથી. પરંતુ કહેવાનું એ છે કે એ આર્ય વીરોની સ્વતંત્રતા પ્રતાપી છેવટની પૃથુરાજ ચહુઆણના કામાંધપણાથી નષ્ટ પામી અર્થાત પરતંત્રતાને

વાપરી અડગપણે રાજ્યતંત્રની દોરી હાથ રાખી હતી. તર્ક અને પઠાણો પોતાના રાજ્યમાં સારા સારા હોદ્દા ઉપર અને લશ્કરમાં હતા. તેમને બહેરામખાંનો ભય ભય થવાથી મુગલોને શતરૂ સમજી ખટપટ અને જુદાઇથી વર્તવા લાગ્યા. તદપિ અકબરશાહે આર્યવીરો, ક્ષત્રી નરવરો અને યવનોને એક સરખા ગણી પર્મ મમતાવડે સર્વેનાં મન પોતાના ભણી આકર્ષિ લીધાં તથા શામ, દામ; દંડ, ભેદની રચના ચલાવી અસજ્જન અને દુર્જનોને પોતાના વશિભુત બનાવી દીધા. ટોડરમલ જેવા જમાબંદીના કામ ઉપર ચતુર કામેલને સ્થાપી ઉતમ પ્રકારે કાર્ય ચલાવવા માંડ્યું. જેપુરના રાજા ભગવાનસિંહજી જેવાઓને મોટા સરદારો નીમી શતરૂઓને હરાવ્યા. જ્યાં ત્યાં નીતિ, વિવેક, વિચાર, વિદ્યા, હુન્નર વધારવા પુષ્કળ કાળ ને ધનની આહુતી આપી પોતાના રાજ્યમાં વિવિધ વિદ્યાઓનો પ્રચાર કર્યો. દારૂ, વ્યભીચાર, ગૌ વધ, સતી થવાનો, ગુલામ કરવાનો અને જજીઆ વેરા વિગેરેના અઘટીત રીવાજો બંધ કરી દાન, પુન્ય, ધર્મ ચર્ચા, ઈશ્વર ભજનાદિ સુકાર્યો કરી પ્રાચીન ગ્રંથોનાં ભાષાંતરો–તરજુમા, ન્યાયનાં પુસ્તકો વગેરે લખાવી તેમજ કૃષિકાર વિદ્યા, ગણીત, કાવ્યાદિ અનેક પ્રાચીન વિદ્યાને પુર્નજન્મ આપી આર્યાવર્તનને વિશેષ દીપાવ્યો.

અકબરશાહના દરબારમાં બીરબલ, ફૈજી, અબુલફજલ, તાનસેન, ગંગ કવિ, જગન્નાથ પંડિત વગેરે ઘણાજ હુશીયાર કવિ, પંડિતો અને ચતુર બુદ્ધિમાન પુરૂષો વિદ્યમાન હતા. હમેશાં જ્ઞાન ગોષ્ટી સત્ય શોધન, અદલ ઇન્સાફ અને ગુણવાન હુનરી, વિદ્વાનોનો શોધ કિંવા ગુણ ગ્રહણ કરી યોગ્ય સત્કાર કરી નિરંતર આનંદમાં કાળ ક્રમણ કરતો હતો. માત્ર તે ત્રણ કલાક નિંદ્રા લેતો

હતો, નિમેલા વખતે દરેક પંથના પંડિતોની સભા ભરી વિદ્યા વિનોદ મેળવતો હતો; તેમજ યવન છતાં આર્ય વિદ્વાનોના સહવાસથી આર્ય દેવોના અગ્નિ, સુર્યનો ઉપાસક હતો. એટલુંજ નહિ પણ દર રોજ સુર્યના દર્શન કરી હાથમાં માળા લેઇ સુર્ય સહસ્ત્ર નામના પાઠનો પાઠ કરી ભોજન કરતો હતો. આહા! સત્સંગનો મહીમા અપાર છે! તેજ પ્રમાણે પોતાના જનાનખાનામાં ક્ષત્રીયાણીઓ હોમ—હવન આર્યોના નિયમ પ્રમાણે કરતી હતી, પોતાની પટરાણી જોધપુરના રાજા માલદેવની પુત્રી જોધબા હતા; અને તેવોજ પુત્ર સલીમ (જહાંગીર) શાહ હતો. સારાંશમાં સર્વ પ્રકારે આર્ય અને અનાર્યને સુખદાયી હતો; તેમજ વિદ્વાન, ઉદાર, પ્રમાણિક, શુરવીર, ગુણગ્રાહી અને વિદ્યા—કળાનો પિતારૂપ હતો. તેથીજ ઉક્ત મહાન પુરૂષને આજે કોઇ પણ યાદ કરી ધન્યવાદ આપી ગવાંનંદી બને છે.

વ્હાલા વીરો, એ પવીત્ર ગુણ મંદિર, મુગલકુળ કમળ દિવાકર અકબરશાહ પણ આફાની દુનિયાને છોડી આશરે ૬૩ વર્ષની ઉમ્મરે (સં. ૧૬૬૧ માં પોતાના પુત્ર જહાંગીરને રાજ્ય સોંપી બેહસ્તનસીન (સ્વર્ગવાસ) થયો. ધન્ય છે એવા ઉદાર વિદ્યા વિલાસી શેહેનશાહને!

સ્વદેશ બાંધવો! હવે ભારત માર્તંડ રૂપ બુદ્ધિશાળી બિરબલના વૃત્તાંત તરફ દ્રષ્ટિ કરીશું તો સખેદાશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતું નથી; કેમકે તે મહાન પુરૂષનો જન્મ ક્યાં અને ક્યારે થયો? તેમજ તેણે કોની પાસે વિદ્યાભ્યાસ કર્યો? મુખ્ય નામ શું હતુ તે વિશે હજુ કશો પતો મળતો નથી. માત્ર એટલુંજ અજવાળામાં આવ્યું છે કે તેના પિતાનું નામ મહિદાસ કિંવા શિવદાસ કે બ્રહ્મદાસ હતું તેને બ્રહ્મભાટ કહે છે અને કેટલાક બ્રાહ્મણ કહે છે. પરંતુ ઘણાક દાખલા દલિલોથી સિદ્ધ થાય છે કે બ્રાહ્મણજ હતો; પરંતુ

કેવી જ્ઞાતિનો બ્રાહ્મણ હતો તે સિદ્ધ થઇ શકતું નથી !

બિરબલ ગરીબ સ્થિતિવાળો પણ કુલીન હતો. હીંદી, સંસ્કૃત ફારસી અને કાવ્ય રચના વગેરેનું અતિ ઉત્તમ જ્ઞાન મેળવેલું હતું; તેમજ ઘણોજ ચાલાક; બુદ્ધિવંત, હાજર જવાબી, સમયસુચક, શુરવીર, ધૈર્યવત, દયાળુ અને સ્વધર્મ સ્વજાત્યાભિમાની હતો.

એક વાર બિરબલે વિચાર્યું કેઃ—"મેં બહુજ પ્રયાસ વડે અધિક ગુણો રૂપ રત્નોનો સંગ્રહ કર્યો; પરંતુ તે રત્નોનો પરિક્ષક પુરૂષ (ઝવેરી) જો મળે તોજ તેની અપાર ખુબી અને કિંમત પ્રસિદ્ધીમાં પ્રકાશમાન થાય; માટે હાલમાં તે ઉત્તમ ઝવ્હેરી રૂપ દિલ્લીપતી વિધમાન છે અને તે ગુણીજનોનો પોષક છે તેમજ ગુણજ્ઞ; અતી ઉદાર તથા કદરદાન છે જેથી ત્યાં અવશ્ય જવું જોઇએ એમ વીચારી ચરિતાર્થની આશાએ દિલ્લીએ જઇ પોંહચ્યો. તે વખતે માત્ર તેની પાસે પાંચ રૂપીયાજ હતાં. વળી પોષાક નમાલો હતો અને દિલ્લી શહેરની રચના તથા ત્યાંના નિવાસીઓના પોષાક મકાન અને વાહનાદિનો દબદબો જોઇ પોતે ધોબીને અમુક પૈસા આપી ભાડાનો પોશાક લેઇ પરિધાન કર્યો. દરબારમાં જવા પરવર્યો પરંતુ દિલ્લીની ઘટા-ઠાઠ જોઇ કેવળ વિસ્મય દેવને સ્વાધીન થઇ ગયો અને મન સાથે તર્ક વિતર્કની શેતરંજ રમવા લાગ્યો ! મહા મહેનતે રાજદ્વારે જઇ પહોંચ્યો અને દ્વારપાળ પાસે અંદર જવાની અરજ કરી, પરંતુ તેણે ચેરી મેરી માગી પણ પોતા પાસે તેટલી રકમનું ઠેકાણું ઘણું નહોતું. તેથી અનેક પ્રકારની આજીજી કરી, તદપિ છેવટે આશા વ્યર્થ ગઇ. મનમાં મહા દુઃખ માનતો ધર્મશાળાનો આશ્રય લેઇ વિચારમાં ગુંથાયો. હવે શી રીતે શાહની ભેટ લેવી ! ગમે તેમ કરીને પણ એક વખત શાહ સુધી પહોંચવું જોતો

સિદ્ધજ છે ! તે શિવાય પાછું જવું એ તો મુર્ખનો ધર્મ છે !!

બીજે દીવસે પોતાના જાણવામાં આવ્યું કે " દરરોજ સવાના પોહોરમાં નામદાર અકબરશા એ કલાક રાજ મહેલના ,ઝરોખામાં એસી નકીદાર પાસે પુકાર કરાવે છે અને તે વખતે ગમે તેની પણ ફરીયાદ જાતે સાંભળે છે." તેથી બીરબલે ભસ્મ—લંગોટી, ફાટેલી ગોદડી, ફુટેલું તુંબડું અને ત્રીશુળાદી વીચીત્ર વેષ ધારણ કરી તે ધર્માસનના ઝરોખા નીચે જઇ પુકાર કર્યો કે " ફરીયાદ છે ફરી યાદ છે ! ફરીયાદ છે ! " તે સાંભળી શાહે પોતાના પાસે બોલાવી ફરીયાદનું કારણ પુછ્યું; તેના ઉત્તરમાં બીરબલે જણાવ્યું કે, **" પાયા હીરા લાખકા, આયા બેચન કાજ; છિના લિયા છક્કડ લગા; ગૌહુરી દગાહુી બાજ. "** આ દુહો સાંભળી શાહે વીસ્મયતા સાથે પુછ્યું કે "મારા શહેરમાં તેવો કોણ જુલમગાર છે?" ત્યારે બીરબલે અનેક કવીતાઓવડે પોતાનું ચાતુર્ય અને બુદ્ધિબળ તથા તાત્કાળીક જવાબ સાથે નીડરતાપણું દર્શાવ્યું; તેથી શાહ ઘણા ખુશી થયા અને અમુલ્ય શીરપાવ આપી દરરોજ પોતાની પાશે આવવા પરવાનગી બક્ષી. છેવટે બીરબલે રૂસવતખોર દ્વારપાળની વાર્તા જણાવી યોગ્ય શાસન અપાવી જોહાકી દ્વાર બંધ પડાવ્યો. કેટલીક વાર્તાઓ ઉપરથી શાહની સાથે બીરબલને અન્ય પ્રકારે મુલાકાત થઇ હોય એમ જણાય છે.

તદનંતર બીરબલે દીનપ્રતીદીન પોતાની અકલ ચાતુર્યતાવડે પ્રતાપી શાહનું મન સ્વાધીન કરી લીધું; તેમ શાહ પણ આનંદ પામી તથા અન્ય લોકોને ચાતુરીનું શીક્ષણ મળવાના હેતુથી વખતો વખત રમુજી અને આશ્ચર્યકારક પ્રશ્નો પુછી જગતના જનોને

આનંદ જ્ઞાન આપતા. બીરબલ પણ પોતાની કવીત્વશક્તી અને વીદ્યાથી કાળ ક્ષેક પ્રધાન મંડળમાં ઉચ્ચ પદવીપર પદસ્ત થયો તથા **" રાજા બિરબલ " " કવિરાય "** નો ઇલકાબ અને શાહની પુર્ણ પ્રતી સાથ **નગરકોટની** મ્હોટી જાગીર સંપાદન કરી બીરબલની ચાતુરી અને ચમત્કૃતી દર્શાવનારી રસીક વારતાઓ બહુજ જગવીદીત થઈ પડી. હીંદુ ધર્મ ઉપર શાહને જે શ્રદ્ધા હતી તે પણ બીરબલનાજ સહવાસની મહીમા હતી !

બીરબલે કેટલીક લઢાઇઓમાં સેનાધીપતીનું પદ ગ્રહણ કરી અધીક વીરતા દર્શાવી શત્રુઓનો પરાજય કરી સ્વબાહુ બળ પણ દર્શાવ્યું હતું તે આર્ય ભુમીના અમુલ્ય રત્નનું છેવટે અફઘાનીસ્થાનની ગેરીલાઓ અને યુસુફઝાઇ પઠાણ લોકો સાથેની લડાઇમાં સંવત ૧૬૪૧ માં અકસ્માત મરણ નીપજ્યું હતું અને તે અકસ્માત મરણની ખબર પડતાં શાહના હૃદયમાં કારી ઘા થયા હતો એટલુંજ નહી; પણ તેની દીલગીરી ઘણો કાળ સુધી શાહના મન મંદીરમાં નીવાસ કરી રહી હતી એજ તેના મહાન ગુણોની પ્રતીતી આપનાર દાખલો બસ છે ! એ મહાન પુરૂષનો સ્વર્ગવાસ થયે ૩૧૪ વર્ષો થયાં છે. છતાં હજુ તેની ડહાપણને રમુજી ભરેલી કહાણીયો ભરતખંડમાં આનંદ આપી રહેલી છે. વાહ ધન્ય છે ! એવા આર્ય નર રત્નને ! !

વાર્તા પહેલી.

મધર મકોર હસ્તીલ કારી,
તાસે શુદ્ધા ત્રીયકી માઠી
મધુ માલતી.

" ધાર્યું હતું શું અને થયું શું. "

અકબર શાહના રાજ્યમાં દીન પ્રતીદીન બીરબલનું માન અધીક અધિક વૃદ્ધિ થતું ચાલ્યું તેમજ શાહ બીરબલના ચાતુર્ય બળથી કે વળ ઇષ્ટ મીત્રની મુજબ તેને નીરંતર ચાહતો હતો તે જોઇ ઇર્ષા ખોરોનાં અંતઃકરણ અત્યંત ધીખી ઉઠયાં. ઘણી વખત તેઓ;ના હાથ હેઠે વડયા હતા અને શાહે પુષ્કળ વખત નકઅેદન કરેલ, તદાપિ 'કુતરાની પુંછડી ગમે તેટલી વખત ભુંયમાં રાખો તોપણ બહાર કહાડી કે વાંકીને વાંકીજ ' "પડી ટૃવ તે તો ટળે કેમ ટાળી" તે પ્રમાણે પોતાની હમેશાની બુરી આદતને આગળ વધારી વખતો વખત હુરમ સાહેબને સમાચાર આપતા કે " નામદાર ! બીરબલે બાદશાહ સાહેબ ને શું ભુરકી નાખી છે કે તેનીજ આંખ્યે જુએ છે ! " અમે આપના ભાઇને વજીરાત મળી જોઇ સવકો હર્ષવંત થયા હતા અને ખુદા પાસ દુવા માગતા હતા કે સદાકાળ નેકબંદા ઉપર આવોજ નીબહ રાખી ઉમેદ બર આણશો ' પરંતુ તે હર્ષ તો વાદળની છાયા જેટલેજ વખત ટકવા પામ્યો ! હશે, એ તો હવે એકવાર કદી મનને સમજાવી લઇએ પણ સઆના દેખતાં આપના ભાઇ પાસેથી વજીરાતનો હેદો છીનવી લેઇ બીરબલને સુપ્રત કર્યો એ અપમાન થયું જોઇ અમોને કારી જખમ થયો; પરંતુ કરવું શું ! "સત્તા આગળ શાહણપત શું કામ આવે?"

એમ સમજી મુંગે મ્હોડે બેસી રહેવું પડયું, પરંતુ આપ હરકોઇ રીતે ભાઇના અપમાન થયાનો બદલો વાળવા બીરબલને આપણા રાજ્યમાંથી પદભ્રષ્ટ કરવા ન ભૂલવા વારંવાર અમારી ભલામણ છે. આ પ્રમાણે હુરમ સાહબને સમાચાર ઉપરા ઉપરી લાગતા વળગતા મારફતે પહોંચાડવા લાગ્યા, તેથી હુરમ સાહેબને પણ પોતાના ભાઇનું અપમાન થયું તે વીશેનો બદલો લેવા તરફ બહુજ મન ઉશ્કેરાયું. અહા ! દુષ્ટ જનોની દુષ્ટ વૃત્તી વીશે શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે " મન્યેદુર્જન ચિત્તવૃત્તિહરણે ધાતાસ્તિભગ્નોદ્યમ " અર્થાત્ વિધાત્રા સર્વ પ્રકારનાં દુરસ્ત કાર્યો સાધ્ય કરવામાં ફતેહમંદ નીવડેલ છે પણ દુર્જનના ચીત્તની વૃત્તી હરવામાં તેનો ઉદ્યમ ભાગી પડયો છે (નીષ્ફળજ નીવડયો છે) ખરેજ એ વાકય ઉક્ત વાર્તાની પુર્ણ પ્રતીતી આપી રહ્યું છે.

એક સમય તે હુરમ સાહેબના મહેલમાં શાહનું પધારવું થયું. તે વખતે અનેક હાવ ભાવ અને હાસ્ય વીલાસની ગમ્મતો કરતાં જ્યારે શાહનું પ્રસન્ન (રાજી) ચીત્ત પોતાના સ્નેહમાં લીન થયું જણાયું, ત્યારે સમય વીચારી બીરબલને ખસેડવાની યુકતી આદરી કહ્યું કે " આપ આટલો બધો પ્યાર રાખો છો તદપી તે પ્યારના પ્રમાણમાં મારા જીવને આનંદ આપવામાં બહુજ ભેદ જુદી રાખો છો તેથી ચોખ્ખુ જણાઇ આવે છે કે સ્વાર્થના જેટલીજ સગાઇ ધરાવો છો. સત્ય અને શુદ્ધ પ્રેમની કોઇ અલૌકીકજ ખુબી પ્રકાશે છે ! પરંતુ તે પ્રેમની મઝાહ લુંટવા હજુ હું ભાગ્યશાળી થઇજ નહિ ! તેથી હવે મને ઘણો કંટાળો આવે છે કે આવા પ્રપંચી પ્રેમભાવ કરતાં પ્રાણને પરલોક પાઠી દેવો એ વધારે સારૂં છે." એ

મ કહી સ્ત્રી ચરીત્ર બતાવી અશ્રુપાત કરવા લાગી તે જોઈ શાહે બહુ પ્રકારે તેનું મન રાજી કરવા અનેક યુકતી લડાવી કહ્યું કે "દિલોજાન! તું શા માટે ઉદાસ થાય છે? હું તારા કહેવા પ્રમાણે શું નથી કરતો કે તું આવા મર્મમાં બોલ બોલી મારા કોમળ કાળજાને કંટાળો ઉપજાવે છે! જે તારા મનમાં ખટક હોય તે બે ધડકથી કહે એટલે તેનો નીકાલ આવે. ગભરાય છે શાને!" આ પ્રમાણે શાહનું પ્રીતી યુકત બોલવું સાંભળી પોતાની ધારણાને પાર પાડવા બોલી કે "શું તમે મારૂં કહેવું માનો છો! કોક તો પાછળ બોલે પણ હું તો આપને મ્હોડેજ કહું છું કે એક રતિ ભાર મારૂં મન આપ રાખતાજ નથી! અને જો રાખો છો એ વાર્તા સિદ્ધ હોય તો તેની મુને પ્રતીતી કરાવવા એક શુકન આપને અત્યારે કહું છુ કે બીરબલને એકદમ તેના હોદ્દા ઉપરથી દુર કરી મારા ભાઈના પાસેથી છીનવી લીધેલી જગ્યા પાછી મારા ભાઈને સુપરદ કરો! જો નહિં કરો તો તુરત આપના પ્રેમ પતંગનો રંગ દેખાડી દેઈશ: એટલુંજ નહિ પણ તે સાથે હું મારા વ્હાલા પ્રાણને અકાળે જીન્નતમાં મોકલી દેઈશ! બસ આ છેલ્લું જે કહેવાનું હતું તે કહી દીધું" આવાં છેદ્ર ક્યારે પાણી પહોંચ્યાં' સરખાં દુઃખદ વચનો સાંભળી શાહ મહા મુંઝવણના વંટોળીયામાં ઘેરાયો. અહા! સ્ત્રીઓ કેવી મુર્ખ હોય છે? કેવળ પોતાની વાત સાચી કરવા, સર્વેનું અકલ્યાણ કરવા યત્ન આદરે છે? ધીઃકાર છે સ્ત્રી હઠને!! ભલે તેના સ્ત્રી હઠ કરી પ્રાણને ત્યજી દે તેની મને જરા દરકાર નથી! એક કે તાં એકાસી તેવી સ્ત્રીઓ મને મળશે; પરંતુ બીરબલ સરખો વીદ્વાન બુદ્ધીશાળી નર રત્ન મંત્રી મને મળવો મહા મુશ્કેલ છે, માટે હું તેની હઠ પ્રમાણે કદી પણ ચલાવવા આ-

શીરાજ નહીં ! સાચી મોહબત મરદની કે ખરી વખતે માથું કુર બાન કરે ! રાંડનું મ્હોં સાચવવાથી શું દારિદ્ર મારવાની હતી ? શું એક સ્ત્રીનું કહ્યું માની મારૂં વચન ફોક કરૂં ? **વચન પાળે તે શાય બાકી તો રાંડી રાંડો !"** માટે ગમે તે થાય પણ જે મેં ટેક પકડી તે જાળવતાં 'થાકુલકાનરહોનરહોયરએકહીટેકગ્રહીસોગ્રહી' એવા નિશ્ચવ ઉપર આવી શાહે આવેશ સાથે કહ્યું કે ' તને બીરબલના બુદ્ધિબળ વાશેની અનેક વખત પ્રતીતિ મળી છે છતાં નરરત્નનું નિકંદન થવા ચાહે છે એનુ પરીણામ સારૂં આવશેજ નહીં ! જે વાતમાં પાછળથી પસ્તાવો થાય તે વાતમા પ્રથમ વીચાર કરી પોતાનો લાભા લાભ તપાસી પ્રવેશ કરીએ તો વીશેષ લાભ થાય છે ! માટે હૈયું ઉઘાડા ઉંડું તપસી જો ! તેમ કરતાં પણ તને મારી સુશીક્ષા અસર ન કરતી હોય તો ભલે ! તું પ્રાણ ત્યજીશ એમાં તનેજ હાની છે ? પરંતુ હું મારી રાજનીતી, ટેક અને નેકને એબ લગાડવા વ્હાલા વીવેકી બીરબલને ત્યજીશ નહિ ? કેમકે કસુર શિવાય તેને એક સુખન પણ કેમ કહેવાય ? માટે જે કસુર હોય તે બતાવ તો તેને ઠપકો દેઉ; પણ તેને પદભ્રષ્ટ કરવો એ મારાથી તો નહિંજ બને ' વાહ ધન્ય છે એવા અટંકો ગુણ ગ્રાહી નીતીવાન નર વરોને ! ! !

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી હુરમે વીચાર્યું ' કે જો હું વધારે હઠ કરીશ તો હવે સારામાં 'કોઠો ધોએ કાદવ નિકળે' તેવો પ્રકાર બનશે ! ઘણું તાણવા જાઉં તો તુટી જતાં વાર લાગવાની નથી અને શાહની શુદ્ધ પ્રીતિ બીરબલ ઉપર છે એટલે મારી ખટપટ હવે નકામી છે જેથી શાહનું મન જાગ્રી ઉપાય આદરૂ

તોજ ઠીક થાય નહિ તો ડાહપણથી દાટ વળશે ' એમ વીચારી શાહ પ્રત્યે કહેવા લાગી કે, ' ખુદાવીંદ, ધન્ય આપની નેક ટેકને ? હું એજ જોવા ચાહતી હતી કે દિલ્લીપતી દિલદારપણાનાં ધર્મને પુર્ણપણે ઓળખે છે કે નહિં; પણ હવે મને પુર્ણ ખાત્રી થઇ તેથી હું આપના અવિરલ પ્રેમને સતકોટી ધન્યવાદ આપુંછું ! '

તદંતર શાહે હુરમ પ્રત્યે જણાવ્યું કે જો આ તમારાં વાક્યો ભેદ ભાવ રહિત હશે તો તેથી હું ઘણોજ સંતોષ પામુંછું અને ભલામણ કરૂંછું કે જો બિરબલનું બુદ્ધિબળ કોઇ પણ યુક્તિથી મહાત કરી શકો તેવી યુક્તિ શોધી ક્હાડો ! તો તમારા ભાઇના અપમાન થયા બદલનો બદલો વળી શકે તેવો રસ્તો મારી પાસે છે ' આવા શાહનાં વાકયો સાંભળી હુરમ નમ્રતા સાથે બોલી કે ' જો આપ ગુસ્સો ન કરો તો ગમ્મત ખાતર એક યુકિત રચીએ કે કાલે પ્રાતઃકાળે આપ મારા ઉપર ગુસ્સો બતાવી કોપ ભુવનમાં નિવાસ કરો અને બિરબલને એવો તાકીદી હુકમ આપો કે આજે હુરમ સાહેબ પોતાની મેળેજ અહીંયા આવી મને મનાવી જાય તેવી યુકિત લડાવો. જો એ યુકિતમાં પછાત પડશો અને કોઇ બીજો એ કામ પાર પાડશે તો હું તમારી જગ્યા (હોદ્દો) બીજાને સોંપી દેઇશ ! આજે મારી ટેક રાખવા એ યુકિત રચવાની અત્યાવશ્યકતા છે. ' લાખ જતાં પણ સાખ રહેવી જાઇએ ' માત્ર નોક ચોકનાં નાણાં છે ? જેથી તે કામ જલ્દી પાર પાડો. તેમ બીરબલ મને સમજાવવા આવશે તોપણ હું કોઇ પણ પ્રયત્ન વડે એનું કહેવું માનીશ જ નહિ એટલે તે કામ તેનાથી પાર ન પડયું જાણી તેનો ચાર્જ હુસેનખાને આપવામાં કશી અડચણ રહેશે નહિ પરંતુ આપ આ વાતનો ભેદ તેને કશો આપશો નહિ.

આ પ્રમાણે હુરમની પ્રપંચ રચના જાણી શાહે વિચાર્યું કે " બિરબલ હરેક પ્રયત્ને તેને મારી પાસે મોકલ્યા વિના રહેનારજ નથી એવી મને પક્કી ખાત્રી છે ' એમ જાણી તે વારતા શાહે કબુલ રાખી તેજ ગોઠવણ મુજબ પ્રાતઃકાળે હુરમ સાથે દરબારી લોકો જાણે તેમ તકરાર ઉઠાવી પ્રપંચ રચના અમલમાં મુકી અને બિરબલને પુર્વોકત પ્રમાણે તાકીદ આપી તે સાંભળી બિરબલે વિચાર્યું કે "દંપતિ (ધણી ધણીઆણી)ની તકરાર લાંબો વખત ટકવાની છેજ નહિ; પરંતુ એની બેગેજ હુરમ સાહેબ શાહને મનાવા જાય એવી યુકિત રચું તોજ મારૂ નામ બિરબલ તદંતર બીરબલ હુરમ સાહેબને મહેલે ગયો અને સલામ કરી અગાડી ઉભો રહ્યો. તેને જોઇ હુરમ મનમાં વીચારવા લાગી કે–" અરે! મારા ભાઇનું માન ખંડન કરનાર આવી પહોંચ્યો, ખરેખર આજે એનો ધાટ ઘડી નાખુ! ધણા દીવસથી માતેલા સાંઢની માફક જ્યાં ત્યાં માથુ ધાલી સહુને સેહમાં દબાવતો હતો, પરંતુ "ધણું કરે એ થોડાને માટે ! આવા આવા સ્ત્રી બુદ્ધિને લાયક તર્ક કરી ફુલાતી હતી તેટલામાં બિરબલે કરી રાખેલ સંકેતથી એક પટાવાળો આવી કહેવા લાગ્યો કે, 'નામદારે હુકમ ફરમાવ્યો છે કે થએલી વાર્તા આપણો હેતુ જલદી પાર પાડવા ઠીક સંબંધ ધરાવે છે માટે એ વિશે બીજા બીલકુલ યત્નો આદરશો નહી; પણ આપાણું ધારેલું કાર્ય જેમ જલ્દીથી સીદ્ધ થાય તેમ તે માટે ઝટપટ ધ્યાન આપવુ; નહીં તો વચમાં કોઇ રાજ ખટપટનાં વીઘ્નો આવી નડશે. ' એમ કહી પટાવાળો ત્યાંથી રૂખશત થયો. પટાવાળાના બોલવા તરફ ખાસ હુરમ સાહેબે ધ્યાન ચોંટાડયું હતું તેથી તે સમાચાર સાંભળી મનમાં વીચારવા લાગી કે "એવી શું વાર્ત્તા ? ગમે તેમ હોય પણ કંઇ છુપા ભેદ

ભરેલી વાર્તા છે ? એમ તો એ શબ્દોનો અર્થ વિચારતાંજ સ્પષ્ટ માલમ પડે છે ! " એમ વીચારી બીરબલ પ્રત્યે પુછવા લાગી કે " બીરબલ ! આ કહી ગયો તે વાર્તાનું રૂપ શું છે ? " ત્યારે બીરબલે હાથ જોડી કહ્યું કે " નામદાર ! જહાંપનાહનો એવો હુકમ છે કે આ વાર્તા હાલ બે દિવસ સુધી કોઇને પણ જણાવવી નહી ! અને પછી જે થશે તે એની મેળેજ પ્રકાશમાં આવશે એવો હુકમ છે એટલે તે વાર્તાનો રહસ્ય સમજાવવા લાચાર છું ! આપની સેહેજ સલામી કરવા આવ્યો હતો. હાલ મને જરા પણ અવકાશ મળી શકતો નથી એટલેજ આપની હજુર પણ વધારે વખત હાજર રહી શકતો નથી અહા ? અણધાર્યું શું બની આવે છે ? મારા જીવને એ વાતથી ઘણોજ પરીતાપ ઉપજયો છે; પરંતુ જેનું નિમક ખાવું તેનું કહ્યું માથે ચઢાવી લેવું એ માણસનો સત્ય ધર્મ છે !" આવું ભેદ ભર્યું બિરબલનું બોલવું સાંભળી હુરમ ઘણાજ ઉંડા વિચારમાં પડી ગઇ અને એવી શંકા ઉત્પન્ન થઇ કે "જયારે મને કહેવાય તેવી વાર્તા નથી ત્યારે ખાસ એમ સમજાય છે કે—બાદશાહ સરકાર બીજી સ્ત્રી સાથે શાદી કરવાના હશેજ ! તે સિવાય આટલી છુપી બાબત હોય નહિ ! તેમજ મને ખાત્રી થાય છે કે હાલમાં મારા ઉપરથી પ્રેમ પણ તેમણે ઉતારી દીધો છે, મારા ભાઇનું અપમાન પણ તેજ કારણથી થયું અને મારા કહેવા પ્રમાણે રૂસણું કરવું પણ કબુલ કર્યું તેનું પણ એજ કારણ હોવું જોઇએ મને સારૂં લગાડવા મારી યુકિત કબુલ રાખી, પરંતુ મુદ્દામાં તો એકાંતમાં રહી પોતાનો પેચ પાર પાડવા યુક્તિ ઝડપથી આદરી છે એમાં જરા શંકા નથી. મારા સારા નસીબેજ પટાવાળો આવી બોલી ગયો તેથી પ્રથમ મારા સમજવામાં આવ્યું માટે હું મારા ડહાપણમાં બિ

રબલને ખસેડવામાં યુક્તિ રચતાં હું જ ક્યાંક ખસેડાઇ જઇશ જેથી સરકારને એકાંતમાં રહેવા દેવા એથી મારા માથે અપાર દુ:ખનો ડુંગર ડોલશે. તેથી ડહાપણ ડોળવું મુકી દેઇ ઝટપટ ખુદાવિંદની હજુર જવું એ મનેજ સાર છે નહી તો બાજી હાથથી ગયા પછી પસ્તાવાનો પાર રહેશે નહિ. ” એમ વિચારી જ્યાં શાહે કોપ ભુવનમાં નિવાસ કર્યો હતો ત્યાં એકદમ છડી સ્વારીએ જઇ પહોંચી અને ખાવિંદ આગળ પોતાના ભાઇ બદલ લીધેલી હઠ વિશેની બનેલી કસુરની માફી માગવા લાગી. તે જોઇ શાહને ભારે આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું અને હુરમ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે “ પ્યારી આપણો કરેલો ઠરાવ કેમ ભુલી ગઇ ?” તે સાંભળી હુરમે કહ્યું કે “ શું મારે રૂપણું રાખવા દેઈ આ ને બીજી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવા દેઉં કે ? ‘ એવું સોનું શું ... નું કે કાન ત્રોડે ’ એવા રૂષણામાં મારો મનખો નાસ થઈ જ. . માટે સંકેતને શું કરવો ? ” તે સાંભળી શાહે જણાવ્યું “ આ વ્હેમ તને કોણે ઠસાવી દીધો ? હું કુરાનના સોગંદ ખાઇને કહું છું કે મારો એવો વિચાર બિલકુલ છે જ નહિ ? હું ખાત્રી પુર્વક સમજી ચુકયો છું કે તને બીરબલે એ ફંદામાં ફસાવી હશે ? અને જે વાર્તા આપણી ધારેલી પાર પાડવાની હતી તે માટે ફોકટજ દોડા દોડ થઇ. છેવટે ‘ રળીઆ ગહલી કયાં ગયા હતા કે ઘેરના ઘેર અને ભડકા ભેર ’ તેવું બન્યું. ” આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા પુર્વક શાહનું બોલવું સાંભળી હુરમને ખાત્રી થઇ કે “ હું ફોકટ ભરમમાં ભુલી અને મારી અકલનું તો ... કરાવ્યું અને બિરબલના બુદ્ધિબળને અધિક બળવાન બનાવ્યું તથા હાથે કરીને મારો દાવ હુ હારી બેઠી. હશે ભાઇનું ‘ નસિબ ચાર ડગલાં આગળનું આગળ ’ રહે છે ? હું શું કરૂં ?

એની ખટપટથી ઉલટો બિરબલને વિશેષ લાભ થયો. ભાગ્યશાળીને માટે ભુત રળે' એ વાત સર્વાંશે સમજ છે. એમ વિચારી બિરબલનું બુદ્ધિબળ જોઇ પોતે શરમીંદી બની ગઇ અને શાહે બિરબલની યુક્તનાં વખાણ કરી તેના માનમાં વધારો કર્યો.

વારતા. બીજી.

ચોપાઇ.

ચાતુરને ચાતુર ન ચાલ્યા. ચાતુરને ચાતુરા પણ ચાલ;
ભુપ ચતુરની ચાહે ભેટ, મહિમ મોહની મંત્ર એ નેટ.

શામ્માર્ટ.

તેરી બી ચુપ આર મેરી બી ચુપ.

એક સમય ગણગોર્યાંની ત્રીજનો હિંદુ તહેવાર હોવાથી દિલ્લી શહેરના શોખિન સ્ત્રી પુરૂષો વિવિધ જાતનાં વાહનોપર બીરાજી કે પેદલજ સોજમજાહ કરતાં રમણિય ઉપવનમાં દેવાલય સ્થાને અસંખ્ય માણુસો ગયાં હતાં દેવાલયની આસપાસ છેલછબીલાઓ સુંદરીઓનાં ટોળે ટોળાં જમ્હે થઇ મનોહર કંઠથી ગાયન કરતાં અને પરસ્પર તાળીઓ લેતાં કુદડી ફરી રહ્યાં હતાં, તેમજ રસિક પુરૂષો અનેક પ્રકારનાં વાજીંત્રો બજાવી રહ્યાં હતાં અને ગંભીર મિષ્ટ સ્વરથી રાગ આલાપી મસ્ત બનતા હતા. ક્યાંક ભાંગ ઘુંટાઇ રહી હતી તો ક્યાંક ચારસ સેતરંજ અને ગંજીફા વગેરે ખેલી રહ્યા હતા, જ્યાં ત્યાં વિવિધ પ્રકારના નાટારંભ, તાન, તમાસા રમ્મત, ગમ્મત અને કસરતો થઇ રહેલી હતી. આનંદમાં વખત જતાં વાર શું લાગે? રાત્રી પડી ગઇ સર્વ કો પોતા પોતાના સ્થાનક પ્રત્યે ગમન કરવા

લાગ્યા તેવા સમયનો લાગ જોઈ નામદાર ખુદાવિંદ બાદશાહ વેષ બદલી નગર ચર્ચા જોવા અને પોતાની પ્રજા સુખી છે કે દુઃખી કિંવા મારાં કારોબાર વિષે પ્રજાનો શું અભિપ્રાય છે ? તે જાણવાના હેતુથી મુખ્ય રસ્તાઓ અને મહોલ્લાઓમાં જવાનો નાકાં પકડી જ્યાં ત્યાં ચર્ચાઓ નિહાળતા અને વાર્તાઓ સાંભળતા હતા તેવામાં એક ચાલાક ચતુરા ચતુર નરને શોધવા, આવતા જતા પુરૂષો તરફ જોતી હતી તેણીની બાદશાહ તરફ એકાએક નજર પડવાથી ત્યાં જઈ ઈશારો કર્યો; જેથી બાદશાહ સમજી ગયો કે "મને કાંઇ પૂછવા ચાહે છે. પરંતુ તેણીની વૃત્તિ તો તેમને પોતાની સંગાથે લઇ જવાની હતી, તેથી ચર્ચા જોવાની વિચારણાએ પોતે પણ સંગાથે ચાલ્યા " થોડેક છેટે ગયા બાદ તે ચતુરાએ ભેદ જણાવ્યો કે " મારી બાઇ સાહેબના પતિ પરદેશ ગયા છે અને વધારે વખત જવાથી કામદેવ વ્યાકુળ કરી છે જેથી આપ જેવા ચતુર નરનો મેલાપ કરવા આતુર છે માટે આપ પધારી મારી બાઇ સાહેબનો કામ શાંત કરો. " એમ વાત કરતાં કરતાં મુકામે આવી પહોંચ્યાં અને તેમને મકાનની અંદર લેઇ ગઇ, પ્રથમ મજલે ઉભા રાખી બાઇ સાહેબને વરધિ આપી કે " એક ચતુર પુરૂષને તેડી લાવૂ છું" બાઇએ ખુશી થઇ જણાવ્યું કે " તેમને બેસાડો અને હું જરા તેજ કામની વ્યવસ્થા કરી અંદર બોલાવું છું " તે હુકમ થતાં બાદશાહને કહ્યું કે " આપને જ્યાં ઠીક લાગે તે સ્થાન ઉપર જરાવાર બેશો. હું થોડી વારમાં અંદર આપના માટે ગોઠવણ કરી પાછી આવું છું " એમ કહી તે અંદર ગઇ, ત્યારે બાઈએ પુછ્યું કે " તે ક્યાં બેઠા છે ? " દાસીએ જણાવ્યું કે " મારા ઢોલીયા ઉપર બેઠા છે" તે સાંભળી સુજ્ઞ બાઇ દિલગીર થઇ કહ્યું કે " આવનાર પુરૂષ ચા-

લાક નહી હશે ? આ દુધનો કટોરો લઇ જા અને તેમને આપી કહેજે કે " દુધ શાનું છે ? " તે સાંભળી બાદશાહ બોલ્યા કે ભેંસ અવર ગાયનું હશે ?" એટલું બોલી તે દુધ પી ગયા. તે સમાચાર દાસીએ બાઇને કહ્યા જેથી બાઇએ જાણ્યું કે બિલકુલ બોટ છે. ફરી ને ગુલાબના ફુલની છાબ ભરી દાસી સંગાથે મેકલી ત્યારે તે છાબ પથારી ઉપર ઢલવી પાછી આપી દાસીએ અંદર જઇ તે હકીકત કહી તેથી બાઇએ પોતાના કપાળમાં ટપલા મારી કહ્યું કે, " શું આ હેવાન મારી સોબત કરવા લાયક છે ? દાસી જા આ છેલ્લી વખત એક અતલસનું કપડું આપુ છું તેની ઘેડ ભાગી નાખ અને આવનાર પુરૂષને એટલુ કહેજે કે " આ કપડાની ઘેડ બેસાડી આપો દાસીએ અતલસને ચોળી નાંખી બાદશાહને આપ્યું અને ઘેડ બેસાડી આપવા કહ્યું. બાદશાહે ઘણી માથાકુટ કરી પણ તે નાલાએક પ્રકૃતિ-વાળા નરને એ હુન્નમપટી ક્યાંથી આવડે ? કંટાળી ફેંકી દીધું ! તે તે કપડું લેઇ અંદર જઇ બાઇને હકીકત રોશન કરી કે જેથી બાઇ બહુજ ગુસ્સે થઇ બોલી કે " એ બેવકુફના સરદારને ધક્કા મારી બહાર કાહાડી મુક અને ફરી બજારમાં જઇ બરાબર પરીક્ષા કરી ચતુર નરને શોધી લાવ ! ! " તે હુકમ થતાંજ દાસીએ હાથ પકડી ઉઠાડી ધક્કા મારી દાદરથી ગગડાંવી બુરે હાલે બહાર કહાડી મુક્યા અને પોતે દ્વાર બંધ કરી બજાર બજાર તરફ ચાલી બાદશાહે વિચાર્યું કે " મને ઉમંગભેર લાવી અને શું વચકું પડ્યુ કે મારા આ હાલ કર્યાં ? પરંતુ એથી મહું માર લગાડવુ એ ગેર-વાજબી છે, કારણ્ કે અંદર શું રહસ્ય રહેલો છે તે જાણ્યા વિના વ્યાકુળ થવું નહિ ચર્ચા જોવા સંચર્યું અને રોપ બતાવો "આહા આવો અંતે ભસવુ " એ બે શા રીતે બને ? પરંતુ એમ કરવું

યોગ્ય દ્વાર ઉઘાડી તેની અંદર દાખલ થઇ જાવું; કેમકે બીજો કોણ હવે ચતુર નર આવે છે, તે શું કરે છે અને શા હાલ થાય છે ! ” તે તો જોઉ એમ મન સાથે નિશ્ચય કરી સદરહુ મકાનમાં ગુપ્તપણે દાખલ થઇ છુપાઇ રહયો. હવે દાસી બજાર તરફ ગઇ હતી તે ત્યાં ચતુર નરની તપાસ કરતાં આપણી આ વાર્તાઓને નાયક બિરબલ પણ પોતાના પ્રિય મિત્રમંડળસહ મેળામાં ગયો હતો તે ત્યાંથી રમ્મત કરી નિહાળો વિશેષ રાત્રી જવાથી શેહેર ભણી પાછો ફર્યો. શહેરમાં દાખલ થયા પછી જેમ જેમ પોતપોતાના મકાનો આવતાં ગયાં તેમ તેમ પોતાના મીત્રો સ્નેહ સહિત ભેટી છુટા પડતા ગયા. છેવટે પોતે એકલો મલપતો ચાલ્યે જતો હતો તેવામાં પેલી દાસીએ તુરત તેની પાસે આવી પ્રાર્થના કરી કહ્યું કે “ આપ જરા મારી સંગાથ મારી બાઇની વિરહાગ્નિ શાંત કરવા પધારો. ” તે સાંભળી નિશંક અને કૌતુકનો રસીઓ બિરબલ તેની સાથે ચાલ્યો અને મુકામે પહોચ્યો. મકાન ઉપુર ગયા કે પ્રથમની માફક બેસવા ફરમાવ્યું ત્યારે બિરબલ આસપાસ નિગાહ કરી નહિ બેસતા ઉભા રહયો કારણ કે બાદશાહ જે ઢોલીયા પર બેઠો હતો. તે દાસીને સુવાનો હતો તેથી અયુક્ત સ્થાને બેસવું અયોગ્ય લાગ્યું. તે બીના બાઇના જાણુમાં આવવાથી આનંદિત બની કે “ આ ચતુર નર હોય એમ જણાય છે, ” પ્રથમની મુજબ દુધનો કટોયો ભરી દાસી સાથે મોકલ્યો અને પુર્વવત કહ્યું ત્યારે બિરબલે કહ્યું મારૂં દુધ બ્રાહ્મણનું છે. આ સમાચારથી બાઇ ઘણીજ ખુશી થઇ અને ફુલના છાબ ભરી મોકલાવી તે જોઇ બિરબલે તે પઇકી બે સુંદર ગુલાબના ફુલ ઉઠાવી લેઇ કહ્યું કે “ આપણા બન્ને શિવાઇ કોઈ પણ આ વાત જાણનાર નથી। એમ તમારી બાઇને કહેજો.

દાસીએ ઉકત સમાચાર બાઇને વિદિત કર્યા તેથી અત્યંત હર્ષમાં આવી પ્રથમનું ચોળી નાંખેલું અતલસનું કપડું પેડ બંધ બનાવવા મોકલ્યું ત્યારે તે કાપડની બિરબલે પેડ બેસાડી કહ્યું કે "વાત ખુલ્લી થનાર નથી; પરંતુ દૈવયોગે ખુલ્લી થશે તો પાછી પેડ બેસાડી દેઇશું માટે જરા પણ ફિકર કરશો નહિ! દાસીએ અંદર જઇ કપડું આપી પ્રત્યુત્તર જણાવ્યો. તે જાણી હર્ષઘેલી બની એકદમ ચતુર શિરોમણીને ભેટવા આતુર બની બ્હાર આવી, નમ્રતાથી અભિવંદન કરી-ભેટી હસ્ત ગ્રહણ કરી અંદર લેઇ ગઇ પલંગ પર બેસાડી સ્મિત હાસ્ય, હાવ ભાવ કટાક્ષ અને અનહદપ્રેમ સાથે આલિંગન ચુંબન આપી વિરહ તાપને સમાવ્યો અને આનંદ રત્રિ વ્યતિત કરી પ્રાતઃકાળ થયે નિરૂપાયપણે બિરબલને ત્યાંથી જવાની રજા થઇ ડેહલી પર્યંત આવી બેઅદબી થઇ હોય તેની માફી માગી પ્રણામ કરી કહ્યું કે "આપની ફિકરીને પુનઃ કયારે દર્શનનો લાભ દેશો? મને વિસારી દેતા નહી! આ માલમતા અને હું આપને સ્વાધીન સમજી કોઈ પ્રકારે જુદાઈ ન ગણતાં જે ઇચ્છા હોય તે બેધડક હુકમ ફરમાવશો જરા પણ મનમાં શંકા રાખો તો આપને મારા સોગન છે" આવી પ્રેમ ભરેલી વાર્તા કરી પ્રીતિજનો વિખુટાં પડયાં. બિરબલે પોતાના સ્થાન ભણી ગમન કર્યું અને પ્રેમાળ બાઇ પોતાના આનંદભુવનમાં પરવરી બિરબલના આવવા બાદ જે જે બીના બની તે તે સઘળી પુરી રીતે બાદશાહ જોઇ રહ્યો હતો અને આશ્ચર્ય સાથે ખેદયુક્ત બનતો વિચારતો હતો કે જે પ્રમાણે આ બ્રાહ્મણે કર્યા તેમ જો મેં બુદ્ધિ ફેલાવી વર્તણુક ચલાવી હોત તો હું પણ આવાજ પ્રકારે આ હુરપરી સમાન ના-

જુક બદની પરીનો પ્રેમી આશક બનવા ભાગ્યશાળી બનત્રા; લસ્કર-કા ભેદ પાયા કે આ એ ગહ્રા આયા' મેં તો "પ્રથમ કોળીએ મખો" જેવું કર્યું; હશે બન્યું તે ખરૂં પણ એ અક્કલવાન બ્રાહ્મ-ણનો મુકામ કયાં છે? તે જાણવું અને તેની સંગાથે કાંઇ એ જ ખુબી લઢાવી હું પણ એવો હુશીયાર બનું! એવા વિચાર કરતો કરતો બાદશાહ બિરબલની પુંઠે પુંઠે ચાલ્યા. જે મકાનમાં બિરબલ દાખલ થયો તે મકાનની ચોક્કસ નિશાની એ હતી કે મકાનની આગળ એક ચંપાનુ ઝાડ હતું, શિવાય મહેલ્લો અને મકાનની આસપાસની નિશાનીઓ યાદ રાખી પોતાના મેહેલે ગયો; પરંતુ ચેન પડયું નહી ખુદાની બંદગી કરી રાજય રીત પ્રમાણે ખાન, પાન મુખવાસ કરી એકાંત મેહેલમાં બેઠક કરી પોતાના હજુરી નોકરને બિરબલના મકાનની ચોક્કસ નિશાનીઓ આપી કહ્યું કે "એ ઘરમાં જુવાન બ્રાહ્મણનો છોકરો રહે છે તેને તરત બોલાવી લાવો" હુકમ થતાંજ હજુરીઆઓ ઝડપથી બતાવેલી નીશાની મુજબ જઇ પહોં-ચ્યા અને બિરબલને જણાવ્યું કે, 'ખુદાવિંદ તુમકો બુલાતે હૈ જલ્દી ચલો" બિરબલે આ એકાએક બાદશાનું તેડું થયુ જાણી વિચાર્યું કે "મારૂં શું કામ હશે? શું રાત્રિની વારતા કોઇના જાણવામાં આવી હશે? અગર પ્રથમ આવનાર પુરૂષ કોઈ રાજદારી પુરૂષ હશે હશે ગમે તેમ હોય પરંતુ ગયા શીવાય છુટકો થનાર છે? ' હુરી ઇચ્છા બળવાન' જો દીવસ પાંશરો હશે તો પડશે પાશા પોબા-ર ખાંચકો ખાવાની કસી પણ જરૂર નથી. માયાંનો મગજ તો જુવાબ જરા મળતાં વાર થવાથી આસમાન તરફ ઉછળયો અને બોલ્યો કે ' કયું સુનનેમેં આતા હય યા નહિ? દેર કરનેકા વખત નહી હય! ફીર હમારે કુછ કહેના પડે વોહ ઠીક નહી સીધી રીત

સે ચલોગે તો અચ્છાહે નહીતો ફીર મુસ્કે ટાટ કરકે લેજાના પડેગા" બીરબલે જણાવ્યું કે "ખાં સાહેબ? હું કપડાં પહેરી તમારી સાથે આવું છું ખુદાહિંદના હુકમને શી રીતે લોપાય?" એમ કહી ઘરમાં ગયો, પોશાક પહેરી ઇષ્ટ દેવનું સ્મરણ કરી તે હજુરીઆઓની સંગાથે જહાંપનાહ હુજુર હાજર થયો આશીર્વાદ દેઇ ઉભો રહ્યો કે બાદશાહે પોતાની નજીક બેસવા ફરમાવ્યું, બીરબલ પણ રાજય રીતી પ્રમાણે બેઠો. બાદ બાદશાહે ખુશ મીજાજથી પુછયું કે તુમારા કયા નામ હય? બિરબલે હાથ જોડી "જી જહાંપનાહ? મેરા નામ બીરબલ હય" અચ્છા બીરબલ? કલકી રાત કહાં ઓર કઇસે ગુજારી? જી ગરીબ નિવાજ બિછાનેપે ગુજારી? નહિ નહિ સચ્ચ કહો કલ કહાં ગએથે?" જી હજરત? કલતો મેલે (ઓરસ મે ગયાથા, ઓર વહાંસે કુચ્છ ભંગબંગ પીકે રાત પડ જાનેકે સબબસે બિરાદરેસે જુદા હોકર ઘરકું ચલા આયા, ઓર નિસ્સેમે ચકચુર હોનેસે બિછાને પર લોટ ગયા. કયું મુજેભી ચાલાકી બતલાતા હય? સચ્ચ કહો નહિ તો નાહક મારે જાઓગે, માલુમ નહિ હય કે યહે ઇનસાફી અકલકા રાજ હય આ વાતથી બીરબલ સમજી ગયો કે "બાદશાહ રાત્રીની હકીકત સઘળી જાણે છે અને પ્રગમ આવનાર પુરૂષ પણ પોતેજ હોય એમ અનુમાન કરી શકાય છે માટે હાથી આગળ પુળો પડયો છે, તોપણ શું થયું? જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે! માથે આવી પડયા પછી બીવું એતો બાયલાનું કામ છે. હવે તો હિકમત લડાવીએ તોજ ક્ષેમ પુર્વક ઘેર પહોંચાય. એમ વિચારી હિમ્મતથી જવાબ આપેયા કે "નેક નામદાર? જો બીનાથી સો આપકે આગે રોશન કી, ઓર મે કુચ્છ જાનતા નહિ"

સીપાઇ યેહ બમનકું મહેલકી પીછલી બારીસે ઉંધે શિર લટકાઓ જબ કુછ મેરેકું બાત કહેનેકું ચાહે ત ઉસકુ ઉપર ખાંચ લેકે મુજકું જાહેર કરો. " આવો હુકમ થતાં બેરહેન અને યમરાજરૂપ સીપાઇઓએ બિરબલની કુવામા ધડો ફાંસે તેવી ગતિ કરી. આ બનાવ રાત્રી વાળી રસિક રમણીએ પોતાની હવેલીના ઝરોખામાં બેઠે જોયો અને ફાંસેલા પુરૂષને ચોદસ રીતે પીછાણી લીધો કે " મારા હૈયાનો હાર બિરબલજ છે અને તેના ઉપર અચાનક આફત આવવાનું કારણ પણ પ્રથમ આવનાર પુરૂષ તે નામદાર હોવા જોઇએ ! હશે ! હવે 'તેને આફતમાંથી કોઇ પ્રકારે બચાવવો' એમ વિચારી પેલી દાસોને કહ્યું કે "એક રૂપીઆનો ટોપલો ભરી પેલો સ્હામે ફાંસેલે છે તેના નજીક જઇ ટોપલો ઠલવી પછી પાછો ભરી આવ જે. દાશીએ હુકમ પ્રમાણે કરયું; તેમજ દાસીને જોઈ બિરબલ સમ જયો કે આટલા રૂપીઆ ખરચતાં પણ છુટકો થાય તેમ યત્ન આદ રો એમ પ્રેમાળ પ્રિયાએ સુચવ્યું બિરબલે સીપાઇઓને જણાવ્યું કે "મને ઉપર લ્યો મારે કાંઇ નામદારને અરજ ગુજારવી છે તે સાંભળી ઉપર ખેંચી લીધો અને જહાંપનાહને જાહેર કરયું તેથી બાદ શાહે તેની પાસે આવી પુછ્યું કે, " ક્યા બાત કહેનેકી હય ? જી નામદ.ર ! યેહી કહેતા હું કે ગરીબકો નાહક ક્યું સતાતે હો ભલા ખુદાકી રાહપર મુજે છોડદો ઔર કુછ નજરાણાકે લીયે રૂપીયે ચ હીએ તો લ્યો. આ સાંભળી બાદશાહ ગુસ્સે થઇ કહ્યું કે " અબત કભી બદમાશી નહી છોડતાં ? બસ તેરેતો વોહી હાલ હોના મુના સબ હય એમ કહી બીરબલની પ્રથમ પ્રમાણે ગતિ કરી પુનઃ તે પ્રેમાળ પ્રેમદાએ પોતાના પ્યારાની આ પ્રમાણે દુઃખાવસ્થા જોઇ સોના મોહરો, હીરા માણેક વગેરેના ટોપલા ભરી પુર્વવત દાસીને

મોકલી સુજ્ઞા જણાવી અને બીરબલે નામદાર આગળ તદબીર બતા વી તદપી કશું વળ્યું નહી છેવટે સદરહુ સુંદરીએ દહીંની ગોરસી દાસી સાથે મોકલાવી અને તે દાસીએ બીરબલના નજળ આગળ તે ગોરશી ઉંધી વાળી ચાલી ગઈ તેથી બાદશાહને અરજ કરવા છેવટે જણાવી ઉપર ખેંચી લીધો અને તેના વાત નામદાર સાંભળ વા લાગ્યા બીરબલે દુઃખી ચેહરે જણાવ્યું કે " સિરતાજ ? કલમે રાતકી વખ્ત ગમાત દેખને કે લિયે નિકલા થા ઉસ વખ્ત એક ઔરતને આકે મુજે ઇશારા કીયા મૈ ઉસ્કે પીછે ચલા ઉસને જાહેર કીયા 'મેરી શેઠાણીકા ખાવિંદ ઘર નહી હય ઔર વોહ ખાવિંદકે શિવાય બડી બેજાર હો રહી હય જીસ્સે આપ ચલો ઔર વસ્લકી મજાહ લીજીએ મે તો ઉસકે સાથ ગયા, હવેલીમે દાખલ હુવા, ચિરાખ જલ રહીથી, એક ઢોલીયાભી બીછાયા હુવાથા, વહ જાકે મે તો બેઠ ગયા પીછે ઉસકી સેઠાણીને એક દુધકા કટોરા ભરકર મેરે વાસ્તે ભેજા, ઔર લૌંડી બોલી કે "દુધ કીસકા હય મયને જુવાબ દીયા કે ભેંસ કે ગાયકા હોગા ઐસા કહેકર દુધ પી ગયા ફીર ફુલોંસે ભરી એક છાબ મેરી તરફ ભેજી મેતો વહી ફુલોકું બીછા કે સો ગયા બાદ એક અતલસકા કપડાં મસરૂકે ભેજા ઔર કહાકે ઇસકું અચ્છી તરાહસે જમાકેદો મયને કુચ્છ શિરપંચી તો કી મગર ઉસકી ઘડી ન જાનેસે ગુસ્સે હોકર ફેંક દીયા. યહે સબ બાત શેઠાની સુન કર બડી કફા હોગઇ, ઔર કહેને લગીકે અસે હેવાન ગધાકું કહાંસે ઉઠા લાઇ ? માર ધકે ઔર ગીરાદે નીચે ઐસા કહા કે લૌંડીને મુજે આકે ઉઠાકર બુરે હાલસે ધકા માર દાદરશે નીચે ગીરા દીયા ઉસ્સે મેરી તો હડી નરમ હો ગઇ ખુનભી નીકલા ગાગર કરના કયા ?

ઈસ્ક બાજી હૈ બુત પરસ્તે હુર કશ્શ રફાર નેસ્ન ઘોલ છકડ લાત સુકી આબરૂ દરકાર નેસ્ત ” લેન ગઇ પુત ઓર ખોબાબ ખસમ મેરેપર હાલ ગુજરા. ક્યા કહું નામદાર ? રાત બસ તરેહસે ગુજારી ઓર ફજરસે ઉંધે શિરસે ઝુકતા હુ ? રંડીયુકે યાર સદા હે ખ્વાર, કાંટાકા બીછોના ઓર ઉપર જુતીરોકા માર આ વાત સાંભળી બાદશાહે જણાવ્યું કે “વાહ બિરબલ અચ્છી હિકમત લઢાવી

તેરી તો નહિ મગર મેરી તો એસી ફજેતી હુઇથી ? તુને તો ખુબ એસઆરામ લુટ લીયા, ઓર મેને માર ખાયા, નિંદ ગુમાઇ, ઓર ચુપચુપ ઘર આયા. આ સાંભળી બિરબલ બોલ્યો કે ‘ જી જહાંપનાહ ? જુઠ કીસ લીયે કહેતે હો, ક્યા આપપર એસી ? ‘ બસ બીરબલ કુચ્છ કેહનેકી બાત નહી ખુદાકે વાસ્તે ‘ અબતો તેરી બી ચુપ ઓર મેરી બી ચુપ ’ કર નહી તો કોઇ લોગ જાનેંગે તો નાહક લોક હાંસી ઓર ઘરમેં નુકશાન હોગા મગર તેરી ચાલાકી કેમકે મય બહોત ખુસ હુવા હું ઓર ચાહતા હું કે અબ મેરી ચસ્મોકે આગેસે કભી તું દુર મત હઠજો કુચ્છ પઇસા યા કોઇબી ચીજ ચાઇએ સો બે ધડકસે લે જા ઓર હર વખ્ત મેરા રાજ્યકારોબારમેં કાબીલ હોકર મોજમજાહ કર આજસેં મય તેરેકુકોલદ કસમ ખાકર કહેતા હું કે તેરેસે કોઇ તરેહસે જુદાઇ નહીં રખુગા, ઓર

એક અજીજ દોસ્તકી મુવાફક સમજ હંદમ નીભાઉગા બીરબલ પોતાનું અહોભાગ્ય થયું એમ સમજી ખુદાવીંદને હાથ જોડી કહેવા લાગ્યો કે “જહાંશા નામદારકા હુકમ મય તો આંપ કહી દૂં જો કુચ્છ ફરમાવોગે વોહ ફરમાન બજાનેકે વાસ્તે અયે બંદાભી શીર ઝુકાકે હાજર હય ” આવી ઘણી અરસપરસ વાતો થઇ અને પ્રેમની

ગાંઠ જોડાણી. ત્યાર પછી સર્વ પ્રકારે બીરબલ સમૃદ્ધીવંત થયો અને બાદશાહના દરબારમાં સર્વથી માનીતો અને અકલમંદ ગણાયો.

વારતા ૩ જી.

દિલમાં કદી ડહાપણ જાય ડુબી, તકદીર આગે તદબીર સુધી. ખાડ ખોદે તેજ પડે !

અકબર બાદશાહના દરબારમાં બીરબલ એ એક મહાન બુદ્ધીમાન પુરૂષ હતો તેથી બાદશાહની તેના ઉપર ઘણી મમતા હતી કોઇપણ પ્રકારની રાજ્ય કારોબારની વારતા વીશે ફેરફાર સુધારો કીંવા ગુચવણ ભરેલી ફરીયાદોના ફેંસલા કરવા હોય તો બીરબલની સંમતી પ્રમાણે કામ કરવામાં આવતું હતુ આથી તમામ મુસલમાન મુસુદી વર્ગમાં એક બ્રાહ્મણ મહા માનીતો થઇ પડવાથી બહુ દર્ષા કરી જવાલાની પેઠે મનમાં બળી ભસ્મ થવા લાગ્યા, ઘણાક બીરબલને ખસેડવા પણ દરીદ્રના મનોરથની પેઠે સત્ર વીચારો વ્યર્થ થયા પરંતુ એકજ વસ્તુની પાછળ ગમે તેટલા નાસીપાસ થયાં છતાં પણ મચ્યાજ રહીએ તો અંતે ઇશ્વર ફતેહ આપેજ છે. એ દાખલાને વળગી રહી મુસલમાન મુસુદીઓએ નીશ્ચય કર્યો કે 'શત્રુ અને રોગ ઉગતાજ છેદાય તો ઠીક' વધારે વખત ગયે સર્વ ઉપાય નકામાજ થઇ પડવાના ! એ અન્ય જાતીનો પુરૂષ પોતાનો પક્ષ સબળ કરવા સ્વજ્ઞાતીનાં માણસો જ્યાં ત્યાં ગોઠવી આપણી જ્ઞાતનું નીકંદન કરાવશે માટે પ્રથમથી એનુંજ નીકંદન કરવું એ સમાન એકે ઉપાય શ્રેષ્ટ નથી ! એમ નક્કી કર્યું; પરંતુ યુકતી રચવી શી રીતે? તથા બાદશાહ પાસે બીરબલ શીવાય કોઇ વાત કરવા પામતુ નથી

માત્ર એક ઇમામ નામનો હજામ નામદારની હજામત કરવા જાય છે. તે વાત કરી શકે તેમ ગોઠવણ બની શકે તેમ છે. અને તે વખતે બીરબલ પોતાના ખટકર્મમાં રોકાયલો હોય છે જેથી ત્યાં ન હોવાથી વાર્તાની સારી ઇબાદત થઇ શકશે એમ ધારી ઇમામને સર્વ હકીકતથી વાકેફ કર્યો અને મોટી રકમ બક્ષીસ ખાતે આપવા ઠરાવી જેથી ' પઇશો જોઇ મુનીવરનું મન ચળે છે ' તે કામ કરવાની ઇમામે હીમત બીડી હા પાડી; બાદ એક વખતે નામદારની હજામત કરવા ઇમામ ગયો અને વીનોદની વાર્તાઓ ચલાવતાં સમય જાણી બોલ્યો કે " ખુદાવીંદ ! આજે આપની હજામત ઉપર મને વીચારણા ઉત્પન્ન થઇ કે આપના વડીલોની ઘણીજ નાજુક પ્રકૃતી હતી; કેમકે આવો અસ્તરો હલકો ફેરવતાં છતાં પણ સહન થઇ શકતો નહી, નામદાર મેં તેમની હજુર અઠ્ઠાવીશ વર્ષ પર્યંત નોકરી કરી પરંતુ કોઇ દીવસ મારાપર ગુસ્સો કર્યો નહોતો. તેઓને સ્વર્ગવાસ થયાને આજે દશ વર્ષ થયા પણ તેમના કશા સમાચાર મળ્યા નહી તેમ આપ નામદારે પણ કશી ખબર મંગાવી નહી એ ખરેખર વીસ્મય થવા જેવુ છે ? " બાદશાહે ઇમામની વાત સાંભળી હસીને તાજુબી સાથ કહ્યું કે " શું ઇમામ તું ગાડો થયો છે ? અરે જે સ્વર્ગ લોકમાં જાય છે તેમના સમાચાર મૃત્યુ લોકના મનુષ્યો લાવી શકે છે ? નહીજ નહી ! અલ્યા થોડાંજ હલકારા મારફતે ચીઠ્ઠી કે ખબર મોકલી શકાય તેમ છે. " ઇમામ બોલ્યો " નામદાર ! એમ તે હોય ? સ્વર્ગવાસીઓના સમાચાર મળી શકે છે; પરતુ જેવા તેવા હલકારાથી તે કામ પાર પડી શકતું નથી પણ જો બીરબલ જેવો મહા ચતુર નર ધારે તો તો કામમાં ફતેહ મેળવે એમ હું જાણીત

માનું છું; કારણ કે એક વખત આપના વડીલોએ બીરબલને સ્વર્ગમાં મોટા વડીલો અને મીત્રમંડળની ખબર કહાડવા મોકલ્યો હતો તે વખતે ખર્ચ જરી વધારે થયુ હતું; પણ આપના વડીલોની ખબર લાવ્યો હતો. બીરબલને જયારે સ્વર્ગમાં મોકલ્યો ત્યારે સુગંધી તેલોથી સ્નાન કરાવી બ્રાહ્મણોના સ્મશાનમાં ચીતા ખડકી મોટી ધામધુમ અને વાજીંત્રોના અવાજ સાથે ચીતામાં સુવાડી આગ લગાડી દીધી હતી તે પછી ધુમાડાની મારફતે આકાશે ચઢી ગયો હતો. અહા! શું તેની પુણ્યાઇની અને ચાતુર્ગની વાત કહું? એવું કામ તો તેનાથીજ થઇ શકે! માટે ગરીબ પરવર! ખર્ચથી ન બીહતા એક વખત બીરબલને સ્વર્ગમા મોકલી વડીલોની ખબર મંગાવો!" આ પ્રમાણે ચમત્કૃતી ભરેલું ઇમામનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે સત્ય માન્યું. કહ્યું છે કે 'મોટા લોકોને કાન હોય છે પણ સાન હોતી નથી' તે પ્રમાણે કશો વિચાર ન કરતાં જયારે બિરબલ આવ્યો ત્યારે બાદશાહે સ્વર્ગવાસી વડીલોની ખબર લાવી આપવાની હકીકત જણાવી તેથી બિરબલ સમજયો કે "વિરૂદ્ધ પક્ષવાળાઓએ મારો ઘાણ વાળવા આ ઘાટ રચ્યો છે; પરંતુ હુંજ ખરો કે તેમનો ઘાટ ઘડી દુશ્મનોની છાતીએ શુળ સમાન થઇ મહાપતો ફરૂં! પરંતુ આવી વાત ઠસાવનાર કોણ હશે? તેને ઓળખવો જોઇએ." એમ ધારી બાદશાહને બિરબલે કહ્યું કે "નામદાર! હું એક વખત સ્વર્ગમાં ગયો હતો ખરો; પણ તે ગુપ્તપણે કરેલી વાર્તા માત્ર બે ચાર જણજ જાણતા હતા તેમજ આપના વડીલોએ જાણતા લોકોને ધમકી આપી સખ્ત હુકમ કર્યો હતો કે 'આ વાત કોઇના જાણવામાં આવે નહિ' એમ આજ્ઞા થવાથી પુજય બુદ્ધિવડે અદ્યાપિપર્યન્ત તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો છતાં આપ નામદાર અગાડી

પણ એ વાર્તા કહી નહોતી, તદપિ તે ગુપ્ત વાર્તા આજે આપના કાને શી રીતે આવવા પામી? એજ મને વિશેષ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે." તે સાંભળી બાદશાહ અથ ઇતી વાર્તા કહી સંભળાવી અને કહ્યું કે "તું એક વાર ફરી વડીલોની ખબર લઇ આવીશ ત્યારેજ ઠીક થશે" બિરબલે જણાવ્યું કે "જહાંપનાહ? સ્વર્ગ લોકમાં જવું એ વાત મનુષ્યોને ખરેખરી દુષ્કર છે પણ મંત્ર બળ વડે કરીને તે કાર્ય સિદ્ધ થઇ શકે છે। હું મંત્ર ઉપાસનાનો વિધિ જાણું છું, પરંતુ તે પ્રયોગ કરતાં કેટલોક વખત લાગશે એટલે તેમાં હોમ હવન વગેરે કરી સર્વ દેવોને સંતુષ્ટ કરી કાર્ય સફળ કરવું પડે છે અને તેમાં વિશેષ ખર્ચ થાય છે; તેમ છતાં પણ આપ ખર્ચ કરવા તૈયાર છો તેવા સર્વ પ્રકારે આપની આજ્ઞા હું માથે ચઢાવું છું. માત્ર ચાર લાખ રૂપિયાની જરૂર છે તે મળ્યા બાદ અનુષ્ટાન કરી આજથી છ માસ થતાં હું વડીલોના સમાચાર લેઇ પાછો આવીશ." બાદશાહે પણ તે સઘળી વાત કબુલ કરી 'ગરજવાનને અક્કલ હોય નહિ' રૂપિયા માગ્યા પ્રમાણે આપ્યા. બિરબલ રૂપિયા લેઇ મકાને પહોંચ્યો. તદંતર બિરબલે તદબીર રચી કે બ્રાહ્મણોની સ્મશાન ભુમિથી અર્ધા ગાઉ સુધી ગુપ્ત ભોંયરૂં કોઇના જાણવામાં ન આવે તેમ બનાવરાવ્યું અને એવી યુક્તિ રચી કે તે સ્મશાનનાં સાંચા (યંત્ર) ગોઠવી ઉપર પગનું દબાણ કરતી વખતે પાટીયું અંદર ઉતરી પોતે ગુપ્ત રસ્તે ચાલ્યો જાય અને તે ત્રાંબાનું પાટીયું પુનઃ પૃથ્વી બરોબર બની રહે (હાલમાં જેમ નાટકના તથા દેખાવમાં પૃથ્વીમાં ગેબ થઇ જવાના અને આવવાના સ્ટેપ ગોઠવે છે) તેમ ગોઠવણ કરી; બાદ બાદશાહને જાહેર કર્યું કે

"કાલ રાતના અનુષ્ટાન પુર્ણ થાય છે માટે ચિતા ખડકાવી જે તૈયાર કરાવવી હોય તે કરી લેવી." આ વાર્ત્તા સાંભળી બાદશાહે હજામ (ઇમામ) ના કહેવા મુજબ ચિતા અને સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરાવી એટલે બીરબલ તેમાં બેઠો અને સમસ્ત લોકોની મળેલી મેદનીના જોતાં સળગાવી દેવાનું કહ્યું, તેથી અગ્નિ ચિતાની ચોફેર મુકી ગુલાલ અબીરની ગીરદમાં અને ધુપના તથા ચિતાના ધુમાડામાં બિરબલે કરી રાખેલી યુકિત સિદ્ધ કરી ગુપ્ત પ્રદેશમાંથી પસાર થઇ કોઇ ગુપ્ત સ્થળમાં જઈ નિવાસ કર્યો આથી સર્વોએ જાણ્યું કે બિરબલે સ્વર્ગ પ્રતે ગમન કર્યું. બાદશાહ પોતાના વડીલોના સર્વસમાચાર મળશે અને બિરબલના વિરૂદ્ધ પક્ષના મુસદ્દી વર્ગે પોતાના વચ માંથી સદાનું નડતું સાલ ટળ્યું એમ જાણી બહુજ ખુશી થયા; ત દંતર ઇમામની યુકિતથી પ્રસન્નતા પામી બાદશાહે અને મુસુદ્દી વર્ગે ઇનામ ખાતે મોટી રકમ બક્ષીસ કરી અને તેની સર્વ કોઇ તારીફ કરવા લાગ્યા. બાદ બિરબલ ગુપ્ત ગૃહમાં રહી સર્વ વૃત્તાંત મેળવતે છ મહિના પસાર કર્યાં. એક સમય વર્ષા તથા વીદ્યુત અને ગરજારવનું તોફાન પ્રબળ જાણી બિરબલે ગુપ્ત ગૃહથી પ્રકટ થઇ પોતાના શરીરે વિચિત્ર પ્રકારના ચિત્ર અને છાપ તિલક બનાવી તથા વિચિત્ર વસ્ત્રો પરિધાન કરી વિલક્ષણ રૂપ રચ્યું તેમજ ઈમામની કપટપટુતાનો બદલો લેવા છ મહિના પર્યંત હજામત કરાવી નહિ. તેથી ભયાનક વેષ વડે કોઇ પણ તેને ઓળખવા પામ્યું નહિ. બિરબલ સ્વર્ગ લોકથી આવ્યો છે એવી બાતમી (ખબર) બાદશાહને અપાવી, જેથી બાદશાહ અત્યંત હર્ષ યુક્ત બની મહા સમારંભ સહ દરબારમાં તેને આણ્યો અને સ્વર્ગ લોકની અથ ઇતિ હકિકત પુછી

ત્યારે બિરબલ બોલ્યો કે ' ખલકકે ખુદાવિંદ જે વખતે હું ચિતામાં બેઠો અને અગ્નિ ચો તરફ લગાડી તેની ધુમ્ર શ્રેણી આકાશે જઇ પહોચી તે દ્વારા હું પણ મત્ર બે આકાશે જઇ પહોંચ્યો, છેક મેઘ મંડળ પર્યંત ચઢયા અને સર્વત્ર દેવનાં વિમાનો મારા દ્રષ્ટિ પ્રથમ પડયા. તે પૈકી એક સુંદર વિમાનમાં હું જઇને બેઠો અને સ્વર્ગ લોક જવાની મે વૈમાનિકોને ઇચ્છા જણાવી :તેથી મને સ્વર્ગ વિષે લઇ ગયા જઇને જોઉછું તો અપસરાઓના નવલ નાટારંભ, સ્વર્ગ લોકની અભિનવ રચના, અવર્ણનિય અમૃતનો આસ્વાદ અને મનોહર કિન્નરોના ગીત સગીત ચક્ષુ સમીપ ચમત્કારીક બનાવો ખડા થયા. અહા ! જે મનુષ્યો કિવા રાજા, મહારાજા, યોગી અને તપેશ્રીઓ મૃત્યુ લોકમાં રહી મહાન દુષ્કર તપશ્ચર્યાઓ તથા યજ્ઞ યાત્રાદિ મોટાં સુકર્મો કરી સ્વર્ગ સુખ સંપાદાન કર્યા છે. એ સુખ સહજમાં પ્રાપ્ત થતાં નથી ! ત્યાંના નિવાસીયોના સુખની શું વાત્તા કહું ! કેમકે તે સુખો વાસ્તવીક રીતે વિચારતાં અનુભવ્યા શિવાય કાંઇ કહેવાથી બની આવે તેમ નથ. નામદાર! સત્ય કહુંછું કે તે સુખ વૈભવો ત્યજી આ લોક આવવા બિલકુલ મારૂં દિલ ચાહતું નહતું; પરંતુ કરવું શું ? આપના વડીલોને સમસ્ત પ્રકારના મહાન સુખો સ્વાધિન છે તોપણ એક ખેદજનક પ્રકાર એવો બન્યો છે કે તેઓ કોઇના આગળ પ્રકાશ કરી શકતા નથી; કેમકે સ્વર્ગ લોકના રહેવાશીઓને કદા આ લોકના લોકની માફક ઉદર પોષણુ માટે મહેનત કરવી પડતી નથી. જયારે ભુખ લાગે છે ત્યારે માત્ર અમૃતપાન કરે છે એટલે મહાનદ તૃપ્તિ મળે છે, તે અમૃત આગળ આ લોકના સર્વ વખણાતાં પકવાનો પણ ફીકાં અને નકામાં લાગે છે; જયારે એ પ્રમાણે ખાવા પીવાની સોધ (સોઇ) હોવા-

થી કોઇ કોઇની ત્યાં પરવા ધરાવતા નથી જેથી આપના વડીલોને હજામતની મોટી આપદા વેઠવી પડે છે. આપણા ઇમામ હજામનો બાપ ત્યાં છે તે કયારે કયારે મહા મહેનત અને આજીજી કરવાથી ઉપયોગી થાય છે; પણ તેનો હાથ બહુજ ભારે છે અને વડીલોની પ્રકૃતિ નાજુક છે જેથી તેના હાથનો અસ્તરો જરા પણ સહન થતો નથી તે સબબથી તેની પાસે હજામત કરાવતાજ નથી ! ગરીબ પરવર ! આપના વડીલ જેવાઓની જયાં એવી દશા છે ત્યાં મારા સરખા ગરીબની તો વાતજ શી ? આજે છ છ મહિના થયા પણ મુદ્દલે મારી હજામત થઇ નથી; ત્યાં બાકી તો સર્વ પ્રકારનું પુર્ણ સુખ હોવાથી કશું દુ:ખ જણાતું નથી; પણ આપણા વડીલોની હજામત મારા કરતાં બમણી વધેલી છે તેથી ઘણોજ કંટાળો થાય છે. જ્યારે આ લોકમાં આપના વડીલો હતા તારે માત્ર આપણે ઇમામ હજામ તેમને પસંદ પડયો હતો તેથી તેને વારંવાર યાદ કરે છે અને મને કહ્યું કે બિરબલ, અમારી એટલી અડચણ દુર કરે અને તું મૃત્યુલોકમાં જઇ આ હકિકત બાદશાહને કહી સંભળાવજે કે એકાદો સુંદર હલકા હાથવાળો હજામ અહીયાં મોકલી દે. નામદાર મારા મનમાં અહિયાં આવવાનું નહોતું પણ શું કરૂં ? આપના વડીલોની આજ્ઞા શી રીતે ઉલ્લંઘન કરી શકું ? પછી સર્વ સુખ વૈભવને લાત મારી હું નીકળ્યો અને વર્ષાદની ધારા મારફ કાલ રાત્રે નીચે આવી પહોચ્યો. જે હકિકત હતી તે કહી હવે જેમ ખુદાવિંદની મરજી હોય તેમ કરવા મુખત્યાર છો. જો ઇમામ ને મોકલવો હશે તો એક મહિના સુધીમાં તેને મોકલવામાં નવું ખર્ચ કરવું પડશે નહિ કેમકે કદાચ મને સ્વર્ગલોક જવા આવવામાં ઓછા વધતો વખત લાગી જાય માટે મેં મંત્રારાધના કરતી વખતે આઠ મહિનાની બંધગીરૂપ

સંકલ્પ કરેલો છે માટે હજુ તે મુદતમાં એક માસ બાકી છે જેથી માત્ર ચિતા એક નવી ખડકવી પડશે એટલે થયું !" આ પ્રમાણે બિરબલની વાર્તા સાંભળી અક્ષરસઃ સાચી માની પોતાના વડીલોની અડચણ દૂર કરવા માટે ઇમામને બોલાવી સ્વરગે જવા વીષે કહ્યું. જેથી ઇમામ સમજી ગયો કે આ કામ બીરબલનાંજ છે ! પણ આશ્ચર્ય એ થાય છે કે મરી ગયેલો સજીવન શી રીતે થયો ? હવે હું ગમે તેવાં બ્હાનાં બતાવીશ પરંતુ બાદશાહ કશું કાને ધરનાર નથી ! 'હાથનાંજ કર્યાં હૃદયેજ વાગે' તે ખરૂં છે ! એમ ચીંતાગ્રસ્ત બની પોતાને પાપી પ્રપંચ રચનારઃગણી ધીકારવા લાગ્યોઃ પણ 'હાથમાંથી બાજી ગયા' પછી શું કામ આવે ? સિંહના પંઝા માંથી નાશી પણ ક્યાં છુટવું એવો પશ્ચાતાપ કરતો બાદશાહના કહેવા પ્રત્યે આનાકાની કરવા લાગ્યો; પરંતુ બાદશાહે તો ચીતા ખડકાવી બળાત્કારે ઇમામને અંદર સુવાડી આગ લગાડી દીધી ! આ પ્રમાણે બીરબલે પોતા ઉપર આવેલું સંકટ પોતાની ચાતુર્યતા વડે ટાળ્યું અને હજામને યોગ્ય શાસન આપ્યું.

વારતા. ૪. થી.

દોહરો.

કરામત કીરતારની, જાણો "બુદ્ધિ" જરૂર;
કૃપા હોય કીરતારની, તોજ મળે તલપૂર.

સમયસુચકતા.

એક દીવસ બાદશાહે કચેરીમાં બેઠેલા સઘળા અમીર ઉમરાવોની સમક્ષ એક એવું પ્રશ્ન કર્યું કે " આ કચેરીમાં આવેલાં સમસ્ત

લોકોના મનમાં અત્યારે શું ઇરાદો હશે ? તે કોઇ કહેશો ? ” આ
આ પ્રશ્ન સાંભળી સર્વ અમીર ઉમરાવોએ પોતપોતાની બુદ્ધી વડે બહુ
બહુ વીચારો કર્યા પરંતુ સર્વ લોકોનો શું ઇરાદો હશે એ કેમ કહી
શકાય ? અગર કદાચ તર્કશકતી ચલાવી કાંઇ યુક્તી ગોઠવી કહાડી
બતાવીએ ને વખતે યુકતી ખોટી ઠરે તો અપમાન થાય ? એવા વી
ચારોમાં મુઝાવા લાગ્યા; કીંતુ કશો જવાબ દેઇ શકયા નહી છેવટે
બાદશાહે બીરબલને પ્રશ્ન કર્યો કે “ અહીયાં બેઠેલા સઘળા અમીર
ઉમરાવો અને સભાજનોના મનમાં શું ઇરાદો હશે તે કહી શકશો ? ”
તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે “ જી પરવરદીગાર ! કહી શકીયે !
પરંતુ દરેકના મનમાંનો ઇરાદો જુદો જુદો કહું કે એકજ વખતે સઘ
ળાઓનો ઇરાદો દર્શાવી દેઊં ? ” તે સાંભળી બાદશાહે સાનંદાશ્ચા
ર્યથી જણાવ્યું કે ‘બસ, એકજ જવાબમાં કહી બતાવો.’ ત્યારે બીર
બલે જણાવ્યું કે નામદાર ! અહીંયાં બેઠેલા અમીર ઉમરાવો અને
સભાજનોના મનમાં એવોજ ઇરાદો છે કે આપ નામદાર જયાં સુધી
સૂર્ય અને ચંદ્ર આકાશમાં તપે ત્યાં સુધી વગર હરકતે રાજ્ય પ્રતાપ
અને ધન—દોલત, પુત્ર પરીવાર, અને કીર્તી દીનપ્રતીદીન વીશેષ પ્રા
પ્ત કરી મહાન ભોગ ભોગવો એવો. સઘળાઓનો ઇરાદો છે. જો
એ ઉત્તરમાં શંકા રહેતી હોય તો પ્રત્યેક જણને પુછી ખાત્રી કરો !
આ પ્રમાણે ચમતકારીક યુકતી જોઇ બાદશાહ અને સર્વ સમાજનો
વગેરે અત્યંત ખુશી થયા અને બીરબલની અક્કલની સર્વે કોઇ તારીફ
કરવા લાગ્યા !

ભાગ ૨ બિજો.

વારતા ૫. મી.

દુર્જન દાગ લગાડવા, કાય કરે પ્રતીકૂળ.
પણ પરમેશ્વર પાંસરા, (તો) મહાજન પણ અનુકૂળ.

દીલ્લી શેહેરમાં એક દેવીદાસ નામનો ગ્રહસ્થ રહેતો હતો. તેના માટે નગરનીવાસીઓએ એવી અફવા ચલાવેલી હતી કે—" જો પ્રાતઃકાળમાં કોઇ મનુષ્ય દેવીદાસનું મુખ જુએ તો તેને તે દીવસે અન્ન ખાવાને મળતું નથી ! " તે અફવા બાદશાહને કાને જઇ પહોંચી ત્યારે બાદશાહે વીચાર્યું કે— " તે અફવા સત્ય છે કે અસત્ય તેનો નીર્ણય કરવોજ ! " એમ ધારી દેવીદાસને સીપાઇઓ પાસે પકડી મંગાવ્યો અને એકાંત જગ્યોમાં બેસાડી રાખ્યો. બીજે દીવસ પ્રાતકાળમાં બાદશાહે ઉઠતા વાંતજ મુખ જોયું અને વીચાર્યું કે " આજે હવે શું હકીકત બનવાની તેની ખાત્રી કરૂં. "

હવે બાદશાહને જ્યારે જમવાનો વખત થયો ત્યારે જમવા બીરાજ્યા, નવ નવાં પ્રકારનાં ભોજન થાળમાં પીરસાઇ મુખ આગળ થાળ મૂકયો, એટલામાં તે થાળની અંદર ઘરોળી પડી તેથી બાદશાહને ગ્લાની ઉત્પન્ન થઇ અને જમ્યા વગરજ ત્યાંથી ઉઠી ગયા. બીજી નવી રસોઈ તઇયાર થવા માંડી. આ બનાવથી બાદસાહને ખાત્રી થઈ કે ' દેવીદાસનું મુખ જોયું તેનો આ પ્રભાવ છે ! માટે તેવા દુષ્ટનો નાશ કરવો એજ ઉત્તમ છે ! એમ વીચારી વધકારોને બોલાવી હુકમ કર્યો કે " દુષ્ટને એકદમ શુળીએ ચઢાવી દો. "

આ હુકમ સાંભળતા વધકારો તેને લેઇ ચાલ્યા; પરંતુ **" રામ શ ખે તેને કોણ ચાખે "** માર્ગમાં બીરબલ મળ્યો અને તેની સઘળી હકીકતથી વાકેફ થયો. બીરબલે તેની વાર્તા સાંભળી અંતરમાં દયા ઉત્પન્ન થઇ તેથી તેને એકાંતમાં લેઇ જઇ કહ્યું કે " ભાઇ ! જરા પણ બીહીશ નહી. જે વખતે તને વધસ્થાનકે લઈ ગયા પછી વધ કર્ત્તા પુછશે કે તારી શું ઇચ્છા છે; અર્થાત્ તારે કાંઇ કહેવુ અગર ખાવું પીવું કે ઇશ્વરસ્મરણ કરવા વીચાર છે ? એમ કહે ત્યારે એ ટલુંજ કહેવું કે મારૂં મોઢું જોવાથી માણસોને અન્ન ખાવા મળતું નથી: પરંતુ મેં આજ બાદશાહ હજુરનું મોઢું જોયું તેથી મને શળી મળી છે, માટે એટલુંજ લોકોને પરોપકાર માટે જાહેર કરવા ચાહું છું કે કોઇ પણ બાદશાહ સાહેબનું પ્રાતકાળમાં મોઢું જોશો નહિ, નહિ તો મારા જેવા બુરા હાલ થશે ! આટલું આં મળેલી મનુષ્યોની મેદનીમાં કહેવા ઇચ્છું છું, એમ કહેજે. " એમ કહી બીરબલ ચાલ્યો ગયો અને તેને વધ સ્થાનકે લેઇ ગયા. જ્યારે વધકારોએ પૂછ્યું કે " તારી હવે શું ઇચ્છા છે તે જણાવ ? " તે સાંભળી દેવીદાસે બિરબલની શિક્ષા મુજબ કહી જણાવ્યું જેથી તેઓ વિસ્મય થઈ બાદશાહને જાહેર કરવા ગયા અને તેની કહેલી હકીકત જાહેર કરી જેથી બાદશાહ ઉલટો ગભરાયો અને પોતાની ફજેતી થશે એમ ધારી વધકારને કહ્યું કે " તે ગૃહસ્થનો વધ ન કરતાં મારી પાસે લાવો " એવો હુકમ કર્યો । વધકારો તેને લેઇ બાદશાહને હજુર આવ્યા ત્યારે તે ગૃહસ્થને બાદશાહે ઇનામ આપી કહ્યું કે આ વાતાં કોઇની આગળ કહેશો નહિ ? એમ કહી વિદાય કર્યો પછી વધકારોને પુછયું કે તમે આ ગયો તેને વધસ્થાનકે લેઇ ગયા તે વખતે રસ્તામાં કોઇ મળ્યું અગર એને કોઇ સાથે વાત કરી હતી ?

વધકારોએ કહ્યું કે શિરતાજ ! ફક્ત બીરબલજી સાથે તેણે કાંઇક વાતો કરી હતી. આ સાંભળી બાદશાહ સમજી ગયો કે ખુબી સઘળી બિરબલની અક્કલનીજ છે. શાબાસ છે એની અક્કલને ! ! એમ તારીફ કરતો મનમાં ને મનમાં આનંદમાન બન્યો ! !

વારતા ૬ ઠી.

" હાજર જવાબિ હોય. બુદ્ધીશાળીજ શોય ?

હાજર જવાબ

એક દીવસ બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે જે પ્રાણી માત્રની દષ્ટિએ સુર્ય અને ચંદ્ર જણાય છે. તે ચંદ્ર સુર્યના પ્રકાશથી સર્વ વસ્તુ જોઇ શકાય છે પણ કોઇ એવી વસ્તુ હશે કે ચંદ્ર અને સુર્ય કે, તેના પ્રકાશ છતાં પણ ન જણાય ! હાજર જવાબી બીરબલે જણાવ્યું કે, નામદાર તેમના પ્રકાશ છતાં પણ અંધારૂ નજરે જોઈ શકાતું નથી ! આ માર્માંક યુકિત સાંભળી બાદશાહ ઘણો પ્રસન્ન થયો.

વારતા ૭ મી.

વસંતતીલકા છંદ

જેને અનીતિ પ્રિય હોય સદાજ ઝાઝી.
તેને સુનીતિ પંથ ગાતી જણાય પાજી,
પાપી પ્રપંચ કરી પુષ્કળ દ્વેષ ધારે,
સીઝે ન અર્થ તદપી ન મતી સુધારે,

બિરબલ અને તાનશેનના ગુણનો મુકાબલો

દીલ્લીપતી નામદાર અકબરશાહની હજુર બીરબલ નામનો પ્રધાન (દીવાન) મહા ચતુર ધુર્ત અક્કલવાન હતો તેથી ઝરદાન

બાદશાહ સલાહ લીધા શિવાય આગળ ડગ ભરતો નહોતો, તેવા સંબંધથી તમામ મુસલમાન વર્ગ ઘણોજ નીરાજ રહેતો અને નીરંતર એજ બિચાર થતા કે " આપણા મુસલમાની રાજ્યમાં વળી કબાબમાં હડી સમાન નડનાર એ બ્રાહ્મણે મોટાં રાજ્યમાં કારોબારની લગામ કેવળ પોતાને હાથ કરી લીધી અને આપણને તેની તહેનાતમાં રહેવું પડે છે. ખરેખર હીણુ પદ છે! માટે કોઇ પણપ્રકારે તે પદભ્રષ્ટ થાય અગર અહીંયાથી દૂર ટળે તોતેની જગ્યા આપણી કોમના માણસને હાથ આવે એમ નિશ્ચય કરી એક તાનસેન નોમનો ગવઇયો કે જેણે તમામ હિંદુ મુસલમાનનોને પોતાની ગાયન કળાવડે કેવળ વશ કરી લીધા હતા. તેને તે જગ્યા ઉપર દાખલ કરવો! એમ ધારી એક દીવસ તાનસેનને ગાયન કરવા એક અમીરે બોલાવ્યો અને નામદાર શાહને આમંત્રણકરયું કે "આજ આપ મીજલસમાં પધારવ; મહેરબાની કરશો. તદંતર સર્વ અમીર ઉમરાવ અને બાદશાહ "વગેરેનું પધારવુ થયું મીજલસ ભરાણી તે વચ્ચે તાનસેને પ્રથમ "દીપક" રાગ છોડયો કે તે રાગના પ્રભાવથી રોશની માટે રાખેલી બતીઓથી એની મેળેજ તાત્કાળે જયોતી પ્રકાશી દીધીઅને જયાં ત્યાં રોશની ઝગઝગાટ બંધ દીપ્કમાન થઇ, તેથી બાદશાહઅને સર્વ મીજલસના મનુષ્યો આશ્ચર્યયુકત થઇ ગયા તદનતર તાનસેને સર્વ પ્રકારની સમય સમયની રાગ રાગણીઓ ઉત્તમ આલાપસહ ગાઇ બતાડી તે વખતે સર્વ મંડળ આનંદમયમની એક અવાજેવાહ વાહ સાબાશ છે!!! એમ કહી તાનસેનના ગુણની પુષ્કળ તારીફ કરવા લાગ્યું કે તાકસેનકી તાકમે સબી દાક ગુલતાન બાદ ગાયન બંધ કર્યા પછી અમીર ઉમરાવ અને તમામ મુસદી વર્ગ વગેરે બાદશાહ મરજી સુપ્રસન્ન નિહાળી કહેવા લાગ્યા લાગ્યા કે જહાંપનાહ

બીરબલના તાનસેન કેટલા ગુણવાળા અને જ્ઞાનવાન છો તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો કિંવા મુકાબલો હજુરની હજુર છે એટલે વીશેષ તારીફ કરવાની જરૂર નથી મારે સેવકો ચાહે છે કે એવાં અકલવાન પુરૂષને કદાચ બિરબલની જગ્યા આપવામાં આવે તો ઘણુંજ ઉત્તમ ગણાય આવું તેઓનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે જણાવ્યું કે તમારૂં કહેવું ખરૂં છે. અને બિરબલ કરતાં ગમે તેટલા તાનસેન વધારે ગુણવાન છે; તદપી બીરબલના બુદ્ધિબળ અગાડી તાનસેનના ગુણ વખતશાન્ત થઇ જાય એમ હું માનું છું ! અને એ વાતની ખાત્રી તમોનેથોડાજ વખતમાં બતાવીશ. એ પ્રમાણે કેટલીક વાતચિત થયા બાદ પાન ગુલ વહેંચ્યા પછી મીજલીસ બરખાસ્ત થઇ.

બીજે દીવસે બાદશાહે ઇરાનના શાહને એક પત્ર લખ્યો કે. આંપના તરફ બીરબલ અને તાનસેનને મોકલ્યા છે તેમનાં આ પત્ર દેખતાં શિરચ્છેદ કરાવશો. એવી મતલબનો પત્ર લખી પોતાની મોહાર છાપ કરી તે પત્ર બીરબલ અને તાનસેનને સ્વાધીનકર્યો અને હુકમ કર્યો કે તમે બંને મોટા દબદબા સાથે ઇરાનના દશા પાસે જાઓ અને આ પત્રનો પ્રત્યુતર લઇ આવો.

બાદશાહની આજ્ઞા પ્રમાણે બીજેજ દીવસે બન્ને જણાએ ઘટીત દબાદબા સાથે પ્રયાણ કર્યું. કેટલેક દીવસે ત્યાં જઇ પહોંચ્યા; બાદ દરબારમાં જઇ યોગ્ય રીતી પ્રમાણે વંદન કરી એકદમ સાથે રહી અકબર બાદશાહે આપેલો પત્ર હાજર કર્યો. તે પત્ર વાંચવાની સાથેજ ઇરાનના બાદશાહ પોતાના સીપાઇઓને તે પત્રમાં લખ્યા પ્રમાણે બીરબલ અને તાનસેન બંનેને ગરદન મારવા હુકમ કર્યો. આજ્ઞા થવાથી સીપાઇઓ બન્નેને પકડી વધસ્થાનકે લેઈ ચાલ્યા ત્યારે તાનસેન ઘણોજ ભયભીત થઇ રડવા લાગ્યો તે જોઇ બિરબલ બોલ્યો

કે હવે રડવાથી શું વળવાનું છે? કષ્ટ વખતે ઘણું ધૈર્ય ધારણ કરી આવી પડેલી આપદામાંથી બચવું એજ ડહાપણ અને ચાતુરી છે છે તેમજ મારા કરતાં આપ ગુણમાં અધીક શ્રેષ્ટ છો કારણ કે બીરબલની જગ્યા આપને અપાવવી એવી તમારા જાતી ભાઇઓને ખુદ બાદશાહને વીનંતી પણ કરી છે; માટે બાદશાહે આપણ બન્નેની અકક્લનો મુકાબલો કરવા આવો પ્રભગ આણેલો છે તેથી આપ ગુણના પ્રભાવ વડે સંકટ નિવારણ કરો. આ સાંભળી તાનસેન હાથ જોડી બોલ્યો કે ભઇ તમો મોટા પરોપકારી છો અને આપનું બુદ્ધિબળ અગાધ છે; હું આપને શરણ છું જેથી મારૂં ઉપહાસ્ય ન કરતાં પ્રાણ રક્ષણ કરવાની યુકિત યોજી મને જીવીતદાન આપો. આ પ્રમાણે દીનવાણી યુકત બોલવું સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે બ્હીશો નહિ! ધીર્ય ધારણ કરો અને હું કહું તે પ્રમાણે કરો એટલે સંકટ તહીર થશે।

તાનસેને તે કબુલ કર્યું. બાદ બીરબલે જણાવ્યું કે " જે વખતે આપણને આ સીપાઇઓ વધવસ્થાનકે લેઈ જાય તે વખતે ઘણાજ હર્ષ સાથે મને પાછળ હઠાવી સીપાઇઓને કહેવું કે " ભાઈઓ પહેલું મારૂં માથું કાપો અને હું તમને પાછળ હઠાવી કહીશ કે ભાઇ એનાથી પહેલું મારૂં માથુ કાપો ! એ પ્રમાણે અત્યંત ઉત્સાહ બતાવવો પછી જે મારે બોલવું હશે તે હું બોલીશ.'

તદંતર ચાલતા ચાલતા કેટલાક વખતે વધ કરવા (મારી નાખવા) ની જગ્યાએ પહોંચ્યા એટલે પ્રથમ કરી રાખેલી ગોઠવણ મુજબ બન્ને જણે ધામધુમ આદરી તે જોઇ વધમારો અત્યંત આશ્ચર્યવંત થયા કે આ બન્ને કેવા મુર્ખ છે! સાક્ષાત મરણનો સમય આવ્યો છે છતાં આનંદ વ્રત્તીથી માંહોમાંહે ધામધુમ મચાવી રહ્યા છે

કે પેહેલા મારૂં માથુ કાપો અને બીજો કહે છે કે પહેલું મારૂં માથુ કાપો ! માટે આ આશ્ચર્યજનક વાર્તા શાહને જાહેર કરવી જોઇએ પછી જેમ તે નામદાર હુકમ કરશે તેમ કરીશું. એમ વિચાર કરી તે બંનેને શાહની હજુર લેઇ ગયા અને સઘળી હકીકત જાહેર કરી; જેથી શાહ પણ તાજુબ થયો અને કહ્યું કે " મનુષ્ય માત્રને પ્રાણથી વધારે વ્હાલી કોઇ ચીજ નથી ! તેમ છતાં તમે બન્ને જણ એ ફીકરા બની અંદર પ્રથમ જાન (જીવ) આપવામાં આકળા થઇ રહ્યા છો એવું શું કારણ છે ? " એવું શાહે પુછ્યું ત્યારે બીરબલ બોલ્યા કે " નેકનામ કદરદાન એ વાત આપ અમોને પુછશોજ નહીં અને કહીશું પણ નહીં. કારણ કે એથી અમોને ઘણુંજ નુકશાન થાય છે અને જે આશા પાર પાડવા અમારા ધણીએ આપની પાસે મોકલેલા છે તેમની આસા પુરી થશે નહીં. અમારા પ્રાણ લેવા એવો અમારા ખાવીંદે આપને પત્ર લખેલો છે તો જાણવુંજ જોઇએ કે તેમાં કાંઇ ખાસ મતલબ હોવીજ જોઇએ ! એમ આપના દીલમાં ખ્યાલ સ્હેજ આવવોજ જોઇએ; કેમકે જો અમારા ફકત પ્રાણજ અમારા ધણીને લેવા હોત તો તેમને કાંઇ મુસ્કેલ નહોતું; પરંતુ આપની તરફ શીરચ્છેદ કરવા મોકલ્યા માટે ખાસ જરૂરનું કારણ છે એ તો સિદ્ધજ થાય છે, માટે વાર ન કરતાં એકદમ મારૂં શીરચ્છેદ કરો અને પછી તાનસેનનું, આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહને ઘણીજ આતુરતા વધી કે અત્રે વધ કરવા મોકલ્યા તેનું સબલ કારણ હશેજ તેથી કહેવા લાગ્યો કે " જ્યાં સુધી તમે તે ખરી વાત મારા અગાડી જાહેર નહીં કરો ત્યાં સુધી શીર-

ચ્છેદ કરવામાં આવનારજ નથી! ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે "જ્યારે આપ એ વાત બરોબર જાણી લ્યો ત્યારે તુરત અમારા શિરચ્છેદ કરવા અને એ વાત અમારા બાદશાહને કાને બીલકુલ જવા દેવી નહી! શાહ બોલ્યો કે " કબુલ છે. પછી બીરબલ હાથ જોડી શાહ પ્રત્યે અરજ કરવા લાગ્યો કે " અમારા ધણીને આપનું રાજ્ય પોતાના તાબામાં લેવા માટે ઘણી વખતથી આતુરતા ભરી આશા લાગી રહી છે, પરંતુ ખુદ આપતો શમશેર બહાદુર છો! એથી લડાઇ કરી મનની મુરાદ બર આવે એમ ન જણાવવાથી ના (લા) ઇલાજ થયા હતા, પણ હાલ મકકેથી બાદશાહ સરકારને ત્યાં એક પીરજાદા પધારેલા છે તેમને હાથ જોડી નમ્રતાથી પુછ્યું કે " ઇરાનના શાહનું રાજ્ય મારા તાબામાં શી રીતે આવે ? તેના ઉત્તરમાં પીરજાદાએ કહ્યું કે " ઇરાનનો શાહ મ્હોટો પુણ્યશાળી પ્રતાપવંત છે; માટે તેનું રાજ્ય તમારા તાબામાં આવશે નહી; પણ જો તેમના હાથથી બે મનુષ્યો નાહક—બે ગુન્હેગાર મરાય તો એની મેળેજ તે શાહ ગુજરી જશે પરંતુ બીન જણા વગર વાકે મરાય તેમાં જે પહેલો વધ થાય તે શાહની ગાદીનો માલીક થસે અને પછી વધ થશે તે બીરબલની પદવી પામશે એવું પીરજાદાનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે અમને બે જણને વિશેષ પ્યારના કારણથી આ તરફ આં યુકિત લઢાવી મોકલ્યા છે માટે હવે વાર લગાડવાનો વખત નથી પહેલાં મારૂં અને પછી તાનસેનનું શીરચ્છેદ કરો જેથી વહેલું કાર્ય સિદ્ધ થાય શાહે કહ્યું કે જયારે એમ છે ત્યારે હું મારૂં પોતાના હાથેજ નીકંદન કરવા શા માટે તઇયાર થાઉં! બળતી લાહ્યમાં કોંણ પડશે માટે જેવા આવ્યા તેવા તમારા ઘેર તુરત ચાલ્યા જાઓ અને હું તમારા શાહને મુરબ્બી સમજતો હતો પણ હવે એના ગુ-

રા કાવતરાથી એના લખેલા પત્રને માન્ય કરતો નથી આ પ્રમાણે શાહના વચનો સાંભળી બહુજ બન્ને ઘણા નારાજ થવા અને ઉન રેલ વ્હેરે ત્યાંથી વીદાય થયા. કેટલેક દીવસે દીલ્લી આવી પહોચ્યા અને બાદશાહને મળ્યા તેમ ત્યાં બનેલી સઘલી હકીકત અને પત્ર રજુ કરી ઉભા રહ્યા પત્ર વાંચી બાદશાહે દરબાર ભર્યો અને તાનસેન તથા બીરબલને સભા સમયે પુછ્યું કે તમો શી રીતે જીવતા આવ્યા તે સાંભળી તાનસેને ત્યાં સઘળી બનેલી હકીકત કહી અને બોલ્યો કે ગરીબ પરવર બીરબલની અક્કલનને માન્ય છે અને એની અજબ ચાતુરીથી મારો પ્રાણ બચ્યો એ સાંભળી બાદશાહે પોતાની જાતવાળાઓને કહ્યું કે ' મેં તમોને પ્રથમજ કહેલું હતું કે બીરબલની અકલ આગળ તાનસેનના ગુણ દટાઇ જાય તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો જોયો આતું બાદશાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલનું દ્વેષી મંડળ પૃથ્વી ભણી નીહાળતું જણાયું અને ફરીથી બીરબલ વીષે ઝાઝી અદેખાઇ ન કરવા તેમના મન સાથે તેમણે પ્રતિજ્ઞાકરી

વારતા ૮ મી.

मस्करी करतां अवरनी, आप बने खरेखात.

મસ્કરીની મજાહ.

એક સમય ગ્રીષ્મ ઋતુમાં બાદશાહને ઠંડા પાણીએ સ્નાન કરવાની ઇચ્છા થઇ જેથી પોતે હુરમ સાહેબ અને બીરબલ એ ત્રણ જણા રાત્રે જમુનાજીના એકાંત ઘાટ ઉપર ગયાં અને બન્ને જણાએ પહેરેલો પોશાક બદલી બીરબલના ખભા ઉપર મૂકયો અને પોતે નદીમાં સ્નાન કરવા લાગ્યાં બીરબલ એક પોતાના ફરજન તરીકે હોવાથી તેની કાંઇ વીશેષ અદબ રાખતાં નહોતાં, તેમ મુંડ વાળી

ઉભેલો બીરબલ તે તરફ જોઇ શકે તેમ પણ નહોતુ; તેમજ ગમે તેટલી પ્રીતી મ્હોટાં લોક રાખતાં હોય તદપી નીતી મુજબ વર્ત્તવું એજ વ્યાજબી છે. એમ સમજી ચુપ ચુપ કપડાં ખભા ઉપર રાખી ચંદ્રની જયોતી નીહાળતો હતો; તેવામાં બાદશાહે બીરબ ની મીઠી મશ્કરી કરી કે "બીરબલ હાલ તારા ખભા ઉપર એક ગધેડાનો બોજો લાદેલો છે કે નહી ?" આથી બીરબલ મીઠી મશ્ક નો ભાવ સમજયો અને તેના જવાબમાં જણાવ્યું કે "નામદાર એક ગધેડાનો તો શું પણ બે ગધેડાનો બોજો મારા ખભા ઉપર હાલ લાદેલો છે ! " આ માર્મીક પ્રત્યુત્તર સાંભળી બાદશાહ ચુ થઇ ગયો અને પોતાની મીઠી મશ્કરી પોતાનાજ ઉપર આવી પ તેનો પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૯ મી.

દીલ્લીપતી અકબરશાહને નવીન નવીન ગ્રંથો રચવાનો અને વિદ્વાનો દ્વારા રચાવવાનો ઘણોજ શોખ હતો; તથા આર્ય અને યવન્ધર્મના પુસ્તકો ઘણાજ વાંચ્યાં હતાં, તે પઇકી આર્ય ઇતિહાસનો સાગર કે જેને માહા ભારતના નામથી ઓળખીએ છીએ તે મહાભારત શાહના વાંચવામાં આવ્યું તેથી પોતાના મનમાં અત્યંત ઉત્કંઠા ઉત્પન્ન થઇ અને ફરી ફરીને કઊરવ પાંડવના યુદ્ધની વાર્તા વાંચી જોઈ વિચાર્યું કે પ્રમાણે પાંડવોના પરાક્રમ વડે આ પુસ્તક રચાયું છે. તે પ્રમાણે મારા પ્રતાપનું પુસ્તક કે જેનું "બાદશાહી ભારથ" એવું નામ રાખવામાં આવે કે નહિ ?" તે જાણવા અને જોવાની તેના મનમાં નીરંતર રટણા લાગી રહી. એક દીવસ બીરબલ સાથે એકાંતમાં કેટલીક વાતચીત થતાં બાદશાહે પોતાના

મનનો વીચાર જણાવ્યો કે " આજ દીવસ પર્યંત જે જે નામાંકિત નરવરો થઇ ગયા છે તેઓની અક્ષર કીર્તીના લેખ વાંચવામાં આવે છે જેમ કે કૃષ્ણજીનું ભાગવત, રામજીનું રામાયણ, પાંડવ કઉરવનું ભારથ તે પ્રમાણે બની શકે કે નહી ? કેમકે જે પાંડવો આખા ભરતખંડમાં ચક્રવર્તી રાજા હતા તેવોજ હાલ હું છું અને સર્વત્ર મશહુર તથા નેક ન્યાયવંત છું ! માટે મારૂં ભારથ રચાવના ચાહુંછું માટે તે વીષે ખાસ તજવીજ કરવા મારી તમને ભલામણ છે અને તેના સંબંધમાં જે જે સાહીત્ય સાધનો જોઇએ તે તે પુરાં પાડવા તઇયારછું. તે સાંભળી બીરબલના સ્વધર્માભિમાનનો અંકુરો હૃદયમાં સ્ફુરીયમાન થઈ આવ્યાં. મન સાથે વીચાર્યું કે જો અકબર ચરીત્ર બનાવવાનું કહ્યું હોત તો ઠીક: પણ ભારથ બનાવવાનું કહે છે, જો ના કહીએ તો તેનાં પરીણામ સારાં આવે નહી; પરન્તુ એવી યુકિત લડાવવી જોઇએ કે એની મેળેજ પોતાનું ભારથ બનાવવા ના કહે કીંતુ દ્રવ્ય મેળવવાનો ઠીક સમય હાથ લાગ્યો છે ! વખત આવ્યો જે જવા દે છે મહા મૂર્ખ પછી બહુ પસ્તાય છે, માટે " ગયા વખત ફેર હાથ આવતા નથી " જે કાર્ય કરી લીધું તે આપણું " મુલતવી રાખવાનાં માઠાં ફળ છે " એમ વીચારી બોલ્યો કે " જહાંપનાહ ! અકબરી ભારથ બનાવવું એ કાંઇ મુશ્કેલની વાર્તા નથી ! પરંતુ જેમ ભારથમાં એક લાખ પચીશ હજાર શ્લોક છે તેમજ આપના ભારથના પણ રચવા જોઇએ; માટે શ્લોક દીઠ એક રૂપીયો ફકત રચવાનો થશે જેથી સવા લાખ રૂપીયા થાય તેજ આપણે વીચારવાનું છે. જો બંને તરફથી બંદોબસ્ત થશે તો ભારથ બનાવવા માટે સઘળી ગોઠવણ થવા કશી અડચણ નડશે નહી ? જેવો સરકારનો હુકમ હોય તેમ કરવા તાબેદાર હા-

જર છે. આ સાંભળી બાદશાહે અતિ આતુરતા સાથે જણાવ્યું કે "હીંદના બાદશાહના ખજાને શું ખોટ છે ! સવા લાખ રૂપીઆં ખજાનામાંથી લ્યો અને ભારથ રચાવવું શરૂ કરો, પરંતુ એ ભારત કેટલી મુદતમાં રચાઇ રહેશે !" બિરબલ બોલ્યો "ખુદાવિંદ ! છ મહિના થતાં સંપુર્ણ ભારત રચાઇ તૈયાર થશે." આં સાંભળી શાહ ઘણોજ આનંદમાન થયો તુરત ખજાનચીને બોલાવી સવાલાખ રૂપિયા બિરબલને ઘેર મોકલવાનો હુકમ કર્યો અને ખજાનચીએ પણ તે હુકમને ઝટપટ અમલમાં આણ્યો; તદંતર બિરબલે તે પૈસા સુકૃત્યમાં અર્થાત તલાવ, કુવા, વાવડી, ધર્મશાળાઓ, વિદ્યાશાળાઓ અને અન્નક્ષેત્રો વગેરે સ્થાપન કરી પોતાના જન્માંતર માટે સુખડી પ્રાપ્ત કરી હવે ભારત બનાવવાનું કામ બાકી રહ્યું; તે માટે યુક્તિ શોધતો હતો. છ માસ પુર્ણ થવા આવ્યા, તેટલામાં એક દિવસ બાદશાહે બિરબલને પુછ્યું કે "કેમ બિરબલ તમારા કહેવા મુજબ ભારત રચવાની અવધિ પુર્ણ થવા આવી છે, માટે ભારથ તૈયાર થયું કે નહિ ! કિંવા હજી વાર છે ! બિરબલે હિમ્મતથી જવાપ આપ્યો કે "નેક નામદાર થોડું બાકી છે તે મુદત થતાં સુધી પુર્ણ થઇ જશે પ્રીય પાઠકગણો ! ભારથની તો એક લીટી પણ લખાણી નથી છતાં કેવા પ્રકારે હિમ્મત રાખી ઉત્તર આપ્યો તથા શી રીતે સવા લાખ રૂપિયા બચ્યા અને શાહની પ્રીતી તેવીને તેવીજ રહી તે જાણવા ઇચ્છો છો ?

સાહેબો ! બિરબલે ઘેર જઇ કોરા કાગળોનાં મોટાં પુસ્તકનાં કદ જેટલાં તાવ કાપી આગળ પાછળ લાકડાની પાટલીઓ રાખી સુંદર રેશમ વસ્ત્રમાં તેને મજબુત બાંધી ઉપર રેશમી ગુંથેલી પાટી વીંટી તે બગલમાં મારી બાદશાહની પાસે આવ્યો અને બગલમાં

રાખેલા પુસ્તક ઉપર શાહની નજર પડતાં હર્ષ સાથે પુછ્યું કે કેમ ભારથ પૂર્ણ થયું ? તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે, ગરીબ પરવર તૈયાર છે એમ કહી બાંધેલું પુસ્તક છોડવા મંડયો. તે જોઇ શાહ આનંદી ચહેરે જોવા આતુર બન્યો. તેટલામાં બીરબલે જણાવ્યું કે પરવરદિગાર ! ગ્રંથ તો સંપૂર્ણ થઇ ગયો છે; પરંતુ જરા થોડો મતલબ બાકી રહ્યો છે તેનો ખુલાસો હુરમ સાહેબ પાસે ગયા વીના થાય તેવો નથી. માટે જો આપનો હુકમ હોય તો હું જઇને પુછી આવું અને પછી પુસ્તક વાંચી આપ નિહાળો. એટલે તે પુસ્તકને જોઈ ખાત્રી થઇ કે નક્કી ગ્રંથ પુર્ણ થયો છે એમ ધારી બીરબલને જણાવ્યું કે ખુશીની સાથે હુરમ સાહેબ પાસે જઇ જે પુછવું હોય તે પુછી આવો અને પછી અહીંયા જલદી આવી કીતાબોના દેદાર દેખાડો. એટલામાં બીરબલે પુસ્તક છોડયું, પણ લખેલુ છે કે કોરૂં ? તે નહિ દેખાડતાં જેમ તેમ બાંધી હુરમ સાહેબ પાસે જવા પરવર્યો. જનાનખાનામાં જવાની બીરબલને છુટ હતી. તેથી બેધડક હુરમ સાહેબ પાસે જઇ કુરનસ બજાવી બાંધેલું પુસ્તક આગળ મુકી અકબર ભારથ સંબંધી જે હકીકત હતી તે અથ ઇતી કહી સંભળાવીં અને આ જે પુસ્તક આપની હજુર લેઇને આવ્યો છું તે તેજ છે. સરકારને બતાવ્યું, પરંતુ કાંઇક ઓછી રહેલી મતલબ પુરી કરવા માટે આપ હજુર હજુરની મંજુરી મેળવી આવ્યો છું. જો આપનો હુકમ હોય અને આપ માઠું ન લગાડો કે ગુસ્સો ન કરો તો તે મતલબ માટે આપને અરજ કરૂં. હુરમ સાહેબે પ્રસન્નતાથી જણાવ્યું કે, બેધડક ખુશીથી પુછવું હોય તે પુછો. મને તો મારા બોલવાથી જરા પણ ગુસ્સો કે માઠું લાગનાર નથી. આવું સાંભળી ચાલાક ચતુર ધુર્ત બીરબલે હાથ જોડી વિનંતિ કરી કે

નામદાર ! જેવી રીતે ભારતમાં પાંડવોની સ્ત્રી દ્રૌપદી કે જેને પાંચ ભરથાર હતા તેજ પ્રમાણે આપને પણ પાંચ ભરથાર હોવાજ જોઇએ. માટે આપના તે પંચે ભરથારનાં નામ સું શું છે ? તે ફક્ત જાણુવાની જરૂર છે ? બાકી તો બધી રીતે આ ગ્રંથ ભારથના સમાન ખ્યાવિંત તૈયાર થઇ ચુકયો છે. તે પ્રશ્ન સાંભળતાં હુરમ સાહેબનો ગુસ્સો તો અનહદ આવી ગયો પરંતુ ખાનદાન અને મોટા મનુષ્યોનો એ ધર્મ છે કે બોલ્યા પછી અબોલ ન થતાં વચન પાળવું એટલે હવે ઉપાય શો ? માટે બીરબલને જણાવ્યું કે "બીરબલ ! તમને અને સરકારને આવી મસ્કરી કરવાની બુદ્ધિ કોણે આપી કે આવું ભારથ બનાવ્યું ? શું ગ્રંથને બાળવો છે ?" એટલું બોલી લુંડીને બોલાવી હુકમ કર્યો કે "આ પુસ્તકને લેઇ જા અને સળગતી ભઠ્ઠીમાં નાંખી બાળી દે તેમજ તેમજ તે બળી ખાખ થઇ જાય ત્યાંસુધી તું ત્યાંજ ઉભી રહે !" આ હુકમ થતાંજ લુંડી તે પુસ્તકને લેઇ ગઇ અને ભઠ્ઠીમાં નાખી બાળી ભસ્મ કરી અને બેગમને તે હકીકત નિવેદન કરી. તે સાંભળી બીરબલને મહા આનંદ તપ્ત થયો પરંતુ ઉપરનો ડોળ અત્યંત ઉદાસયુકત બતાવવા હુરેમ સાહેબ પાસેથી ગુપચુપ છપાંચ ગણી દીલગીરમય બની બાદશાહ હજુર આવ્યો અને તેને ઘણીજ નિરાશાનો સ્વાધીન થયેલો જોઇ શાહે આશ્ચર્યવડે પુછ્યું કે "કેમ બીરબલ ! શું થયું આમ એકદમ દિલગીર થવાનું કારણ શું ? બીરબલે તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અથથી ઇતિ:પર્યંત બનેલી બીના કહી દેખાડી, બોલ્યો કે " પરવરદીગાર ! એમાં મારો શો ઇલાજ ? કેમકે ખરી વાર્તા પુછ્યા વિના છુટકોજ નહતો, અને પુછતાં આ પ્રકાર બન્યો એમાં મારો શો દોષ " જો બરાબર ભારથ સમાનજ બનાવાય તો આ નવીન ભારથ પ્રાચીન ભારથ સમાન

જ તમામ હક્ક ધરાવે છે કે નહિ ? તે ખાસ તપાસવાની જરૂર છે. જેટલી ખામી તેટલીજ પુસ્તકમાં ખામી જણાય; માટે મેં પુછ્યું, પણ હુરમ સાહેબને તો આપ સિવાય અન્ય પુરૂષ ભાઇ બાપ શમાન હોવાથી આ પ્રશ્નવડે બહુજ ગુસ્સે થયાં અને ઘણી કાળ ધન ની આહુતી આપી આપે જે રચાએલું પુસ્તક તે બાળી નંખાવ્યું હવે કરશું શું ? સવાલાખ રૂપીઆ, મારી મહેનત અને ભારત તમામ વ્યર્થ ગયાં હવે ફરીથી તે મોટું ખર્ચ અને ખુટતી મતલબ પુરી પડયા તો ફરી તૈયાર થાય." આ સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે "આ વા ભારથની મને જરા પણ જરૂર નથી. હશે જે થયું. તે થયું." બીરબલે કહ્યું કે "જેવી ખુદાવિંદની મરજી." એમ કહી આજ્ઞા માગી પોતાને ઘેર ગયો.

વારતા. ૧૦ મી.

કિંચિત કરણ કારણે. નીચ નડે તજી લાજ;
થાય ભલે નિજનું બુરૂં, પણ પરનું બગાડે કાજ.

" નાગાને શી લાજ "

દિલ્લી શહેરમાં એક મહા કુટીલ ફૌભંદી અને તરકટ રચનાર સ્ત્રી રહેતી હતી, તે સ્ત્રીને એક દીવસ તેની પડોસણની સાથે કાંઇ કારણસર તકરાર થઇ તેથી તે (પડોસણ) નો ઘાટ ઘડવા તેણે પોતાના છોકરાને હારી નાંખી મોઢેથી બુમ મારી તે પાપીણીએ પ્રપંચ રચી બીચારી પડોસણને ગળે પડી કે "મારા છોકરાનું ખુન કરનાર આ રાંડજ છે. હાય હાય રે ! એણે મારૂં સત્યાનાશ વાળી મુક્યું. ગઇ કાલે ટટો થયો હતો તેનું વેર રાખી આજે મારા નિરપરાધી બાળકનો હત્યારીએ જીવ લીધો પણ હું એને મારા છોકરાને મારી

નાંખ્યોનો બદલો અપાવ્યા વગર કદી છોડનાર નથી. ” એમ કપટ કળા કેળવતી કતુવા કરતી પડોસણને જઇને વળગી અને બોલી કે “ રાંડ કાળા કર્મની કરનારી આ કામને પહોંચી ? બસ. ચાલે તું સરકારમાં ત્યાં તારા દુષ્ટ કૃત્યનો બદલો અપાવું છીનાલ ! ઘણા વખતનો તારા પાપનો ગડો ભરાયો છે તે આજે ફોડી નાંખું, જ્યારે મારા છોકરાના ખુન માટે તને શુળી ઉપર ચઢેલી જોઉં ત્યારેજ મારી ઉછળતી છાતી અને ઉકળતું લોહી શાંત થસે. „ એમ કહી બિચારીને ગમે તેમ બોલી સાડલાનો છેડો પકડી કચેરીમાં ઘસડી ગઇ “ તમાસાને તેડું હોતું નથી. ” કેટલાક લોકો તે તમાસો જોવા સાથે કચેરીમાં ગયા, ત્યારે ન્યાયાસન ઉપર ખુદ બીરબ બીરાજમાન થયો હતો તેની આગળ કોભાંડખોર સ્ત્રીએ ફરીયાદ કરી ત્યારે તેની પડોસણ બાઇને બીરબલે તેના ઉપર તહોમત મુકયાનું કારણ અને ખુનની હકીકત પુછી તે વિષે ને બાઇ બોલી કે, “ હું તે ખુનની સંબંધમાં કશું જાણતીજ નથી. કેવળ ખોટું આળ મારા માથે મુકી નાહક મને દોષીત ઠરાવવા તરકટ રચેલું છે. આપ આ કેસમાં દીર્ઘ દ્રષ્ટિ નહી વાપરશો તો હું નિર્દોષ અબળા દોષવાન ગણાઇશ. ” આવી રીતે બન્નેનો અરસપરસ ઉલટપાલટ તપાસ કેટલીક વખત ચલાવ્યો; પરંતુ સત્ય શું છે ? તે કળવામાં આવ્યું નહિ તેમ સાથે આવેલા માણસોની શાક્ષી લેતાં પણ ફરીયાદીની વાત ખરી છે એમ જણાયું; તેમ પ્રતિવાદણ આવું ઘોરકર્મ કરે પણનહિ એમ સ્વભાવિક રીતે તેની મુખમુદ્રા ઉપરથી ભાસતું હતું તે જોઇ બીરબલે તર્કશકિત ફેલાવી ફરીયાદણને કહ્યું કે “ જો તમે ફરીયાદણ બાઇના છોકરાનું ખુન કર્યું. નથી એમ કહો છો એ વાત ખરી હોય તો કચેરીને ખાત્રી થવા કચેરી સમક્ષ તમામ વસ્ત્ર કહાડી નગ્ન

થઇ ઉભાં રહો એટલે બસ છે. ” તે સાંભળી બાઇ બોલી કે “ સાહેબ મારો જીવ જાય તે શિક્ષાને પાત્ર થવા ખુશી છું; પરંતુ જીવ જતાં પહેલા કોઇ કાળે પણ આપે હુકમ ફરમાવ્યો તે અમલમાં આણીશ નહિં. ભલે આપ માલીક છો. દોષિત ઠરાવી શિરચ્છેદ કરાવશો તો મારૂં શીર હાજર છે. ” આ પ્રમાણે બાઇનું બોલવું સાંભળીને તેને બહાર જવા કહ્યું અને ફરીયાદણને અંદર બોલાવી કહ્યું કે “ જો તમારા છોકરાને તમારી પડોસણેજ માર્યો છે એ વાત ખરી છે તો કચેરીને ખાત્રી થવા કચેરી સમક્ષ તમામ વસ્ત્ર દુર કરી નગ્ન થાઓ એટલે બસ. બીજા કશા પુરાવાની જરૂરનથી આ સાંભળતાં પોતાની ધારેલી ધારણા બર આવવાની આશાએ ઝટપટ નગન થવા હીલચાલ ચલાવી. તે આચરણ જોઇ બીરબલને ખાત્રી થઇ કે આ ફરીયાદણ નિર્લજ, નીચ અને કેવળ તર્કટખોર છે એમાં જરા શક નથી નહીં તો આવી બાબત સભા સમક્ષ કરવા તૈયાર થાયજ નહીં એમ વિચારી ફરીયાદણને માર મારવાનો હુકમ કર્યો, સીપાઈઓએ ચૌદમું રત્ન શરૂ કર્યું કે ખરી વાત કબુલ કરી, તે જોઇ બાદશાહ વગેરે સર્વ કોઇ તાજુબ થયા તર્કટખોર બાઈને જીવતી બાળી મુકવી એવો કઠોર હુકમ કર્યો, કારણકે ફરીથી એવા તર્કટ કરવા કોઇપણ હગલું ન બને માટે તેને એજ નશીયત ઠીક છે અને એનો ધડો લઇ અન્ય પણ બુરાં આચરણો આદરશે નહી તેવીજ રીતે પેલી પડોસણને સદાચરણવાળી જાણી મોટા સન્માન સાથે પ્રશંશા કરી ઘેર પહોંચતી કરી અને બાદશાહ તથા શહેર નિવાસીઓ બીરબલની બારીક તપાસ માટે વખાણ કરવા લાગ્યા.

કરશે તેજ ભરશે.

વારતા ૧૧ મી.

અકુલીન કુલીન થવા ચહે, પણ કદી કુલીન બને નહી,
શું કાચ તે મણિ રત્ન સમ, ઘણુનાજ માર શઠે સહી.

"બદમાસ ગુલામ અને બાણુ શેઠ."

એક ધનાઢ્ય બાણુને ત્યાં એક ગુલામ સીદી નોકરી કરતો હતો, તેના ઉપર બાણુની સારી મોહ મમતા હતી. એક વખત તે ગુલામને કાંઇ કારણસર બાણુએ ઠપકો આપ્યો તેથી ગુલામ સીદી ભાઇનો મીજાજ છેક અસમાન તરફ ઉડી પડયો. "ચાંદભાઇને ભેંશને ડાબું કેમ કહેવાય." સીદીભાઇના મનનાં એવી ખુમારી ચડી આવી કે "બસ અહીંયાં રહેવુંજ નહીં! શું દીયર માટે દીકરી જણી છે ?" મારૂં કીસમત જોરવાન હશે તો 'તેરે મંગન બોહત હય તો મેરે ભુપ અનેક' 'ઠાકરને ચાકર ઘણા અને ચાકરને ઠાકર ઘણા.' એમ વિચારી ત્યાંથી છ પાંચ ગણ્યા દુર દેશ જઈ વસવું એમાં સાર છે એવું સમજી દીલ્લી શહેરમાં આવી રહ્યો અને કામધંધે વળગ્યો. બાણુશેઠે વહાલા ગુલામનો ઘણો શોધ કર્યો પણ પત્તો લાગ્યો નહીં તેથી જાણ્યું કે કાળનો માર્યો ક્યાંક જતો રહ્યો હશે એમ વિચારી તેની આશા મુકી દીધી.

એક વખત તે બાણુ શેઠને કોઇ કાર્ય પ્રસંગે દીલ્લી જવું પડયું ત્યાં પેલો ગુલામ તેમની નજરે પડયો એટલે તેને બોલાવ્યો પણ "નિમાજ પડતા મસીદ કોટે વળગી" તેવો પ્રકાર બન્યો ઉલટો ગુલામ ગળે પડયો કે "કેમરે ગુલામ! આટલા દીવસ ક્યાં નાશી ગયો હતો? ઠીક થયું કે આજે તારો પત્તો લાગ્યો! ચાલ હવે થા આગળ!" આ વિપરીત વાક્યો ર ચારથી બાણુશેઠ મહા

વિસ્મય પામ્યો. "શું ઉલટો ચોર કોટવાળને દંડે છે ?" અરે મુર્ખ તું મારો ગુલામ છે કે હું તારો ગુલામ છું ! જરા મ્હોં સંભાળી બોલ? કોણ ગુલામ છે તે સૌ સૌની સીકલજ કહી આપે છે છેક શું નિમકહરામી આદરે છે! આખર જાત ઉપરજ જાય છે?" આ સાંભળી ગુલામ ઘણો ખીજવાઇ બોલ્યો કે "બેસ ! બેસ ! શાહણપત ન ચલાવ ! ! પાજીના પાદશાહ ! છાનોમાનો આગળ થાય છે કે નહીં ? નહીં તો જોયું છે આ જુતું ?" એમ બન્ને જણની વચ્ચે ઘણી તકરાર થઇ, છેવટે ન્યાયમંદીરનો તેમને આશ્રય લેવો પડયો. કચેરીમાં બેઠેલા લોકો અને અમલદારો પણ આ ચમત્કારી તકરારનો મામલો જોઇ આશ્ચર્ય બન્યા; બીરબલે કેટલીક મીનીટસુધી આ કેસ વિષે વિચાર કરી હુકમ કર્યો કે "આ સામા મકાનમાં બન્નેને જુદીજુદી બારીમાંથી ડોકાં બહાર કઢાવી ઊભાં રાખો. સીપાઇએ હુકમ પ્રમાણે બન્નેને અલગ બારીમાંથી ગરદન બહાર કઢાવી ઉભા રાખ્યા. બાદ બીરબલે હુકમ કર્યો કે "જુઓ છો શું ગુલામનું ડોકું તરવારથી ઉડાવી જુદું કરો." આ હુકમ સાંભળતાંની સાથે ખરા ગુલામે ડરીને તરત ડોકું બારીની અંદર લઇ લીધું અને બીજો તેમને તેમજ નિર્ભયપણે ડોકું રાખી ઉભો રહ્યો હતો, આથી બીરબલ જાણી ગયો કે 'જે ડરી ગયો તેજ ગુલામ છે અને અડગપણે ઉભો રહ્યો તે શેઠ એમાં જરા શક નથી !" એમ નિશ્ચયપર આવી બાણુશેઠને તાબે થવા પેલા ગળેપડુ ગુલામને ફરજ પાડી અને આખર શેઠનાં સ્વાધીન ગુલામને થવું પડયું. આ કેસનો ફેંસલો જોઇ શાહ તથા કચેરીએ બીરબલની અક્કલ વિષે ઘણી સુંદર તારીફ કરી ધન્યવાદ આપ્યો.

વારતા ૧૨ મી.

જગમાં પ્રબળ પ્રતાપી તું, વિશ્વા વિશાળ વિત્ત;
સૂર મુનીવર નર નારિનાં ચિત્ત બગાડે ખચિત્ત.

એ પણ ખોયું અને આ પણ ખોયું ?

કોઈ એક બ્રાહ્મણ પોતાના દેહનું કલ્યાણ અને પાપના પુંજને દહન કરવા કાશીજી યાત્રાં કરવા ઇચ્છતો હતો, પરંતુ તેના મનમાં એક મહા મુઝવણ એ હતી કે ઘણી મહેનતે જીંદગીમાં મેળવેલા એક હજાર રૂપિયા પાસે હતા તે કયાં મૂકીને કે કોને સોંપીને જવા ? તે વિચાર રાત દીવસ તેના મનમાં ઘોળાયા કરતો અને તે વીચાર યાત્રા કરવા જવામાં બાધારૂપ થઇ પડયો હતો. એક સમય તેના ગામમાં વસતો એક બુઢો ફકીર ઘણોજ લાયક અને પ્રમાણિક ગણાતો હતો. તે દર સંધ્યાકાળે સ્વાલ નાંખતો ફરતો હતો તે તેની નજરે પડયો અને તેના મનમાં સુઝી આવ્યો કે આ વૃદ્ધ અને પ્રમાણિક સાંઇને જો મારા રૂપિયા સોંપીને જાઉ તો જરા પણ બગાડ થશે નહિં અને પુનઃ પાછો હું આવીશ તે વખતે તુરત મને પાછા સોંપશે એમાં બીલકુલ શક નથી ! " એમ નિશ્ચય કરી બીજે દીવસે હજાર રૂપીયાની પોટલી બાંધી તે ફકીરને તકીએ ગયા અને જઇને સાંઇ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે " સાંઇ સાહેબ ? હું મારા ધર્મનું મોટું તિર્થ જે કાશીજી કહેવાય છે ત્યાં જવા ધારૂં છું. મારી પાસે આ એક હજાર રૂપિયા છે તે જો સાથે લઇ જાઉં તો રસ્તામાં ચોર ઠગ મળે અને લુંટી લેઇ જાય માટે તે આપની પાસે મૂકી જવા આવ્યો છું. એ સાંભળી ફકીર બોલ્યો કે 'નહી ? નહી તે વાત વિષેનો એક શબ્દ પણ ઉચરશો નહિ, અમે ફકીર લોકો દરગાહમાં

પડયા રહેનાર, જગતની મોહમાયા જાળ તોડી ઉદાસીન બની કેવળ માલિકનું ભજન કરવા આ વેષ ધારણ કર્યા છે તેને આ ખટપટમાં પડવું એ બિલકુલ યોગ્ય નથી માટે તમે તમારૂં ધન કોઇ બીજાને ત્યાં જઇને સોંપો." આવું સાંઇનું બોલવું સાંભળી બ્રાહ્મણને અધિક પ્રતિતી થઇ કે કેવળ આ ફકીર શુદ્ધ નિષ્ટાવાળો અને નિસ્પ્રેહી છે માટે તેને ત્યાંજ રૂપિયા મૂકવા ? એમ ધારી સાંઇને વિનંતિ કરવા લાગ્યો કે "સાંઇ મૌલા ! આપ ગમે તેમ કહેશો પણ આ રૂપિયા આપનાજ મુકામમાં મુકી જવાનો છું ? મને ગામમાં આપના શિવાય કોઇનો ભરોંસો નથી આપને આ અરજ માન્ય કર્યા વીના છુટકો થનારજ નથી ?" બાદ સાંઇએ વિચાર્યું કે "આ બ્રાહ્મણને જેમ જેમ હુ ના કહીશ તેમ તેમ એ માનનાર નથી માટે દરગાહની જગ્યા ઘણી મોટી છે એક ઠેકાણે ભલે દાટી જાય આપણે એના રૂપિઆની શું જરૂર છે ? જયારે આવશે ત્યારે કહાડી જશે એમ વિચારી કહ્યું કે ભાઇ જયારે તમારો એવોજ વીચાર અને વિશેષ આગ્રહ છે તો જયાં તમોને ઠીક લાગેતે જગ્યોએ તમારે હાથેજ ખાડો ખોદી તેમાં રૂપિયા રખી સરખુ કરી જાઓ જયારે તમારે જોઇએ ત્યારે કાહાડી જજો. આથી બ્રાહ્મણ ખુશી થયો અને યોગ્ય જગ્યાએ નિશાની રાખી રૂપીયા ભંડારી દીધા અને ત્યાંથી સાઇની રજા લેઇ ચાલતો થયો. તદનંતર પોતે નિર્ભ્રાંત બની કાશીજીની યાત્રાએ ગયો, ગંગાજીમાં સ્નાન કરી શ્રી વિશ્વનાથજીને જળ, ચંદન પુષ્પ અક્ષત, બીલપત્ર, નૈવેદ્ય ચઢાવી કૃતાર્થ જન્મ માનતો ગયાજી, બદ્રીનાથજી, હરદ્વાર, સેતુબંધ રામેશ્વર, દ્વારકાંનાથ, મથુરાં, પ્રયાગ, આદી ધામ ફરી બે વરસે પાછો આવ્યો; પરંતુ પેલા સાંઇએ તો

કેટલોક વખત બ્રાહ્મણની વાટ જોઇ પણ તેનો પતો ન જણાવાથી પોતાનું પેલા રૂપીયા જોઇ મન બગડયું અને દાટેલા હતા ત્યાંથી કહાડી લઇ પોતાના કબજે કર્યા આપણને હાથો હાથ સોંપ્યા છે ? કે સાક્ષીદાર છે માટે એ તો કાંઇ નહિ? દુનીયામાં એમજ થતું આવ્યું છે, ઉંચો નીચો પગ પડા વિના કાંઇ પૈસો એકઠો થતોજ નથી રળે તો માત્ર રોટલા ખર્ચ નીકળે છે, ઘણા દિવસ પ્રમાણિક પણે વર્ત્યો પણ પૈસો જોયો નહિં; તેમ દુનીયામાં મારી પ્રમાણિકતા છવાયલી છે જેથી તેનું ગળે પડવું કોઇ મનનાર નથી અને આપણને ખુશીથી આ રકમ પચી જશે. એવી બદદાનત થવાથી બિચારા બ્રાહ્મણના નાણાં હજમ કરી દીધાં. જ્યારે બ્રાહ્મણ ઘેર આવી પહોંચ્યો ત્યારે પોતાનો માલ પાછો આણવા વિચારમાં થઇ સાંઇની પાસે ગયો અને પૈસા લઇ જવાની માગણી કરી તે સાંભળી ફકીરે જવાબ આપ્યો કે મને શું ખબર છે કે તું પૈસાનું પૂછે છે? મૂક્યા હોય ત્યાં જો બિચારો બ્રાહ્મણ ગાભરો બની રૂપિયા દાટેલી જગ્યોએ ખોદી જોયું તો અંદર કશું મળે નહિં, તે જોઇ બ્રાહ્મણ વિસ્મય થયો ! અને નિરાશાને સ્વાધીન થઇ વિચારના વાયુમાં ગર્ક બન્યો. " અરે ભગવાન ? હવે શું ઉપાય કરવો ? ફકકીરે લુચ્ચાઇ કરી માલ પચાવ્યો એમાં જરા શક નથી ! આ કરતાં તો યાત્રાએ ગયો ત્યાં પુન્ય કે પરમાર્થ નિમિતે ખર્ચ્યા હોત તો પરલોકની ખર્ચી થાત; પરંતુ આ તો " ગાય દોહીને કુતરાને દુધ પાયું. " કદાચ એ એમ કહે કે કોઈ લેઇ ગયું હશે ? તો તે પણ ખોટું; કેમકે તે વખતે કોઈ પણ હતું નહી, ફકત અમે બેજ હતા માટે તેણેજ ગડબડ કરી છે એ વાત તો " સોળ વાલને એક રતી છે " પણ

હવે કરવું શું ? માલ મળવાની આશા અને ફાંફાં મારવા ફોકટ છે, સાક્ષી નહિં, પુરાવો નહિં ! હાય ! વીના કારણે વિશ્વાસથી ફસાઇ “ ઘેટે કપાસ ખાવા જતાં ગાંઠની ઉન પણ ગુમાવી. ” તેવો ઘાટ બન્યો ! બોલવાથી કે બકવાથી શું વળે, મુગે મોઢે છ પાંચ ભણ્યા શિવાય અન્ય ઇલાજજ નથી. અરેરે ! છેવટે ગુપચુપ ઘેર જઇ ભીક્ષાવૃત્તિ કરી પેટ ભરવાનો વખત આવ્યો ! શિવ ! ! શિવ ! ! ! ”

એમ શોક સમુદ્રમાં ડુબકી ખાતો ખાતો ઘેર ગયા. એક વખત તેના મનમાં સુઝી આવ્યું કે “ બાદશાહ હજુર જાઉ અને વખતે બુદ્ધિશાળી પધાન મંડલ દ્વારા કાંઇ ઇન્સાફ મેળવું, તો ખરો કે કેવા કેવા દિર્ધદ્રષ્ટી ચલાવનારા અને અકકલ બહાદુર નરો છે ? એમ ધારી બાદશાહ હજુર ગયો અને હાથ જોડી દીન વચને પોતાની તમામ હકીકત નિવેદન કરી બાદશાહ બનેલો બનાવ સાંભળી આશ્ચર્યતા તથા સાથ વીચારમાં પડયો કે “ જે ફરીયાદમાં સાક્ષી પુરાવા નથી તેનો ઇન્સાફ કેવા પ્રકારે કરવો કે તેમ ફકીરને અને આના વચ્ચે થયેલી ગડબડમાં શું સત્યતા છે ? તેનો પણ શા આધારપર નિર્ણય લાવવો ? એમ વિચારી બીરબલ સામું જોયું કે બીરબલ હાથ જોડી બોલ્યો કે“ ખુદાવિંદ ! આટલી બધી ફીકર કરવાની કશી જરૂર નથી ? તેનામદારનો હુકમ હોય તો હાલ એ બ્રાહ્મણના નાણાં બ્રાહ્મણને અપાવું આપના મોટા પગાર તથા નિવાજ બેઠે બેઠે ખાઉ છું તે શા માટે ? કે અગત્રડ અને તાજુબી ભરેલો બનાવ કિંવા ગહન રાજખટપટના આમલામાં ચાલતી અકકળ ખટપટ્યુ અને વિચિત્ર ફરીયાદોના ધુચવાઇ ગયેલા કોકડા રૂપ ઘોટાળા

આવી પડે તે વખતે બારીકથી દીર્ઘદ્રષ્ટી તર્કશકતીં અને શામ, દામ દંડ, ભેદ વાપરી તેનો તત્વ શોધી નીસ્તાર લાવવો એજ મુખ્ય કર્તવ્ય કર્મ ? માટે આપને ઉદ્વીગ્ન બનવાનું પ્રયોજન નથી. તે સાંભળી બાદશાહે કહ્યું કે " બહુ સાર, આ વાર્તાનો કેવી રીતે નિસ્તાર લાવો છો તે જોવાને આતુર છું તદંતરે બીરબલે કીમતી દાગીના તથા જવાહીર લાવી તેની એક પોટલી બાંધી એક નોકરને હાથમાં આપી અને તે મનુષ્યના કાનમાં કાંઇક વાત કહી ફકીરને ત્યાં મોકલ્યો હવે તેને ગયાને કેટલીક વાર થઇ ત્યારે તે ફરીયાદી બ્રાહ્મણને બિરબલે કહ્યું કે " હાલ મારા મોકલેલા માણસને અને ફકીરને વાતચીત થતી હશે માટે તમે ત્યાં જાઓ અને તમારા રૂપીયાની ઉઘરાણી કરો એટલે એ ચુપચુપ તમારા રૂપીયા આપીજ દેશે એ હુકમ થતાંજ બ્રહ્માણ ફકીરના તકીયા તરફ રવાના થયો. હવે જે બીરબલે પ્રથમ મોકલેલો માણસ તે કીમતી દાગીના અને જવાહીરની પોટલી લેઇ પાસે જઈ પહોચ્યો અને પગે લાગી સાઇને અરજ કરવા લાગ્યો કે સાઇ સાહેબ મારો ભાઇ પરદેશ ગયેલો છે તે આ તરફ આવવાનો હતો; પરંતુ આજકાલ કરતાં ઘણો વખત થયો છતાં હજુ તે આવ્યો નહિં અને હું વાટ જોઇ અધીરો બન્યો છેવટે મેં વિચાર કર્યો કે તેની તપાસ કરવા જવું એજ બહેતર છો પણ એક મને મોટી અડચણ નડવાથી હું મારી ઉમેદ બર લાવી શકતો નથી માટે આપને એ સંબંધી અરજ કરવાની એ છે કે મારી પાસે કેટલાક કીમતી દાગીના અને જવાહીર છે તે આપને સોપવા આવ્યો છુ; કારણકે વીચાર કરી જૂતાં મને આપ શિવાય કોઇ મનુષ્ય આ શહેરમાં ભરોસાદાર માલમ પડવું નહિતેથી હું આપને સોપવા આવ્યો છું માટે આપ તેને ઠેકાણે મુકો. આ

સાંભળી સાંઇ બોલ્યો કે બચ્ચા એ અમારા ફકીર લોકોનું કામ નહિં, ધન દોલત અને માયાંની જાળમાં જા પડવું હોત તો ફકીર શા માટે થાત ફકીરોકો દોલતકી પરવા નહિ માટે તું કોઇ બીજાને ત્યાં જઇ તારો માલ, સોંપ હું તારા માલને એડવા ચાહતો નથી આવું નિસ્પ્રેહતાવાળુ બોલવું સાંભળી બોલ્યો કે સાંઇ બાવા બીજા કોઇને આ ધન સોંપયા હું ચાહતોજ નથી; કેમકે એતો ભરોસાનું કામ છે તેમજ આપ સરખા ઓલીવા સાંઇ મઉલા બીજાના ધન માલને પથ્થર સમાન ગણે છે તેમ માટે હું આપની પાસે માલ મુકવા આવ્યા છું વાસ્તે આપ મારો માલ સંઘરો એવું કહી તે પોટલી સાંઇને બતાવી, સાંઇએ પોટલીમાંનો કીમતી માલ જોરો કે મન ચળાયમાન થયુ તે માલ સંગ્રહવાની આશા ઉત્પન એટલામાં પેલો બ્રાહ્મણ આવી પહોચ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે ફ-કીર સાહેબ મારા જેવા બીજાનુ માલનો પણ પસાર કરવાની જરૂર કરશો નરિ અને મેં યાત્રાએ જતી વખતે આપને જે માલ સોપ્યો છે તે મહેરબાની કરીને પાછો આપો આવું બ્રાહ્મણનું બોલપું સાંભળી ફકીરે વિચાર્યુ કે આ માણસ જા બામણની તકરાર જાણશે તો શંકાને પાત્ર થશે અને પોતાની મેળે વેર બેઠે ગંગા આવી છે તે પાછી જશે તેમ બામણના રૂપીઆ આપી દેઉ તો આ આગળ કશી વીસાદમાં નથી; માટે તે રૂપીઆ આપી દેઉ તો આ ચાલ આપણને પચસે નહિ તો મોટા લાભ આવેલો ગુમાવી બેસીશ એમ વીચારી બહામણને કહ્યું કે શું તમે દીવાના થયા છો એક જગ્યોએ માલ રાખી બીજી જગ્યોએ જુઓ તો તે શી રીતે મળે તમારો માલ (આંગળીથી ઇસારો બતાવી) પેલા ખુણામાં રાલેખો છે ત્યાં ખોદીને જુઓ પછી નાહક કોઇને બદનાગી આપજો બા

હમણે ફકીરની બતાવેલી ઇમારત પ્રમાણે ખોદી જાયું તો પુરેપુરા પોતાના રૂપીયા હાથ લાગ્યા અને તે લેઇ સાઇની માફ માગી રસ્તો માપ્યો સંજ્ઞા ગોઠવી રાખ્યા મુજબ એક માણુસે જવાહીરવાળા માણસને આપી કહ્યુ કે તમારો ભાઇ ઘેર આવી પહોંચ્યો છે તે સાંભળી સાંઇ પાસેથી રજા માગી હર્ષઘેલો બની જવાહીર લેઇરસ્તો માપ્યો તે જાઇ સાંઇએ વિચાર્યું કે એ પણુ ખોયું અને આ પણુ ખોયું ?

વારતા ૧૩ મી.

બળથી બુદ્ધિ આગળી, જો ઉપજે તત્કાળ.

પંચોપાખ્યાન,

એક દીવસે બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે, "બળદનું દુધ લાવી આપો. બીરબલે વીનંતી કરી કે, "બહુ સારૂં, નામદાર." તદંતર એક ઘોડાને નદીમાં લઇ જઇ ઉભો રાખી તેને ખરેરો અને માલેસ કરવા લાગ્યો આ બનાવ ખુદ બાદશાહના જાવામાં આવશે. જેથી બીરબલને પુછ્યું કે, આ શું કરવા માંડયું છે ?" બીરબલે અરજ કરી કે, પરવરદિગાર ! આ ઘોડાની ઘોડી બનાવું છું. " બાદશાહે અત્યંત આશ્ચર્યતાથી પુછ્યું કે, શું દિવાના થયા છો શું ઘોડાની ઘોડી થઇ ક્યાંએ સાંભળી છે બીરબલે ના જવાબ આપ્યો " ખાવિંદ જ્યારે ઘોડાની ઘોડી ન બને ત્યારે બળદનું દુધ પણુ ક્યાંએ નીકળતું સાંભળ્યું છે ! તે સાંભળી બાદશાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને અને તેની યુકતીની તારીફ કરી.

વારતા ૧૪ મી.

યોગય સમય વાપર અરે તર્કબુધિ તત્એવ.

એક દીવસ બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે "બીરબલ આપણા દીલી શહેરમાં કેટલા કાગડા હશે? આવો તર્ક સાંભળતાં. જ બીરબલ બોલ્યો કે, ખાવિંદ આપણા દીલ્હી શહેરમાં સાઠ હજાર પાંચશો ને બાવન કાગડા છે. શાહે જણાવ્યું કે કદાચ એથી વધતા ઓછા હોય તો બીરબલ બોલ્યો કે, " હજુર! જો મારી ગણત્રીથી ઓછા થાય તો એમ જાણવું કે એટલા કાગડા પોતાની ભાઇબધોને મળવાં બહારગામ ગયા છે અને વધારે થાય તો એમ સમજવું કે બહારગામથી એટલાં કાગડા તેમના ભાઇબંધોને મળવા અહીંયા આવ્યા છે, આ તર્કશકતી વાપરેલી જોઈ બાદ દશાહ ઘણો ખુશી થયો.

વારતા ૧૫ મી.

એક દીવસ બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે બીરબલ ચાડી કરનારને શું શીક્ષા કરવી યોગ્ય છે! બીરબલે પોતાની ચાડી કર નારાઓનો ઘાટ ઘડવાનો દાવ આવ્યો જાણી બોલ્યો કે ગરીબ પર વર ચાડી કરનારને તેના કાનચ્છેદ કરવાની શીક્ષા યોગ્ય છે આ સાંભળી શાહ બોલ્યા કે બરોબર છે, તે ચાડી કરનારાઓ કાનમાં આવી પારકી આડી અવળી વાતો ભરવે છે. તેમજ તેઓ ખોટીન પગી વાત સાંભળી બીજાનું અનીષ્ટ કરવા ધારે છે. માટે કાનચ્છેદ કરવાંમાં આવે તો બેશક ચાડીઆ ચાડી કરતા અટકે એમાં જરા શક નથી, એમ કહી શાહ બીરબલની આવી યુકતી માટે વખાણ કરવા લાગ્યો.

ભાગ ૩ જો.

વારતા ૧૬ મી.

હોય ભલે હિમ્મત બહાદુર પણ છેવટે ચોર તણા પગ કાચા.

દીલ્લી શહેરમાં વસના એક મોટા શાહુકારના ઘરમાં ચોરી થઇ તેનો તપાસ ઘણોજ કર્યો; પણ કશો પતો લાગ્યો નહિ. છેવટે બીરબલ હજુર તે શાહુકારે ફરીઆદ કરી. બીરબલે પણ તે ચોરીની તપાસ ઉલટપાલટ સવાલ જવાબ વીગેરેથી કરી; પરંતુ કશો દાખલો બેઠો નહીં. તેથી બીરબલે એક યુકતી વીચારી ચાર વાંસની સરખા માપની લાકડીઓ મંગાવી અને તે શેઠના ચાર શકદાર નોકરોને આપી કહ્યું કે, ભાઇઓ ! સહુ સહુને આપેલી લાકડી એકેક રાત પોતાની પાસે રાખી બીજે દીવસે મને આપી જવી એટલે હું ખરા ચોરાને મારા આ સાચાં ઇલમવડે તરત પકડી કહાડીશ. કેમકે એ ઇલમના જોરથી ચોરી કરનારની લાકડી એક રાતમાં ચાર ચાર આંગળ વધી જશે. આ પ્રમાણે કહી બીરબલે દરેકને એકેકી લાકડી આપી. બીજે દીવસે તે ચારે જણા બીરબલની પાસે બીરબલે આગલે દીવસે તેમને રાખવા આપેલી લાકડીઓ લઇ હાજર થયા; પરંતુ તે ચારમાંથી એક જણે (જેણે ચોરી કાધી હતી તેણે) જાણ્યું કે તેની પાસેની લાકડી બીરબલના કહેવા પ્રમાણે વધી જશે અને આપણે ચોર ઠરીશુંજ. માટે પ્રથમ જો ચાર આંગળ કાપી નાંખુ એટલે ઇલમ પછી શું કરનાર છે ? એમ વીચારી તેણે તેજ પ્રમાણે કર્યું, કહ્યું છે કે " ચોર પોતાનું ડહાપણ ડા-

ડી પોતે પોતાના હાથેજ ચોર બને છે. " ચોરી અને જારી ઘણો ચાલાક પુરૂષ હોય તો છ માસ લગી છુપી રાખી શકે છે. પરંતુ આખર પ્રગટ થયા વીના રહેતી નથી. " પાપ પોતાની મેળેજ પ્રકાશમાં આવે છે "જ્યારે ચારે જણ પોતપોતાની લાકડી લઇ ઉભા રહ્યા કે બીરબલે એક પછી એકની લાકડી લઇ માપી જોઇ. જેની લાકડી ચાર આંગળ કાપી નાંખેલી જણાઇ તેને તરતજ એકાંતમાં બોલાવી કહ્યું કે, ચોરીનો માલ કયાં છે ? જલદી લાવી હાજર કર નહિ તો તારી ચામડી ઉખાડી તેમાં લુણ ભરવામાં આવશે. શું તારા જાણવામાં નથી કે આ અદલ ઇનસાફી અકબરશાહનું રાજ્ય છે ? બીરબલની આવી ધમકી સાંભળી તે ચોર ગભરાયો અને માલ કબુલ કરી રજુ કર્યો તેમજ શાહુકારને ગયેલો માલ પુરેપુરો અપાવ્યો.

વારતા ૧૭ મી.

બોલી બોલ અમોલ હૈ, બીન તોલ્યાં મત બોલ;
પહેલે ભીતર તોલકે, પીછે બહાર બોલ.

સત્તાવિસમાંથી નવ જાય તો બાકી શું રહે ?

એક સમય કચેરીમાં બેઠેલા અમીર ઉમરાવો અને ચતુર જનોને બાદશાહે એક પછી એકપ્રશ્ન કર્યો કે, સત્તાવીસમાંથી નવ જાય તો બાકી શું રહે ! સર્વ કોઇ પોતપોતાની મતી અનુસાર, બોલ્યા કે, ખુદાવીંદ ! સતાવીસમાંથી નવ જાય તો બાકી ૧૮ રહે. અને કેટલાક તેટલું પણ ન બોલતાં ત્રહ્લાંતહ્લાં ગણવા લાગ્યા. છેવટે બીરબલ તરફ જોઇ બાદશાહે ઉપરનોંજ પ્રશ્ન તેને કર્યો તે સાંભળી

બીરબલ બોલ્યો કે, ખલકના ખાવીંદ ! સતાવીસમાંથી નવ ગયા પ-છી બાકી ધુળ રહે છે, કેમકે સતાવી નક્ષત્રોમાંથી નવ નક્ષત્ર વરસાદ સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવનારાં છે પણ જો તે નવ નક્ષત્ર પ્રતીકુળ થયાં અર્થાત નવ નક્ષત્ર વરષ્યા વિના ખાલી ગયાં તો પછી અન્નના પાકની શી આશા ? ત્યારે બાકી ધુળજ રહે કે નહિ ? આ ગૂઢ આશય પ્રદર્શીત કરનાર પ્રશ્નાર્થ સાંભળી સહુ કોઇ આશ્ચર્ય પામ્યા અને સહુ કોઈ બીરબલની અગાધ બુદ્ધિકૌશલ્યતાનાં વખાણ કરવા લાગ્યા.

વારતા ૧૮ મી.

" સમયજ વર્તે તેજ સુજાણ, નહિ નર નહિં પણ ખર જાણ, "

અકલની કસોટી.

એક દિવસ બાદશાહ સવારના પહોરમાં ગોહું ધોઇ ખીજમતગારોની અક્કલ જોવા ખીજમતદારને કહ્યું કે " જાઓ જલ્દી બોલાવી લાવો. કોને બોલાવી લાવો તે માટે કશું જણાવ્યું નહોતું; તેમ ફરી પુછાય પણ કેમ તેથી ખીજમતદારો આમથી તેમ દોડાદોડ કરવા લાગ્યા અને કોને બોલાવી બોલાવો તે વિષે ગડમથલ કરવા લાગ્યા તેવા સમયે બીરબલે આ લોકોને ધાભરા બનેલા જોઇ પુછ્યું કે " કેમ આમ દોડાદોડ કરી રહ્યા છો ? તે સાંભળી અરજ કરી " સાહેબ ખુદાવીંદે હુકમ કર્યો છે કે જાઓ જલ્દી બોલાવી લાવો પણ કોને બોલાવી લાવવો તે ફરમાવ્યું નથી માટે મહા મુઝવણમાં પડયા છીએ, આપ કાંઇ રસ્તો બતાવો તો જીવીએ નહીં તો નોકરી જવાનો સમય આંમડયો છે। એવી દીનતા યુકત વાણી

સાંભળી બીરબલે પુછ્યું કે " તમોને હુકમ કર્યો તે વખતે બાદશાહ સાહેબ શું કરતા હતા ? હજુરીઆએ ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે " મુખ ધોઇ ઉભા રહ્યા હતા. " બીરબલે કહ્યું કે જાઓ ત્યારે હજામને બોલાવી લાવો. આ હુકમ થતાંજ તેજ પ્રમાણે હજામને બોલાવી બાદશાહ હજુર ગયા અને અરજ કરી કે ખુદાવિંદ બોલાવી લાવ્યા બાદશાહે કહ્યું કોને ખીજમતદારે જણાવ્યું હજામને બોલાવી લાવ્યો તે જાણી શાહ વીસ્મય થયો અને વિચાર્યું કે આ બુદ્ધિ ચાતુર્યતા ખીજમતદારો પૈકી કોઇની હોય એમ સંભવ થતો નથી; પરંતુ કોઇ અન્યની હોવી જોઇએ ! એમ વીચારી ઉલટ સુલટ તપાસ કરતાં જણાવ્યું કે આ બીરબલની બુદ્ધિ ચાતુર્યતા છે ! તે જાણી શાહ ઘણો બીરબલની તારીફ કરતો પોતાના હજુર બુદ્ધિનિધાન મર રત્નો છે એમાં તરંગમાં ગર્વાનંદ થયો.

વારતા. ૧૯. મી.

" કદી ન કરો કોઈ ભુલીને, વાણિ તણો વિશ્વાસ. "
જે અબે ઉચરાય.

એક વીશ્વાસુ માણસે પોતાના વીશ્વાસુ વાણીયાને ત્યાં એક હજાર રૂપીયા અનામત મુકયા હતા, કારણ કે પોતાના છોકરાઓથી છાની રકમ વૃદ્ધાવસ્થામાં કામ લાગે તેવા ઇરાદાથી મુકી હતી તેને કેટલોક કેટલોક વખત થઈ ગયો બાદ જરૂર પડતાંથી તેણે વાણીયા પાસે જઇ પોતાની મુકેલી અનામત પાછી માગે ત્યારે વાણીઓ બીલકુલ ઇન્કાર ગયો. તેણે ઘણાં કાલાવાલા કર્યાં પણ " સાકરનો હીરો ગળ્યો. " તે મુજબ કરી ઉલટો તકરાર કરવા લાગ્યો જેવટે

બન્ને જણા કચેરીમાં લઢતા લઢતા ગયા. થાપણ મુકનારે ફરીયાદ નોંધાવી પ્રતો ફીને પુછતાં જણાવ્યું કે " ગરીબ પરવર આ ડોસો ગળેપડુ છે ! પૂછો એના ત્રણે છોકરાઓને બોલાવીને તેઓ ફરીયાદીની વાતને વજનદાર કહે તો પછી આપ જેમ ફરમાવશો તેમ હું હુકમને તાબે થઇશ આ સાંભળી સરકારે સીપાઇ મારફતે ફરીયાદીના છોકરાઓ બોલાવી રૂપીયા વીષેની વારતા પુછી તો તેઓએ જણાવ્યું કે " સરકાર સાહેબ ! અમારા બાપની હમણાં ડાગરી છટકી ગઇ છે. " દીવાનો થઇ ગયો છે; માટે તેની ફરીયાદી ઉપર કશું પણ વજન નાખવા જેવું નથી. પણ કોઈ આબરૂદારની આબરૂપર નાહક હુમલો કરે તેવી કઢંગી રીત માટે ઘટતો ઉપાય લઇ તેને સાસન અપાય તો ઠીક; કારણ કે તે સિવાય તેમનો જીવ ઠેકાણે આવશે નહી ! " આ પ્રમાણે ફરીયાદીના છોકરાઓનું બોલવુ સાંભળી ફરીઆદીને પુછ્યું કે " આ વીષે હવે શું બોલવા માગો છો" તે સાંભળી ડોસો અરજ કરી કે " નેકનામદાર ! એ બોલવા માગું છું કે હું દિવાનો નથી ! છોકરા કે કોઇ પૈસા સાથેજ સગાઇ ધરાવે છે એ આપ સાહેબની અજાણ્યું નથી ! મારી પાશે કશું નથી એમ મેં છોકરાઓને દર્શાવ્યું તેથી મને તેઓએ તજી દીધો છે. મેં વૃદ્ધવસ્થામાં કામ આવે એવા હેતુથી આ વિશ્વાસુ વાણીઆને છોકરાઓ ન જાણે તેમ રૂપીયા સોંપ્યા હતા તે વખતે કોઇ સાક્ષી નહોતું માત્ર આંબાના ઝાડ તળે ગણી આપ્યા અને એ લઇ ગયો !" આ પ્રમાણે ફરીયાદીનું બોલવું સાંભળી બીરબલે પુછ્યું કે " જ્યારે આંબા નીચે બેસી ગણી આપ્યા છે ત્યારે શું ફીકર છે ? " જાઓ આંબાને જઇને કહો કે " નામદાર સરકાર તને મારાવતી સાક્ષી પુરવા ફરજ પાડેલ છે માટે તે વિષે તારો શું વીચાર છે ? અને તું કેવા પ્રકારે

સાક્ષી આપવા ચાહે છે.?" આવું આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી સર્વ સભાજનોને નવાઇ જેવું લાગ્યું વાદી ત્યાંથી તે આંબાની તરફ ચાલ્યો આશરે ઘડી થવા આવી એટલે બીરબલે બહુજ તાકીદ બતાવી કહ્યું કે "હજુ સુધી વાદી ઝાડ પાસે જઇને કેમ આવી પહોંચ્યો નહીં ? કેટલી બધી વાર ? તે સાંભળી પ્રતિવાદી 'જે અંબે ઉચરાય' તેવા પ્રકારે બોલ્યો કે "તે ઝાડ દુર છે એટલે વાર તો લાગેજ !" આ સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે "જયારે તે ફરીયાદીની થાપણ રાખીજ નથી અને તે વાતજ તદન ખોટી છે તો તને શું ખબર ! કે તે ઝાડ દુર છે માટે મારી ખાત્રી આ તારા શબ્દથીજ થાય છે કે તે તેજ આંબાના ઝાડ તળે ફરીયાદીની થાપણ ગ્રહણ કરી છે એમાં જરા શક નથી ! માટે જલ્દી આપી દે નહીં તો સખ્ત શિક્ષાને પાત્ર થઇશ !' આથી તે પ્રતીવાદી ગભરાયો અને ચુપચુપ તે થાપણના ૧૦૦૦ રૂપીયા લાવી ફરીયાદીને સ્વાધીન કર્યા આ જોઇ બાદશાહ અને કચેરી મંડળ બિરબલના બુદ્ધિબળની ઘણીજ તારીફ કરવા લાગ્યું.

વારતા ૨૦ મી.

ઉત્તમ પામી ઉચ્ચપદ, નમ બને નિરાધાર;
દયા ક્ષમા સુ ઉદારતા, અધિક કરે ઉપકાર.

કુલીનની કુલીનતા,

એક દિવસ એક વૃદ્ધ કારીગર બીરબલની પાસે આવ્યો આવવાનું કારણ એ હતું કે વિદ્યા હુન્નર જે મનુષ્યને સ્વાધીન હોય છે લક્ષ્મી સ્વાધીન હોતી નથી તેની બિચારો દ્રવ્યની સહાયતા માટે અ-

રજ કરવા લાગ્યો કે " મહારાજ! હું હુન્નરી માણસ છું; પરંતુ હવે મારી વૃદ્ધાવસ્થા થઇ છે એટલે વિશેષ મહેનતવાળાં કામ કરવામાં અશક્ત છું આપ જાણો છો કે વિદ્યાને અને લક્ષ્મીને શોકયોના ખાર છે! જેથી બહુધાં કરીને જયાં વિદ્યા ત્યાં લક્ષ્મી અને લક્ષ્મી ત્યાં વીદ્યા ભાગ્યેજ વાસ કરે છે. તોપણ એ વાતે દિલગીર ન થતાં હું એમ માનું છું કે હુન્નર એજ સાચો કિમતી હીરો છે." અને આપ જેવા કદરદાનો બુઝ જાણે છે. નામદાર? હમણાં પંદર દિવસ ઉપર વળી મારાં નસીબે મારો એકનો એકજ કમાઉ દીકરો મરણ પામ્યો છે; તેથી મારી હીમ્મત હારી બેઠો છું એટલે હું લાચારીમાં ગયો છું; માટે આપ મને થોડી ઘણી દ્રવ્યથી સહાયતા અપાવો! આપની ઇશ્વર સદા જય કરશે."

આ સાંભળી બીરબલે થોડા રૂપીયા અને એક સાકરનો કાંકરો તે કારીગરને આપી કહ્યું કે " હાલ તમારા પોષણ માટે આ ખુજ રકમ લેઇ જાઓ અને આ સાકરના કાંકરાના આપ આપની કારીગરીને કેળવી સુંદર ન પરખી શકાય તેવો હીરાને ટક્કર ખવડાવનાર એક હીરો બનાવી દીધો એટલે સર્વ ઉપાધી મટી જશે." તે સાંભળી કારીગર બોલ્યો કે " બહુ સારૂ સાહેબ ચાર દીવસની અંદર તેનો હીરો બનાવી આપ હજુર આવીશ." એમ કહી પોતાને ઘેર ગયો અને તે સાકરના કાંકરાનો એવો હીરો બનાવ્યો કે એકવાર ઝવેરી લોકો પણ ભુલાવો પામે

ત્રીજે દીવશે તે હીરો લઇ બીરબલ હજુર ગયો અને બનાવટી હીરો આગળ રજુ કર્યો તેની બનાવટ ને કીમત જોઇ બીરબલ ઘણોજ ખુશી થયો અને કારીગર પ્રત્યે જણાવ્યું કે, " આ

હીરો બાદશાહ સાહેબની પાસે લેને જવો ધારૂં છું માટે તમે પણ મારી સાથે ચલો તે સાંભળી કારીગર તેમની સંગાથે ચાલ્યો અને પાદશાહ હજુર ગયા; તે વખતે બાદશાહ સ્નાન મંજનની તૈયારી કરતા હતા તેથી બીરબલે પોતાની ઇચ્છાને અનુકુળ વખત મળ્યો જાણી કારીગરને બહાર બેસાડી પોતે નામદાર પાસે ગયો બીરબલને આવેલ જોઇ શાહે આતુરતાથી જણાવ્યું કે " કેમ બીરબલ ? આ વખતે આવવાનું શું પ્રયોજન છે કાંઇ ખાનગી વાર્તા કે જરૂરી કારણ છે " જી જહાપનાહ ! ખોજું તો કાંઇ કારણ નથી; પણ એક જવાહીર વેચનાર એક સુંદર તરેહનો હીરો લઇ આવેલ છે અને તે આપને રાખવા યોગ્ય છે માટે હું તે હીરો લઇને આપ પાસે આવ્યો છું બાદ બાદશાહે તે હીરો હાથમાં લઇ જોઈ ઘણો ખુશી થયો અને કહ્યું કે " ચાર વાગ્યા પછી તેને દરબારમાં લઇને આવો અને આ હીરો હમણાં તમારી પાસે રાખો બીરબલે કહ્યું કે " ગરીબપરવર ! મારે જરા જરૂરનું કામ છે માટે બહાર જવાનો છું અને વખતે ત્યાં મને વાર લાગી તો તે હીરો નાહક મારે જાળવવો પડે અને ઝવેરી આવી પાછો જાય; માટે હાલ આપની પાસેજ રહેવા દો તે સાંભળી શાહે હીરો પોતાની કમરની ઓટમાં રાખ્યો, બીરબલ રજા માગી ઘેર ગયો અને કારીગરને કેટલીક યુક્તિ સમજાવી બાર વાગે કચેરીમાં આવવા ભલામણ કરી.

જે વખતે દરબાર ભરાયો તે વખતે પેલા વૃદ્ધ કારીગરે આવી બીરબલને પોતાની આવ્યાની વધીં અપાવી જેથી ઝવેરી (કારીગર) ને અંદર આવવા હુકમ કર્યો બીરબલે નામદારને વીનવ્યુ કે " ખુદાવીંદ તે હીરાવાળો ઝવેરી આપ હજુર આવ્યો છે. માટે હવે શું હુકમ છે ? "

બાદશાહને તો તે હીરાની યાદી ઉતરી ગઇ હતી જે વખતે સ્નાન મંજન કરી વસ્ત્ર બદલ્યું તે વખતે હીરા માટેની સુરતા રહી નહોતી તેમ પાણીનો સ્પર્શ થતાંજ સાકરનો હીરો પ્રવાહી રૂપ થઇ રસ્તો માપી ગયો હતો જ્યારે ઝવેરી આવ્યાની બીરબલે યાદી આપી ત્યારે હીરા માટે સાહે જણાવ્યું કે "બીરબલ ! લાવો તે હીરો ?"

બીરબલે કહ્યું કે "નેકનામદાર ! મારી પાશે નથી પણ હજુર કમરના ઓટમાં રાખ્યો હતો એવી મને ખાસ સુરત છે તે સાંભળી શાહને યાદ આવ્યું અને હમામખાનામાં ખબર કહાડવા તાકીદ આપી, બીરબલે જઇ હમામખાનામાં (બીજાઓને બતાવવા) પુષ્કળ તપાસ કરાવી પણ હીરો હાથ લાગેજ કયાંથી ?

છેવટે શાહને જઇ જાહેર કર્યું કે " ખાવીંદ ! હીરો બહુ તપાસ કરતાં છતાં પણ બિલકુલ હાથ લાગ્યો નહીં શાહે વિચાર્યું કે આપણે એ ઝવેરીનો હીરો ખોયો પરંતુ જે તેની કીંમત હોય તેટલા રૂપીઆ તેને આપી દેવા જોઇએ એમ વિચારી કારીગર (ઝવેરી) ને પુછ્યું કે " તમારા હીરાની શી કીંમત છે ? કારીગરે અરજ કરી નામદાર એ હીરાની ઇગની શાહે ત્રણ હજારે માગણી કરી હતી પણ મને તે ન પાલવ્યાથી મેં આપ્યો નહીં અને આપની પાસે આવ્યો છું માટે હવે હજુરની મરજીમાં આવે તે ખરૂં શાહે જણાવ્યું કે હાલ તેના કેટલા રૂપીઆ લેવા ચાહો છો ? કારીગરે કહ્યું કે 'જી હજુર હાલ પાંચ હજાર રૂપીઆ લેવા ચાહું છું શાહે તુરતજ પાંચ હજાર રૂપીઆ આપવાના હુકમ કર્યો. "

કારીગર તે રૂપીઆ લઇ ઘેર ગયો અને પોતાના કાર્યમાંઆ

નંદમય બન્યો.

વારતા ૨૧ મી.

એક સમય બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે " પાન કેમ સડી જાય છે રોટલો કેમ બળી જાય છે અને ઘોડા ચાલતાં ચાલતાં કેમ અકકી જાય છે ? આ ત્રણ પ્રશ્નનો ઉત્તર બુદ્ધિશાળી બીરબલે એકજ ઉત્તરમાં જણાવી દીધો કે " ખુદાવીંદ ! ફેરવ્યા વગર આ પ્રમાણે બીરબલની બુદ્ધિ ચાતુરી જોઇ શાહ બહુ ખુશી થયો,

વારતા ૨૨ મી.

સિદ્ધ કરે નિજ સ્વાર્થ, તેજ જન સુજ્ઞ ગણાએ;
હિંમત હારી કામ તજે, તે મુર્ખ ગણાએ

અકલવંત કોને કહેવો.

એક દિવસ શાહે બીરબલને પુછ્યું કે " બીરબલ ? અકકલવંત કોને કહેવો ? અને દીવાનો કોને કહેવો ?" હાજર જવાબી બીરબલે જણાવ્યું કે " શિરતાજ ? જે મનુષ્ય ધારેલી ધારણામાં ફતેહ મેળવે તેજ ચતુર, શાણો જ્ઞાની અને અકલવંત જાણવો. અને જે પોતાની ધારેલી ધારણાઓ પાર ન પહોંચતા અધવચ્ચ ફસાઇ પડે તે મુર્ખ—દીવાનો જાણવો, " એ સાંભળી બાદશાહ ઘણો ખુશી થયો અને બીરબલની અકકલની આફ્રેતારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૨૩ મી.

બળ બુદ્ધિનું જે પ્રબળ તે, બળ અકળ નર તે દાખવી;
સર્વ તે જગ વસ્ય કરી. મહિમા બતાવે નવનવી.

માણસના શરીરનાં એક વાત રૂપ મોટી કરામત છે.

એક દીવસ એક ફકીર બાદશાહના હજુર આવ્યો અને આશીશ આપી કહ્યું કે "બાદશાહજી હું ફકીર છું અને મકકેથી આવ્યો આપની મુલાકાત લેવા અને મકકાસરીફની પ્રસાદી રૂપ સબજા આપવી એજ ઇરાદો હતો. તે ખુદાએ આને પાર પાડ્યો માટે 'સબજા' સ્વિકારો" એટલામાં એક બ્રાહ્મણ ત્યાં આવ્યો અને આશીર્વાદ આપી વિભુતિ અને ચોખા શાહના હાથમાં આપી બોલ્યો કે "નામદાર હું ગરીબ બ્રાહ્મણ છું અને આપની ભેટ લેવા ઘણા દીવસથી આતુર હતો અમારા ધર્મશાસ્ત્રમાં એવી આજ્ઞા છે, કે રાજા, ગુરૂ, જોશી, દેવ અને વિદ્વાનના ભેટ લેવા જતા ખાલી હાથે જવું નહીં, પણ કોઇ ફળ કિંવા માંગળિક વસ્તુ લઇને જવું તથા તે અર્પણ કરવાં તેથી મારી પાસે બીજું કશુ ન હોવાથી આ માંગળીક વિભુતિ અને ચોખા આપને આપી મનેચ્છા સફળ કરૂંછું.

બાદશાહે પોતાના અમીર મીરજાખાંને બતાવ્યું કે "આ બ્રાહ્મણે શું લાવી મને અર્પણ કર્યુ છે? મીરજાખાંએ જોઇને કહ્યું કે "જહાંપનાહ! આતો રાખ અને ચાવલ છે અને એ આપનું અનિષ્ટ કરવા ઇચ્છતો હોય તેમ ભાવ જણાય છે. આવું મીરજાખાનું બોલવું સાંભળતાં "રાજાને કાન હોય પણ સાન હોય નહિ." મનેચ્છા સફળ કરવાને બદલે શાહે ગુસ્સો લાવી હુકમ કર્યો કે "ધક્કા મારી એકદમ આ બ્રાહ્મણને બહાર કહાડી મુકો ! આવો હુકમ

થતાંજ પગરખાં અને અંપરખાંએ ધક્કા મારી બિચારાને દરબારમાંથી હાંકી કહાડયો. મુળ તે મીલાભાઇ બ્રાહ્મણ ઉપર ગોહું સાટનાર અને વળી તેમને આવો લાગ મળ્યો પછી શું કહીએ ?

ફકીરની આપેલા 'સંબ્બા' જોઇ શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને ફકીરને એક હજાર રૂપીઆ તે બદલ આપ્યા અને તે લઇ ફકીર વિદાય થયો. થોડીવારે બીરબલનું કચેરીમાં આવવું અને નિરાશ થએલા બ્રાહ્મણનું ઉતર્યે ચેહેરે બહાર નિકળવું થયું નિસ્તેજ મુદ્રાયુકત બ્રાહ્મણને જોઇને બીરબલે પૂછયું કે "ભાઇ કેમ ઉદાસ છો ? અને તમોને શું દુઃખ છે તે કહેવામાં કશી અડચણ ન હોય તો સુખેથી અને જણાવો, આવાં બળી ગયેલા મનુષ્યને ચુનાનું પાણી અને તેલનો લેપ થવા સરખાં શીતળ વાકયો સાંભળ મનમાં શાંતિ ઉપજી અને તે કચેરીમાં બનેલી હકીકત તેણે કહી સભળાવી.

તે સાંભળી બીરબલે કહ્યું "મહારાજ ! તમો અહિંયાં થોડીવાર ઉભા રહો હું કચેરીમાં જાઉં છું અને તેજ શાહ પાસેથી તમોને બક્ષીસ અપાવું છું; જરા પણ દીલગીર થતા નહિ !" એમ કહી પોતે કચેરીમાં ગયો અને ત્યાં જતાંવાંત ફકીરને ઇનામ આપ્યાની ખબર મળી તદનંતર બીરબલ બાદશાહને સલામ કરી અર્જ કરી કે 'નેકનામદાર ! આપ પાસે હમણાં બંગાળા દેશનો એક બ્રાહ્મણ આવ્યો હતો તેનું અપમાન કર્યું તે ઠીક ન કર્યું; કેમકે આપની ગાદી અમ્મર રહેવા તે બ્રાહ્મણ શ્રી મહાકાળી । અનુષ્ટાનની પૂર્ણાહુતી થયે હોમ જતીત વિભુતી આપને પ્રસાદી રૂપ આપવા આવ્યો હતો; પરંતુ આપે તો ઉલટો તિરસ્કાર કર્યો એથી આપની અપકિર્તિ અને ભેદ બુદ્ધિ લોકોમાં ફેલાશે. તેમજ જે પ્રસાદી વડે આપની ગાદી

રાજ્ય, ધન દોલત રવાના થઇ જા; એવો આશિર્વાદ આપનારને અર્થાત એ આશિર્વાદનો અર્થજ ખુલ્લો જણા છે કે ' સબજા ' પણું જાતેને મોટું ઇનામ આપ્યું એ કેટલી બધી વિચિત્ર વાર્તા ! તેનો આપજ વીચાર કરી જુઓને.

એ પ્રમાણે બિરબલનું એવું સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે બીરબલ ! તે બ્રાહ્મણે મારૂં રાજ્ય ખાક (રાખ:) થઇ જાઓ ! એવું ધારી રાખ અને ચોખા હાથમાં આપ્યા માટે તેને હાંકી કહાડયો અને ફકીરે જે વ્હાલી ચીજ (સબજા) તે મકકેથી લાવી મને આપી તે માટે ઇનામ આપ્યું.

" ગરીબ પરવર ! એ બન્નેની આસીસનો ભાવાર્થ બરોબર રીતે આપના સમજવામાં આવ્યો નથી ખુદાવિંદ ! એ બે આશિર્વાદનો અર્થ એવો થાય છે કે જ્યારે ફકીર "સબજા એવો આશિર્વાદ ચીજની ઓથમાં સૂચવ્યો કે આમની ધન દોલત ગાદી બધી રવાના થઇ જાઓ 'સબ' એટલે તમામ સઘળું અને 'જા' એટલે રવાના થાઓ. ત્યારે બ્રાહ્મણે ચીજને સાથે આશીર્વાદ યથાર્થ અર્થ વાળો સૂચવ્યો કે જે ફકીર 'સબજા' કહે છે તે સઘળી વસ્તુઓ માટે પ્રભુને વિનવી માગી લઉં છું કે 'રાખ' અર્થાત્ તે સર્વ વસ્તુ કાયમ રાખ' નામદાર ! જેણે બદદુવા આપી તેને ઇનામ અને સારી દુવા આપી તેને ધક્કા એ કેવો અવળીત પ્રકાર !!

આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે વીચાર્યું કે "બીરબલનું બોલવું સત્ય છે અને ગેરવ્યાજબી રીતે મારાથી વર્તાયું છે. એમાં તો શક નથી ! હવે જે બદદુવા આપનારને ઇનામ અપાઇ ગયું એ તો ખેર પણ સારી દવા આપનારનું અપમાન કર્યું એ એક

મોટી ભુલ થઇ છે એમ વીચારી સાહે બીરબલને કહ્યું કે "બીરબલ હવે જે થનાર હતું તે થયું પણ તે બ્રાહ્મણને શોધી કહાડી તેને બે હજાર રૂપીયા બક્ષીસ કરો અને તેની સારી દુવા વધાવી લ્યો."

તે સાંભળી બીરબલે અર્જ કરી કે "નામદાર! તે બ્રાહ્મણ આપણા દરબારગઢની બ્હાર ઉભેલો છે માટે સીપાઇ મોકલી બોલાવી આપના હુકમને અમલમાં લાવું છું." એમ કહી સીપાઈ મોકલી તે બ્રાહ્મણને બોલાવી ૨૦૦૦ રૂપીઆ આપી સંતુષ્ટમાન કરી વીદાય કર્યો

વારતા ૨૪ મી.

વખત વીચારી વાત કર, તો સહુ સુખ અનુકુળ;
વણ સમજ્યે જો વદીશ તો, તો સહુ સુખ પ્રતિકુળ.

એક વખત એક ઉમરાવે પાતાના બાગમાંથી નામચિન રશીલી પાકેલી કેરીઓ લાવી બાદશાહને નજરાણા દાખલ મોકલી. તે કેરીઓ સુંદર સ્વાદ હોવાથી શાહ અને હુરમ શાહેબ બન્ને જણ એકાંત ભુવનમાં બેસી ખાતાં હતાં; તે વખતે શાહ મશ્કરીની ખાતર પોતાની ખાધેલી કેરીઓના ગોટલા છોતરાં હુરમ સાહેબની અગાડી નાંખતા હતા તેવામાં બીરબલ ત્યાં આવી પહોંચ્યો તેને જોઇ ગમ્મતની ખાતર શાહ બોલ્યો કે બીરબલ! મારી ઓરત કેવી ખાઉકણી છે? પોતાનુંજ પેટ ભરવા શમજેલી છે; જુઓ કે હું અત્યાર સુધી માત્ર આ એકજ કેરી ખાઇ રહ્યો નથી તેટલામાં તો એણે કેટલી બધી કેરી ખાધી છે!" તે આ ગોટલા છોતરાનો ઢગલો જોતાંજ અનમાન થઇ શકે છે!" આવું બાદશાહનું બોલવું

સાંભળી હુરમ સાહેબ ઘણીજ શરમાઇ ઓશીઆળી બની ગઇ તે જોઇ બિરબલે (જે વખતે બાદશાહે અકબર ભારથ રચવાનું કહ્યું હતું તે વખતે હુરમને પતિ માટેના પ્રશ્ન પુછવાથી બહુ માઠું લાગ્યું હતું તે ખટક હુરમ સાહેબના દિલમાંથી દુર કરી મહેરબાની સંપાદન કરવા તે તકનો લાગ જોઇ બોલ્યો કે "હુરમ સાહેબે બધી કેરીઓ ખાધી એ વાત સાચી છે. પરંતુ તેમના ખાવિંદની કાંઇ તારીફ ઔરજ પ્રકારની છે કેમકે હુરમ સાહેબે તો માત્ર કેરીઓનો રસ ચુસી લીધો; પણ આપે તો કેરીઓની છાલ (છોતરાં) ગોટલાં અને અંદરની ગોટલી પણ છોડી નથી અર્થાત કેરીમાંથી કોઇ ભાગ ત્યાગ કર્યો નથી એ ખરેખરી ખુબી છે?" એટલે એ શબ્દોમાં એવો માર્મિક ભાવ સુજવ્યો કે હુરમ સાહેબે તો જે કેરીઓ ખાધી છે. તેના છોતરાં ગોટલા જણાય છે તેથી વધારે કેરીઓ ખાધી એમ આપ કહો છો પણ આપ એમના કરતાં પણ એટલી બધી વધારે ખાઇ ગયા છો કે તેની ગણત્રી કરી શકાય તેટલા માટે તેના છોતરા ગોટલા પણ બચાવ્યા નથી? આ માર્મિક ભાવ ભરેલી યુક્તિ સાંભળી હુરમ સાહેબે પોતાની ચઢની વાત જાણી ઘણુંજ ખુશી થયાં અને બિરબલ પ્રત્યે જે ખટક ધરાવતાં હતાં તે આ યુક્તિના કારણથી દિલથી દુર કરી વાત્સલ્યતા પ્રેમ દર્શાવતાં વિચારવા લાગ્યાં.

વારતા ૨૫ મી.

કરો ન કહિએ કોય, ઠઠા બાજી ઠિક ગણી;
હાંસી ઉલટી હોય, તજો ટેવ એ તમ તણિ.

માધવાનંદ

કંકણ અને કેશની ગણત્રી,

એક દિવસ કચેરી બરખાસ્ત થયા બાદ બાદશાહ બિરબલને રંગમહેલમાં લઇ ગયો અને હાસ્ય વિનોદની વાર્તાઓ કરવા લાગ્યા તે વખતે શાહે બિરબલને પુછ્યું કે "બિરબલ તમારી સ્ત્રીના હાથમાં કેટલાં કંકણ છે? હાજર જવાબી બિરબલે જણાવ્યું કે "નામદાર? મારી સ્ત્રીના હાથ તરફ મારી દ્રષ્ટી દિવસમાં કોકજ વખત જાય છે તેમજ મારા હાથ સાથે તેનો હાથ ઘણીજ થોડીજ વખત લાગતો જણાય છે તો પણ ખાત્રીથી કહું છું કે જે જગ્યોએ આપ ખુદાવિંદની હરદમ-ચારંવાર દ્રષ્ટી પડે છે તેમજ આખા દિવસમાં સેંકડો વખત આપ નામદારનો હાથ ફર્યા કરે છે તે દાઢીના જેટલા કેશ (વાળ) છે તેટલાજ કંકણ છે; માટે દાઢીના કેશ ગણી લ્યો એટલે કંકણની ગણત્રી પણ થઇજ જશે? આ ચેપટીદાર સરખો ઉત્તર સાંભળી બાદશાહ ચુપ થેઈ બિરબલના બુદ્ધિબળની સરાહના કરવામાં મશગુલ બન્યા.

વારતા ૨૧ મી.

ચોરી ચાહન થાય છે, જ્યારે ચોર ઝલાય;
બાંધી મારે મહિપતિ, છેક ફજેતી થાય,

ક. દ. ડા.

ચોરની છત્રીસ કળા.

એક સમય વસંતરૂતુમાં બાદશાહે દિલ્લી શહેરની બ્હાર અતિ સુંદર રમણિક બાગ હતો તેમાંના બંગલામાં કચેરી ભરવાની ઇચ્છા જણાવી તેથી તે બંગલાની અંદર નાનાં પ્રકારની બિછાયત સુંદર

ફરનીચર અને ખુશબોહાર વસ્તુઓના છંટકાવ વગેરેની ગોઠવણ કરી, શાહ કચેરી મંડળસહ અનુપમ સ્થળ ઉપર બિરાજમાન થયા; અને બિરબલ સાથે ન્યાય રચનાની યુક્તિઓ માટેની મસલત ચલાવી. તે વખતે એક સોદાગરે આવી અરજ કરી " પરવરદિગાર ? હું માળવા દેશનો રહેનાર છું અને બંગાળામાં વ્યાપાર અરથે ગયો હતો ત્યાં એક શાહુકાર પાસે સુંદર રાજહંસ પક્ષી મારા જોવામાં આવ્યું અને તેની સુંદરતા તથા અક્કલની ખુબી જોઇ મારૂં મન લલચાયું કે આ પક્ષીના ધણીને મનમાનતા પઇસા આપી ખરીદી લેઇ આપ ખાવિંદને ત્યાં ભેટ કરવી એ ઇચ્છા પ્રબળપણે રહેવાથી તેના માલધણીને એક હજાર સોના મોરો આપી તે રાજહંસ પક્ષી મેં ખરીદી લીધું અને ત્યાંથી આપ હજુર આવવા રવાનાં થયો પ- રંતુ મારા મનની ઉમેદ મનમાંજ રહી; કારણકે મારા ચાકર નોકરો- માંથી કોઇ દુષ્ટાત્મા તેને મારી નાખી ભક્ષણ કરી ગયો ? તેથી મને ઘણોજ પરિતાપ થયો. કોણે તેને મારી નાંખ્યો તે વિશે મેં ઘણી તપાસ ચલાવી પણ કસો પતો લાગવા પામ્યો નહિ. તેજ હેતુ માટે આપ હજુર અરજ કરૂં છું. તે પક્ષીને મારનાર કયો માણસ ? તેનો પતો લગાડવા આપ નામદાર યત્ન ચલાવશો. આ પ્રમાણે સોદાગર- ની અરજ સાંભળી તેના નોકર ચાકરની બારીક તપાસ ચલાવી. પ- રંતુ કશો દહાડો વળ્યો નહિ. તેથી સોદાગર અત્યંત ઉદાસ થઇ બીરબલને કહેવા લાગ્યો કે આવા બાદશાહી દરબારમાં પણ જ્યારે ગુન્હો કરનારનો પતો ન લાગ્યો તેથી ખાત્રી થાય છે કે અહિંયા પણ ન્યાયશાસ્ત્રી માટે મોટી ખોટ જણાય છે ! આ માર્મીક વાક્ય સાંભળી બીરબલે સોદાગરના નોકર ચાકરોને પુનઃ બોલાવી પોતાની સામા ઉભા રાખ્યા અને થોડી વાર તેમની સામે એકાગ્રપણે જોઇ

રહી બીરબલ આશ્ચર્ય સાથે બોલ્યો કે, વાહ શું પક્ષી મારી ખાનારનું ધૈર્યપણું છે! પક્ષી મારીને ખાઇ ગયો તે તો ઠીક, પરંતુ તે પક્ષીનાં પીંછાં પણ પાઘડીમાં ખોશી કચેરીમાં આવી ઉભો છે છતાં ગુન્હો કબુલ કરતો નથી એ શું થોડી નવાઇની વાત છે!

આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી જેણે પક્ષી મારી નાખ્યું હતું. તેના મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થઇ કે કદાચ મારી ભુલ થઇ ગઇ હોય અને પાઘડીમાં એકાદ બારીક પિંછ રહી ગયું હોય ને? એમ જાણી ભયનો માર્યો પોતાની દેહનું ભાન ભુલી ગયો. ચોરના પગ કાચા હોય તે પ્રમાણે અધીરો બની કોઇ ન જાણી શકે તેમ પાઘડી ઉપર હાથ ફેરવી પીછું તપાસવા લાગ્યો. આ તેની કર્તવ્યતા કોઇના લક્ષમાં ન્હોતી, પણ બીરબલે તે ચાકરો મજબુત સુરતા રાખેલી હતી તેથી તે કૃત્ય પ્રકાશમાં આવી ગયું અને તત્કાળ તે ચાકરને ચૌદમુ રત્ન (માર) આપવા માટે સીપાઇઓને હુકમ કર્યો જ્યારે અચ્છો મેથી પાક ખાધો કે ગુન્હો કબુલ કરવા મરજી જણાવી તેથી "બુધે જાર બાજરી બુધે ડાણુ' હોવા હૈ અને બુધે છોકરૂં છાનું રહે." એ વાતની પ્રતીતી મેળવી અને કચેરી સમક્ષ ગુન્હેગારે તે પક્ષી માર્યા વિશેનાં કારણો અને તેના મુદા પણ રજુ કર્યા આ પ્રમાણે અજબ ચાતુરીથી ગુન્હેગારોને પકડયો તે કારણથી બીરબલની દેશ પ્રદેશમાં વીશેષ કીરત્તી વીસ્તરી.

વારતા ૨૭ મી.

બુધ જન વિબુધને વશ કરી, પાર પમાડે કામ;
નરવરની શું વિસાદ જ્યાં, જરા અને સુલામ

પ્રેમાનંદ.

સબસે બડી ચુપ !

એક દીવસ બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે, બીરબલ ! એક શહાણો મનુષ્ય જોવાને હું આતુર છું માટે ખોળી લાવો બીરબલે વીનવ્યું કે, સરકાર સાહેબ ! એક શહાણાની ખોળ કરતાં રૂપીઆ દસ હજાર ખર્ચ થશે. શાહે ખજાનચીને હુકમ કર્યો કે, બીરબલના મુકામ ઉપર દશ હજાર રૂપીયા પહોંચાડી દ્યો.

તદંતર બીરબર શહાણા માણુસની શોધમાં વિચર્યો. એક દીવસ બજારમાં એક સમજદાર માણસને જોઇ તેને બીરબલે કહ્યું કે, જેમ હું કહું તેમ કરવા જો તમે કબુલ થાવ તો મારે કાંઇ તમારૂં થોડું કામ છે તેમજ તે કામ પાર પડે સો રૂપીઆ પણ આપીશ. આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી તેણે વીચાર્યું કે પૈસાના પૈસા મળશે અને મોટાની વળી મહેરબાની મળશે તેથી બન્ને તરફ્થી ફાયદો સમજી તેણે બીરબલની વાત કબુલ કરી. ત્યારે બીરબલે તેને કહ્યું કે હું તમોને વાત પુછે તદાપિ એક શબ્દ બોલવો (ઉત્તર આપવો) નહી. બાદ બન્ને જણા કચેરીમાં ગયા અને બાદશાહને અરજ કરી કે ગરીબપર આપ નામદારના હુકમ પ્રમાણે શહાણો મનુષ્ય શોધી લાવ્યો છું બાદશાહે તેને બોલાવી પાસે બેસાડયો બાદશાહે શહાણાને પુછ્યું કે તમે કયાંથી આવ્યા ? કેવી જ્ઞાતીના છો તમારૂં નામ શું છે ! શું ખબર છે ? વગેરે વગેરે ઘણાકે પ્રશ્નો કર્યા, તથાપી તેણે કાંઇ પણ પ્રત્યુત્તર આપ્યોજ નહિ. આથી શાહ ઘણો ગુસ્સે થઇ બીરબલ શામું જોઇ બોલ્યો કે, મુર્ખ મળે તો શું કરવું ? બીરબલે જવાબ આપ્યો કે શીરતાજચુપ થઇ રહેવું " આવું બિરબલે જવાબ આપ્યો કે શીરતાજ ચુપ

મુર્ખનો મેળાવ દૈવયોગ થાય તો કશું પણ ન બોલતાં ચુપ મૌન થઇ રહેવું. તેથીજ શાહણો ચુપ પકડી બેસી રહ્યો છે એટલુ મુર્ખ અને ચુપ રહેનાર શાહણો એમ ઠરાવ્યું એથી શાહ મનમાં લજ્યાને પાત્ર થયો અને બિરબલના શાહણપણની યુક્તિ વિચારી મારી પાસે પણ કેવાં નર રત્ન છે? એવા રંગમાં ગર્વાનંદ બન્યો, ધન્ય છે ગુણગ્રાહી શાહને ! !

વારતા ૨૮ મી.

લહે ન મોટમ મંદ્દન, અને અધિકારી જન કદી.

મહાન પુરૂષની મહાનતા.

એક સમય બાદશાહ કચેરીમાં બીરાજમાન થયો હતો તે વખતે પોતાનો દુધભાઇ (ધાવમાતાનો છોકરો શાહ હજુર આવ્યો તેને શાહ પ્રેમસહ પોતાના નજીક બેસાડી બીરબલ પ્રત્યે શાહે જણાવ્યુ કે આ અમારા દુધભાઇ છે અને એમને એક નાનું રાજ્ય આપવા મારો ઇરાદો છે; પરંતુ તે નાના રાજ્ય માટે નાના બીરબલની પણ અતિ આવશ્યકતા છે તેથી એક નાનો બીરબલ પેદા કરી લાવો. તે સાંભળી બીરબલે કહ્યુ કે " જો હુકમ નામદાર બીજે દીવસે એક બળદ બેકલ ને શણગારી રેશમી રસી ગળામાં બાંધી પોતે તે બળદને દોરી કચેરીમાં આવ્યો તે જોઇ બાદશાહે આશ્ચર્યયુકત પુછ્યું કે આ શું? અને મારા દુધભાઇ માટે નાનો બીરબલ શોધી કહાડયો કે નહીં? તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે જી સરકાર! હાજર છે, આપના દુધભાઇ માટે મારોજ દુધભાઇ લઇને આવ્યો છું તે નિહાળો " એમ કહી બળદને દેખાડયો ત્યારે

શાહે કહ્યું કે તમારો દુધભાઇ બળદ શી રીતે થાય? ત્યારે બીરબલે કહ્યું કે, ' નામદાર આ આપના દુધભાઇ શી રીતે થાય? " બાદશાહે જણાવ્યું કે " એમની માનું હું દુધ પીતો હતો તેથી અમારો દુધભાઇ છે! ત્યારે બીરબલે હર્ષ સાથે જણાવ્યું કે " હું પણ આ બળદની માનુંજ દુધ પી મોટો થયો છું માટે આ પણ મારો દુધભાઇ કેમ ન કહેવાય ' તે ગવર્થવાળો જવાબ સાંભળી હર્ષવંત થઇ ચુપ થઇ રહ્યો. કારણ કે બીરબલે મર્મ જણાવ્યું કે મોટા લોકોની બરોબરી હલકા લોકોથી કદી પણ કરી શકાયજ નહી માટે આપના વિચાર અતિ ઉત્તમ છે; તદપી અધીકારીજ અધીકાર યોગ્ય છે તે તેમ બીરબલ આપના દરબારમાં શોભે આથી વારતામાં છુપી યુકિત રહેલી હતી તેથી શાહ મનમાં સમજી બીરબલની યુકિત વખાણવા લાગ્યો,

---

વારતા ૨૯ મી.

બ્રહ્મપદે તીરથ સકળ, વસે સદા બળ રામ.

ચમત્કૃતિ ભરેલો પ્રશ્ન

બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે તમારો મહામંત્ર કયો! બીરબલે જણાવ્યું કે નામદાર ગાયત્રીમંત " ત્યારે શાહે પુછ્યું કે તમે ગાઇ પુજક છો ત્યારે ગાઇના ચામડાના જોડા પગમાં કેમ પહેરો છો બીરબલે ઉત્તર આપ્યો કે જહાંપનાહ બાહમણના પગમાં ૬૮ તીરથનો વાસ મુકામ છે તેથી તે પગોનો અને ગૌચર્મનો યોગ થવો યોગ્યજ છે: કારણકે તે બન્નેના સંગમથી અધિક તીર્થનો મહિમા મધે છે અને તીર્થનું તેવડે રક્ષણ થાય છે; માટે તેમ કરીએ

છીએ આ યુક્તિ સાંભળી શાહ ખુશી થયો.

વારતા ૩૦ મી

વ્હાલામાં વ્હાલાં ધન સુત સ્ત્રી, તોપણ પ્રાણ ઉપર બહુ વ્હાલ.
પ્રાણ બચાવ્યા પછી પારકાને બચાવવા પ્યાર બતાવવો.

એક સમય બાદશાહ પોતાના આનંદભુવનમાં બીરાજમાન થયા હતા તે વખતે બીરબલ પાસેજ બેઠેલા હતાં. શાહ અને બીરબલ વચ્ચે કેટલીક રાજ્ય રંગની આડી અવળી વારતાઓ થયા પછી પુછ્યું કે બીરબલ માણસને સર્વથી વધારે વ્હાલી કઇ વસ્તુ છે ? બીરબલે કહ્યું કે નેકનામદાર હું તો એમ માનું છું કે આ દુનિઆમાં સર્વથી વધારે વ્હાલી વસ્તુ પોતાની જાન (પ્રાણ) છે, એથી અધિક વ્હાલી કોઇ અન્ય વસ્તુ નથી, ચાહે તો અમીર ફકીર દુખી સુખી મનુષ્ય હશે કિંવા જાનવર હશે તોપણ પોતાના પ્રાણને બચાવવામાં વધારે ખંત ધરાવશે પણ પ્રાણની દરકાર ન રાખતાં પઇસો કે સગાં સંબંધી બચાવવા કદી પણ ધ્યાન આપશે નહિ એથી ખાત્રી થાય છે કે સર્વથી પ્રાણ વધારે વ્હાલો છે આ પ્રમાણે વારતાલાપ થઇ રહ્યો છે તેટલામાં શાહની એક સ્ત્રી પોતાના બાળકને રમાડતી પ્યાર સાથે ચુંબન લેતી હતી તે ઉપર નજર પડી એટલે શાહને મોટો આનંદ ઉપજ્યો અને બીરબલ પ્રત્યે જણાવ્યું કે મને તો એમ જણાય છે કે સર્વ વસ્તુ કરતાં બાળક વધારે વ્હાલું લાગે છે ! તે સાંભળી બીરબલે અરજ કરી કે સરકાર વ્હાલું કહેવું ખરૂં છે; પરંતુ જ્યારે પોતાના પ્રાણ ઉપર મહા આફત આવી પડે છે તે વખતે ધન, દોલત પુત્ર સ્ત્રી પરીવાર અને સંબંધી વગેરે એક પણ વ્હાલાં લાગતાં નથી, માત્ર પોતાનો

જીવ કેમ બચે તેજ યુકિતમાં ગુંથાવું પ્રિય થઇ પડે છે, શાહે કહ્યું કે બીરબલ ! તમે કહો છો તે ખરૂ હશે; પરંતુ અનુભવ વગર તેની મનમાં અસર થતી નથી; માટે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ થએલું જોવાને આતુર છું તે સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે નામદાર થોડા દીવસમા એનો પત્યક્ષ દાખલો આપને બતાવીશ.

એ પ્રમાણે બન્ને વચ્ચે વારતા થયા પછી કેટલાક દીવસો ગયા પછી સીપાઇને હુકમ કરી એક બે માસના બચ્ચા સહિત વાંદરીને પકડી બગીચાની અંદર રખાવી. તદંતર એક વીસ હાથનો ઉંડો ખાડો ખોદી તૈયાર કરી રાખ્યો બાદ બાદશાહ પાસે જઇ વિનવ્યં કે ગરીબ પરવર સર્વથી પ્રાણ વહાલો કે બાળક વહાલું છે તેનો આપને ખાત્રી કરી આપવાનો આજે સમય છે; માટે આપ બગીચાની અંદર વધારો બાદશાહ આનંદયુક્ત થઇ બીરબલ સંગાથે ચાલ્યો બગીચામાં પહોંચ્યાં પછી સીપાઇને સંકેત મુજબ સાન બતાવી સમજાવ્યો કે તેણે બચ્ચા સહિત વાનરીને ખાડાની અંદર નાખી ઉપરથી પાણીનો પ્રવાહ ધોધ ચલાવ્યો; જ્યારે ખાડામાં પાણી ભરાવા લાગ્યું કે વાંદરી પોતાના બચ્ચાને છાતી સરખું વળગાડી પોતાનો બચાવ ખોળવા લાગી તે જોઇ બીરબલે શાહને કહ્યું કે નામદાર હવે મજાહ જોવાની છે જોત જોતામાં થોડીવારે પાણી ખાડામાં વધવા લાગ્યું તેથી વાનરી ચારે તરફ બહુજ ઠેકડા મારી બચાવ માટે તરફડીયાં માર્યા પણ કશો દહાડો વળ્યો નહીં વાનરીના પેટ સુધી પાણી આવ્યું કે બચ્ચાને ખભા ઉપર રાખી રક્ષણ કરવા લાગી જેમ જેમ પાણી ઉપર ચડતું ગયું તેમ તેમ માથા ઉપર બચ્ચાને ચઢાવી બચવા ઉપાવ શોધ્યા તે જોઇ શાહે કહ્યું કે કે કેમ બીરબલ પ્રાણ વ્હાલો કે બચ્ચા વ્હાલા જુઓ બીચારી

વાનરી બચ્ચાનો જીવ બચાવવા કેટલો યત્ન કરે છે બીરબલે કહ્યું કે નેકનામદાર જરા થોડી વાર જોયા કરી હમણાંજ તેનો દાખલો જણાઇ આવશે હવે વાનરીને ગળા સુધી પાણી આવી પહોચ્યું કે પછી તેણીએ બચ્ચાને બચાવવાની આશા ફોગટ છે એમ લાગવાથી તથા હું પણ તેનો બચાવ કરવામાં નાહક જીવ ખોઇ બેસીશ એમ વિચારી છેવટે નિરૂપાય થઇ બિચારીએ બચ્ચાને પગતળે ગાલી તે ઉપર પોતે ઉભી રહી પોતાનો પ્રાણ બચાવવાનાં વળખાં મારવા લાગી. તે જોઇ બીરબલે પાણીનો પ્રવાહ બંધ કરાવ્યો અને તેને બહાર કઢાવી લીધી. પછી શાહને વિનવ્યું કે, કેમ શીરતાજ અત્યાર સુધી આ વાંદરીનું બચ્ચું કેવું પ્યારૂં હતું ? પરંતુ જ્યારે પોતાનો જીવ જવાનો વખત નજીક દેખાયો ત્યારે બચ્ચાંને જીવાડવાનો પ્રયત્ન છોડી દઇ પોતાનો પ્રાણ બચાવવા પ્રયત્ન આદર્યો એવીજ રીતે મનુષ્યને પોતાનાં બાળકો વ્હાલાં છે પણ જીવ ઉપર તવાઇ આવી પડી કે ઘરબાર છોકરાં સ્ત્રી ધન, દોલત કે મા બાપ વગેરે કોઇ કોઇનું નથી. પોતાનો પ્રાણ અગાડી બધાંએ કશી વિસાતમાં નથી માટેજ સર્વ વસ્તુ કરતાં પોતાનો જીવ વધારે વ્હાલો છે એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જોઇ બાદશાહ બડી તાજુબી પામ્યો. અને બીરબલની અક્કલ માટે તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૩૧ મી

ચાહે ત્યમ કરી ચતુર, નર સાધે છે નિજ સ્વાર્થ

કવશાચંદ.

એક સમય બાદશાહે બીરબલ પ્રત્યે જણાવ્યું કે બીરબલ !

તું મને હસાવીશ તો હું મોટી બક્ષીસ આપીશ. આવું શાહનું કહેવું સાંભળી અનેક યુક્તિ લઢાવી રમ્મત ગમ્મત કરી હાસ્યજનક વાર્તાઓ કરી; તદપી શાહને હસવું આવ્યું નહી તેથી છેવટે બીરબલે બાદશાહના કાનમાં કહ્યું કે " જહાંપનાહ જો આપ હવે નહિ હસશો તો હું મોટી બુમ મારીશ તે સાંભળી શાહ તેના ટીખલીપણા વિષેના ભાવ યાદ કરી હસ્યા સબબ કે ઘણા યત્ન કરવા છતાં તેનો ઉપાય ચાલ્યો નાંહિ ત્યારે છેવટે ઉટપટાંગ ટીખલ જણાવવા યત્ન આદર્યો તે જાણી હસવું આવી ગયુ. એટલે બીરબલે કહ્યું કે નામદાર આપ આપની સરત પુરી ગયેલી સમજી ધારેલી બક્ષીસ આપી ધો. તે સાંભળી બોલવું પાળવા તુરત બક્ષીસ આપી આહા !

॥ दतिदन्त समानं ह न पक्कां निर्गतांवच ॥

આ વીદ્વાનોનું વાક્ય મહાન પુરુષોના વચનનો કેટલાક અને કેવી મહત્તા દર્શાવે છે ? શાહ બિરબલની તર્ક વિદ્યા જોઇ ખુશી થયો અને પુનઃ જ્ઞાન ગોષ્ટ આગળ ચલાવી.

વારતા ૩૨ મી.

નર સરવર વર છે નરો. (પ) બુદ્ધિ નીર્યુંત હોય;
નહિ તો નર સરવર કને, કદી ન આવે કોય. કલ્યાણજી.

જેવા સ્વપ્ન તેવાં વાજાં.

એક સમય બાદશાહની માતુશ્રીનો સ્વર્ગવાસ થયો તેમજ તેજ વખત હુરમ સાહેબે એક શાહજાદાને પણ જન્મ આપ્યો (પુત્ર પ્રસવ્યો) આ બન્ને સમાચાર પ્રજામાં સાથેજ ફેલાયા તેથી પ્રજાજનો મહા મુઝવણમાં પડયા; કેમકે માતુશ્રીના મરણનો શોક પ્રદર્શિત કરવો કે શાહજાદાના જન્મનો હર્ષ જતાવવો તે વિષેની કશી સુઝ

પછી નહી, કારણકે સોક અને હર્ષને કટ્ટા વૈર છે; હવે એ બેના સંગાથે શી રીતે મુકાબલો થાય આવી ભરદોળ વિચારતા હતા તેવામાં તેમને સાંભળી આવ્યું કે આ બાબત બીરબલજીની સલાહ લેઇએ તો નિકાલ આવે આ વાત સર્વાનુમતે સિદ્ધ થઇ કે બિરબલજી હજુર પ્રજાર આગેવાનો ગયા અને પ્રજાની મુઝવણના સમાચાર જણાવ્યા, તે સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે ગ્રહસ્થો સર્વજનો મળી દરબારમાં જાઓ અને જે વખતે જહાંપનાહની નજર તમારા તરફ આવે કે તુરત તુરત સર્વ ખુલ્લાં માથા કરી ઉભા રહેજો જો બાદશાહ આ બનાવ જોઈ હશે તો તમારે પણ હસવું અને જો રડવા સરખો ભાવ કરે તો તમારે રડી પડવું આ પ્રમાણે બીરબલની યુકિત સાંભળી તેમણે તેજ પ્રમાણે યુકિત કરી રાજદ્વારમાં ગયા. તે વિચિત્ર બનાવ જોઇ શાહને હસવું આવ્યું કે તુરત સર્વેએ હસી આનંદ દર્શાવ્યો છેવટે પુછગાછ કરતાં જણાયું કે આ યુકિત રચનાર બીરબલની છે તેથી શાહ બીરબલની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૩૩ મી.

ચતુર તણી ચતુરાઇ તે છુપી રહે નહી છેક.

વ્યાસ.

પારકાનો ઉપકાર કરવો તેજ પુણ્ય.

એક વખત બાદશાહે એક લુહાર (લવાર) ને હુકમ આપ્યો કે એક સુંદર મજબુત બખ્તર તૈયાર કરી લાવ! લુહારે ઘણી કારીગરી કેળવી તારીફ લાયક બખ્તર તૈયાર કરી શાહની હજુરમાં આવ્યો બાદશાહે તેની પરીક્ષા કરવા જમીન ઉપર બખ્તરને રાખી ગોળો બ્હાર કર્યો તેથી બખ્તરના ટુકડા થઇ ગયા. તે જોઇ શાહ ગુસ્સે થઇ બોલ્યો કે " જો આ પ્રમાણે ફરી બખ્તર તૈયાર કરી

લાવ્યો તો તારૂં માથું ધડથી જુદુંજ કરવામાં આવશે." તે કઠોર હુકમ સાંભળી બિચારો લુહાર બહુજ ડરવા લાગ્યો મહેનત ફોગટ ગઇ તેની ફીકર ન કરતાં હવે શી રીતે કરવું ? તે વિષે ભયમાં ભારે ભરદ્દોળ કરતો પોતાને ઘેર ગયો બીજે દિવસે તે બીરબલ હજુર જઇ કરગરવા લાગ્યો કે "મહેરબાન ! મને કોઇ કૃપા કરી યુક્તિ બતાવો કે જેથી મારી મહેનત લેખે આવે અને મોતમાંથી બચું ! બીરબલે તેનો દયામણો દેખાવ જોઇ અને કરૂણાજનક વાણી સાંભળી જણાવ્યું કે "ફરી બખ્તર તૈયાર કરી તારા શરીર ઉપર ધારણ કરી કચેરીમાં આવજે, જ્યારે પરીક્ષા કરવા કહે ત્યારે અરજ કરવી કે ગરીબ પરવર ! જમીન ઉપર રાખી બખ્તરની પરીક્ષા લેવાતી નથી; પણ શરીર ઉપર પહેરી પરીક્ષા લેવાય છે જેથી ખબર પડે છે કે શરીરનું કેટલું સંરક્ષણ કરે છે ? માટે હું પહેરીને ઉભો છું, આપ ગોળી બહાર કરી બખ્તરની અજમાસ ભલેથી કરી લ્યો આટલુંજ કહેજે એટલે તારૂં કાર્ય સિદ્ધ થશે. આ પ્રમાણે બીરબલની ફક્ત યાદ રાખી લુવારે બખ્તર તૈયાર કરી તેજ પ્રમાણે શાહ હજુર જઇ વાક્ય રચના કરી. તે જોઇ બાદશાહે વિચાર્યું કે "લુહારનું કહેવુ સત્ય છે. પરંતુ આ યુક્તિ એની ન હોય !" લુહાર સાથે પ્રશ્નોત્તર કરતાં જણાયું કે આ યુક્તિ રચના બિરબલની બતાવેલી છે, તે જાણી શાહ ખુશી થયો અને લુહારને સારો શિરપાવ આપી વીદાય કર્યો.

ભાગ ૪ થો.

વારતા ૩૪ મી.

હાનિકર હાંસી સદા, સમજી તમે સુજાણ.

વહલભ.

એક વખત બાદશાહ અને બીરબલ રાજ પાટિકાએ ફરવા ગયા ત્યાં એક કુતરો રસ્તાની બાજુએ એક કેટલાક દીવસની કાળી પડી ગયેલી રોટલીનો કકડો ખાતે હતો, તે જોઇ શાહે બીરબલની મીઠી મશ્કરી કરતાં જણાવ્યું કે "બીરબલ! જુઓ જુઓ પેલો કુતરો કાળીને ખાય છે." આવું શાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલને કાંઇ વિચિત્રજ વાર્તા ભાસી કે 'નામદાર કપટ પટુતા વડે મારા માથાના ઘા સમાન વાર્તા મશ્કરી દ્વારા સુચવે છે; કેમકે મારી માનુ નામ 'કાળી' છે તેથી કાળીને કુતરૂં ખાય છે એમ મશ્કરીમાં જણાવ્યું પણ હું તેનો એવો જવાબ વાળું કે આયંદે નામદાર એવી મશ્કરી કરવાની ટેવજ છોડી દે, એમ વિચારી ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે "નામદાર! છે તો કાળી પણ એના મનથી તો તે ન્યામતમાની લીધેલ છે નો" એ ઉત્તર સાંભળતાં શાહને બહુ માઠું લાગ્યું અને ગુસ્સો કરી બોલ્યો કે 'કેમ બીરબલ! મારાં માજી સાહેબની મશ્કરી કરે છે કે શું? શું મારા માજીને કુતરાં ખાય છે! એમ તું મશ્કરીમાં જણાવે છે!" બાદશાહને ગુસ્સો થવાનું કારણ એ હતું કે તેમની માનું નામ 'ન્યામતખાનુ' હતું બીરબલે કહ્યું કે "ગરીબ પરવર! ગરીબ કિંવા તવંગર એ સર્વને માનો પ્યાર સરખોજ હોય છે; જેમ આપને એ નામથી ગુસ્સો આવ્યો તેમ ખુદાવિંદ!

મારી માની પણ તેજ પ્રમાણે મશ્કરી કરી છે માટે પ્રથમ પગલું આપે ભર્યું છે પછી નામદારને ગુસ્સો લાવવો વ્યાજબી નથી.” તે સાંભળી બાદશાહે પોતાની ભુલ થયલી જાણી વાત ફેરવી કે બીરબલ તું તો કાળી રોટલીના કકડાને કુતરૂં ખાય છે તે જોઇ સહેજ કહ્યું હતું” પરંતુ દિગાર! જો આપે શુદ્ધ બુદ્ધિથી એમ કહ્યું હોય તો મેં પણ શુદ્ધ બુદ્ધિથીજ આપને તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો છે કેમકે કુતરાના મનમાં તે કાળી રોટલી ખરાબ થઇ ગયેલી નથી; પણ ન્યાયમત (સારી) છે, એમ સમજી ખાય છે.” આ પ્રમાણે બોલવાથી શાહ ખુશી થયો મનમાં સમજ્યો કે હવે પછી આવી મશ્કરી કરવી એ ગાઢ સંબંધમાં અયોગ્ય છે.

વારતા ૩૫ મી.

મતિમાન અનુમાનથી, મનના સમજે મર્મ,

બુલાખીરામ.

દાણાંનાંજ નાણાં છે.

એક સમય બાદશાહે દરબાર ભરી કોઇ રાજ્ય સંબંધી વિચાર ચલાવી, બીરબલને ગમતની ખાતર શાહે પુછ્યું કે “આ સર્વ દરબારીઓના મનમાં અત્યારે શું વિચારણા હશે?” બીરબલે વિનવ્યું કે નામદાર! સર્વ દરબારીઓના મનમાં અત્યારે એવી વીચારણા છે નામદારનું કલ્યાણ થાઓ સદા જય થાઓ, શતરૂઓનો નાશ થાઓ અને નિરંતર રાજ્ય સમૃદ્ધિથી આનંદમાન રહી નિર્વિઘ્નપણે રાજ્ય સુખે ભોગવો. એજ વિચારણા છે” શાહે દરબારીઓને તેજ પ્રમાણે પુછ્યું તો સરવે જણાઓએ બીરબલનો વાક્યોનેજ સત્ય કર્યું. ત્યારે

બાદશાહે પુછ્યું કે "મારા મનમાં શું વીચારણા છે તે કહો ?" બીરબલે જણાવ્યું કે "સિરતાજ! આપના મનમાં એ વિચારણા છે કે આપણા પુર્વજો સદગતિમાં નિવાસ કરે અને પુર્વજોને નરકે જવા ચાહો છો તથા અપકીર્તિ થવાથી ખુશી છો ? તો તે ફરમાવો." આવી બીરબલની અભિનવ યુક્તિ જાણી શાહ હર્ષવાન થયો અને તેનાં વાકયો કબુલ કરવાં પડયાં,

---

વારતા ૩૬ મી.

ઉપજે યુકિત વિઘ્ન તો, સમે સહુ સંતાપ.

મણીલાલ.

એક અકલવાન હજારને હરાવે.

એક સમય અકબર શાહે વિચાર્યું કે "બીરબલ ઘણો શાણો, અકલના ભંડાર રૂપ, વકતા, સમયસુચક અને રાજખટપટનો પ્રવિણ તંત્રી છે; પરંતુ કુલ મુસલમાન વર્ગમાં એ એકજ બ્રાહ્મણ હોવાથી તેના માટે મારા જ્ઞાતિવાળાઓ વખતો વખત અપરિમિત શ્રમ ઉઠાવી તેને ખસેડવા યત્ન ચલાવે છે માટે "બહુ તાતણ બળીયું" કોક વખતે તો પરિણામે હાનિકારક પ્રકાર થાય; પણ જો એ દીન ધર્મને સ્વીકારી લે તો તમામ ખટપટનો અંત આવી જાય." એમ વિચારી વખતો વખત શાહે બીરબલ પ્રત્યે કહેતો કે "બીરબલ ! તમારી સાથે મારે બેહદ નાતો છે; તો પણ કોઇ દીવસ મારે ત્યાં નાસ્તો કરવા આવ્યા નથી માટે એક વખત તે સંયોગ બને તો ઘણી ખુશી થવા જેવી વારતા છે." એમ હરવખત કહેતો; પણ બીરબલ બીલકુલ ના ન કહેતાં ગમે તે બહાનું કાઢી છટકી જતો.

એક વખતે બીરબલ ઘણાજ જરૂરી કામમાં ગુથાયેલો હતો તે તક-ને લાભ લેઇ શાહે બીરબલને કહ્યું કે "કાલે મારે ત્યાં નાસ્તો કરવા આવજે." બીરબલ કામમાં તલ્લીન બનેલો હોવાથી બેભાનમાં તેનાથી "હા આવીશ" એમ કહેવાઇ ગયું. તે સાંભળી બાદશાહને ઘણો હર્ષ તથા સંતોષ ઉપજ્યો. બીજે દીવસે પ્રભાતે કાજી દરબારી વગેરેને બોલાવી પછી નાના પ્રકારની રસોઇ તૈયાર કરાવી, મુસલ્-માની ધર્મના કાયદા પ્રમાણે મીજબાની ઠરાવી મોટા આનંદોત્સવને લીધે ગાનતાન, વાજીંત્રનાચ ચાલી રહ્યો હતો. અનેક પ્રકારના પશુ પક્ષીઓના માંસની તરકારીઓ અમુલ્ય પ્રકારે બનાવી મુકી.

જ્યારે બીરબલ કામથી અલગ થયો ત્યારે તેને ભાન આવ્યું કે "મેં શાહને ત્યાં કાલ નાસ્તો કરવા જવાની હા પાડી છે અરે; પણ જવાય કેમ? અને ન જાઉં તો જહાંપનાહનું અપમાન ગણાય અને તેથી ખીજવાઇ વખતે પ્રાણ લેઇ લેવાની તક હાથ લાવે. માટે હવે શું કરવું? બન્ને તરફથી ફસામણ થઇ ધર્મ ભ્રષ્ટ કરવા કરતાં તો મરવું લાખ ઘણે દરજજે સારૂં છે હે જગતનિયંતા મુકદ! જે અત્યારસુધી ભરતખંડમાં આપના દાસની કીર્તિ વીસ્તારેલ છે તેને શું છેવટે કાળો ડાઘ લગાડવાનો વખત આવશે કે? જેમ પાણીમાં કમળ કોરૂં રહે તેમ યવન મંડળમાં અદ્યાપિ સુધી નિર્લેપપણે રહી સ્વધર્મને સાચવ્યું છે માટે હવે પણ આપ નભાવશો." એમ વિ-ચારતો કયો રસ્તો લેવાથી બન્ને તરફની વારતા બની રહે તેજ યુ-ક્તિની રચના શોધવા લાગ્યા. અને એકાએક યુક્તિ તે ઉપાધીથી મુક્ત થવાની ઇશ્વર કૃપાએ સુઝી આવી તેથી મનોવૃત્તિ શાંત કરી નિંદ્રાવશ થયો.

પ્રાતઃકાળે નહિ પુજન કરી પોશાક પહેરી તૈયાર થાય છે તેટલામાં બાદશાહને ત્યાંથી મંજલસાનીનું આમંત્રણ (નોતરૂં) આવ્યું તેને બીરબલે કહ્યું કે "જાઓ નામદારને કહો કે હમણુંજ આવે છે" એમ કહી સીપાઇને રવાના કર્યો; તદનંતર બીરબલ સોનીને ત્યાં જઇ દાગીના ધોવાની પીછી માગી લીધી અને તે લઇને દરબાર ગઢમાં પ્રવેશ કર્યો, તેને જોઇને સર્વ યવન મંડળને ઘણો આનંદ થયો બાદ બીરબલ સર્વ તૈયારી જાણીને શાહ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે "પરવર દિગાર ! આપ નામદારની ખાતર મારા મનમાં કોઇ પ્રકારની જુદાઇ નથી, તેથી આ વખતે આપની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવા અહીંયાં આવ્યો છું તો મારી એક અરજ છે કે હિંદુ રીવાજ મુજબ કેળના પાંદડાની પાતાળ ઉપર પાણી ઉપર છંટકાવ કરવો; માટે આપની આજ્ઞા મને થવી જોઇએ તો તે પાતળો તથા ખાનપાનની ચીજો આસપાસ જગ્યા પવિત્ર કરવા નિયમ પ્રમાણે પાણી છાંટું." તે સાંભળી શાહે ખુશીથી જણાવ્યું કે "બીરબલ ! તેમ કરવામાં મારા તરફથી કશી અડચણ નથી, બેધકથી તમારા રીવાજ પ્રમાણે કીયા કરો." આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી જળપાત્ર હાથમાં લઇ ખીસામાંથી સુઅરના વાળની પીછી સર્વ મંડળ તેમ કહાડી તે પીંછી વડે સર્વ પત્રાળ ઉપર અને રસોઇની આસપાસ પાણી છાંટવું શરૂ કર્યું. તે જોઇ મુસલમાન લોકો બહુ નારાજ થયા; કારણકે મુસલમાની ધર્મમાં સૂઅરનો કોઇપણ ભાગ (હાડ, વાળ, ચર્મ નખ વગેરે) ભૂલ્યે ચુકયે પણ અડી જાય તો નાપાક થયું ગણી કપડાં, મુકામ અને શરીરને પાણી કે ગુલાબજળથી પવિત્ર કરી દેવું પડેછે; તેમજ તે વસ્તુને જે અડે તેને ન્યાત બહાર મૂકી દે છે તેથી બીરબલને સર્વેકો કુવચનો સંભળાવવા માંડયા અને ત્યાંથી બહાર

કહાડી મૂકી નાપાકી દુર કરવા મચી પડયા. બાદશાહ તે ચુપચુપ બેઠા જોયા કરતા હતા; કેમકે તેમને વચનથી બાંધી લીધા હતા એટલે ઉપાય શો! સર્વ રસોઇ નાંખી દેવડાવી મકાન પવિત્ર કરી નવીન રસોઇ કરવી શરૂ કરી; પરંતુ આ બનાવ બન્યા પછી ફરીથી કોઇ દીવસ બાદશાહે પોતાને ત્યાં નાસ્તો કરવાનું બીરબલને કહેવાનું યાદ કર્યુંજ નહી; કેમકે આ અટકચાળાઇબી યુક્તિ હરવખત શાહને યાદ આવ્યા કરતી હતી અને મનમાં વિચારતો કે "શું બીરબલની અક્કલ છે? કે ગમે તેવા ફાંદામાંથી સટકી જતાં જરાવાર લાગતીજ નથી. વાહ! સાબાસ છે!!"

વારતા ૩૭ મી.

બાળક છે સુખમાં સદા, નિર્ભય નિપટ નિઃશંક,

દલપતભાઇ.

સર્વથી મોટું કોણ?

એક સમય બાદશાહે બીરબલને સગર્વથી પુછ્યું કે "બીરબલીઆ જગતમાં સર્વથી મોટું કોણ છે?" બિરબલ આ વાકયથી સમજી ગયો કે "હું મોટો છું" એમ બાદશાહ કહેવડાવવા માગે છે; પરંતુ તે સર્વનો પરાજય કરવો એથી પરીણામે લાભ છે એમ વિચારી બોલ્યો કે "નામદાર! સર્વથી મોટું બાળક!! રાજા ધનવાન, બહાદુર અને હિકમતવાળો હોય તદપિ તે સર્વથી બાલક મોટું છે; કેમકે તે કોઇથી બિહાનુંજ નહિ તેમ દેશપતિની દરકાર પણ કરવાનું નહી" આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહને હસવું આવ્યું અને કહેવા લાગ્યો કે "બાળક શી રીતે મોટું ગણાય?

તેનું પ્રમાણ આપો" બીરબલે કહ્યું કે "નામદાર ! કહેથી ન બને એ તો અનુભવી જોઇએ તોજ ખાત્રી થાય" આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહનો જરા ઉદાસી ચ્હેરો થયો, આડી અવળી વાતો કરી પોતાના નિયમમાં પ્રવર્ત્યા.

તદંતર આઠ દશ દિવસ બાદ "સર્વથી મોટું કોણ?" તે પ્રશ્નોત્તરની પ્રતીતી બતાવવા એક દોઢ બે વરસનો હુશીયાર ચાલાક છોકરો ચાકર પાસે તેડાવી લીધો; અને શાહ પાસે આવી સલામ સલામ કરી આગળ બેઠો. તે ખુબસુરત ઘભરૂં બાળા રાજાને પણ શાહના આગળ બેસાડયો. શાહ સુંદર સ્વરૂપ બાળકને જોઇ ખુશી થયો અને પોતે છોકરાને હાથમાં લઇ ચુંબન લેવા લાગ્યો; પણ તે છોકરો કોઇ દીવસ નહી જોએલ તેવી અને લાંબી ડાઢી જોઇ આડાઇ કરવા લાગ્યો અને બાળક્રીડાની મસ્તી આદરી. તેથી કંટાળો લાવી શાહે છોડી દીધો. બીરબલને કહેવા લાગ્યા કે "આ બાળક કેવું તોફાની છે" બીરબલે કહ્યું કે નામદાર એ સર્વથી મોટું છે; કેમકે આપની પણ જેને બીક નથી જેમ એના મનમાં આવે તેમ કરે ! આપ ખલકના ખાવીંદ છો પણ તે નથી જાણતું કે આપ બાદશાહ છો કોઇ પણ માણસની તાકાદ નથી કે આપના શરીરને હાથ અડકાડી શકે, જો આપના સામું વાંકી નજરથી જુએ તો તેને શિક્ષાને ત્રાત્ર કરો છો; પરંતુ આપ આ બચ્ચાને સજા પણ કરવા શકિતમાન નથી; માટેજ એ સહુથી મોટું ગણાય છે? "આ વાર્તા સાંભળી શાહની પ્રતીતી થઇ કે "ખરેજ નાનુ બાળક સર્વથી શ્રેષ્ટ છે. બાદ બીરબલનું ડાહપણુ જોઇ કીમતી પોશાક અને આભુષણો બક્ષીસ કર્યાં. બીરબલ તે છોકરાને લેઇ ત્યાંથી પોતાને માર્ગ પરવર્યો છોકરે પોતાના કાર્યમાં ફતેહ પમાડી તેથી તે બાળા રાજાને ઉત્તમ

પોષાક અને એક મોતીની કંઠી ઇનામ દાખલ આપી તેના મારી-ત્રને સોપ્યો.

એક દિવસ બાદશાહ સર્વ દરબારીઓ કરતાં અગાઉ આવી કચેરીમાં બીરાજમાન થયો અને જે જે દરબારીઓ અમીર ઉમરાવ આવે કે તેને એવું પ્રશ્ન કરવા લાગ્યો કે "હું મોટો કે ઈંદ્ર મોટો? પરંતુ કોઇએ પ્રશ્નનો ઉત્તર દેવા શક્તિવાન થયો નહિ કેમકે જો ઇંદ્રને મોટો કહીએ તો બાદશાહ ગુસ્સે થાય અને જો બાદશાહને મોટા કહીએ તો કહેશે કે શી રીતે ઇંદ્રથી મોટો છું? એમ ઇચ્છા કરે તો શું કહેવું? એમ વિચારી ભય શંકા યુક્ત બની કોઇએ પણ ઉત્તર આપ્યો નહી જ્યારે બીરબલ કચેરીમાં આવ્યો કે તેજ પ્રમાણે તેને શાહે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે "સરકાર! ઈંદ્ર કરતાં આપ મોટા!" બાદશાહે પુછ્યું કે "શી રીતે? ત્યારે બીરબલે ઉત્તર આપ્યો કે "નામદાર અમારા ધર્મશાસ્ત્રના લેખ પ્ર-માણે સૃષ્ટિ બ્રહ્મદેવે ઉત્પન્ન કરી છે તે બ્રહ્મદેવે આપને અને ઈંદ્રને ત્રાજવામાં બેસાડી તોળ્યા તો આપ ઈંદ્ર કરતાં વજનમાં વધારે જ-ણાયા અને ઈંદ્ર કમતી જણાયો તેથી તેનું ત્રાજવું ઉંચું ગયું તેજ કારણથી તેને સ્વર્ગનું રાજ આપ્યું; અને આપનું ત્રાજવું નિચુ ગયુ તેથી મૃત્યુ લોકનું રાજ આપ્યું; માટે આપ ઈંદ્ર કરતાં મોટા અને ઈંદ્ર ન્હાનો એ સિદ્ધ વાત છે!" તે સાંભળી શાહ ચુપ થઇ રહ્યો; કેમકે તે બીરબલનો ઉત્તર દેખીતો પ્રશસાકારક હતો પરંતુ વ્યાજથી નીંદા સ્તુતી અલંકાર રૂપ હતો એટલે ઉપરથી સ્તુતી પણ અંદર હલકાઇ અને નિચાપણું બતાવનારો બોલ હતો. સમજો કે ઈંદ્રનું ત્રાજવું ઉંચુ અને આપનું નાચું છે એથી એમ સુચવ્યું કે તમારા કરતાં ઈંદ્રનુ સ્થાન ઉંચું છે (અકની પંક્તિનું છે) તેમજ સર્વથી

ઉત્તમ સ્વર્ગલોક તેનુ રાજ ઈંદ્રને આપ્યું અને સર્વ દુઃખથી પુર્ણ મૃત્યુલોકોનું રાજ આપને આપ્યું એજ હલકાપણું બતાવી આપે છે. આ મામીનો બોલ સમજી ગર્વને ત્યજી દીધો અને બીરબલની વાક્ય ચાતુરી તથા બુદ્ધિબળની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો: કારણ કે બાદશાહ સત્ય ગુણનો ગ્રાહક અને કદરદાન હતો જેથી સાચી વાત ઉપર ગુસ્સો ન લાગતા પોતાની ભૂલને ધિકારતો હતો

વારતા ૩૮ મી.

એક સમય બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે જેને કોઇ કાળે પણ "વિસામો લેવાનો વખત આગતોજ નથી એવી કોઇ વસ્તુ છે?" બીરબલે તત્કાળ જવાબ આપ્યો કે "નામદાર સાહુકારનું બ્યાજ કે જેને રાત કે દિવસ વિશ્રાંતિ મળતી નથી, પણ હરાખત મહેનતજ કર્યા કરે છે અર્થાત રાતને દહાડો રળ્યાજ કરે" એ સાંભળી શાહ ખુશી થયો.

વારતા ૩૯ મી

સમય વિચારી સુજ્ઞ નર, બોલ બોલ અબોલ.

નંદરામ.

એક વખત બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે "સ્વર્ગને કેવા લોક પ્રાપ્ત કરે છે? અર્થાત્ સ્વર્ગે કોણ જાય છે? અને નરકે કોણ જાય છે! તેની પ્રતીતી બતાવો" આ પ્રશ્ન સાંભળી બીરબલે હાજરજવાબ આપ્યો કે "જે મનુષ્યના મુવા પછી લોકો વાહ! વાહ! કહેતો તે સ્વર્ગે ગયો અને જો મુવા કેડે તેની નિંદા કિંવા ખરાબ હતો એમ કહેતો તે નરકે ગયો એમ સમજવું. આવો ઉત્તર સાંભળી શાહ ખુશી થયો અને તે વારતા કબુલ કરી.

વારતા ૪૦ મી.

સુષ્ટ વાકય સુણીને સદા, શમે સકળ નિજ ક્રોધ.

દેવીદાસ,

દીવા હેઠળ અંધારૂં.

એક વખત બાદશાહ અને બીરબલ કિલ્લાના બુરજ ઉપર બેસી હવા ખાતા હતા તે સમયે બુરજાની નીચે એક ગ્રહસ્થને ચાર ચોર મળી લુંટી લેતા હતા ત્યાં શાહની નજર પડી અને ગ્રહસ્થની નજર બુરજ ઉપર ગઇ; શાહ અને શાહુકારની એક નજર થતાં ગ્રહસ્થે અરજ કરી કે "ગરીબ પરવર આપ જોઇ રહ્યા છો છતાં મને ચોર લોકોએ લુટી લીધો અને તે કુશળક્ષેમથી પલાયન પણ કરી જાય છે. તે અરજ શાહે સાંભળી ગુસ્સો લાવી બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે "આવોજ મારા રાજ્યમાં બંદોબસ્ત રાખ્યો છે કે અને જ્યારે હું પુછું છું ત્યારે એજ જવાબ મળે છે કે ખુદાવિંદ સર્વ સ્થળે રાજ્યમાં આબાદી વરતે છે, પરંતુ એ તદન વાતો અસત્ય હતી એમ મને અત્યારે પ્રતીતી થાય છે કે મારી નજરેજ તોફાની અને નિંબીક ચોરોએ બિચારા ગ્રહસ્થને લુંટી લીધો એ કેવો બંદોબસ્ત ! આ વાકય સાંભળી બીરબલ હાથ જોડી બોલ્યો કે "જહાંપનાહ ! દીવાની નીચે અંધારૂંજ હોય છે એ આખું જગત જાણે છે ત્યારે આપ કિલા ઉપર પ્રતાપી શહેનશાહ કુળદીપક પ્રકાશવંત છો માટે કિલા નીચે અંધારૂં (અંધેર) હોય તેમાં નવાઇ શી ? પરંતુ એ વિચારો (કે આસપાસ જરા પણ અંધારૂં છે એવી અપુર્ણ યુક્તિનું વાકય) સાંભળી શાહ ખુશી થયો અને તેની બુદ્ધિ કૌશલ્યતા વિષે શાબાસી આપી.

વારતા ૪૧ મી.

એક વખત બાદશાહે બીરબલને પુછ્યુ કે " બીરમન બ્રાહ્મણ તરસ્યો કેમ રહ્યો? અને ગધેડો ઉદાસ કેમ થયો? આવું ચમત્કારીક પ્રશ્ન સાંભળી હાજર જવાબી બીરબલે એકજ શબ્દમાં બન્ને પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો "નામદાર ! લોટા ન થા?" અર્થાત બ્રાહ્મણ પાસે લોટો નહતો તેથી પાણી પીધા વગર રહ્યો અને ગધેડો લોટયો નહતો અર્થાત લોટવાનું મળ્યુ નહોતું માટે ઉદાસ થયો. એ સાંભળી બાદશાહ ખુશી થયો અને એ આનંદના બદલામાં સારી બક્ષીસ આપી.

વારતા ૪૨ મી.

અકલવાન એજ બહાદુર.

એક સમયે બાદશાહે દરબારીઓ પ્રત્યે પુછ્યું કે " ઉનાળો, સીઆળો અને ચોમાસું એ ત્રણ કાળ છે એ સર્વના જાણવામાં અને અનુભવવામાં છે તો કહો કે એ ત્રણ પૈકી કયો કાળ શ્રેષ્ટ સુખકારી છે? એ પ્રશ્નનો ખરો ઉત્તર આપનારને સારી બક્ષીસ આપવામાં આવશે, આ વારતા સાંભળી કોઈએ ઉનાળાને તો કોઈએ શીઆળાને વખાણ્યો; પરંતુ શાહના મનમાં તે વાત રૂચી નહીં છેવટે બીરબલ પ્રત્યે શાહે પ્રશ્ન કર્યો; ત્યારે બીરબલે કહ્યું કે નામદાર હું તો સર્વ કાળમાં વર્ષાકાળ પસંદ કરૂં છું કેમકે જે કાળને લીધે ધાન્ય પરીપકવ થાય છે, રાજા તથા રંકને સુખદાતા છે અને પોતે પોતાનો નિર્વાહ ચલાવી આપવામાં મદદ કર્તા છે. આ ઉત્તર સાંભળી શાહ પ્રસન્ન થયો અને સારી બક્ષીસ કરી.

વારતા ૪૩ મી.

ચોબેજીમેં ચાર બેચાં હુઆ ધર્મ;
બે કૌડી બે મામલે, બેશહુર બે શર્મ.

આશ્વલાલ.

એકવાર શાહે બીરબલને પુછ્યું કે બીરબલ ! હાજર જવાબ દેતાં તમને કયા ગુરૂએ શિખવાડેલ છે ? બીરબલે વિનવ્યું કે શિરતા જ ! મથુરાંજીના ચોબાજીએ શિખવાડેલ છે? શાહે કહ્યું કે "તે તમારા ગુરૂની કોઇ વખત મને પણ મુલાકાત કરાવો, બીરબલે કહ્યું કે બહુ સારૂ નામદાર ?"

તદંતર ચાર પાંચ દીવસ કેડે એક મથુરાવિનાશી ચોબાજી બીરબલે જોયા તેથી આનંદમાન થઇ તેમનો સારો આદરસત્કાર કરી પોતાને ઘેર લાવ્યો અને પ્રસાદ પાણીની સ્તવન્જા કરી બીજે દીવસે કચેરીમાં ગયો અને બાદશાહને કહ્યું કે ' જી હજુર ! મારા ગુરૂ મહારાજ આવ્યા છે." બાદશાહે કહ્યું કે બહુ સારૂં થયું, સાયંકાળે એકાંત ભુવનમાં લઇને આવજો.

હજુરના હુકમ પ્રમાણે સાયંકાળે ચોબાજીને લઇ બીરબલ એકાંતભુવનમાં ગયો. બાદશાહ હાસ્ય વિનોદ કરી રહ્યા હતા તે વખતે ચોબાજીને આવ્યા જોઇ સારો સત્કાર કરી આસન આપ્યું, આડી અવળી વાતો પુછ્યા પછી આનંદની ખાતર પુછ્યું કે "ચોબાજી મહારાજ ! આપ દરરોજ કયાં ખાતે હો ?" ચોબાજીએ જણાવ્યું કે "જી હજરત લડુવા ખાતા હું" બાદશાહે તેમની કસોટી જોવા કહ્યું કે "જી લડુવા તો ભડુવા ખાતે હે !" આ મીઠી મશ્કરીનું વાક્ય સાંભળી નિઃસંકપણે ચોબાજીએ જવાબ આપ્યો કે હજુર

સચ કહો તો ભડુવે હોતે હય શાહી હમારે પાસ બેઠક બાતે કરતે હય ! આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ જવાબ સાંભળી બાદશાહ ચુપ થઈ ગયો.

વારતા ૪૪ મી.

વશીકરણ શુભ વચન છે, વરમિષ કરવા વેણ;
રાજ માન રતિ મેળવે, (અને) શીર ચ્છેદાવે સેણ.

જીવણલાલ.

એક સમય બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે "જો આજે મને આ રાજમહેલની નીસરણીના છેલ્લે પગથીએ ચઢતાં સુધી હસાવે તો હું એક સુંદર ઘોડો ઈનામમાં આપીશ" એમ કહી શાહ રાજમહેલની સીડીએ ચઢવા માંડયો, બીરબલે શાહને હસાવવા અનેક યત્ન કર્યા; પરંતુ હસ્યો નહી ત્યારે છેવટે બોલ્યો કે "ગયોરે ગયો ગધેડીનો છેક હાથથી ગયો" આ શબ્દ સાંભળતાં શાહ ગુસ્સો લાવી ઉપર ન ચઢતાં નીચે ગતરી બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે 'કેમરે ! મને ગાળ! દીધી કે શું ?" બીરબલે કહ્યું કે "નારે ગરીબ પરવર ! આપ જ્યારે છેલે પગથીએ પહોંચ્યા ત્યારે મેં જાણ્યું "કે નામદારે ઘોડો આપવો કબુલ કર્યો હતો પરંતુ હું મારી સરત પુરી પાડી શક્યો નહી માટે તે ઘોડાને માટે ગયોરે ગયો ગધેડીનો છેક હાથથી ગયો એ શબ્દ કહ્યો, પણ આપ પ્રતે એ શબ્દ યોજેલ નથી,' આ પ્રમાણે સીડીએથી નીચે ઉતરવાની અને હસવાની યુક્તિ ઉપજાવી, કહાડવાની ચાતુરી જોઈ શાહને હસવું આવ્યું એટલે બિરબલે કહ્યું કે "નામદાર! રાજમહેલની સીડીએ પહોચ્યા પહેલા આપને હસાવ્યા માટે કબુલાત પ્રમાણે ઘોડાનું ઈનામ જલ્દી આપી દેવું જોઈએ

એ સાંભળી શાહે શરત પુરી થઈ જાણી સુંદર ઘોડો બક્ષિસ કર્યો અને બીરબલની બુદ્ધિબળની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૪૫ મી.

દેશ જ્ઞાતિ કુળ ધર્મનું, ઉર રાખે અભિમાન;
તે નર વર નહિ તો ખરે, ખર સમજો મતીમાન.

નટવરલાલ.

અગાઉના બાદશાહોની વખતથી ચોબા લોકો ઉપર એવું લપ દાખલ થયેલ હતુ કે જો કોઈ મુસલમાન મરી જાય તો તેમના સબ (મુડદા) ને ખોદી ઘાલવા માટે ચોબા લોકો એ ખાડા ખોદવા તે કારણથી સર્વ ચોબાઓ ત્રાસ પામી રહ્યા હતા ! કેમકે તે લોકો આનંદી મસ્ત અને બ્રાહ્મણ છતાં ટાહાડ તડકા તથા વરસાદ વખતે યવનના મુડદા માટે ખાડા ખોદવા એ તેમને માથાના ઘા જેવું લાગતું હતું પરંતુ કરવું શું ? આગળના જુલમી બાદશાહોના વખતથી એ કઠોર કાયદો કોઈ કારણસર લાગુ થઇ ગયેલો તેમ રાજના દાખલ થયાં લાકડાં પછી નીકળવા બહુ મુશ્કેલ છે.

એક વખત સર્વ ચોબાઓ મળી બીરબલ હજુર ગયા અને અરજ કરી કે "બીરબલ સાહેબ ! આપ સરખા સ્વજ્ઞાતિના પ્રધાન છતાં અમારે મૂવેલા મુસલમાનોને દફનાવવા માટે ખાડા ખોદવા પડે છે એ ઠીક દેખાતુ નથી. એ સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે "હું જે કહું છુ તે પ્રમાણે કરશો તે તમારે ઉપર ગુજરતો જુલમ બંધ પડશે જુઓ. અગાડી ચોમાસુ આવે છે મા કબ્રસ્તાનવાળી જેટલી ખાલી જમીન બાકી હોય તેટલી જગ્યોમાં ન્હાના મોટા ખાડા ખોદી

મૂકો અને તે કામ તઇયાર થાય એટલે મને ખબર આપો કે તુરત હું જે તજવીજ કરવી ઘટશે તે કરીશ.” આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી બોલ્યા કે “આપના કહેવા પ્રમાણે હાલ તઇયાર કરીએ ” એમ કહી ઘેર ગયા અને કબરસ્તાન ભુમીમાં જઇ ખાડા ખોદી તઇયાર કર્યા. પછી બીરબલને ખબર આપી તદનંતર બીરબલ એક વખત શાહને તે કબરસ્તાન ભૂમી તરફ ફરવા લઇ ગયો. જ્યારે શાહે કબરસ્તાન ભુમીમાં પુષ્કળ ન્હાના મોટા ખાડા ખોડેલા જોયા ત્યારે આશ્ચર્યતાથી બીરબલને પુછ્યું કે બીરબલ! આટલા બધા ખાડા શું જાણીને અને શા માટે ખોદ્યા છે?” બીરબલ બોલ્યો કે નેકનામદાર! આ ખાડા ચોબા લોકોએ ખોદી મુકયા છે; કારણ કે આગળ ચોમાસુ આવવાનું છે માટે તેમણે વિચાર્યું કે ચોમાસામાં મુસલમાનો મરવાનાજ તે વખતે આપણા ઉપર ખાડા ખોદવાનો ત્રાસ પડવાનોજ; તો તે વખતે ત્રાસ ન પડે તેટલા માટે અગાઉથીજ ખોદી મુકીએ તો નિકાલ! એમ વીચારી તેમણે આ કામ કર્યું છે એમ મને ખબર મળી છે.’ આ સાંભળી શાહે વીચાર્યું કે ‘એ બદમાશ ચોબા લોકો મારા ન્યાતિલાઓને મુઆ વાંચ્છે છે માટે આજ પછી એ કામ તેઓને કદી પણ સોંપવું નહિ’ એમ વીચારી બીરબલને હુકમ કર્યો કે ‘આજથી પછી ચોબાઓને આ કામથી દુર કરવા અને મારા રાજ્યમાં કોઇ પણ ઠેકાણે આ કામ માટે ચોબાઓને નજીક આવવા દેવા નહિ’ આ હુકમ સાંભળી બીરબલે હર્ષસહ કહ્યું કે “જેવો નામદારનો હુકમ!” તદનંતર ચોબા લોકો ઉપરથી એ જુલમ બંધ પડયો.

વારતા ૪૬ મી.

અણંદ કહે પરમાણંદા. માણસે માણસે ફેર;
એક તો લાખે ન મળે, એક તાંબીઆની તેર.

આણંદા.

ભણ્યા પણ ગણ્યા નહિ.

એક સમય બાદશાહ સર્વ દરબારીઓથી અગાઉ કચેરીમાં આવી તખ્ત ઉપર બીરાજમાન થયા હતા અને જે કોઇ દરબારી આવે તેને પ્રશ્ન કરતા કે "સર્વ ફુલમાં કયુ ફુલ મોટું? સર્વ દાંત કોના દાંત મોટા? સર્વથી શ્રેષ્ટ પુત્ર કોનો? મોટામાં મોટા કયો રાજા કહેવાય? અને કયો મોટો ગુણ? આ પાંચ પ્રશ્નો પુછતો હતો; પરંતુ જે જેના મનમાં આવે તેમ ઉત્તર કહેતા હતા, અનવરખાં નામના સરદારે જણાવ્યું કે" ખુદાવિંદ! ફુલ જાઇનું મોટું દાંત હાથીના મોટા પુત્ર રાજાનો મોટો, ચક્રવર્તિ રાજા મોટો અને વિદ્યા ગુણ મોટો" આ પ્રમાણે ઉતરમાં જણાવ્યું પરંતુ બાદશાહને તે હઇયે રૂચ્યો નહિ. બાદ બીરબલ આવ્યો એટલે તેને પણ તેજ પાંચ પ્રશ્ન પુછયાં તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે" નામદાર સર્વથી મોટું ફુલ કપાસનું કે જેમાંથી રૂ પેદા થાય છે અને તે વડે સુતર કાપડ થાય છે તે સર્વ જાતને ઢાંકે છે. દાંત દંતાળીના મોટા કે જેના પ્રતાપથી સર્વ અનાજનો સારો પાક થાય છે. પુત્ર ગાયનો મોટો (બળદ) કે જે સદા ખેતી વાડીમાં ઉપયોગી થઇ જગતનું પ્રતિપાલન કરવામાં સહાયતા આપે છે રાજામાં સર્વથી મોટો મેઘરાજા મોટો કે જેના પ્રતાપે રાજા અને રંક પશુ, પક્ષી, ઝાડ અર્થાત સર્વ જગતના ચરાચર જીવો જીવે છે અને ગુણમાં મોટો શેણુ હિંમત કે

જેના વડે સર્વ કામમાં ફતેહ મેળવી શકે છે. આ પ્રમાણે બીરબલનો જવાબ સાંભળી સર્વ દરબારી વર્ગ નિસ્તેજ બની ગયો. કારણ કે પાંચે જવાબ શાહે કબુલ કર્યા પણ દરબારીઓએ તે જવાબો પ્રત્યે "કુબતો ફીણને બાઝે." તે સરખો પ્રકાર કરી ઘણા મતભેદ બનાવ્યા; તદપિ ચાર જવાબ શાહે પોતે કબુલ કર્યા; માત્ર પાંચમાં ઉત્તરની પરીક્ષા જોવી એમ શાહના મનમાં ઇચ્છા ઉપજી.

એક વખત યમુનાજીથી સ્નાન કરી બીરબલ ચાલ્યો આવતો હતો. તે વખતે શાહે પાંચમાં ઉત્તરની પરીક્ષા લેવા વીચાર્યું અને એક હાથીના મહાવતને બોલાવી હુકમ કર્યો કે "જયારે બીરબલ સાંકડી ગલી કે જેમાંથી એકદમ નાસવાનો રસ્તો ન જડે તેવી ગલી. માં પ્રવેશ કરે ત્યારે સાહમેથી હાથીને મસ્ત બનાવી તેના (બીરબલના) અંગ ઉપર ધસારો કરવો. આ પ્રમાણે હુકમ સાંભળી માહવતે તેજ પ્રમાણે કર્યું જયારે સાંકડી ગલીમાં બિરબલે પ્રવેશ કર્યો અને અર્ધ માર્ગે જઇ પહોંચ્યો તારે તેવીજ તક જોઇ માહવતે હાથીને ખીજવાડી તેના ઉપર ધસારો કર્યો, તે જોઇ બીરબલે વીચાર્યું કે "બાદશાહે પાંચમા ઉતરની પરીક્ષા લેવા આ ગોઠવણ કરી છે, એમાં તો શક નથી! પણ તેની પ્રતીતી મારે પણ આપવી જોઇએ અહીંયાંથી નાસી છુટું તેવા લાગ નથી, માર્ગ સાંકડો અર્ધ ભાગમાં છું અને હાથીને ગુસ્સો તેથી અન્ય ઈલાજ ચાલે તેમ નથી. ખેર! હીમ્મતે મરદા તો મદદે ખુદા ' એમ વીચારી આસપાસ કોઇ હથીયાર તપાસવા લાગ્યો અર્થાત લાકડી કે કોઇ ઝાડની ડાલી વગેરે હાથ લાગે તો ઠીક પરંતુ ત્યાં તેવું કશું હાથ લાગ્યું નહીં પણ એક માંદુ પડેલું કુતરૂ ત્યાં ટળવળતું જોયું તે જોઇ હીમ્મતથી તે કુતરાના બે પગ પકડી ધસ્યા આવતા હાથીના કપાળમાં તેનો ઘા

માર્યો તેથી તે કુતરાના નખ હાથીની સુંઢના મુળમાં વાગ્યા, તેમજ કુતરે ચીસ પાડી તેથી હાથી એ બનાવથી એકદમ પાછો હઠવા માંડયો. માહવતે અંકુશના પ્રહાર કરી આગળ ચલાવવા કર્યું પણ તે હાથી તો તે બનાવથી દેહસત ખાઇ ગયો એક ડગલું પણ આગળ હડયોજ નહી ત્યારે માહવત લાચાર બન્યો અને બીરબલે તો ત્યાંથી રસ્તો માપ્યો આ હકીકત માહવતે જઈ શાહને જણાવી તે જાણી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને કહેવા માંડયો કે "જો મરદમાં હીમ્મત હોય તો ખુદા મદદે આવે છે" એ કહેવત ખરેખર સત્ય છે ! એમ વીચારી બીરબલના બુદ્ધિબળની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૪૭ મી.

સુધરી બીગરે એગડી, બીગડી ફીર સુધરેન;
દુધ ફટે કાંજી પરે, સો ફિર દુધ ન બને.

વૃંદશતસહી.

બુંદશે ગઇ વો હોજશે નહિ સુધરતી.

એક વખત શાહ આનંદ ભુવનમાં મંજલસ ભરી દરબારી સહ વર્તમાન ગમ્મતમાં ગુલતાન બન્યા હતા. તે વખતે શાહે ઉંચા એક અત્તરની શીશી કહાડી પરંતુ તેમાંથી અત્તર કહાડતાં થોડું ગાલીચા પર ઢળી ગયું તેથી કોઇના જાણવામાં ન આવે તેમ ગાલીચા ઉપરથી આંગળી વડે પાછું લેવા યત્ન કર્યો પરંતુ નકામો ગયો; કેમકે અત્તર તો ગાલીચા ઉપર પડયું તેવાજ ગાલીચો પી ગયો હતો.

આ બનાવ કોઇના જોવામાં આવ્યો નહોતો; પરંતુ નજીક બેઠેલા શાણા સરદાર બીરબલે તે બનાવ જોયો તેથી શાહને સંકોચ

થયો; કારણ કે હીંદના બાદશાહ થયા છતાં પણ મારી કંજુસ પ્રકૃતી રહી ગઇ છે એમ આ બનાવથી બીરબલના મનમાં આવશે અને તે કોક વખતે મારી મશ્કરી કરશે" એમ વીચારી બીજે દીવસે શાહે એક પાણીનો હોજ ખાલી કરાવી તે અતરથી ભરી કઢાવ્યો અને શહેરના લોકોને બોલાવી તેને લુટાવ્યો; અર્થાત જે જેની મોજમાં આવે તેમ તેમાંથી અત્તર લેઈ જવા હુકમ આપ્યો આ બનાવ બીરબલના જોવામાં આવવાથી તે હોજ નજીક આવ્યો અને તેને જોઇ શાહે કહ્યું કે "કેમ બીરબલ ! કેવી મજાહ ઉડી રહી છે ? !" તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે "હજુર બે આદમી માફ કરશો પણ જે બુંદથી ગઇ છે તે હોજથી સુધરવાની છે ?"

આ પ્રમાણે બીરબલનું ભાષણ સાંભળી શાહને ગુસ્સો આવ્યો કે "બીરબલે મારી હલકાસ બતાવી ! પરંતુ તે ગુસ્સો પ્રગટ કરવો એ વધારે હલકાસ બતાવનારને થઇ પડે; માટે અત્યારે કશું ન બોલવું પણ પછી વાત" એમ વિચારી ત્રીજે દિવસથી બીરબલની સલામ લેવી બંધ કરી અને નિત્યના નિયમ પ્રમાણે તેને બોલાવવો બંધ કર્યો તે જાણી બીરબલે વિચાર્યું કે " શાહને મારા ખરા બોલથી માઠું લાગ્યું, હશે ! ખેર તે સમજી ઠીક કરીશું; પરંતુ મારે હાલ અહીંયાં રહેવું એ ઠીક નહી; કેમકે શહેરમાં રહેવું અને દરબારમાં જવું નહિ ! તે બનાવ જાણી પ્રતીપક્ષીઓ રાજી થાય તથા શાહની અને મારી મીત્રાઇનો અભાવ સમજાય તેવો લાગ પ્રતિસ્પર્ધીઓને મળવા દેવો નહીજ જોઇએ; માટે બહાર ગામ જવું એ વધારે સારૂં છે" એમ વિચારી બુદ્ધિનીધાન બીરબલ શહેરમાંથી ચુપ ચુપ રીતે પ્રયાણ એક ન્હાના ગામડામાં પાટીલને ઘરમાં પોતાનું નામ ઠામ ખરૂં ન બતાવતાં અન્ય નામ ઠામ બતાવી ત્યાં રહ્યો.

બાદશાહે બિરબલની સાથે દિલની ઓછાછ દેખાડી તો ખરી પણ બીરબલની સાથે એવો સજ્જડ સંબંધ જોડાઇ ગયો હતો કે તે શીવાય એક દીવસ પણ ચાલી શકે નહી તદપિ પણ ગુસ્સાને લીધે આઠ દીવસ તેની ખબર લીધી નહી; પરંતુ કચેરીમાં તો દરરોજ નવી ચમત્કારીક કેસો (ફરીયાદો) આવ્યાજ કરતા હતા અને તેના ફેસલા આપવા વખતે બીરબલ યાદ આવ્યા વગર રહેતો નહોતો છેવટે તેના વીના ન રહેવાયાથી સીપાઇઓને મોકલી તેડું કર્યું પણ તે ગામ ગયો છે એવા સમાચાર મળ્યા; તેથી જાણ્યું કે સ્નેહના હક્કમાં હું મોટાઇમાં તણાઇ સલામ બંધ કરી તેથી તેને પણ માઠું લાગ્યું, માટે રીસનો માર્યો ગામ ચાલ્યો ગયો હશે પણ ગમે તે પ્રકારે એની શોધ કરી પાછો બોલાવી લેવો એમાંજ મારૂં શુ- પણ છે. રાજ્યમાં એવા સલાહકાર વિના તમામ બાજી રદ થઇ જાય " એમ વિચારી ગામોગામ ખોળ કરાવી પણ પતો લાગ્યોજ નહીં. એમ કરતાં છ માસ વીતી ગયા તેથી દેશોદેશ વાર્તા ફેલાણી કે " અકબરશાહના રાજ્યમાં (હજુરમાં) જે ચતુર અકલવાન અને હિમત બહાદુર પ્રધાન હતો તે રીસાઇ ગયો છે. આ વાર્તા જાસુસ મારફતે શાહના શતરૂ રાજાઓએ જાણી તેથી તે તકનો લાભ લઇ દિલ્લીપતિનું રાજ્ય હસ્તગત કરવા મસલત ચલાવી અને તે શતરૂ રાજાઓ પૈકી તુર્કસ્તાનનો શાહ આગેવાની ધરાવતો હતો તેણે વિચાર્યું કે, બીરબલ હતો ત્યાંસુધી કિલ્લા ઉપર હલ્લો કોઇ કરી જય મેળવી શકે એ આશા ફોકટ અને હવે સહેલાઇથી તે જગ્યો ઉપર હાથનું બળ અજમાવી રાજ્ય હાથ કરી લઇએ તો પણ કશો વાંધો નથી; તોપણ હજુ જાણવું જરૂરનું છે કે દિલ્લીપતિના આગળ હવે બીજો કોઇ બુદ્ધિવાન પ્રધાન છે કે નહીં. જો કોઇ

તેવોજ બુદ્ધિમાન પ્રધાન વિદ્યમાન હોય અગર છુપી રીતે બીરબલ સલાહ આપતો હોય તો જીત મેળવવી મુશ્કેલ થઇ પડે માટે પ્રથમ તેની ખાત્રી કરી લેવા યુક્તિ રચવીજ જોઇએ એમ વિચારી એક પત્ર લખ્યો અને તેમાં લખ્યુ કે, આ પત્ર વાંચી એક ઘડો ભરીને અક્કલ ચાર માસની અંદર મોકલાવી દેવી અને જો ન મોકલો તો લડાઇ માટે તૈયાર થજો. આ પ્રમાણે પત્રમાં હેતુ લખી સાંઢણી સ્વાર હલકારા સાથે વિદાય કર્યો કેટલીક મુદતે દિલ્લી શહેર આવી પહોચ્યો અને અકબરશાહને તે પત્ર આપ્યો શાહે વાંચી વિચાર્યું કે, બીરબલના અભાવથી શતરૂ રાજ્યો મારા પ્રત્યે ત્રાપ મારવા ટગટગી રહ્યાં છે: બીરબલનો પત્તો લાગતો નથી; તેમજ આ કાગળનો ઉત્તર અથવા માગણી પાર પાડવા એના શિવાય બીજો કોઇ શક્તિવાન નથી. હવે કરવું શું ! મારી મુર્ખાઇનાં ફળ મનેજ મળ્યા હાથનાં કર્યાં હૈયે વાગે. એમાં બીજાનો શો દોષ? પાણી પીને ઘર પુછ્યું." એવો ઘાટ મેં કર્યો છે. રીસાવી કહાડયો અને હવે શોધી કહાડવો એ કેટલી બધી ભુલ પરંતુ તેમ કર્યા શિવાય સિદ્ધિજ નથી. સબળ શત્રુઓ ડોળા ધુરકાવી રહ્યા છે; માટે એક યુક્તિ રચી બીરબલને શોધી કહાડું. એમ વિચારી પોતાના રાજના દરેક ગામે મુખીપટેલ ઉપર હુકમ લખી મોકલ્યો કે, જે અમારા માણસ સાથે બોકડો મોકલ્યો છે તેને દરરોજ પાંચ શેર દાણો તથા ઘાસ વગેરેનો ખોરાક આપવો છતાં આજે જેટલા વજનથી બોકડો તમારી તરફ રવાના કરવામાં આવ્યો છે તેટલાજ વજનવાળો એક માસની આખર તારીખે રહેવો જોઇએ; જો વધારે ઓછા વજનમાં થશે તો દેહાંત (શુળી) ની શિક્ષા દેવામાં આવશે. એવી મુદ્દતવાળો હુકમ દરેક ગામેગામ લખી એકેક બોકડો અને

એકેક તેના રક્ષણું માટે માણસ મોકલાવી દીધું.

જે ગામમાં બીરબલ છુપી રીતે રહેતો હતો તે ગામમાં પણ તે હુકમ આવી પહોંચ્યો તેથી ગામના લોકો બહુ ફીકરમાં પડયા બોકડાને પુષ્કળ ખોરાક આપવા છતાં વજનમાં વધારે ઓછો ન થવા દેવો એનો શી રીતે ઘાટ ઉતરે ખોરાક મળે એટલે વજનમાં વધવો જોઇએ, તેમ એને ખોરાક ઓછો આપવા હુકમ નથી માટે સૌનું મોત ફરી વળ્યું છે બાકી કશો ઉપાય થવાનો નથી. એમ વિચારી સઉકો ઉદાસ બની ગયાં તે વાત બીરબલના જાણવામાં આવી તે જાણી ચેતી ગયો કે, મને શોધી કહાડવાનીજ આ યુક્તિ છે. એમ વિચારી બીરબલે ઘરવાળા પટેલને કહ્યું કે. પટેલ આજ સુધી તમારા આશરે હું રહ્યો તેનો બદલો વાળવા મારાથી કશું બની શક્યું નહીં પણ આજે તમારા ઉપર જે સંકટ આવી પડયું છે તે દુર થવાનો રસ્તો મને સુઝી આવ્યો છે તે તમોને બતાવું છું જો તે પ્રમાણે તમે કરશો તો તમારા ઉપર આવેલું દુઃખ દુર ટળશે.

આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી પટેલ બોલ્યો કે, ભાઇ તમે આ દુઃખમાંથી છુટવાનો રસ્તો બતાવશો તો હું તમારો જન્મ સુધી ગુણ ભુલીશ નહીં અને તમેજ જીવીતદાન આપ્યું એમ સમજીશ. બીરબલે કહ્યું કે તમારા ગામમાં ફકીરે જે વાઘ પાળ્યો છે તે વાઘની પાસે આવેલા બોકડાને થોડીવાર લઇ જઇ બાંધવો તેથી તે વાઘના ભયથી રોજ દાણો ચારો ખાતાં છતાં પણ વજનમાં વધશે નહિ; અર્થાત આજે જેટલો વજનમાં છે તેટલોજ મહીનાની આખર તારીખે રહેશે. વધારે ઓછો થશેજ નહિ. પરંતુ આ યુક્તિ મેં બતાવી છે એવું કોઈ ના જાણવામાં આવવું ન જોઇએ. બીરબલના કહેવા પ્રમાણે પટેલે યુક્તિ અમલમાં લીધી તેથી આખર તારીખે

બોકડો તેટલાજ વજનમાં રહ્યો અને તે બાદશાહ કને પહોંચાડવા પોતે પણ સાથે ગયો. બાદશાહે દરેક ગામથી આવેલા બોકડા જોખી જોયા તો તે વજનમાં વધારે ઓછા થયા પણ આ પટેલના ગામમાં રહેલો બોકડો સરખા વજનનો થયો જાણી શાહને ખાત્રી થઇ કે તેજ ગામમાં બીરબલ છુપાઇ રહ્યો છે. પરંતુ પટેલને પુછતાં ઉતર મળ્યો કે, નામદાર, અમારે ત્યાં એક મેમાન ફરતો ફરતો આવી ચડયો હતો તેણે આ ઉપાય બતાવ્યો હતો તે પ્રમાણે મેં અજમાવ્યો. તે જાણી શાણા શાહે મોટા ઠાઠથી સ્વારો મોકલી તેજ ગામથી બીરબલને તેડી મંગાવ્યો તથા પ્રથમ કરતાં પગાર માન વધારી પ્રધાનપદનો પોશાક બક્ષ્યો.

તદંતર તુર્કસ્તાનના શાહનો આવેલો રૂક્કો વંચાવ્યો ઘડો ભરીને અક્કલ મોકલવી તે વિષે તજવીજ કરવા શાહે બીરબલને ભલામણ કરી તેથી બીરબલે એક માટીનો ઘડો લાવી તેમાં એક તુંબડાના વેલાને વળગેલું નાનું તુંબડું ગોઠવી દીધું દીવસે દીવસે તે તુંબડું મોટું થતું ગયું. ઘરો તુંબડાના વધવાથી ભરાઈ ગયો તે જોઇ તેને ડીટથી કાપી આગળ કર્યું, બાદ બાદશાહને જણાવ્યું કે, નામદાર, અક્કલથી ઘડો ભરાઇ ગયો છે માટે તુર્કસ્તાનના શાહની પાસે મોકલી દેવરાવો અને પત્ર લખી જણાવો કે આપના પત્ર પ્રમાણે ઘડો ભરીને અક્કલ મોકલી છે માટે ઘડાને ન ભાગતાં અક્કલનો ચુરો ન કરતાં આખેઆખ અક્કલને રહાડી લઇ અમારો ઘડો પાછો સાજો તાજો એનો એજ જલદી મોકલાવી દેશો, જો એમ ન બને તો અર્થાત ઘડાનો એક અક્કલનો નાશ કર્યો તો તે અક્કલની કીમત ત્રણ કરોડ રૂપીઆની છે, માટે રકમ મોકલી આપશો; જો એમ પણ ન બને તો લડાઇ કરવા તયાર થજો અમો લડાઈ કરવા તૈયાર છીએ.

આ પ્રમાણે પત્ર શાહે અક્કલનો ભરેલો ઘડો તુર્કસ્તાનના શાહ હજુર સાંઢણી સ્વાર સાથે મોકલાવી આપ્યો. કેટલીક મુદતે તે સ્વાર ત્યાં જઇ પહોંચ્યો અને તુર્કસ્તાનના શાહ હજુર જઇ ઘડો તથા પત્ર રજુ કર્યાં તેથી સૌકો પોતપોતાની અક્કલ પ્રમાણે ઘડીને ખાલી કરવા પ્રયત્ન ચલાવ્યા; પરંતુ તમામ ઇલાજ નકામા ગયા તેથી જા ણ્યું કે અકબર બાદશાહની હજુર હજી અક્કલવાન બીરબલ મોજુદ છે માટે જો લડાઇનો મામલો ઉઠાવશું તો કેવળ લાખોની નુકશાની સિવાય કશો ફાયદો મળનાર નથી તેમજ અક્કલને કહાડી લઇ ઘડાને પાછું મોકલવાનું કામ પણ બનવાનું નથી માટે ત્રણ કરોડ રૂપીઆ આપી ગુપચુપ બેશી રહેવું એ વધારે સારૂં છે. એમ સર્વાનુમતે સિદ્ધ વિચાર કરી ત્રણ કરોડ રૂપીઆ અકબરશાહને મોકલાવી આપ્યા અને તે રૂપીઆ અકબરશાહે ખજાનાને શરણ કર્યા.

વારતા ૪૮ મી.

અબળા નહિ પણ છે પ્રબળા એવશ સબળાને કરતી;
ચરિત્ર ફોજ ચઉદીશ ફેલાવી, તન મન ધન ગુણ હરતી.

પ્રાણજીવન.

ચાર ગુણવાળી સ્ત્રી.

એક સમય બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે, બીરબલ, મારી હજુર એવાં ચાર મનુષ્યને લાવો કે ચાર પૈકી એક બેશરમો, બીજો બીકર, ત્રીજો શરમાળ અને ચોથો નીડર. બીરબલે તે હુકમ માથે ચડાવી બીજે દીવસે એક ઔરીને લાવી શાહ આગળ ઉભી રાખી શાહને અરજ કરી કે, નામદાર, આપનાં ચાર મનુષ્ય તપાસી લ્યો

વિસ્મયતા સાથ જણાવ્યું કે, ચાર જણુ ક્યાં છે! આ તો એકજ સ્ત્રી છે. બાકીના ત્રણુ કયાં? બીરબલે કહ્યું કે, ગરીબ પરવર, એ સ્ત્રીના અંગમાંજ આપના ચારે મનુષ્યના ગુણુ સમાયલા છે; કેમકે જ્યારે સ્ત્રી વિવાહમાં ફટાણા ગાય છે ત્યારે પાસે બેઠેલા ભાઇ બાપની પણ અદબ-શરમ રાખતી નથી માટે બેશરમ છે, અંધારી કોટડીમાં જવા માટે ધણીએ આજ્ઞા કરી હોય તો કહેશે કે બાપરે, હું તો બી મરૂંછું માટે બીકણુ છે. જ્યારે સાસરે જાય ત્યારે મંદ સ્વરે બોલવું, અદબથી વર્તવું આચરે છે તેથી શરમાળ છે અને પુરૂષની સાથે વળેલી હોય છે ત્યારે કાળી રાત્રે ભુત, પ્રેત કે વાઘ, ચોરથી પણુ ન બીતાં નિઃશંકપણે પોતાની ધારેલી ધારણા પાર પાડે છે માટે નિડર છે. તેથી એ ચારે ગુણુના ઘરરૂપ સ્ત્રીને લાવી આપ આગળ હાજર કરી છે. તે સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને બીરબલને સારૂં ઇનામ આપી તેના બુદ્ધિબળની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૪૯ મી.

ચતુર ન સમજ્યા હોય, તો ચતુરાની ચુક;
કહો કોણુ કહાડત અરે, સકળ ગણાત ઉલ્ક.

પુર્ણચંદ્ર.

રાણી તો મહા તપસ્વી છે.

એક સમય બાદશાહ અને બીરબલ આનંદભુવનમાં બેસી આનંદ વારતાઓ ચલાવી રહ્યા હતા તેવામાં હજુરીએ વરધી આપી કે ગરીબ પરવર, એક ફકીર પોપટનું પાંજરૂં હાથમાં લઇ આવ્યો છે તેને શો હુકમ છે? બાદશાહે ફરમાવ્યું કે, જહાંપનાહ, આ મેરી

પાસેનો પોપટ કે જેનુ નામ રઘુ પાડેલું છે તેને મેં ગણીજ મહેનત લઈ સારૂં બોલતાં ભણાવ્યો છે અને તે એવી આશાથી ભણાવ્યો છે કે આપને તે નજરાણામાં આપી ઉમેદ બર લાવીશ. માટે રાઘુને લ્યો અને તેનું પ્રતિપાલન કરો, આ પ્રમાણે ફકીરનું બોલવું તથા રાઘુના મુખથી મધુર ભાષણ અને કુરાનના પાઠ સાંભળી શાહે ફકીરને ઘટતું ઇનામ આપી વિદાય કર્યો અને રાઘુની સાર સંભાળ માટે નોકરો નીમી હુકમ કર્યો કે, જરા પણ રાઘુની તબીયત નાદુરસ્ત જણાય તો તરત મને ખબર આપવી, જો તેની ખબર ન આપી અને બિમારીવડે રાઘુ મરી ગયો એવી જો ખબર આપી તો તે વખત તેનું માથું કપાવી નાંખીશ. તદંતર નોકર રાઘુની તબીયત જાળવવા માટે ઘણીજ કાળજી રાખવા લાગ્યા. તેમ રાઘુ કુરાનનાં પાઠ ભણતો તે સાંભળી શાહ અત્યંત ખુશી થઇ તેના ઉપર અતિશે પ્યાર રાખવા લાગ્યા. એક વખત અચાનક મરણને શરણ થયો તે જોઇ તેનું રક્ષણ કરનાર ચાકરો ઘણાજ ગભરાયા અને શાહને શું જવાબ દઇશું તેમજ મરી ગયો છે એ વૃત્તાંત જો જણાવીએ તો શિરચ્છેદનો હુકમ થાય. માટે બન્ને તરફની પીડામાં આવી ફસાયા. હવે તો બીરબલજી આગળ જઇ આ હકીકત જાહેર કરીએ તો કાંઈ પણ રસ્તો હાથ લાગે. એમ વિચારી બીરબલ પાસે ગયા, અને પોતાનું દુઃખ પ્રકાશ્યું. બીરબલને તેઓની દયા આવી તેથી કહ્યું કે તમે નિશ્ચિંત રહો. જરા પણ તમોને ઇજા આવવા દઇશ નહીં. એમ કહી બીરબલ શાહ હજુર ગયો, શાહને જોઈ બોલ્યો કે આપણો રાઘુ! આપણો રાઘુ! એ સાંભળી શાહ એકદમ બોલી ઉઠયો કે શું રાઘુ મરી ગયો? બીરબલે જણાવ્યું કે, નહીં નહિ ખુદાવિંદ, એમ તે બને કે? એ તો મોટો તપસ્વી જનમ્યો છે

આકાશ તરફ મોં કરી તપસ્યા કરે છે. પગ, પાંખ, આંખ અને ચાંચ જરા પણ હલાવ્યા વગર યોગસાધન કરી ઇંદ્રીઓને દમન કરી રહ્યા છે. આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવુ સાંભળી શાહે કહ્યું કે, અકરે ! ત્યારે તો મરી ગયો એમ ચોખુંજ કહો ને ? બીરબલે જણાવ્યું, અરેરે ! આપિંદ આપ જોશો ત્યારેજ તેણે તપશ્ચર્યા આદરી છે અને આપ મરી ગયાનું કહો છો માટે તેને જોવાથી નિઃસંદેહ થશો, શાહને તેડી રાઘુના પાંજરા પાસે જઇ તપશ્ચર્યા કરતો બતાવ્યો તે જોઇ શાહ બોલ્યો કે, બીરબલ, તારી મશ્કરી કરવાની ટેવ ગઇજ નહીં, રાઘુ તપશ્ચર્યા કરે છે એમ ન કહેતાં એમજ કહ્યું હોત કે રાઘુ મરી ગયો, તો મારે નાહક ધક્કા તો ખાવો પડત નહીં. શું રાઘુ મરી ગયો એવી તેને જોવાથી તને ખબર ન્હોતી પડતી ? બીરબલ હાથ જોડી બોલ્યો કે, નેકનામદાર, શું કરવું ? જો સરકાર અગાડી રાઘુ મરી ગયાના સમાચાર કહેત તો આપના હુકમ પ્રમાણે મારૂં શિરચ્છેદ થવાનો વખત આવત, માટે બીજો કોઇ રસ્તો શોધવો કે નહિં ? તે સાંભળી શાહ રાઘુનો શોક ભુલી જઇ બીરબલની બુદ્ધિનો ખ્યાત વિચારી ખુશી થયો અને તે બદલ ઇનામ આપી પોતે ગેરવ્યાજબી હુકમ કર્યો તે વિષેનો પસ્તાવો કરવા લાગ્યો.

ભાગ ૫ મો

વારતા ૫૦ મી.

વાત વિનોદ વિવેકીને, સમજી લેવા સ્હેલ;
(પણ) સમસ્યામાં સમજી જવું, તેજ ઘણું મુસ્કેલ.

કાશીરામ.

શું અકલ અંધારે વહેંચાયેલી છે?

એક વખત અકબરશાહે બીરબલને કહ્યું કે, **હમણાં છે અને પછી પણ છે, હમણા નથી અને પછી પણ નથી, હમણું નથી પણ પછી છે અને હમણાં છે પણ પછી નથી.** અરે ચારે પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્પષ્ટપણે આપો. તે સાંભળી બીરબલ કેટલોક વખત વિચારમાં લીન થઇ ગયો તે જોઈ દ્વેષ કરનારી મંડળી હર્ષવાન થઇ કે, આજે ઉત્તર આપવામાં બીરબલની મતિ મુંઝાણી છે માટે હવે માન ઉતરશે. પરંતુ એ વિચાર દરિદ્રના મનોરથની માફક થોડોજ વખત ટકવા પામ્યો. થોડીવાર પછી બીરબલે જણાવ્યું કે, નામદાર, એ ચાર પ્રશ્ન પૈકી એક પ્રશ્નનો જવાબ આપની પાસે મોજુદ છે પણ ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર મેળવવા આપ અને હું બન્ને જણ શહેરમાં જઇએ અને ત્યાં બાકીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપીશ. તે સાંભળી શાહને વિસ્મયકારી વારતા જણાવી કારણ કે એ ચાર પ્રશ્નનો ઉત્તર કોઇથી અપાઇ શકવાનો નથી. તેમ છતાં બીરબલની અક્કલ—હુંશીઆરી જોવી કે એ કેવી રીતે પ્રશ્નોની સમાધાની કરી બતાવે છે. એમ વિચારી બીરબલની સાથે શહેરમાં જવાનું કબુલ કર્યું. તદનંતર બીરબલે શાહને અરજ કરી કે આપ જટાધારી યોગીરાજનો વેષ ધારણ કરો અને હું આપનો શિષ્ય (ચેલો) બનીજાઉં. પછી જુઓ

શહેરની ગમ્મત. એમ કહી બન્ને જણે તેજ પ્રમાણે ઠાઠ રચ્યો અને એ નાનાં સમજવાન બાળકોને સાથે લઇ એક ધનવાન ગ્રહસ્થની પેઢી ઉપર જઇ પહોંચ્યા, ત્યાં જઇ સાહુકાર પ્રત્યે (વેષધારી બીરબલ) પોતાના ગુરૂ તરફ આંગળી કરી બોલ્યો કે, શેઠજી, આ મારા ગુરૂરાજ છે અને હું એમનો ચેલો છું, અમે બન્ને જણ આ ફાની (નાશવંત) દુનિયાને ત્યજી પરિગ્રહ પરમાત્માનું ભજન કરવા વૈરાગ્ય રૂપ ધારણ કર્યું; પરંતુ એક એવી મોટી ઉપાધી નડી છે કે તેથી આપની પાસે આવ્યા છીએ. આપની ઉદાર વૃત્તિ પરોપકાર બુદ્ધિ અને નમ્રતા અવર્ણનીય પ્રકારની છે એવી દેશ દેશાંતરમાં કીર્તિ ફેલાવવા અમો આપની કાંઇક સહાયતા લેવા આવ્યા છીએ. પ્રમાણે શિષ્યનું બોલવું સાંભળી તે ગ્રહસ્થ હાથ જોડી નમ્રતા સાથ બોલ્યો કે, મહારાજ, જો આપની અડચણ મારાથી દુર થઇ શકે એમ હોય તો સુખેથી આપ ફરમાવો. એ સાંભળી શિષ્યે જણાવ્યું કે શેઠજી, આ અમારા ગુરૂ મહારાજના એ બાળક છે તેમને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવા આ શહેરમાં રાખવાનો વિચાર છે; પરંતુ પૈસા વિના એ કામ પાર પડી શકે નહિ; તેમજ ઓછામાં ઓછા બે હજાર રૂપીઆ જોઇએ; કેમકે ખાવાપીવા, પહેરવા ઓઢવા અને વિદ્યાલય ખર્ચના બંદોબસ્ત માટે મદદ પુરી પાડતાં સુખીમાં ગોઠવણ કરવીજ પડે; વાસ્તે જો આપથી સહાયતા આપી શકાય તો કહો. જો આપ એ માટે પુરતું લક્ષ આપશો તો ઇશ્વર તેનો બદલો આપને આપશે પછી શેઠે તે બાળકો તરફ જોઇ તરતજ માગણી પ્રમાણે રકમ લાવી યોગીરાજ આગળ ભેટ કરી. તે જોઇ શિષ્ય બોલ્યો કે, આ ઉપકારી કામના બદલામાં હું એ કરવા ચાહું છું કે અક્કેક જોડું તમારા માથામાં મારતો જાઉં અને તમે દર જોડા દીઠ અક્કેક રૂપી-

એ આપતા જાઓ. આ વાક્ય સાંભળી પેઢી ઉપર બેઠેલા અને રસ્તાના જનાર લોક વિસ્મયવંત થયા કે, વાહ ઉપકારનો બદલો ઠીક ! ! રૂપીઆ આપવા અને જોડા ખમવાં. એ ખરેખર નવાઇ. પરંતુ શાહુકાર કશું પણ ન બોલતાં કિંવા જરા પણ મલીલ ન કરતાં મહારાજ પ્રત્યે વિનવવા લાગ્યો કે, જ્યારે આ રૂપીઆ સત્યકૃત્યમાં જવાના છે અને તે બદલ દર રૂપીએ જોડા સહન કરવો પડે તે હું અહોભાગ્ય માનું છું; કેમકે સત્કૃત્ય માટે પ્રાણાંત કષ્ટ સહન કરવું પડે તોપણ શું ? એમ કહી માથાથી પાઘડી ઉતારી ગુરૂ આગળ માથું ધર્યું. ધન્ય છે એવા ધનવાન ધર્માત્મા પુરૂષને.

આ બનાવ જોઇ શિશ્ય બોલ્યો કે, શેઠજી, આપની ઉદારતા, ધૈર્યતા, ધર્મબુદ્ધિ પગગજુપણું. ગુરૂભક્તિ અને સત્કર્મનાં નાંણાં ખર્ચાયાથી અહોભાગ્યપણું માનવપણાના પરમ સ્તુતિપાત્ર ગુણો જોઇ હું ઘણોજ ધન્યવાદ આપી કહું છું કે અમારે આ રૂપીઆની હવે કશી જરૂર નથી કારણ કે જે અમારે જોવાનું હતું અને જાણવાની ઇચ્છા હતી તે પ્રાપ્ત થવાની કાર્ય સિદ્ધ થયુ છે, માટે આનંદમાં રહો અને સદા સત્કૃત્યમ તલ્લીન બનો. એમ કહી આગળ ચાલ્યા, શિષ્યે ગુરૂ પ્રત્યે કહ્યું કે, આ પ્રથમ આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર 'હમણાંજ છે અને પછી પણ છે' મતલબમાં હાલ પણ પ્રભુ કૃપા એ સર્વ સંપત્તિવંત આ શેઠ છે; છતાં પોતાની સ્તુતિપાત્ર વૃત્તિ ભક્તિ અને કહેણી-રહેણી કાયમ રહેલ છે તે આ લોક ત્યાગી પરલોકમાં જશે તોપણ ત્યાં સત્કૃત્યના બદલામાં ઉત્તમ પ્રકારના સ્વર્ગ સુખ છે, માટે આપ આપના પ્રશ્નનો ઉતર વિચારી સ્વીકારી લ્યો આ પ્રમાણે બીરબલ (શિષ્ય) નું બોલવું સાંભળી શાહ વિસ્મય પામ્યો. આગળ જતાં એક ભીખારી ભીખ માગતો લોકો પ્રત્યે ઉ-

પદેશ કરતો હતો કે એક ઘણું પુન્ય સહસ્ત્ર ગણો લાભ છે, હાથે તેજ સાથેજ છે, દયાભાવ રાખી જો પરોપકાર દાન કરશો તો પ્રભુ તમોને આવતે ભવ વધુ સુખ આપશે. આ પ્રમાણે ભીખારીની દીનવાણી સાંભળી એક દયાળુ પુરૂષે પેટપુર ખાવાની વસ્તુ આપી, તે લઇ ભીખારી ગામ બહાર જઇ ઝટપટ ખાવા મંડી પડયો. ગુરૂ ચેલો પણ તેની પાછળ પાછળ હતા. ચેલાએ તે ભીખારી પ્રત્યે વિનવવા માંડયું કે, દયાળુ સેવક, અમે બન્ને જણ ભુખ્યા છીએ અમારો ભુખ્યે જીવ જાય છે. જો થોડું અમને આસરા જેટલું અન્ન ખાવા આપો તો ભગવાન તમારૂં કલ્યાણ કરશે.

એવી ઘણી આજીજી કરી, પણ ભીખારી તે આજીજી તરફ જરા પણ ન જોતાં પેટપુજા કરવામાં પુરેપુરૂં લક્ષ આપતો રહ્યો હતો તે જોઇ શિષ્યને ગુસ્સો ચઢયો અને તે ભીખારીને બે ચાર જોડા લગાવી બોલ્યો કે મુર્ખ-ગધેડા ભીખ માગતી વખતે તો ઉપદેશ દે છે પણ તે ઉપદેશ મુજબ ચાલતો કેમ નથી! પરભવમાં આપ્યું નથી તેથી આ ભવમાં મળ્યું નથી અને આ ભવમાં પણ આપતો નથી તો હવે પછીના અવતારમાં પણ કશું મળનાર નથી; માટે તને હમણાં સુખ નથી અને પછી પણ નથી. એમ કહી શાહને કહ્યું કે, લ્યો આપના બીજા પ્રશ્નનો જવાબ ? કે—હમણાં નથી અને પછી પણ નથી.

બાદ ગુરૂ ચેલો આગળ ચાલ્યા એક અતિ દુબળ, નમ્ર અને ઇશ્વર ભક્તિમાં તલ્લીન એવા સાધુને જોઇ શિષ્યે બતાવ્યું કે, મહારાજ આ સંતના પાસે હમણાં કશું પણ નથી; પરંતુ તપ અને ભગવત ભજનના પ્રભાવથી આવતા ભવમાં અપાર સુખ સમૃદ્ધિવંત થશે; માટે હમણાં નથી પણ પછી છે. એ આપના ત્રીજા પ્રશ્નનો

ઉત્તર સ્વીકારી લ્યો. એ સાંભળી શાહ આનંદમાં મગ્ન બની બોલ્યો કે હવે ચોથા પ્રશ્નનો જવાબ મારી પાસેજ છે તે શી રીતે? બીરબલે જણાવ્યું કે મહારાજ, એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપની પાસેજ છે તે તપાસી વિચારી જુઓ કે આપ ખુદ પુણ્યના પ્રતાપથી હિંદુસ્તાનની રાજગાદી ઉપર તખ્તનશીન થયા છો અને કોઇ પ્રકારની સંપત્તિમાં ન્યુનતા નથી; પરંતુ આવતા ભવમાં એ સુખમાંનું જરા પણ સુખ પ્રાપ્ત થનાર નથી; કેમકે અત્યારે પુર ચઢતીના વખતમાં આપ દયા, દાન, પરોપકાર, શેરૂ-સતની ભક્તિ, સારા કૃત્ય કરવામાં પુર્ણ ખંતી અને ઇશ્વર ભજન ઉપર રૂચી રાખતા નથી તો આવતા ભવમાં સુખ સંપતિ શી રીતે પ્રાપ્ત થશે. માટે ચોથા પ્રશ્નનો જવાબ એજ કે, હમણાં છે પણ **પછી નથી.** પછી આપની જેમ ઇચ્છા હોય તે ખરી.

એ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે પોતાની રહેણી કહેણી સુધારવા મન સાથે સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરી અને બીરબલની બુદ્ધિ ચાતુરી વિદ્વતા વિશેની ઘણીજ તારીફ કરી તથા બીરબલ દ્વારાએ શુદ્ધ જ્ઞાન-ભક્તિ સંપાદન કરી આ લોક અને પરલોક સંબંધી યશ, લક્ષ્મી અને ઉચ્ચ વૈભવ પ્રાપ્ત કર્યો. બીરબલના ગુણોથી રાઝી શાહે "અકલ બહાદુર" "બીરબલ કવીરાય" "પ્રેમમૂર્તિ" "રાજાસાહે" વગેરેના ઇલકાબ આપ્યા ને મોટી જાગીરો બક્ષીસ આપી જીવનનો લાભ લીધો.

વારતા ૫૧ મી.

પામે આદર પ્રૌઢ, ગુણથી સહુકો સર્વદા.

નાગરવેલનું પાન સર્વથી મોટું હોય છે. પ્રભાશંકર.

એક વખત બાદશાહે દરબારીઓને પુછ્યું કે, સર્વથી મોટું

પાન કઇ વનસ્પતિનું ગણવું ? આ પ્રશ્ન સાંભળી કોઇ કેળનું, કોઇ સાગનું તો કોઇ કમળનું પાન મોટું છે એમ કહેવા લાગ્યા; પરંતુ શાહે તે એકની વાત પસંદ કરી નહિ, છેવટે બીરબલને પ્રશ્ન પુછ્યું ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે, પરવર દીગાર, સર્વથી પાન નાગરવેલનું મોટું છે; કેમકે તે નામદાર સરકારના મુખસુધી પહોંચે છે માટે તેને જ સર્વથી શ્રેષ્ટ અને મોટું સમજવું. બીજા પાન આકારમાં મોટાં પણ અધિકારમાં મોટાં નથી માટે શું કામનાં ? આ ઉત્તર સાંભળી શાહ સંતોષિત થયો અને બીરબલના બુદ્ધિબળની કદર બુઝી સારૂ ઇનામ બક્ષ્યું.

વારતા ૧૨ મી.

જમ જમાઇ જાચક સદા, કૃપા કરી રહો દુર.

મણીગૌરી.

નીમકહરામ જમાઇ.

એક વખત શાહે બીરબલ પ્રત્યે પુછ્યું કે, બીરબલ, નિમકહલાલ કોણ અને નિમકહરામ કોણ ? તેનો ભેદ બતાવો. આ પ્રશ્ન સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે, શિરતાજ, નિમકહલાલ એક કુતરૂં કહેવાય છે; કેમકે જેના ઘરનું અનાજ ખાય છે તેને પોતનો પ્રાણ જતાંસુધી પણ ઇજા થવા દેતું નથી તથા સદૈવ તે ધણીનું સંરક્ષણ કરે છે. કદાચ એક વખત તેને ખાવા નહિ આપીએ તદપી પોતાની નિમકહલાલી છોડવાનું જ નહિ; એથી વિપરીત રીતે (નીમકહરામ જમાઇ હોય છે. કેમકે તેને ગમે તેટલું દ્રવ્ય આપો તદપી પણ તે તૃપ્ત થવાનોજ નહિ તથા દરરોજ તેનું મન મનાવતાં છતાં પણ જરા વચકું પડયું કે જાણે કોઈ વખત ઓળખાણ કે સંબંધ

થતોજ નહિ હોય તેમ તુરત રીસાઇ બેસે છે. કહ્યું છે કે જમાઇ છે તે દશમો ગ્રહ છે જેમ નવ ગ્રહોને નિત્ય બળીદાન આપતા હોઇએ તોપણ પ્રતિપક્ષી રાશી ઉપર આવ્યા કે પીડા કરે છે તેવીજ રીતે જમાઇને પણ જાણવો. એ પ્રમાણે ઉત્તર સાંભળી બાદશાહ ખુશી થયો.

વારતા ૫૩ મી.

રાજા જોગી અગ્નિ જળ, ઉનકી ઉલટી રીતિ;
દતા રહીએ ફરસરામ, થોડી પાળો પ્રીતિ.

અજવાળી તોપણ રાત,

એક વખત બીરબલ જમ્યા બાદ પોતાના મકાનના ઓટલા ઉપર બેઠેલ હતો તે સમય બાદશાહનો એક હજુરી નોકર દોડતો દોડતો જતો તે જોઇ બીરબલે પુછયું કે, આટલો બધો દોડીને કયાં જવા માગે છે ? નોકર બોલ્યો કે, સાહેબ, સરકાર સાહેબે મને બશેર કળીચુનો લાવવા ફરમાવ્યું છે. માટે તે લઇને જલદી જવું જોઇએ. તે સાંભળી બીરબલ વિચારમાં પડયો કે, અત્યારે ખુદાવિંદને બશેર કળીચુનાની શી જરૂર પડી હશે ! નકી કાંઇક આ વાતમાં ગુપ્ત ભેદ હોવો જોઇએ. એમ ધારી નોકરને ફરી પુછયું કે તે ચુનો શું કરવા જોઇએ છે. તે સાંભળી નોકર બોલ્યો કે. સાહેબ, તે ગરીબ નોકરને શી ખબર ! બાદશાહ સાહેબ જયારે જાગીને ઉઠયા અને મેં પાન બીડી આપી તે આરોગ્યા બાદ હુકમ કર્યો કે જા બશેર કળીચુનો જલદી લઇ આવ, આવું તેનું બોલવું સાંભળી બીરબલે હજુરીઆને જણાવ્યું કે આજે, તારાં સોએ વર્ષ પુરાં થઇ ગયાં. એજ બશેર કળીચુનો તને જબરાઇથી ખવરાવી દેશે અને

તેથી તું મરી જઇશ. જે તેં પાનબીડું નામદારને આપ્યું તેમાં ચુનો વધારે પડયો હશે તેથી તેમના મુખમાં બળતરા કિંવા ચંદ્રિકા પડીજ હોવીજ જોઇએ તે બદલ આ શિક્ષા ઠરાવી છે; માટે તું એ ઉપાય કર કે એક શેર ચુનો અને એક શેર માખણ એકત્ર કરી બાદશાહ પાસે લઇ જા અને તે ચુનો તને ખવરાવશે તો કંઇ થશે નહિ. બાદ તે હજુરીએ બીરબલના કહેવા પ્રમાણે કર્યું અને તે ચુનો લઇ શાહ હજુર ગયો. શાહે તે ચુનો તેને ખવરાવ્યો શાહને ખાત્રી હતી કે થોડીજ વખતમાં આ નોકર મરી જશે; પરંતુ બીજે દીવસે તે નોકર તો વખતસર નોકરી ઉપર હાજર થયો તે જોઇ બાદશાહને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું અને વિચારવા લાગ્યો કે, મારો વિચાર નિષ્ફળ ગયો, મુઓ નહિ એ તો ઠીક પણ એને ઈજા પણ કશી થઇ જણાતી નથી; પરંતુ એને ગમે તે પ્રકારે સ્વધામ પહોંચાડી દેવો તે ખરોજ, એમ વિચારી ચુનારાને બોલાવી કહ્યું કે, સવારમાં પ્રથમ જે માણસ તારે ત્યાં આવે તેને ભઠ્ઠીમાં નાંખી બાળી નાંખજે, બીજે દીવસે સવારમાં તે નોકરને બાદશાહે હુકમ કર્યો કે, જા દરબારી ચુનારાને ત્યાંથી પાંચ શેર ચુનો લઈ આવ. નોકર હુકમ સાંભળતી વેંત તે ચુનારાને ત્યાં જવા નિકળ્યો. આયુષ્યબળને લીધે તેને બીરબલની ભેટ થઇ અને બાદશાહનો ફરમાવેલો હુકમ તેમને કહી સંભળાવ્યો. તે ઉપરથી બીરબલ સમજી ગયો કે, આના પ્રાણનો નાશ કરવા હજુર ધારે છે. આજ માટે આને ચુનારાને ત્યાં મોકલવા ફરમાવ્યું છે તે સબબ સમજી બીરબલને તેની દયા ઉપજી તેથી કહ્યું કે, તું પંદર વીસ મીનીટ અહીંયાં ઠેરી જા પછી ચુનારા પાસે જઇ ચુનો લાવી બાદશાહ પાસે જજે.

અહીંયાં બાદશાહે હજુરીઆને ચુનારાને ત્યાં મોકલ્યા પછી થોડી વેળા થયા બાદ એક બીજા હજુરીઆને, પ્રથમ મોકલેલ હજુરીઆની શી વલે થઇ છે તેની ખબર કહાડવા મોકલ્યો તે સીધો ચુનારાને ત્યાં જઇ પહોંચ્યો. જે ચાકર જવાનો હતો તે તો બારબલની પાસે રોકાયો અને પછી ગએલો ત્યાં પ્રથમ જઇ પહોંચ્યો તેથી સંકેત પ્રમાણે ચુનારે તેને ઉપાડી ભઠ્ઠીમાં નાંખી બાળી નાંખ્યો કારણ કે તે ચુનારાને એવો સંકેત બતાવ્યો હતો કે, જે સવારમાં પ્રથમ હજુરીઓ તારે ત્યાં આવે તેને ભઠ્ઠીમાં નાંખી બાળી નાખજે. તેથી જે પહેલો ગયો તેને ભઠ્ઠીને શરણે કર્યો.

અહા ! '**જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે?**' એ વાક્યની પ્રતીતી આપવા આ દાખલો બસ છે. હવે જે પ્રથમ ચુનારાને ઘેર જવા નિકળ્યો હતો તે નોકર બીરબલ પાસેથી સુમારે અડધા કલાક પછી ચુનારાને ઘેર ગયો અને ચુનો બાદશાહ હજુર જઇ ચુનો આગળ મુક્યો તે જોઇ શાહને અત્યંત આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું કે, આ શી રીતે જીવતો પાછો આવ્યો ? એમ ચમત્કારીક બનાવ જાણી તે નોકરને પુછ્યું કે, તું અહીયાંથી જે વખતે ચુનારાને ત્યાં ગયો તે વખતે રસ્તામાં ક્યાંય રોકાયો હતો ? હજુરીએ કહ્યું, ગરીબ પરવર, હું ચુનારાને ઘેર જતો હતો તેવામાં બીરબલજી પોતાની હવેલીના બહાર બેઠા હતા તેમણે મને બોલાવ્યો અને પુછ્યું કે, ખુદાવિંદની સ્વારી ક્યાં છે ? મેં કહ્યું કે, ચાહ પીવા બિરાજ્યા છે. એટલું કહી રજા લઇ ચુનારાને ત્યાં ગયો અને આપનો હુકમ બજાવી આવ્યો. એ હકીકત સાંભળી બાદશાહે વિચાર્યું કે, આ હજુરીઆને બીરબલની સહાયતા છે એમ ખાત્રી થાય છે. પ્રથમ ચુનો ખવરાવ્યાથી કશું થયું નહિ તે પણ તેનોજ પ્રતાપ. અને આજે

આને બદલે બીજો નાહક મરણુને સરણુ થયો અને આ બચ્યો તે પણુ તેનોજ પ્રતાપ ! માટે હું જેટલી માથાકુટ કરીશ તેટલી નકામી જશે. કેમકે જેની મદદ બીરબલ કરનાર છે ત્યાં કોઇનું ટકુ ચાલનારજ નથી. એમ વિચારી તે નોકરને અભયદાન આપ્યું અને બીરબલના બુદ્ધિબળની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૫૪ મી.

જીભ્યામેં અમ્રત બસેં, વિષબી ઉનકે પાસ;
એક બોલે લાખલે, (ઔર) એકે લાખ વિનાશ.

સરકારની સવારી હાલ નદી કીનારે જખ મારે છે.

એક સમય બાદશાહ બીરબલને સાથે લઇ યમુના નદીને કાંઠે ફરવા ગયો. ત્યાં જઇ હવા ખાવા ફરતા હતા, તેવામાં કેટલાક મછીગર લોકો જાળ નાંખી માછલાં પકડતા હતા, તે જોઈ શાહના મનમાં વીચાર ઉપજ્યો કે " હું પણુ એ શીકાર કરતાં શીખું " એમ વીચારી તેઓ પાસેથી જાળ માગી લઇ પોતે માછલાંને પકડવા લાગ્યો, એટલામાં બીરબલને કાંઇ અગત્યના કાર્ય માટે રાજગઢમાં (રાજ્યમહેલ)માં જવાનું યાદ આવ્યું તેથી શાહની રજા લઇ રાજ્ય મહેલમાં ગયો. બીરબલને જોઇ હુરમ સાહેબે પુછ્યુ કે " બીરબલ હાલ સરકારની સવારી ક્યાં છે ? અને શું કરે છે ? " તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે " નામદાર ? હાલ સરકારની સ્વારી નદી ઉપર જખ મારે છે ! " આવાં વ્યંગ વચન સાંભળી હુરમને બહુજ માઠું લાગ્યું પણુ કોપભાવ બહાર ના બતાવતાં મનમાંજ સમાવી રાખ્યો. જ્યારે બાદશાહ પોતાના મહેલે પધાર્યા ત્યારે હુરમે કેટલીક આડી

અવળી ગમ્મતની વાતો કર્યા બાદ બીરબલની વારતા યાદ કરી કહેવા લાગ્યા. કે "સીરતાજ! આપ બીરબલને ઘણોજ વ્હાલ બતાવી તનનો ગણી રાખ્યો તેથી બીરબલ મગરૂરીમાં છકાઇ ઘણોજ મોઢે ચઢી ગયો છે અને જેમ એની મરજીમાં આવે તેમ બે પરવાઇથી મને આપને પણ વ્યંગ વચનોથી વતલાવે છે માટે એ બાબત જરા સાફાઇ કરવી જોઇએ છે. શું છેક એમ વર્તણુક ચલાવે એ સારૂં કહેવાય? આ પ્રમાણે હુરમનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે "દીલોજાન! શું વ્યંગ વચનોથી બીરબલ બોલી ગયો ? તે જલ્દી કહી દે, જો વધારે પડતું બોલી ગયો હશે તો બેશક તેને નસિયત આપ્યા વીના છોડીશજ નહીં!" હુરમે જણાવ્યું કે "ખુદાવીંદ આપના આવ્યા પહેલાં બીરબલ અહીંયાં આવ્યો હતો તે વખતે મેં પુછ્યુ કે "હાલ સરકારીની સ્વારી કયાં છે? અને શું કરે છે?" તેનો ઉત્તર મીજાજ સાથે તેને જણાવ્યું કે "સરકારની સ્વારી હાલ નદી કીનારે ઝખ મારે છે." તેવું સાંભળી મને બહુ માઠું લાગ્યું પણ કશું ન બોલતાં મનમાંજ સમજી રહી આવા શબ્દો સાંભળવાથી શાહ એકદમ ગુસ્સે થઇ સીપાઇ મોકલી બીરબલને બોલાવી કહેવા લાગ્યો કે "કેમ બીરબલ? હમણાં તું બહુજ બહુજ બે તમાઇ અને મીજાજ ભરી વાતો બોલવા જબાન ચલાવવા માંડયો છે કેમ! બીરબલે હાથ જોડી વીનવ્યું કે "ગરીબ પરવર? એવી કદાપી કાળે મારી તકસીર આવે એમ તો નહીં; પરંતુ જો આવી હોય તો આપ નામદાર શિક્ષા આપવા મુખત્યાર છો?" આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે સઘળી વાત કહી સંભળાવી અને કહ્યું કે "હવે તારાજ મોઢાથી કબુલ કર કે હું સજાવાર છું!" તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે "નેક નામદાર! બે અદબી માફ

કરશો, પણ મેં જે કહ્યું હતું તે ખોટું છે? કેમકે જે વખતે હું આપની રજા લઇ રાજમહેલમાં આવ્યો હતો તે વખતે આપ નદી કીનારે માછલાં મારવામાં આનંદમાન બન્યા હતા કે નહિ? એ માટે મેં કહ્યું કે હાલ સરકારની સ્વારી નદી ઉપર ઝખ મારે છે. ઝખ શબ્દનો અર્થ માછલાં થાય છે માટે તે વાતમાં મારી તકસીર શું છે? પછી તો સરકાર વિના વાંકે ગુસ્સો લાવી નસીયત આપવા ચહાતા હો તો આ માથુ આપ આગળ હાજર છે।" તે સાંભળી શાહ અને હુરમ બન્નેનો ગુસ્સો જતો રહ્યો અને એકદમ ખુબ હસી પડી બીરબલને શાબાસી આપી કહ્યું કે ધન્ય છે. અક્કલ બહાદુર! તારી અક્કલને।।

વારતા ૫૫ મી.

કપટી જન કોડ પ્રપંચ રચે, ગુણી સજ્જનને પીડતાજ મચે;
હીત આપ તણું ચહશે હસિને, (પણ) નંજ ફંદ નિપેજ મરે ફંન ને.
પ્રાણજીવન

હાથ આવે દુશમનનો દાવ લેવાની દલીલ.

એક સમય શાહેનશાહ અકબરના દરબારમાં આર્ય અને યવન ધર્મ વીષેની ચર્ચા બીરબલ અને કા_।। વચ્ચે ચાલી રહેલી હતી તે વાદવીદમાં એક એકના ધર્મનો પક્ષ કરી પ્રતીપક્ષની દલીલોની ખંડન કરી પોતાની દલીલોનું મંડન કરતા હતા છેવટે આર્ય ધર્મ પ્રાચીન, વિજળ, લોકાલોકતા છે એવું સુખદા બીરબલે અનેક પ્રમાણો બતાવી સીદ્ધ કરી બતાવ્યું, તેથી કાજી (કાઝી પોતાનું માન ખંડન થયું અને હું હાર્યો એમ સમજી ઘણોજ ક્રોધાયમાન બન્યો; પરંતુ

શાહનો એવો કાયદો હતો કે " દરેક પંથની ચર્ચા થાય તેમાં જે (વાદી કે પ્રતિવાદી) દાખલા દલિલો વડે પોતાના પંથની વાર્ત્તા યથાર્થ બતાવે તો તે કૃબુલ કરવી તથા તેના ઉપર ગુસ્સો ન લાવતાં તેનો રહસ્ય ગ્રહણ કરવો ! ' ધન્ય છે ! ! એવા ગુણગ્રાહી મુગલ કુળ દિવાકરને ! ! !

ઉક્ત કાયદાને અનુસરી કાજીને વર્ત્યા શીવાય છુટકો નહોતો ? એટલે લાચાર! પરંતુ તેના (કાઝીના) મનમાં એવો વિચાર મુકરર કર્યો કે " ગમે તે યુક્તિપ્રયુક્તિ ચલાવી એનો (બીરબલનો) પ્રાણ પરલોક મોકલું ત્યારેજ મારા મનમાં સ્વધર્મ ખંડનનો લાગેલો કારી ઘા રૂઝશે ! " એમ વીચારી પોતે દેશાંતરમાં જઇ બીરબલને કેવી યુક્તિવડે ઠાર કરવો ? તે વીષેની તદબીર શોધવા લાગ્યો અને સર્વ કરતાં તેને એ યુક્તિ સરસ લાગી કે " બહુરૂપીની વિદ્યા હાથ કરૂં તેથી મારૂ અવસ્ય કામ પડશે " એમ નિશ્ચય કરી તેણે તે વિદ્યા ઘણી સારી રીતે હાથ કરી; કહ્યું છે કે ઉદ્યોગી પુરૂષને કંઇ દુર્લભ છે ? " અર્થાત્ એકે વસ્તુ તેને દુર્લભ નથી ! કેમકે ખરા તનમનથી જો કોઇ પણ મનુષ્ય કિંવા જાનવર કાંઇ પણ કામની પાછળ પડે તો એક વખત તો બે અગર ત્રણ વખત પાછો કે વારંવાર પાછો પડે; તદપી તેજ કાર્યને હાથ કરવા પોતાનો ઉદ્યોગ અને ઉત્સાહ જારી (ચાલુ) રાખે તો બેશક આખર ધારેલી ધારણામાં ફતેહ મેંળવેજ ! એ વીષે એક વીર પુરૂષ પોતાના પુસ્તકમાં લખે છે કે " હું એક મહાન દુસ્મન સામે જીત મેળવવા ગયો હતો તે વખતે શતરૂ સૈન્ય બેહદ બળથી હું ૨૧ વખત મારી મુરાદ સફળ કરી શક્યો નહિ હતો, તેથી છેવટે હિમ્મત હારી મારા વતન ભણી નીરાશ અને એક હીચકારા સમાન બની પાછું હટવા ધાર્યું હતું અને તેજ વીચા-

રમાં ગરક બન્યો હતો તે સમય મારી નજરની આગળ એક કરોળીઓ એક વૃક્ષની ડાળ ઉપર ચઢતાં પાછો પડયો; પણ પોતાના મુખમાંથી લાળ વીસ્તારી ફરી તે લાળદ્વારાએ ઉપર ચઢવા ગયો; પરંતુ ફરી પાછો પડયો, તદપી તેણે હીમ્મત ન હારતાં પોતાનો ઉદ્યોગ, જેમનો તેમ જારી રાખ્યો, તેથી 'હિમ્મતે મરદા તો મદદાએ ખુદા.' એ અમુલ્ય વાકય સત્ય થયું; અર્થાત્ વારંવાર પાછો પડયા છતાં પણ હીમ્મત ન હારી કરોળીએ મરદાની આગળ ચલાવી તેથી છેવટે તે વૃક્ષની ડાળ ઉપર ચઢયો. તે જોઇ મારા મનમાં ધીરવીરતાના અંકુરો સ્ફુરાયમાન થયા! અને મેં વિચાર્યું કે જો આ એક સુક્ષ્મ જંતુ પણ પોતાની ધારેલી ધારણામાં અનેક વખત પાછો પડતાં છતાં પણ તેણે પોતાનો ઉદ્યોગ ચાલુ રાખ્યો તો તે છેવટે ફતેહમંદ નીવડયો તો હું માણસ જાતી છતાં પણ હીમ્મત હારી પાછો હઠું એ મારી મોટી ભુલ છે! માટે હવે તો પુનઃ તેજ ઉદ્યોગ ચાલુ કરી શતરૂના દળ ઉપર તુટી પડવું! ઇશ્વર છેવટ મારા મનની ઉમેદ બર લાવશેજ!!! એમ વીચારી લશ્કરની યોગ્ય સહાયતા અને ગોઠવણ વડે હીમ્મત બહાદુર બની એકદમ શતરૂ દળ ઉપર તુટી પડયો તેથી હું શતરૂનો પરાજય કરી જય સુંદરીને વર્યો!!" તેવીજ રીતે તે કાજી પણ પોતે પોતાનો મનસુબો ઉદ્યમવડે પાર પાડી શકયો; પરંતુ એ કાર્ય તે કાર્યને હાથ કરતાં વ્યતીત થયાં હતાં.

ત્યાર પછી તે કાજી પોતાનો વેશ બદલી દીલ્હી શહેરમાં આવ્યો અને દરરોજ નવીન રૂપ ધારણ કરી આબેહુબ ચિતાર આપી મહાજનોના મન ખુશ કરવા લાગ્યો તેના રૂપ ધારણ કરવાની ખુબી તથા જે વેષ ધારણ કરે તેની ખરેખરી નકલ બતાવવાની તારીફ

આખા શહેરમાં ફેલાણી છેવટે ખુદ શાહના કાને ઉકત વાર્તા જઇ લાગી તેથી તે બહુરૂપીને પોતાના હજુર બોલાવી પુછ્યું કે "તમે બહુ સારાં સારાં રૂપ ધારણ કરો છો એવું મેં સાંભળ્યું છે, તેથી હું એ જાણુવા ચાહું છું કે તમે સર્વથી સરસ કોનું રૂપ ધારણ કરી ભજાવી શકો છો ?"

તે સાંભળી બહુરૂપી બોલ્યો કે "નામદાર ! વાઘનું રૂપ ઘણું જ સારૂ ધારણ કરી ભજવી શકું છું ? પરંતુ તે રૂપ ભજવતાં વખતે કોકનું નુકશાન થાય માટે જો સરકાર એકાદ ખુન માફ કરે તો તે સ્વરૂપ બરોબર ભજવી શકું તેમજ તે રજવાડાઓનેજ બતાવું છું. પરંતુ કોઇ પણ ફાલતુ માણસ કે અધિકારીઓને બતાવતો નથી ! જેથી કોઇ પણ મનુષ્ય તે વખતે રહેવું જોઇએ નહિં માત્ર આપ બિરાજમાન થઈ તે રૂપ જોઇ બરોબર પરીક્ષા લેવી." તે સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે તેજ પ્રમાણે કરવા કબુલ છું; પરંતુ એક બિરબલ તો મારી પાસે બેસસે !" ત્યારે બહુરૂપીએ જણાવ્યું કે "જો બિરબલ આવી બેસે તો તેમના પાસેથી રીઝ મોઝ ઇલાયદીજ મળવી જોઇશે" શાહે તે વાર્તા કબુલ કરી તદનંતર બીજે દિવસે તે બહુરૂપી સાથે થએલી વાર્તા વિશેની હકિકત બિરબલને જણાવી, તેમ રાત્રિના સાત વાગ્યે અવશ્ય હાજર થવું એમ પણ દર્શાવ્યું. બીરબલ શાહની આજ્ઞા માથે ચઢાવી પોતાને મુકામે જઇ પહોચ્યો અને વિચારવા લાગ્યો કે "બહુરૂપીની વાર્ત્તા તથા સરતો ઉપરથી કાંઇ જુદોજ સંશય ભરેલો યુક્તિ ભેદ માલમ પડે છે માટે વખતે કાંઇ કપટ હોય તો શું ખબર ? ! જેથી '**ચેતતો નર સદા સુખી**' એ વાકયને અમલમાં આણવું એથી અતિ-વિશેષ લાભ છે" એમ વિચારી અંગમાં બખતર કવચ ધારણ કરી ઉપર પોષાક

પહેરી લીધો, સાત વાગે દરબારગઢમાં દાખલ થયો. સાહમે બાદશાહ બીરાજમાન થયા હતા અને જમણી બાજુ તરફ બીરબલ બેઠો અને બીજા દરબારી માણસો યોગ્ય સ્થળે બેઠા હતા. એટલામાં બહુરૂપી વાઘનું સ્વરૂપ ધારણ કરી ભયંકર ગર્જના કરતો વિકાળ મુખ ફાડતો પંજાના દાવપેચ બનાવતો પડદાની બહાર આવ્યો અને વાઘના સ્વભાવ પ્રમાણે સર્વ ચિતાર આપવા લાગ્યો આ સઘળી રચના કરવાનો હેતુ શું હતો ? તે તો વાંચકોથી કાંઈ અજાણ્યું નથી જે વખતે વાઘનો આબેહુબ ચિતાર આપવા માંડયો તે વખતે બહુરૂપી (કાઝી) પોતાની ધારેલી ધારણા બર લાવવા બીરબલ ઉપર એકદમ ત્રાપ મારી તેથી લોકોના જાણવામાં આવ્યું કે નક્કી બીરબલને આજે આ ઠાર મારશે ! એટલામાં તો બહુરૂપી દાવપેચ આદરી મોટા નખોના પ્રહાર કર્યા. પરંતુ તે સર્વ ખાલી ગયા; કેમકે બીરબલે તો તેની કાપટયતા વિષે શંકા લાવી પ્રથમથીજ અંગરક્ષક કરેલું હતું તેથી તેનો એકે દાવ સફળ થયો નહિ બાદ પોતાનું અસલ રૂપ ધરી સલામ કરી શાહ આગળ ઉભો રાહે તથા બીરબલે બહુરૂપીની ઘણીજ તારીફ કરી અને તેને શું બક્ષિસ આપવી તે વિશે બીરબલને પુછયું. ત્યારે બીરબલે જણાવ્યું કે " નામદાર ! આપ રાજાધીરાજ છો માટે જે આપવા ધારો તે પ્રમાણ છે પણ હું તો એ ધારૂં છું કે કાલે ફરી એકવાર સતી થવાનો વેષ ધારણ કરી ભજવી બતાવે એટલે એક વર્ષ મારી વજીરાતની પદવી--ચાર્જ આપીશ, " આ સાંભળી બહુરૂપી ખુશી થયો કે " એક વર્ષ પદવીનો ચાર્જ હાથ કરીશ એટલે ગમે તે પ્રકારે બીરબલને ફસાવી પાડી કલમે સહદત થવાનો વખત લાવી દેઈશ માટે એજ બક્ષિસ ઉત્તમ છે ! એમ વીચારી બહુરૂપી બોલ્યો કે " નામદાર ! હું એ

હુકમ માન્ય કરૂં છું અને કાલ સતિનો સ્વાંગ સુંદર પ્રકારે આબેહુબ ભજવીશ !" તે સાંભળી શાહે કહ્યું કે "જો દેખાવ બરોબર રીતે ભજવીશ બતાવશો તો એક વર્ષ બીરબલની જગ્યાનો ચાર્જ અવશ્ય આપવામાં આવશે; પણ જો સ્વાંગ સાંગોપાંગ પણાએ ભજવતાં પાર ન પહોંચ્યો તે દેહાંત (મારી નાખવા) ની શિક્ષા કરવામાં આવશે કેમકે અમારા આગળ જે જે વારતા ખરી આવડતી હોય તોજ હા પાડવી; પરંતુ જો જેવી તેવી આવડતી હોય તો હા પાડવી નહિ, નહી તો નાહક અમને લલચાવ્યા ફોસલાવ્યા એમ સમજી શિક્ષાપાત્ર કરીશું. અમને જુઠી વાત પસંદ છેજ નહિ માટે વિચારી પગલું ભરજો! "આ હુકમ સાંભળી બહુરૂપીએ હિમ્મત સાથે કહ્યું કે " ગરીબ પરવર ! જો મારી એક કાર્યમાં કસુર જોવામાં આવે તો બેશક એમ કરવું."

બીજે દીવસે નિયમ પ્રમાણે સતિનો સ્વાંગ (વેષ) ધારણ કરી બહુરૂપી પડદામાંથી બહાર આવ્યો; પરંતુ બીરબલે પોતાના કટ્ટા શત્રુનો પુરેપુરી રીતે દાવ લેવા એવી ગોઠવણ કરી રાખી હતી કે એક મોટો કુંડ ખેરનો અંગારાથી ભરેલો તૈયાર કરાવી રાખ્યો હતો તેનું કારણ એ હતું કે સતિને જ્યારે સત ચઢે ત્યારે તે અગ્નિની ચિતા (ચેહે) માં બળી સ્વર્ગ લોકમાં સિધાવે છે; માટે સતિનો સ્વાંગ બરોબર કયારે ભજવ્યો ગણાય કે અગ્નિ કુંડમાં ઝંપાપાત કરે ત્યારેજ ! તેથી તે ગોઠવણ કરી રાખેલી હતી અને તે સતિનો સ્વાંગ લઈ આવનાર બહુરૂપીને બતાવી કહ્યું કે "આ અગ્નિ કુંડ તમારા સ્વાંગનો બરોબર ચીતાર આપવા તૈયાર કરી રાખેલ છે." તે ધગધગતો અગ્નિકુંડ જોઇ બહુરૂપીએ વિચાર્યું કે કાલે મેં જે બીરબલની ઘાત કરવા ઘાતકી પ્રપંચ ચલવ્યો હતો તેનો ખરેખરો બદલો વાળવા ચતુર શિરોમણી બીરબલે યુકિત રચી

છે ! તેમજ જો સતિનો સ્વાંગ ધારણ કરી અગ્નિકુંડમાં ઝંપાપાત ન કરૂં તો સતિના સ્વાંગના આબેહૂબ ચિતાર પણ આપ્યો ગણાય નહિ અને અંદર ઝંપાપાત કરૂં તો બળી ભસ્મ થવાનોજ ! તેમ જો બરોબર સ્વાંગ ભજવી ન શકયો તો શાહ શુળીએ ચઢાવી પ્રાણ પણ લેવાનોજ ! હાય ! હાય ! **હાથના કર્યાંજ હૈયે વાગે એ** કહેવત સત્ય છે. ! **કરોળીઓ પોતાની જાળમાંજ પોતે ગુંથાઇ મરણ પામે**' તેમજ હું પણ મારા પ્રપંચી પેચમાં ફસાઈ પડયો ! અરેરે ! સદા '**ધર્મનો જય અને પાપનો ક્ષય**' છે પાપી માણસો પ્રપંચવડે અનેક ફંદ રચી બીજાને ફસાવવા ફાંફાં મારે છે પણ તે સર્વ ફોકટજ છે ! **ખાડ ખોદે તે પડે**' છે ! ધોબીના કુતરાની માફક હવે હું ઘરનો કે ઘાટનો એકે તરફનો રહ્યો નહિ; માટે હવે મારો પાપી આત્મા આ અગ્નિકુંડમાં બાળી ખુદાની હજુર બાપની માફી માગવા મોકલું તોજ આલોક અને પરલોકમાં ફતેહ મળે; તેમજ જીવ કુરબાન કરતા લાજ પણ રહેશે? માટે હવે તો '**ચોરની મા કોઠીમાં મ્હો ઘાલી રૂવે**' તેવી રીતે મનમાંને મનમાં પસ્તાઇ મુગે મ્હોડે અગ્નિ કુંડમાં પડી સતિના વેષને બરોબર ભજવી યશ પ્રાપ્ત કરૂં ! " એમ છેવટ નિશ્ચય ઉપર આવી અગ્નિ કુંડમાં ઝીપલાવી દીધું અને પડતાં વાંતજ અગ્નિએ તેના દુષ્ટ આત્મા અને પાપને બાળી નાંખ્યાં તે જોઇ સભાજનો અને શાહને ઘણીજ અરરાટી ઉપજી ! પરંતુ તે બહુરૂપીનો અગાડીનો વૃતાંત અને તેણે દાવ લેવા રચેલા દાવ વગેરે હકીકત કહી બતાવી તેથી શાહ ઘણો આશ્ચર્ય યુકત બની ગયો અને બીરબલની ઘણીજ તારીફ કરવા લાગ્યો તથા વર્તમાન સમયમાં બીરબલના સમાન કોઈ પણ બુદ્ધિશાળી મંત્રી (પ્રધાન) છેજ નહિ ! એવો વિચાર કરી અધીક ગર્વાનંદી બન્યો.

ભાગ ૬ ઠો.

વારતા ૫૬ મી.

આણંદ કહે પરમાણંદા, માણસે માણસે ફેર;
એક તો લાખ રૂપીયે ન મળે, (અને) એક તાંબીયાના તેર;

"બુદ્ધિવંતની બાલહારી !"

એક સમય અકબરશાહે વિચાર કર્યો કે " હુરમ પોતાના ભાઈ વિષે ઝુંહેરાત સમજે છે માટે એનામાં કેટલી ઝળકેરાત (અક્કલ-ચાતુરી) છે ? તે દર્શાવવા એક અજબ યુક્તિ રચી હુરમને પ્રતીતી કરાવી આપું " એમ વિચારી હુરમને બોલાવી કહ્યું કે " રૂશ્યામના શાહને એક ભેટ દાખલ અમુલ્ય ચીજો મોકલીએ તો ઠીક; કેમકે તે શાહ તરફથી ઉત્તમ નિવાજશો માન મરતબો વગેરે મળવા સંભવ છેજ; માટે હુસનખાંને મોકલવા નિશ્ચય કરેલ છે તે વિષે તમારો શું અભિપ્રાય છે ? તે સાંભળી હુરમ બોલી કે " જે આપે મારા ભાઇ માટે વીચાર્યું હશે તે યોગ્ય હશે એટલે મારો અભિપ્રાય એ વાર્તાને પુર્ણ ટેકો આપે એમાં નવાઇ શી ? ! " શાહે જણાવ્યું કે " ઠીક છે ! ત્યારે કાલે તેમને તે કાર્ય માટે અવશ્ય પ્રયાણ કરાવીશું ! " એમ કહી શાહ રાજ્ય કાર્યમાં પ્રવર્ત્યો તદનંતર બીજે દીવસે એક સુંદર સોનાની ડાબડી ચિત્ર વિચીત્ર ચીત્રો અને અમુલ્ય નંગોથી જડીત તેમાં મહીપુત્રાને ભરી બંધ કરી તે ઉપર કારચોપી કામ કરેલા તથા જરીદાર, કાનખાપ, રેશમી અને નકશીદાર ગલેફો એક પછી એક વીંટી ગુલાબતની દોરીથી કુસુમ

ગુચ્છ પ્રમાણે આકૃતી કરી તે દડો હુસેનખાને બોલાવી સુપરદ કર્યો અને કહ્યું કે" હાથી ઘોડા. પૈડલ અને અય સુશોભિત સરંજાગ સહિત યોગ્ય દબદબાથી બીરબલની પદવી સાથે આ અમૂલ્ય ભેટ આપવા માટે રૂસ્યામના શાહ હજુર જાઓ અને શાબાશી મેળવી વહેલા આવો તે સાંભળી હુશનખાં હર્ષ ઘેલો બની ગયો અને સલામ કરી શાહના હુકમ પ્રમાણે દબદબા સહ રૂસ્યામ ભણી પ્રયાણ કર્યું મજલદાર મજલ કરી કેટલાક દીવસે રૂસ્યામની સરહદ નજીક પહોંચ્યો તે બાતમી ત્યાંના શાહને મળી કે તુરત હર્ષવંત થઇ યોગ્ય સ્વારી સાથે પોતના દિવાનને બીરબલના સાહમે માન આકાર આપવા મોકલ્યો અને ધામધુમસાથે શહેરમાં પ્રવેશ કરાવી ઘટતો સંસ્કાર કર્યો, બાદ બનાવટી બીરબલે (હુસેનખાંએ) શાહની મુલાકાત લઇ નમ્રતા સહ અકબર શાહે આપેલી ડબ્બી (ડાબડી) શાહના આગળ ભેટ કરી કહ્યું કે " નેક નામદાર ! અકબર શાહે આ ડાબડીમાં પેક કરીને કાંઇ અમુલ્ય વસ્તુ મોકલી છે તે વસ્તુ મસ્તક અને ડાઢીમાં નાખવા માટે દિલ્લીપતીએ ભલામણ કરી છે," તે સાંભળી શાહે પરમ ઉત્સાથી તે દડો છોડવા લાગ્યો, જેમ જેમ છોડતો જાય છે તેમ તેમ નવીન નવીન અમુલ્ય ગલેફની રચના નીહાળી "વાહ ! શોભાન અલ્લાહ ! કયા મેરે અજીજ બીરાદરને વાસ્તે તજવીજ બનાકે દહા ભેજાહૈ ! ઉસકી કૌનસે તારીફ કરૂં? નયેનયે રંગ ઔર નયે નયે કાસમકી કારીગરીકે બડે કીમ્મતી કપડે કે ગલેફ લપેટ કે જો ચીજ ખુબસુરત ઔર જવાહીરોંસે જડી હુઇ ડબ્બીમાં રખ્ખકર ભેજહૈ વોહો ચીજ કયા ઉમદા હોગી ! ઔર ઉસ ચીજસે મેરા બેહેતર—હો જાય વૈસી ઇકમોસે ભરી હુઇ હોગી ! યા પાક પરવર દીગાર! યા મેરે મૌલા ! તેરી અજબ તરકીબ હૈ." એવા

હર્ષમાં મગ્ન થયેલા શાહે જ્યારે ડાબડી જોસબંધ ઉઘાડી કે અંદર તો ઝીણી રેત ભરેલી હતી? તે એકદમ ઉડી અને આંખ તથા મ્હોમાં પડી તેથી શાહે અત્યંત વિસ્મયતા સાથ પૂછ્યું કે "અએ બીરબલ અહે ક્યા ચીજ હય? બીચારો ભાડુવાતી બીરબલ તો એ પ્રશ્ન સાંભળતાં ઝાંખા ઝપ્પ બની બોલ્યો કે "નામદાર એ તો ધુલ માલમ દેતી હૈ!" તે સાંભળી શાહ ગુસ્સે થઇ બોલ્યો કે "ક્યા મૈંને ધોલે મેં ધુલ ડાલનેકે લીયે તુજે યહાં ભેજા હય? ઔર દિલ્લીકે શાહનેલી મેરે જૈસેકી મસ્કરી કરનેકું અહે ચીજ ઇતને ધામધુમકે સાથ ભેજી? ક્યા કરૂં તું બીરબલ હય જીસ્સે મેરે ગુસ્સેકું દબા રખતા હું લેકીન ઔર જો કોઇ સખ્સ હોતા તો સમશેર કે લાબે કર ડાલતા! બસ અબ અહે ચાહતા હું કે તમારા કાલા મુંહ લેકે જલ્દી ઇધરસે રૂખસદ હો જાઓ!" બીરબલ (હુસનખાં) તો એ સુખન સાંભળી એવો શ્યામ અને ઠંડો થઇ ગયો કે કાપો તો ખુન પણ ન નિકળે! મુંગે મ્હોડે કુરનસ બજાવી દીલ્લી ભણી રસ્તો માપ્યો રોતી સીકલે દીલ્હી પહોંચ્યો અને શાહ હજુર જઇ વિતેલી વીતક નીવેદન કરી અરજ કરી કે "નામદાર! ઠીક મારો ઘાટ ઘડાવવા મ્હેટા દબદબા સાથે બીરબલનો ચાંદ આપી મોકલ્યો હતો! મારો સીતરો પાંસરો અને ખુદા તાલા વ્હારે ચઢયા તેથી જીવતો આવ્યો નહિ તો ત્યાંજ સોએ હર્ષ પુરાં થઇ જાત," તે સાંભળી શાહ બોલ્યો કે "અરે! ગાંડા થયા? તમારો ઘાટ ઘડાવવા મારો વિચાર સ્વપ્ને પણ થાય અરે! મેં તો તમને સારા માટે મોકલ્યા હતા પણ તમારામાં ઉત્તર આપવા વિષે અક્કલ ન હોય ત્યાં હું શું કરૂં? ગોર પરણાવે છે પણ ઘર સુતર ચલાવી આપતો નથી!" હવે એજ ડાબડી બીરબલને આપી કશું પણ જણાવ્યા વગર તેજ

શાહ પાસે મોકલું છું જુઓ એ પછી કેવી ખુબી લઢાવે છે ! તે શહુકો જોઇશુ ?" એમ વરતા થયા બાદ હુસનખાંના મનને શાંત કરવા મીઠી મીઠી વાતો કહી સમજાવી ઘેર મોકલ્યો જ્યારે શાહ રાત્રે હુરમના મેહેલે ગયો કે હુરમ તો તાતી ઉની થઇ એકદમ કહેવા લાગી કે " વાહ ! શાબાશ છે ખાવિંદ ! મારા ભાઇનું કાસલ કહાડવા ઠીક પેચ રચી ઉંચે ચઢાવી નીચે પછાડવા મોકલ્યો હતો? એ બિચારાને મોટી પદવી હવે જોઇતીજ નથી અને હું કોઈ દિવસએના બદલ આપને કશું પણ કહેનાર નથી ! શું ડાબડીમાં ધુળ ભરી બીચારાનુ માથું કાપવાનો વીચાર આદરી મોટો બનાવી મોકલ્યો હતો ? નાહક હજારો રૂપીઆને માથે પાણી ફેરવ્યું !" આવું હુરમનું બોલવું સાંભળી શાહ બોલ્યો કે પ્યારી જાન ! જો તારા મનમાં એવો વ્હેમજ ઠસી ગયો હોય તો સવારે તેજ ડાબડી તારાં દેખતાં બીરબલને આપી તેજ શાહ હજુર મોકલું, પછી જો કે તે કેવી અકકલ કેળવે છે ? પડમાંજ અકકલ ન હોય તો પછી બીજા શું હુાકત ચલાવ ? એ તો

તારા ભાગ્યથી ભાગ્યશાળી ગણાય છે ?" એવી વારતા કરતાં કરતાં બન્ને જણાં નિંદ્રાદેવીને સ્વાધિન થયા. પ્રાતકાળે બીરબલને બોલાવી કહ્યું કે " હુસનખાં સાથે રૂમસ્યામના શાહને એક કુદરતી કારીગરીવાળી અમુલ્ય વસ્તુ મોકલાવી હતી; પરંતુ જે વિશેષ અગત્યની ચીજ હતી તે ભુલથી અત્રેજ રહી ગઇ હતી માટે તે વસ્તુ અવસ્ય પહોંચતી કરવીજ જોઇએ. હુસેનખાં શ્રમસકીત છે તેથી આ આ વખતે તમે જાઓ અને અમુલ્ય ભેટ આપી પાછા જલ્દી આવો." એમ કહી પુર્વકત ડાબડી બીરબલને સુપરદ કરી, સારા દબદબા સાથે પ્રયાણ કરી બીરબલે રૂમસ્યામ ભણીનો માર્ગ

લીધો. કેટલાક દિવસે તેની સરહદે જઇ પહોંચ્યો. એટલુંજ નહિ પણ તેજ પ્રાયતખ્તના શહેરમાં જઇ પહોંચ્યો! ત્યાંના શાહને રાજદ્વારીઓએ ખબર આપી કે "પ્રથમ તો નામનો કહેવાતો બીરબલ આવ્યો હતો; પરંતુ આ તો ખાસ પ્રખ્યાત ભારત ભૂષણ બીરબલજ જાતે આવ્યો છે." એમ સાંભળી શાહે કહ્યું કે "ઠીક હૈ ઉનકા અકકલ દેખે જીસ પીછે માન અકરામ દીયા જાયગા."

એમ કહી શાહે બીરબલની ચાલાકી જોવા એક સરખા બાર તંબુ ખડા કરાવ્યા અને સરખી ઉમ્મર તથા સરખી સીકલના સરખા પોષાકથી સરખા દબદબાવી પાદસાહ બેસાડી દીધા; અર્થાત અગ્યાર તંબુમાં અન્ય દરબારી માણસોને શાહરૂપ બનાવી બેસાડયા અને છેલ્લા-બારમાં તંબુમાં ખુદ શાહ બીરાજમાન થયો. જ્યારે બીરબલ નજીક આવી પહોંચ્યો ત્યારે રાજ્યના સાધારણ કારભારીઓ સામા જઇ શહેરમાં લેઈ આવ્યા અને દરબારગઢમાં દાખલ થયા. બીરબલે તે રાજ્યકારભારીઓને પુછ્યું કે "નામવરની સ્વારી હાલ ક્યાં હશે? અને ક્યા ટાઇમે (વખતે) મુલાકાત થશે?" વગેરે વગેરે પ્રશ્ન પુછતાં તેઓએ જણાવ્યું કે "ખુદાવિંદ આ સામેના ચોકમાં છે બીરાજમાન થયેલા છે" આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી બીરબલ તે ચોકમાં જઇ પહોંચ્યો અને ત્યાં જઇ જુવે છે તો બાર તંબુની અજીવન રચના રચેલી જણાણી. બારે તંબુએ ફરી તમામ પાદશાહને જોઇ જ્યાં હમસ્વામનો શાહ બીરાજમાન થયો હતો અને ત્યાં જઇ સલામ કરી ઉભો રહ્યો તે જોઇ શાહે આશ્ચર્યતા સાથે આદરસત્કાર આપી પુછ્યું કે "મેરે ... સ તરહસે પ્હેચાન લીયા?" બીરબલે નમ્રતા સાથે જણાવ્યું કે "નેક નામ-

દાર। બનાવટી હીરા અને સાચા હીરા છુપા રહી શકતા નથી, જે માત્ર ઓચારા એ ઘડીના મેમાન રૂપ શાહનો પોષાક પહેરી બેઠેલા તેમનું તેજ અને આપનું તેજ કાંઇ છુપું રહે ? મેં જ્યારે સરવે-ની મુખમુદ્રા તરફ જોયું, તે સરવે દબદબામાં આપની સમાનતા ધ-રાવતા હતા; પરંતુ તે એક રતી વીના એક રતીના જણાતા હતાં; તેમજ તેની દ્રષ્ટી તીરછી ગતીએ છેલ્લા (આપના) તંબુ તરફ હતી અને આપની નિર્ભય–અચળ દ્રષ્ટી હતી તેથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવ્યું કે આ અગ્યાર નામના પાદશાહ છે। એમ જાણી આપ નામદારને કુરનસ સજાવી."

આ પ્રમાણે બુદ્ધિ કૌશલ્યતા ભરી વાર્તા સાંભળી શાહ હર્ષ-વંત થયો અને બીરબલ અકલ બહાદુર છે એમ ખાત્રી થઇ। બાદ બીરબલે અકબરશાહની આપેલી ડાબડી કહાડી શાહ આગળ રજુ કરી તે જોઇ શાહે વિચાર્યુ કે યહ જો પહેલે બીરબલ બનકે ડિબ્બા લે કે આયાથા વોહી હૈ મગર દેખું કે અંદર કયા હૈ ? એમ વિચા-રી એક પછી એક ગલેફ ઉકેલી ડાબડો ઉઘાડી જોયું તો પ્રથમ પ્રમાણે તેમાં ધુળજ ભરેલી હતી તે જોઇ શાહ ગુસ્સે થઇ બોલ્યો કે 'ક્યું બીરબલ। પહેલા બીરબલ બનકે આયાથા વહોબી મેરે ઘોલેમેં ધુલ ડાલનેકે લીયે યેહી ડીબ્બી લેકે આયાથા ઔર તું નામાંકિત અકલ બહાદુર હો કે બી ફીર વોહી વોહી ધુલ લે કે હાજર હુવા ? જબ યહાં પેહલે આયા વોહ સખ્સકું મેને જીતા છોડા તબ ફીર મેરી મસ્કરી કરનેકે વાસ્તે તું આયા અબતો યહી ઠીક હય, હે ઇસં તલવાર કે તાબે કરકે ખુદાકે હજુર ભેજ દઉ" આ પ્રમાણે વિપત્તી સૂચક વાક્યો સાંભળતાં વેંતજ તર્ક શક્તિ ફેલાવી હાથ જોડી બોલ્યો કે "નામદાર મોટા પુરૂષો તુચ્છ વાત તરફ લક્ષ આપે પણ સમયનીજ બલીહારી છે કેમકે એવા ધુળ જેવી હલાકામાં

હલકી ચીજ આપ તરફ લાખો રૂપીઆ ખર્ચ કરી દીલ્હીપતીએ મોકલી નો તેમાં કાંઇ મહત્વતા હોવીજ જોઇએ કાંઇ ધુલ માટે આટલો પરીશ્રમ લેવાય ખરો ! ખુદાવિંદ એ ધુળની વાત જ્યારે પુરેપુરી સાંભળશો ત્યારે આપ આપના હાથથીજ માથામાં અને આંખા કુટુંબના માથામાં તથા મોંમાં હસી હસીને નાખશો નામદાર ! દીલ્હીપતી દરરોજ પોતાના રાજમહેલમાં કુવા ઉપર એક મોટી ચાદર પાથરી તે ચાદરને ચાર ખુણે ચાર લીંબુ મુકી તે ચાદરના મધ્ય ભાગે અકબરશાહ બેશી પાંચ વખત નીમાજ પડતા અને ખુદાની બંદગી કરતા હતા એમ કરતાં જ્યારે છ મહિના વીતી ગયા ત્યારે ખલક કે ખાવિંદ ખુદા શાહની નેકી ઉપર ખુશ થઇ નિમાજના વખતે અકબરશાહની સાહમા આવી ઉભા રહ્યા જોઇ અકબરશાહ અત્યંત ખુશી થઇ ખુદાના પગમાં પડી ઘણીજ અરજ ગુજારી અને ખુદાએ પણ સારી દુવા દીધી તે વખતે જે જગ્યો ઉપર ખુદા રસુલ પાક પરવર દીગાર આવી ઉભા હતા તે જગ્યાની ધુળ એકઠી કરી તે ધુળ પોતાની ડાઢી તથા પોતાના માથામાં મોંમાં અને આખા જનાનખાનામાં તથા બીરાદર બાળ બચ્ચાં વગેરે સરવેને માથે ખુદાતાલાની ખાસ પ્રસાદી રૂપ જાણી નાંખી અને પોતાની જીંદગી સફળ કરી. તે પ્રસાદીમાંથી આપ નામદાર માટે લાખોનું ખર્ચ કરી આપની પાસે મોકલી, તે પ્રસાદીનું એક તખત અપમાન કર્યું તદપિ ફરી અકબરશાહે પોતાનો સાચો નાતો જાણવવા મને મોકલ્યો છતાં આપ તેને ધુળ ગણી ફરી અપમાન કરો છો એ ખુદાતાલાનું અપમાન કરવા જેવોજ પ્રકાર છે ! આપ ગુણને બદલે અવગુણ લઇ પ્રસાદી આપવા આવનારને તારનારને તાબે કરવાનું કહો છો એ પણ એક ભાગ્યની રચના છે ? ”

આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ તો હર્ષ ઘેલો બની ગયો અને તે ડાબડીમાંથી ધુળની ચપટીઓ ભરી ખુદાની પ્રસાદી મોઢામાં માથામાં અને ડાઢીમાં પોતાને હાથે નાંખવા મંડી પડયો અને કહેવા લાગ્યો કે "યા ખુદાતાલા યા પાક પરવર દીગાર યા ગફુરે રહીમ, યા મૌલા મેં તેના ગુન્હેગાર હું મેં તોબાહ પુકારતા હું, મેરી બડી ચુક હુઇ હય, મેરા બીરાદરને અઇસી ઉમદા ચીજ ભેજી, તોભી મેં કેસા બેવફાદાર બેમુરવત હુ? યા ખુદા રસુલ! તેરી મહેરબાનીસે આજ મેં નિહાયત ન્યાયમત આબાદ હુવા હું, અઉર સબ અલાબાદ ફતે હુઇ. વા! અયે અઝીજ બીરાદર અકબર તેરાભી ગુન્હેગાર હું" એમ કેટલીક મારી માગ્યા બાદ પોતાના જનાન ખાનામાં તથા બાળ બચ્ચાં અને બીરાદરને તે પ્રસાદીની ભેટ લેવા સુચવ્યું. તદનંતર બીરબલ ઉપર ઘણોજ ખુશી થઇ બોલ્યો કે "શાબાશ! અકલ બહાદુર બીરબલ! મે તો બેવાકેફ ગારીસે અચ્છે માયને વાળી બાતકુ બુરી માનકર માલિકકા બડા ગુનેહગાર હોતાથા લેકીન તુને સચ્ચી બાત સમજાએ જીસ્સે સબ અચ્છા હો ગયા ઇસલીયે તેરાભી મેં અસાનમંદ હું, ઔર તેરી કયા તારીફ કરૂં? જૈસી તારીફ મેને મેરે કાનુસે સુનીથી તોસ્સેભી જ્યાદે દેખી! ખુદાતાલા હમેશાં તેરેકું અલાબલા ઔર હર આફતોંસે બચાવે ઔર જીંદગી ભર ખુબ મોજમજાહ વ તંદુરસ્તીમે રખ્ખે" એમ કહી ઉમદા પોશાક પહેરી એક સારૂં પ્રગણું તથા મોટી રકમ બક્ષીસ કરી બાદ કેટલાક દીવસ ત્યાં રાખી સારી મેમાનગત દાખવી જ્યારે બીરબલે જવાની રજા માગી ત્યારે નાઇલાજ થઇ શાહે રજા આપી અને બીરબલને માનપત્ર તથા શાહને ખુશાલીના પત્ર લખી આપી માન અકરામ સાથે વિદાય કર્યો બીરબલ પોતાના રસાલા સાથે મજલ

દર મજલ કરતાં દીલ્લી આવી પહોંચ્યો અને અકબરશાહની ભેટ લઇ પોતાને મળેલું માનપત્ર તથા બક્ષેલી જાગીરોનો રૂક્કો અને આભારવંત ખુશાલીના પત્ર રજુ કરી ઉભો રહ્યો શાહ તે પત્રેથી વાકેફ થઇ આશ્ચર્યતા સાથ બનેલી હકીકત વિષે પુછ્યું તેથી બીરબલે સઘળી હકીકત નીવેદન કરી સાંભળી શાહ પ્રસંન થયો અને સુંદર પોષાક બક્ષ્યો. બાદ દરબારીઓને તથા હુસનખાં અને હુરમ સાહેબને તે સઘળો બીના કહી સંભળાવી તથા હુસનખાં અને બીરબલની અકલમાં કેટલો તફાવત છે? તેનો તાદસ દાખલો આપ્યો તેથી સર્વેકો ચુપ થઇ ગયા ગુણીજનો ગુર્વાનંદ બન્યા અને દુર્જનો ઇર્ષાગનમાં બળી ખાખ થઇ ગયા.

વારતા ૫૭ મી.

અંગ આંખ નખ આકૃતી શ્રેષ્ટા ચાલને બોલ;
જોતાં સમજી ચતુર જન, તુરત કરી લ્યો તોલ,

નટવરલાલ.

દસ હજારની કોઠી.

એક સમય અકબરશાહ બીરબલને સંગાથે લઇ રાજપાટિકા ફરવા ગયેલ હતો, ત્યાં એક ભરવાડ ઢોર ચારતો વાંસળી બજાવતો સુંદર ગાયન ગાતો હતો, તે તેમની નજરે પડયો; તે જોઇ શાહે બીરબલને કહ્યું કે "આ ભરવાડ કેવો મૂર્ખ છે? કે વૈતરૂ ગજુરી કરવાનો ધંધો છે છતાં મોજ શોખમાં મશગુલ બન્યો ઢોર ચરાવે છે!" તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે "નામદાર! ઘરનો બળ્યો બીચારો

વનમાં આવી દુખનો વિસારો કરે છે, એ કાંઇ શોખને લીધે આ આચરણ રાખતો નથી પણ એની બઇરી વ્યભિચારીણી હોવીજ જોઇએ અને તેજ કારણથી આ ભરવાડ આવા રંગમાં રંગાયો છે; કેમકે જે પુરૂષના ઘરમાં બયરી ખોટી ચાલની હોય છે તેનું હૈયું હમેશાં શોક સંતાપ રૂપ અગ્નિથી ધીતુંજ રહે છે; એટલુંજ નહી પણ જેની ભારજા ભુંડી હોય તેના અંતરમાં ઉંડી અસાધ્ય પીડ પ્રબલતાપણું ધારણ કરે છે, સર્વ સંસાર શોકમયિ અને આકરો લાગે છે તથા દિવાનાની માફક બેભાનપણે ઉદાસિન બની ઘરબાર છોડી જંગલનો વાસી થવા ચાહે છે, અરે ! મરણને વ્હાલું ગણે છે. મહા ઘોર પોપનો ઉદય થાય ત્યારે કુભારજા—કુલટા કુશીળણી અને કકંશા સ્ત્રીનો સમાગમ થાય છે; એવી સ્ત્રીના સહવાસ કરતા તો લાખ ગણે દરજજે મરવું બેહતર છે ? અને આ ભરવાડ પણ તેજ સબબથી કંટાળી પોતાના જીવને દુ;ખનો વીસારો આપવા આ આચરણ આદરેલ છે એમ તેની મુખમુદ્રા કહી આપે છે! ” આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ આશ્ચર્ય સાથે બોલ્યો કે “ તે શા ઉપરથી તોલ કરી શકે છો? તેમ છે વારતાનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ શું ” બીરબલે કહ્યું કે “ નામદાર ? જો આ વારતાનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જોવા ચાહતા હો તો આજ સાંઝ સુધી હું જે કરૂં તે ગુપચુપ પણે જોયા કરતાં કાંઇ પણ બોલવું નહી તો આપો આપ સીદ્ધાંત જણાઇ આવશે. ” શાહે તે સર્વ કબુલ કર્યું. બાદશાને સાથે લઇ બીરબલ તે ભરવાડ પાસે ગયો અને હર્ષ સહિત લાંબો હાથ કરી રામ રામ કરી બોલ્યો કે “ ભાઇ ! ખુશીમાં તો ? અને આપણા ઘરનાં બઇરાં છોકરાં કુશળ ને ? આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી ભરવાડ વીચારમાં પડી મુંગા મ્હોડે ઉભો રહ્યો. તે જોઇ બીરબલ બોલ્યો કે

"કેમ ભાઇ મને ન ઓળખ્યો ? હું તારો મોટો ભાઇ છું ! જ્યારે તું નાનો હતો ત્યારે હું પરદેશ રળવા માટે ગયો હતો ત્યાં ઘણા વર્ષ રહી બે પૈસા પેદા કરી પાછો સર્વ સગાં સંબંધીઓને મળવા અહીંયાં આવ્યો છું." તે સાંભળી ભરવાડ ખુશી થઇ બોલ્યો કે "ભાઇ હું ! તમને ન ઓળખી શક્યો ! હશેમાફ કરજો. (આંગળીનો ઇસારો કરી) સામું ઘર દેખાય છે ત્યાં તમે જાઓ. તમારી ભોજાઇ ઘેર હશે અને ન હોય તો પણ ઘર ઉઘાડી બેસજો હું જરા ઢોરોને એકઠાં કરી હાંકી લઇ પાછળને પાછળ આવું છું.

તદનંતર શાહ અને બીરબલ બન્ને જણ તે ભરવાડને ઘેર જઇ પહોંચ્યા. ત્યાં જઇ જુએ છે તો માંહેલી બાજુએથી ઘર બંધ હતું કમાડની તેડ (છીદ્ર) થી બીરબલે જોયું તો એક જાર પુરૂષની સાથે લારતીના રંગમાં રંગાયલી તે ભરવાડની સ્ત્રીને દીઠી તેથી કમાડ ઠોકી બોલ્યો કે "કમાડ ઉઘાડો" તે અવાજ સાંભળી બોલી કે "કોણ હશે ? બીરબલે જણાવ્યું કે "એ તો કોઇ નહીં હું તમારો જેઠ છું" આ શબ્દો સાંભળતાં ગાભરી બની ગઇ અને પોતાના યારને છુપાવવા તજવીજ ચલાવવા લાગી છેવટે એક માટીની ખાલી કોઠી પડેલી હતી તેમાં જારને સંતાડી ઝટપટ કમાડ ઉઘાડ્યાં અને ખાટલો બીછાવી તે બન્ને જણને બેસાડ્યા. એટલામાં તો તે સ્ત્રીનો ધણી પણ આવી પહોંચ્યો અને સ્ત્રીને રસોઇ બનાવવાની તાકીદ આપી, ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે "ભાઇ હું કાંઇ જમવા માટે તારે ઘેર આવેલો નથી પણ માત્ર તને સગા સબંધીઓને ભેટવાજ આવ્યો છું અહીંયાંથી બે ગાઉ ઉપર અમારા વ્યાપારીઓએ અનાજ ખરીદવા માંડેલ છે માટે ત્યાં ઝટપટ જવું જોઇએ તથા રસોઇની ખટપટ કરવાની કશી જરૂર નથી. મારી પાસે બેસી સુખ દુઃખની

વારતા કરો એટલે મારા જીવને આનંદ થાય" એમ કહી ભરવાડ ને પાસે બેસાડી કેટલાક આવાં અવળાં ગપ્પાં અને વાતોના તડાકા ચલાવ્યા બાદ ગીઅલે કહ્યું કે "ભાઇ બીજુ તો મને કશું દુઃખ નથી; પરંતુ માત્ર પાણી ભરવાને કોઠી નથી એ મોટી અડચણ છે; કેમકે માણસો ઘણા અને વાસણ નાનુ એથી રસ્તામાં બહુ તકલીફ પડે છે માટે આ તમારા ઘરમા માટીની કોઠી પડી છે તે જો ખાલી હોય તો મને ચાર દીવસ માટે આપો." આ પ્રમાણે બીરબલની માગણી સાંભળી ભરવાડે ખુશીના સાથે જણાવ્યું કે અરે ! એમાં તે શું મોટી વાત છે ! ભલે ખુશીથી એ લેજ અમારે એ કોઠીની કશી જરૂર નથી !" આવું પોતાના ધણીનું બોલવુ સાંભરી ગાભરી બની તે કોઠી ન આપવા માટે ઘણી આનાકાની કરવા લાગી જ્યારે કોઠીને ઉચકી બહાર લાવવા ભરવાડ ગયો. ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે ભાઇ, એ કોઠી વિષે મને વ્હેમ છે કે એ કાચી હશે માટે તમે છાણાં અને લાકડાં જરા એકઠા કરી લાવો એટલે તે કોઠીની આજુ બાજુ ગોઠવી પકવીએ એટલે પછી કાચાપણાનો વ્હેમ મટી જશે એ સાંભળી ભરવાડ છાણાં લાકડાં એકઠાં કરાવા ગયો તે જોઇ ભરવાડણે જાણ્યુ કે હવે મારૂં સધળું પોકળ ઉઘડું થશે એટલુંજ નહીપણ મારા હૈયાનો હાર બળી મરણ પામશે હવે કરવું શું, એમ વીચારી છેવટે પોતાના યારના બાપને ત્યાં પહોંચી અને કહેવા લાગી કે મારે અને તમારા પુત્રને ઘણા વખતથી વિકટનો સબંધ થયેલો હતો તે સબંધ આજે ખુલ્લો પડવાનો વખત આવ્યો છે. માટે હવે હું શું કરૂં, મારી તો ઠીક પણ તમારી ફજેતી થાય એ મને વધારે ચિંતા છે, હવે મને એક રસ્તો સુઝતો

નથી એમ કહી સઘળી બીના કહી સંભળાવી તેથી યારનો બાપ બોલ્યો કે કાંઇ ફીકર નહી હશે જે બનનાર હતું તે બન્યું હું તમારે ત્યાં આવું છું અને મન માનતા પૈસા પચી કોઠી લઇ જનારાઓ ન લેઇ જાય તેમ ગોઠવણુ કરૂં છું બાદ ભરવાડણુ ઘેર પહોંચી અને કોઠી ન આપવા માટે રકઝક ચલાવી તેટલામાં પાછળથી તેના યારનો બાપ પણુ જઇ પહોંચ્યો અને ભાંજગડથી વાકેફગાર થઇ બોલ્યો કે તમો આ કોઠીને લેઇ જશો તેથી નાહક આ ધણી ધણીઆણીના વચ્ચે અપાર કંકાસ થશે અને એમાથી શું પરીણામ આવશે, તે કાંઇ કહી શકાય નહી માટે આપ સમજુ છો તેથી કહેવું જરૂરનું છે કે જેમ આટલા દીવસ પાણીની તસ્દી વેઠી તેમ ચાર દીવસ વધારે વેઠી લેજો તેમ છતાં આપનો એ કોઠી માટે અતી આગ્રહજ હોય તો મારી વીનંતી છે કે—આપ સારા માણુસોનો એ ધર્મ નથી કે આપણા સ્હેજ ફાયદા માટે સ્હામા માણુસને નુકશાનમાં ઝોકાવી દેવો, તેથી જો આપ એ વાર્તાનો હઠ મૂકી દ્યો તો વધારે યોગ્ય ગણાય. આ ધણીધણીઆણી વચ્ચે નાહક કંકાસના સજડ મૂળ રોપાય છે તે જોઇ હું ઘણોજ પશ્ચાતાપ પામું છું અને જો આ કંકાસનો પાર આવતો હોય તો એ કોઠી બદલ હું એક હજાર રૂપીઆ આપું છું અને હાલ એ કોઠી મારા કબજામાં રાખું છું. આ બન્નેની તકરાર મટશે કે તુરત તેમને પાછી સોંપીશ ફકત આ વીના કારણે બે જણુને અટસ પડવાનું કારણુ ઉતપન્ન થયેલું જોઇ મને સ્વાભાવીક દયા ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે તે જારના પીતાનું ચુકર્તાવાળું બોલવું જોઇ બીરબલે તેને કહ્યું કે એક હજાર રૂપીઆ તો શું પણ પચાસ હજાર આપો તો પણ એ કોઠાના ઓછા છે; કારણુ કે કોઠા ઉપર મારૂં પૂર્ણ ચીત્ત ચોટયું

છે માટે હુ આપવા ચાહતો નથી.

આવું બોલવું સાંભળી જારનો પીતા ગભરાયો અને વધતાં વધતાં છેક દશ હજાર રૂપીઆની રકમ આપવા કબુલ કરી અને આજીજી સાથે ઘણી અરજ કરી તેથી છેવટે તેની વાર્તા સ્વીકારી અને તેજ વખતે પહેલી રકમ હાથ કરી કોઠી તેને સ્વાધીન કરવા તૈયાર થયો તે સમય એક મજબુત લાકડી-લઠ્ઠ હાથમાં લેઇ જોરથી તે કોઠીના પેટા ઉપર ઘા કર્યો પથી કોઠા ફુટી ગઇ .અને પોકળ પ્રકાશમાં આવ્યું તેથી વ્યભીચારીણી-દુષ્ટા સ્ત્રીની અને જાર પુરૂષની પુષ્કળ ફજેતી થઇ. બીરબલે તે જાર પુરૂષને અને દુષ્ટા સ્ત્રીને પરેજમાં રાખ્યાં. તદનતર દશ હજાર રૂપીયામાંથી પાચ હજાર રૂપીયા ભરવાડને આપી કહ્યું કે આ રૂપીઆં તું તારી પાસે રાખ અને બીજી સ્ત્રી પરણી લાવ. કેમકે આ સ્ત્રી તારા લાયક છેજ નહી માટે બલાથી દૂર થા તેમ બાકીના રૂપીયામાં તારૂં અને તારાં કુટુંબનું ગુજરાન ચલાવજે એમ કહી તે બન્ને દુષ્ટાંત્માઓને આગળ કરી પોતાનું અસલ સ્વરૂપ પ્રગટ કરી દીલ્લીએ જઇ પહોંચ્યા અને તે બંન્નેને યોગ્ય શીક્ષા આપી શાહ આ પ્રમાણે બીરબલની ચાતુર્યતા જોઇ મનમાં અત્યંત ગર્વાનંદ પામ્યો અને તેના માન અકરામમાં વધારો કર્યો.

વારતા ૫૮ મી.

વિગ્રહ સંગી ભેદને જાણે તેજ સુજાણ.

મોહનલાલ.

એક સમય શાહે બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે. " મારા શાહજાદાને

વજીર પુત્રની સાથે સ્નેહ જોડાયો છે અને પલવાર તે બન્ને અલગ પડવા પામતા નથી; પરંતુ મને એ ફીકર વધારે થાય છે કે વજીર પુત્રનાં લક્ષણો સારાં નથી માટે તેના સહવાસમાં શાહાજાદો વીશેષ રહે તો સોબતીની અસર લાગ્યા વીના રહેજ નહી અને તે નઠારી અસરથી છેવટ પ્રજાને પીડાકારક નીવડે. માટે શાહજાદાને ખોટું ન લાગે તેમ વજીર પુત્રને પણ ઓછું ન લાગે તેવી યુકતીવડે એ બન્નેનાં મન જુદાં પડી જાય તો વધારે સારૂં, નહી તો પાછળથી પસ્તાવાનો પાર રહેશે નહી, આ પ્રમાણે શાહના દીર્ઘ દ્રષ્ટીયોજક અને પ્રજાહીતચીંતક વાકયો સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે ગરીબપરવર આપ જરા પણ ચીંતા કરશો નહી હું માત્ર આજ સંધ્યા પડતાં પડતાંજ એ બન્નેનાં મન વીખુટાં પાડી દેઇશ અને શાહજાદાના મનમાં મારી યુકતીથી માઠું પણ લાગશે નહી, આ પ્રમાણે બીરબલનું વાકય સાંભળી શાહને મહા આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું અને બીર-પ્રત્યે જણાવ્યું કે મારા સાચા સ્નેહી, ઘણાં દીવસનો લાગેલો સ્નેહ ક્ષીંચીત વારમાં શી રીતે તોડી શકાય, પ્રેમગ્રંથી અતી નીવડ હોય છે, કારણ કે **જૈસો બંધન પ્રેમકો, તૈસો બંધન આ; કાઠહી ભેદ કમળકો છેદ ન નીકરે ભોંર** તેમજ **દેહકું છેહદએ ધત-નેપર નેહકુ છેહ પ્રબીન નદેહૈ** માટે શું એ અમુલ્ય વાકયોને, અસત્ય પાડવાં ધારે છે, તે સાંભળી બીરબલે પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું કે નામદાર, આપનું કહેવું સત્ય છે અને પ્રેમ અલૌકીક ચીજ છે; કેમકે **ધન દે કે જીવ રખીએ જીય દે રખીએ લાજ; ધન દે જીવ દે લાજ દે, એક પ્રાન કે કાજ** તો પણ કહ્યું છે કે **જલ પય સારવ બિકાય, દખે હુ પ્રીતકી રીત ભલી; વિ-લગ હોઇ રસ જાય, કપટ ખટાઇ પરતહી** માટે એક એકના મનમાં

જુદાઇ લાવવા યત્ન આદરવો જોઇએ; ખુદાવીંદ ભલી કુરત લાગે વીલંબ, વિલંબન બુરે વિચાર, ભુવન ચનાવત હિન લાગે, પણ ઢાહુન લગૈ બતાર ખોટું કહવું એ તો ઘણુંજ સ્હેલ છે માત્ર કોકનું સારૂં કરવુ એ અતી મુસ્કેલ છે. એમ કહી બીરબલ શાહની આજ્ઞા લેઇ જયાં શાહજાદો અને વજીર જાદો છેમમૂતં બની બેઠા હતા ત્યાં ગયો અને વજીરજાદાને બોલાવી કાનમાં છાની વાત કહેતો હોય તેવો ભાવ બતાવ્યો; અર્થાત કશું ન બોલતાં કાનસરખું મોઢું લગાડી થોડીવાર પછી ઉતાવળેથી બોલ્યો કે મેં જે વાર્તા કહી તે કોઇને પણ કહેશો નહીં, એટલુંજ બોલી બીરબલે ત્યાંથી રસ્તો માપ્યો, તરનતર શાહજાદો વજીરજાદા પ્રત્યે પુછવા લાગ્યો કે પ્રીયમીત્ર, બીરબલ શું ગુપ્ત વાર્તા કર્ણપુટમાં જણાવી ગયો, આ પ્રમાણે શાહજાદે પુછ્યુ; પરંતુ બીચારો વજીરજાદોતો બીરબલ કશી પણ વાત કાનમાં કહી ગયો હોય તો કહેને, તેથી તેને શાહજાદા પ્રત્યે જણાવ્યુ કે મીત્રવર. બીરબલજી ખાલી પોતાનું મોઢું મારા કાન પાસે રાખી ગુપ્ત વાત કહેવા સરખો ભાવ બતાવી ગયા છે પણ કશી વાર્તા કહી ગયા નથી એટલે આપને શું કહું.

" આ સાંભળી શાહજાદે જણાવ્યું કે વ્હાલા દોસ્ત, તેમણે (બીરબલે ગુપ્ત વારતા કોઇને ન કહેવા ભલામણ કરી છે તેથી તું વાતનેજ ગલત કરી નાંખે છે; પરંતુ હું કાંઇ કોઇ નથી; કીંતુ એક આત્મરૂપ છું માટે કહેવામાં કશી અડચણ નથી " આવા વાકયો સાંભળતાં વજીરજાદો અતી ખેદવંત બની બોલ્યો કે શું ત્યારે હું આપને ખોટાં બાનાં બતાવી વાતને છુપાવું, કોઇ દીવસ નહી અને આજ શું મારા મનમાં આપ માટે જુદાઇ ભાસી હશે, છટ અત્યારનું બોલવું બીલકુલ આપનું ગેરવ્યાજબી છે, આવાં વજર સરખા

કઠોર વચનો સાંભળી શાહજાદે જણાવ્યું કે તું ગમે તેમ યુકતી પ્રયુકિતથી સમજાવ: પણ હું તે તારી વાત કબુલ કરનાર નથી. કેમકે મેં સારી નજરથી જોયેલ છતાં તું ઉલટો ચોર કોટવાળને દંડે તેવો પ્રકાર કરે તે શી રીતે માનું, અજીજ બીરાદર તારી આ વખતની વર્તણુક પ્રીતીને ખાસ લાછન આપવા સરખી છે; કેમકે **પ્રીત હુાં પડદો નહી, પડદો તહાં ન પ્રીત: પ્રીત તહાં પડદો રહ્યો, (તો) શોહી પ્રીત વીપરીત** ભલે હવે તારે આટલા વર્ષના પ્રીત ઉપર પાણી ફેરવવું હોય તો કંઇ હું કહી શકતો નથી જો સેલડીના સાંઠામાં પણ જયાં ગાંઠો હોય છે ત્યાં મીષ્ટ રસ હોતો નથી: પણ ગાંઠા વગરની જગ્યાએ રસ હોય છે માટે જરા વીચારી જો, કેમકે **જે મતિ પીછે ઉપજે, શો મતી પેહેલી હોય; કાજ ન વિણશે આપણો, દુર્જન હશે ન કોય** આવાં આવેસયુકત શાહજાદાનાં વચનો સાંભળી વજીરજાદે અરજ કરી કે અરે, મારા દિલજાન દોસ્ત નાહક આવાં કઠોર વાકય બાણોવડે મારૂં કોમળ-પ્રેમ કાળજુ શા માટે ચીરો છો, અને દુર્જનો તો આપણા વચ્ચે નિવડને હતો સબંધ થયો જોઇ ગમે તે ખટપટ લઢાવી વીખુટા પાડવા ઉદ્યમ ચલાવશે પણ આપ એવી નજીવી શંકાને મહા બળવાન ગણી સાચી સાચી માનો તો પછી મારો ઉપાય નથી બાકી હું સાચે સાચું કહું છું કે મને બીરબલજી કશી પણ ગુપ્ત વારતા કરી ગયા નથીજ, આ પ્રમાણે વજીરજાદે જણાવ્યું ત્યારે શાહજાદે કહ્યું કે શું બીરબલજી જેવા અકલ બહાદુર અને ચતુર સીરોમણીનરો પણ દુર્જનની પંકિતમાં છે, અને એમને આપણી સાથે શું વૈર હતું કે આવી દુષ્ટ હીલચાલ ચલાવે હશે એ હવે તને પુછવા માગતો નથી. આખર તે તારી વર્તણુક અમલમાં આણી હાથે કરીને

પોતાના પગ ઉપર કોહાડો માર્યો ખેર, તારા ભવીષ્યમાં પ્રીતી રૂપી અમૃતનો સ્વાદ લેવો લખ્યો નહીંહ, એટલે હું શું કરૂં, બસ, હવેથી તું મારી પાશે મિત્રભાવ સમજી આવતો નહી, જેમ સહુને બોલાવું છું તેમ તને પણ બોલાવીશ. જો કે તારા મુખમાં હુ એક શબ્દ પણ બોલનાર નથી પણ હવે શાહજાદા મારા મીત્ર છે એમ કોઇ વખતે તું સમજતો નહી. બસ આજથી છેલ્લા સલામ છે.

એક કહી શાહજાદો રંગભુવનમાં ગયો અને વજીરજાદા વિલે મોઢે પોતાના ઘર ભણી રસ્તો માપ્યો. એ બનાવની જ્યારે શાહને ખબર પડી ત્યારે શાહ બીરબલની બુદ્ધિબળની અગાધ તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૫૯ મી.

સત્ય અને અસત્ય વચ્ચે કેટલો અંતર છે ?

એક સમય બાદશાહે બિરબલને પુછ્યું કે “ સત્ય અને અસત્ય વચ્ચે કેટલો અંતર છે ” તે સાંભળી બિરબલે ઉતર આપ્યો કે “ નામદાર ! ચાર આંગળનો ! શાહે પુછ્યું શી રીતે ? બિરબલે જણાવ્યું કે સરકાર ! સત્યને તપાસ કરનાર આંખ છે માટે આંખેથી જોયું બે સત્ય અને તેનાથી ચાર આંગળને છેટે કાન છે તેણે સાંભળ્યું તે ખોટું; માટે સત્ય અસત્ય વચ્ચે ચાર આંગળનો અંતર છે. આ યુકિતની શાહ ઘણો પ્રસન્ન થયો.

વારતા ૬૦ મી.

દાન કરતી વખતે તેનો હાથ નીચે ?

એક સમય બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે બીરબલ ! દુનિયામાં દાન કિંવા દાન લેનારનો હાથ ઉપર અને દાન કે વસ્તુ લેનારનો હાથ નીચે હોય પરંતુ કોઇ કાળે એવું બને છે કે દાન વા વસ્તુ દેનારનો હાથ નીચે અને દાન કે વસ્તુ લેનારનો હાથ ઉપર હોય ! આ તાજુબી ભરેલી વાર્તા સાંભળો બીરબલ જરા વીચારી બોલ્યો કે ગરીબ પરવર જેમ પણ કોઇ કાળે બને છે જુઓ કે છીંકણી આપનાર મનુષ્યનો હાથ હેઠળ અને છીંકણી સુંઘવા લેનારનો હાથ ઉપર હોય ? આ ઉતર સાંભળી બાદશાહ ખુશી થઇ તેની બુદ્ધિબળ અને તર્ક શકિતની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૬૧ મી.

સતાવીસમાંથી નવ ગયા તો બાકી શુ રહે.

બોલી બોલ અમોલ હૈ, બીન તોળ્યાં મન બોલ,
પહેલી ભીતર તોલ કે, પીછે બહાર ખોલ.

એક સમયમાં કચેરીમાં બેઠેલા અમીર ઉંમરાવો અને ચતુર જનોને બાદશાહે એક પછી એકને પ્રશ્ન કર્યું કે 'સતાવીસમાંથી નવ જાય ત્યારે બાકી શું રહે ? સર્વ કોઇ પોતપોતાની મતિ અનુસાર બોલ્યા કે ખુદાવિંદ ! સતાવિસમાંથી નવ જાય ત્યારે બાકી અઢાર રહે અને કેટલાક તેટલું પણ ન બોલતાં ગલાં તત્રાં ગણવા લાગ્યા છેવટે બીરબલ તરફ જોઇ શાહે પ્રશ્ન કયુ તે સાંભળી બીરબલ

કે ખલકના ખાતિંદ ! સતાવીસમાંથી નવ ગયા પછી બાકી ધુળ રહે છે, કેમકે સતાવીસ નક્ષત્રો પૈકી નવ નક્ષત્ર વર્ષાદ સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવનારાં છે પણ જો એ નવ નક્ષત્ર પ્રતિકૂલ થયાં અર્થાત નવ નક્ષત્ર વર્ષ્યાં વિના ખાલી ગયાં તો પછી અન્નના પાકની શી આશા ત્યારે બાકી ધુળજ રહે કે નહિ? આ ગુઢ આશય પ્રદર્શિત કરનાર પ્રશ્નાર્થ સાંભળી સહુકો આશ્ચર્ય પામ્યા અને સર્વકો બીરબલની બુદ્ધિ કૌશલ્યનાં વખાણ કરવા લાગ્યા.

વારતા ૬૨ મી.

પ્રીય આર્ય ગ્રહસ્થો ! આપે આ પુસ્તકના પાંચ ભાગ વાંચ્યા તેમાં જે જે ગમત ભરી વાર્તાઓ આવી તે વાર્તાઓનો વિચાર કરતાં કદાચ એમ જ્ઞાન થયું હશે કે અકબરશાહ વ્હેમી, ભોળો, સમજ વગરનો કીંવા માનભીલાસી હશે, તેથી અસંભવીત પ્રશ્નો પુછતો વા મહાન રાજપુરૂષને ન છાજતી કારકીદી અનુસરતો હતો પરંતુ એ શંકા લાવવી વાસ્તવીક રીતે વીચારતાં યોગ્ય જણાતી નથી; કેમકે જો અકબરશાહ વ્હેમી, ભોળો, સમજ વગરનો કીંવા માનાભીલાષી હોત તો તેવા ગુણવાળા પુરૂષનું નામ અમર રહેતજ નહીં અને દેશી પરદેશીનો કીંવા રાજ્ય કર્તા અને કવી-લેખકો ઉતમ નીબંધ રૂપે લખવાનો વ્યર્થ શ્રમ ઉઠાવત નહી, પરંતુ જયારે ઉકત પાદશાહનો આયન અકબરી આદા કાયદાના પુસ્તકો તથા તેની રાજ્ય રચનાની રીતીઓ વખાણી વખાણી તેની અનુસારે આપણી રાજ્યકર્તા કૃપાળુ કયસરેહિંદ રીતે આમની સભા પણ અમલમાં આણી મહાનુંવી બને છે તથા આપણે સર્વ દેશી પરદેશી જે મહાનપુરૂ-

ષના ગુણાનુવાદ ગાઇએ છીએ ત્યારે પુર્ણ પ્રતીતા થાય છે કે કાંઇ સાધારણ મનુષ્યની આટલી બધી મહાત્મા મહીમા વીસ્તરેજ નાંહ પણ નામાંકીત નરરત્ન વીર પુરૂષોની મહીમા મહી (પૃથ્વી) માં વીસ્તરે છે જેમ પરદુઃખ ભંજન વીર વીક્રમાદીત્ય, વીદ્યાવીલાસી ભોજરાજ, દાન કલ્પદ્રુમ મૂળરાજ, પરનારી સહોદર કુમારપાળ, અટકી પ્રજાપાળક સમરસીંહ, સંગ્રામસીંહ કુંભો, પ્રતાપસીંહ અને રાજહીંહ વગેરે સીસોદીયા રાણાઓ તથા કળીયુગનો અહંકારી રાવણ, પૃથુરાજ ચહુઆણ તથા કીર્તિગ્રાહક સંદ્ધરાજ જયસીંહ વગેરેનો કીર્તી દેશ છોડી પરદેશમાં પહોંચી છે, તેમજ દીલ્લીપતી અકબર શાહની પણ સુકીર્તી અદ્યાપી સુધી વીદ્યમાન છે એજ તે મહાપુરૂષની ચાતુર્યતા, ધીરના બુદ્ધી કૌશલ્યતા, પરોપકાર બુદ્ધી, ગુણગ્રાહી અને નીષ્પક્ષપણે નેકન્યાયની નીતી રીતી તથા દાતવ્યબુદ્ધી વીદ્યોત્તજકપણા માટેની પુર્ણ પ્રતીતી આપે છે તેમ તેની અધિક ખાત્રી થવા અત્રે કેટલીક વાર્તાઓ લખી બતાવું છું તે તરફ લક્ષ આપો.

વારતા ૬૩ મી.

રાજહઠ બાળહઠ, યોગી હઠ શઠ કણી;
નારી હઠ પુર્ણ કરવી ન સહેલી.

પ્રેમાનંદ.

એક વખત ચાતુર્માસમાં જમુના નદીના કીનારા ઉપરના મહેલમાં શાહ શયન કરી રહ્યો હતો તેવામાં ઓચીતુ નદીમાં જોસબંધ પુર આવ્યું અને તેના ધોધનો મોટો ખળખળાટ થવાથી નીદ્રાથાંથી શાહ જાગી ગયો અને તે શબ્દ સાંભળી વીચારવા લાગ્યો કે અત્યારે

અર્દ્ધરાત્રીના સમય આ નદી અવાજ આપે છે તેનું કારણ શું હશે? મારા રાજ્યમાં કો દુખી નથી છતાં દુખમય અવાજ શા માટે કરતી હશે, એવી વીચારણા કરી એજ લન ઉપર ચઢી ગયો અને પહેરેગીરોને બોલાવી તેઓને પુછ્યું, કે અર્ધી રાત્રે નદી શા દુઃખથી રૂવે છે? આ પ્રમાણે શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી પહેરેગીરો ચુપ થઇ ગયા, તેનો જવાબ કોઇનાથી અપાયો નહી ત્યારે કેટલાક દરબારીઓને તેજ વખતે બોલાવી ઉક્ત પ્રશ્ન પુછયો; પરંતુ સર્વને નીરૂતર થઇ ગયેલા જોઇ છેવટે બીરબલને તેડું મોકલ્યુ. સીપાઇ બીરબલને ત્યાં જઇ પહોંચ્યો અને નામદારનો તાકીદી હુકમ સંભળાવ્યો બીરબલે વીચાર્યું કે અત્યારે શું કામ હશે, આવા વર્ષાદના વખતમાં ઓચીંતુ શું કામ પડયું હશે, હશે જવું તો જોઇએજ, એમ વીચારી સીપાઇ સંગાથે શાહ હજુર આવ્યા. કુરનસ બજાવી આગળ બેઠા શાહે ઉક્ત પ્રષ્ણ જણાવ્યું, તે સાંભળી બીરબલે વીચારયુ કે એક દમ ઉંઘમાંથી નામદાર જાગી ઉઠેલ છે તથા વાર્ષાદના લીધે ઓચીતુ નદીમાં પુર આવ્યું છે એ સુરતામાં નથી આ શંકા ઉત્પન્ન થયેલ છે; પણ આપણે તો તેજ શંકાને યોગ્ય ઉત્તરથી સમાધાન કરવી જોઇએ એમ વીચારી બીરબલે હાથ જોડી ઉત્તર આપ્યો કે નામદાર નદી રૂવે છે તેનું કારણ એ છે કે નદીનું પીઅર પર્વતમાં અને સાસરૂં સમુદ્રમાં છે માટે પીઅરથી ચાલી પોતાના પતી સમુદ્રને ત્યાં જાય છે માટે સંસારના વ્યવહાર પ્રમાણે સાસરે જતાં રોવું જોઇએજ માટે રૂવે છે. એ સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને ખરૂ કારણ જાણવામાં આવવાથી બીરબલની અક્કલ માટે ઘણીજ તારીફ કરવા લાગયો.

વારતા ૬૪ મી.

આખધ અજન યોગવીદ્યી, યંત્ર મંત્ર તંત્ર,
દેવાદીક વીશ્વાસથી, શીઘ્ર સીદ્ધી હોય સંત.

દેવ બડા કે યેકીન બડા.

સમય બાદશાહે બીરબલ પ્રત્યે પુછ્યું કે બીરબલ દેવ મોટા કે એકીન મોટું. તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે નામદાર દેવ મોટા નહીં પણ યેકીન મોટું. શાહે કહ્યું કે જો દેવમાંજ સાચ (સત્યતા-પ્રભાવ ન હોય તો યેકીન (વીશ્વાસ) રાખવાથી શું દહાડો વળે ? જણનારીમાં જોર ન હોય તો દાયણીની મહેનત વૃથા છે માટે મારે તો એમજ માનવું છે કે યેકીન કરતાં દેવ મોટા છે."

તદનંતર બીરબલે જણાવ્યું કે નામદાર ! મારા બોલવાની પ્રતીતી થોડા વખત પછી આપ નામદારને આપીશ, કે દેવ મોટા કે યેકીન મોટું આપને તો શું પણ મનુષ્ય માત્ર **ચમત્કારને નમસ્કાર** કરે છે ને કુહે **કબીર બોય આગમ સુજે કે બીન પરચે કોઉ નહી પુજે.** દર્શનીક પૂરાવો જોયા શીવાય પુર્ણ ખાતરી કહેવા માત્રથી થતીજ નથી.

થોડા કાળ વ્યતીત થયા પછી એક દીવસ એક ગધેડાને મરી ગએલું જોયું અને તેને એક સુંદર વૃક્ષની ઘટામાં ખાડ ખોદાવી દટાવી દીધું, પછીથી સલાટોને તે દાટેલા ગધેડાની જગ્યાએ નમુનાદાર રમણીક રોઝો બનાવી અંદર મનમોહક કબરનું સ્થાપન કર્યું તે ઉપર જરીયાની ચાદર અને જોઇતો ઠાઠ તૈયાર કરાવ્યો, તથા એક બુજરંગ સાંઇને તે નવરંગ પીરનો મુજાવર ઠરાવ્યો. તે મુજાવર ચાલાક અને ધર્મ સ્થાપનની રીતીને જાણનારો હોવાથી **પીરની માનતા મુજાવર વધારે"** એ કહેવતને ખરી રીતે અમલમાં આણી અને આસપાસના શેહેરો-ગામડાઓ તથા દેશ પરદેશમાં એટલી તો તે નવરંગ પીરની મહીમા વધારી દીધી કે સર્વ લોક પોતપોતાની મન કામના પુર્ણ પાડવા બાધા આખડીઓ રાખી અને વીશ્વાસવડે ધારેલાં કામો પાર પાડવાથી હજારો માનતાઓ થવા પણ લાગી તેથી નાળીએર, ચાદરો ઘોડીઆં-પારણાં અને ધજા વગેરે થવા લાગ્યા.

એક વખત બીરબલ તે નવરંગ પીરની દરગા તરફ શાહને ફરવા લેઇ ગયો, શાહે તે નવીન મોટું ધામ બનેલું જોઇ બીલબલને પુછ્યું કે "બિરબલ, આ કયા ઓલીઆની દરગા બની છે. બીરબલ બોલ્યો કે નામદાર શું હજુર આપના જાણવામાં નથી, આ નવરંગ પીરના મહા ચમત્કારથી દેશો દેશના હજારો લોકો દરરોજ વીવીધ પ્રકારની માનતાઓ કરવા આવે છે અને મનની મુરાદ બર લાવે છે.

તે સાંભળી આશ્ચર્ય યુકત બની શાહ તે દરગાહમાં ગયો અને જગ્યાનો ઠાઠ તથા માનતાઓની આવેલી ચીજોના મોટા મોટા ઢગલાઓ નીહાળી યેકીન આવ્યું કે ખરેજ કોઇ ચમત્કારીક ઓલીયા છે માટે મારે પણ માનીતી હુરમને કાંઈ બલાનો વળગાડ છે માટે જો તે બલા અત્યારથી દુર થઇ જશે તો સોનાનું જડીત છત્ર, છડી, જરકસીની ચાદર ચઢાવીશ અને ફનીઆ પહેરી ફકીરોને જમાડીશ આ પ્રમાણે ધારણાં ધારી પીરનાં મહીમા સંબંધી વાતો કરતા પોતાને મેહેલે આવ્યા. **વીશ્વાસ હોય તો ગપે તે વસ્તુમાંથી વાંચ્છનાએ પ્રકટી** વાંછના પુર્ણ કરે એ વાકય પ્રમાણે વીશ્વાસવડે શાહની મનેચ્છા પ્રમાણે કાર્ય સીદ્ધ થયું તેથી માનેલી માનતા પ્રમાણે માનતા કરી છેલ્લો છોડયો.

તદનંતર બીરબલ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે કેમ બીરબલ યેકીન મોટું કે દેવ મોટા, જો અમારા આ ઓલીયાનું ખરેખરૂં સાચ હતું તોજ ધાર્યું કામ પાર પાડયું પણ જો સાચ ન હોત તો યેકીન રાખવાથી શું લીલું વળત, માટે કબુલ કરો કે યેકીન કરતાં દેવ મોટા છે તે સાંભળી બીરબલે પ્રથમ પ્રમાણે કહ્યું અને કબર ખોદાવી મુએલા ગધેડાના હાડ રોમ વગેરે શાહને દેખાડી બોલ્યો કે નામદાર હવે કહો કે યેકીન મોટું કે દેવ મોટા જો દેવ મોટા કહો તો આ મુએલા ગધેડાનું અસ્તીપંજર છે તો તેમાં દેવાતન કયાં રહ્યું પરંતુ જો આપે યેકીન વડે છેલ્લો રાખ્યો તો મુરાદ બર આવી માટે

દેવમાં દેવાતન કે સત્તા જે ગણો તે માત્ર યેકીનનેજ આધીનજ રહેલી છે તેથીજ દેવ મોટા નથી પણ યેકીન મોટું છે કહ્યું છે કેઃ—

પાષાણમાં, લાકડામાં કે માટીમાં અર્થાત્ પત્થરની, લાકડાની કે માટીની મુર્તીમાં વા અન્ય પદાર્થોમાં દેવાતનપણું નથી પણ પુર્ણ શ્રદ્ધા અને વીશ્વાસ રાખી ભજન-પુજન કરવું તેજ દેવાતનપણાને પ્રકટ કરનાર પ્રયોગ છે; અર્થાત્ શ્રદ્ધા-વીશ્વાસ રહીત ગમે તેટલું દેવનું પુજન-ભજન કરો તદપી જડ પદાર્થના બનાવેલા દેવો જડવું. તજ છે; પરંતુ શુદ્ધા-વિશ્વાસ રાખી ભજન-પુજન કરે તો તેજ જડ દેવો ચૈતન્ય બની મનકામના સીદ્ધ કરે છે માટેજ દેવ મોટા નથી પણ યેકીન મોટું છે, એ વારતા કેવળ નીઃસંદેહ છે.

આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે તે વારતા પ્રણાય કરી કેમકે પ્રત્યક્ષ જોયું એટલે પછી તે વારતામાં શંકા રહીજ નહીં તે તરફથી યેકીન મોટું છે એ સીદ્ધાંત સત્ય ઠર્યું અને બીરબલના બુદ્ધીબળ તથા દીર્ઘ દ્રષ્ટીવંતપણા વીષે ઘણીજ તારીફ કરી યોગ્ય સન્માન સત્કાર કર્યો.

વારતા ૬૫ મી.

સુજ્ઞ રાયના રાજ્યની હોય પ્રજા પણ સુજ્ઞ;
તાજો તેનો દાખલો વાંચી વીવેકી તજ્ઞ. શર્મા.

પારસ સ્પર્શયાં છતાં લોખંડજ રહ્યું.

એક સમય અકબરશાહ રાજપાટીકા ફરવા છડી સ્વારીએ પધાર્યા હતા ત્યાંથી પાછા ફરતા પુનઃ શહેરના ચોકમાં આવી પહોંચ્યા તે વખતે એક ડોસી પોતાના હાથમાં એક તલવાર પકડી ઉભી રહેલી હતી અને પોતાના સાથે ઘણા માણસો પણ બીજા હથીયારે સજ્જ ઉભાં હતાં તે તરફ અકબરશાહની દ્રષ્ટી જઈ પડી, તેથી વીસ્મય પામી બનાવ જોઈ તે ડોસીના નજીક જઈ પુછ્યું કે-બાઇ આ તલવારન

ગ્રહણ કરી ચોક બજારમાં શા કારણથી ઉભાં છો, અને આ સાથેનાં માણસો પણ શસ્ત્રધારી છે તે પણ તમારાજ છે, તે સાંભળી ડોશી બોલી કે નેકનામદાર, આ તરવારને વેચવાના ઇરાદે અહીયા ઉભી છું અને આ માણુસો પાસે જે શસ્ત્રો છે તે પણ વેચવાનાંજ છે તે સાંભળી શાહે કહ્યું કે જોઉ તે તરવાર કેવી છે, આ પ્રમાણે શાહનું વચન સાંભળતાં ડોસી પોતાના હાથમાંની તરવાર શાહને આપી જ્યારે તે તરવાર મ્યાનમાંથી કાહાડી પોતે નીહાળી ત્યારે બીલકુલ ખરાબ અને માત્ર નામનીજ તરવાર કહેવાય તેવી લોખંડના પત્રાની બુડી-નકામી જણાઇ તેથી તે તરવાર મ્યાન કરી ડોસીને પાછી આપી, તેથી તે તરવાર મ્યાનમાંથી કહાડી ડોસી ધારી ધારીને જેમ કોઇએ પોતાની તરવાર બદલાવી લીધી હોય તેવો ભાગ બતાવતી તરવારને નીહાળવા લાગી, જેથી શાહે પુછ્યું કે બાઇ, સશક મુદ્રાવડે તરવાર તરફ ધારી ધારીને શું જુવો છો, તે સાંભળી હાથ જોડી દીન વાણી વડે બોલી કે ગરીબ પરવર, હું મારી તલવાર બદલાઇ છે એવી કાંઇ શંકા લાવી જોતી નથી પણ એ જોઉં છું કે સાદ્રસ પારસ સમાન આપના હાથનો મારી તરવારને સ્પર્શ થયો છતાં પણ મારાં કમ નસીબ છે, કે સોનાની કેમ ન બની, તે તપાસું છું આ પ્રમાણે તેનું ચમત્કારીક યુક્તી ભરયું બોલવું સાંભળી તેની ચાતુરી તથા દીન પ્રતીદીન દીર્ઘદ્રષ્ટી કરી તે ડોસીને તરવાર ભારોભાર સોનું આપવાનો હુકમ કર્યો અને તેને સતોષી તેની દુઃખવસ્થા દુર કરી; તેમ ડોસી પણ શુભાશીર્વાદ આપી પોતાને ઘેર ગઇ.

ભાગ ૬ ઠો સમાપ્ત.

બીરબલ અને બાદશાહ

ભાગ સાતમો.

વારતા ૬૬ મી.

પર નરની જે પીડા જાણે, જન તે છે જગમાં વાર;
છીદ્ર ન પેખે ન છળથી, વડપણ ધારી સદા ચહેપસાર.

વિદ્યાગૌરી.

વડા નરોની વડાઇ

એક સમય અકબરશાહ સાંજરે સુલતાન હજરત નીજામુદીન ઓલીયાની દરગાહમાં બંદગી કરવા ગયો હતો. જયારે દરગાહના દરવાજામાં દાખલ થયો ત્યારે ત્યાં ઉભા રહેલા એક વેશ ધારી ફકીરે શાહને દુવા દેઇ હાથ મેળવવા હાથ લાંબો કર્યો તે જોઇ સાંઇ મોલાનું માન જાળવવા શાહે પણ હાથ લાંબો કરી મેલાવ્યો અને માન સલામતી નીશાની બતાવી તથા શાહનો હાથ પકડી દરગાહમાં પરસ્પર વાતો કરતા ચાલ્યા, જયારે શાહને વાતોમાં લીન થયેલો જોયો ત્યારે આસ્તેથી હાથચાલાકી વડે શાહના હાથમાંની કીમતી હીરાની અંગુઠી કાહાડી લેવા પ્રયત્ન ચલાવ્યા. પરંતુ અંગુઠી આંગળીમાં ચુસ્ત હોવાથી જલ્દી નીકળી શકી નહી, તેથી છેવટે તે વેશધારી ફકીરે આંચકો મારી કાઢવા ઉદ્યમ કર્યો; પણ તે સર્વ આશા અને મહેનત નિષ્ફળ નીવડી છેવટે નીરાશ થઇ ત્યાંથી જલ્દી રસ્તો માપ્યો, શાહ પણ દર્શન કરી પોતાને મહેલ ગયો અને હજુરી આઓને બોલાવી એક હજાર રૂપીઆ આપી તે વેષધારી ફકીરના ચહેરા વીગેરેની ની-

શાની આપી દરગાહમાં જવા હુકમ કર્યો હજુરીઆઓ દરગાહમાં જઇ તેઓએ ફકીરની પુષ્કળ શોધ કરી. પરંતુ ક્યાંએ તેનો પતો લાગ્યો નહિ તેથી હજુરીઆઓ પાછા આવી સઘળી હકીકત નીવેદન કરી; તેથી શાહ બહુ ઉદાસ થઇ અફસોસ કરવા લાગ્યા કે 'અરેરે! બીચારા ગરીબ સાંઇએ અંગુઠી કહાડવા પુષ્કળ યત્ન આદર્યું પણ તેમાં નિરાશ થયો અને તેની દુખીઅવસ્થા વીચારી ગુજરાન થવા યોગ્ય રકમ મોકલાવી ત્યારે તેનો પતો લાગ્યો નહિ, જો બીજે ઠેકાણે એનો હાથ ભરાયો હોત તો મારી અંગુઠી કાહાડી લેવા યત્ન આદરતજ નહીં; કેમકે જે ચોર બદમાસોને શીક્ષા કરનાર અત્યારે હું વિદ્યમાન છું છતાં તે શિક્ષાનો પણ ભય ન રાખતાં મ વુંજ આદરી ખુદ મારીજ અંગુઠી કહાડી લેવા હીમ્મત ભીડી, શાબાશ છે તેની હીમ્મતને! પરંતુ મને એજ લાગી આવે છે કે એની દયામણી દશા મારાજાણવામાં આવ્યા છતાં તે દુઃખજ રહ્યો ત્યારે હવે એ કેવા પ્રકારે સુખી થશે? અર્થાત હવે કોની યાચના કરશે, કિંવા કોણ તેનું દુઃખ હૈયે ધરશે? હશે તેના ભાગ્યની રચના,"

વારતા ૬૭ મી

દાન માન સન્માનને, ખાનપાન વરદાન;
પાત્ર પ્રમાણે હોય તો, શોભા લહે સુજાણ,

કહાનદાસ

એક સમય કોઇ એક પારધી એક પાહાડી પંખીને પકડી તેને સોનેરી અને વિવિધ રંગથી રંગી ખુબસુરત બનાવી જ્યાં ના દાર અકબરશાહનો પાટવી શાહજાદો કે જે જહાંગીર નામથી પ્રખ્યાત હતો તે પોતાના મીત્રોસહ દરબારગઢમાં ખેલ ખેલતો હતો ત્યાં તે

પારધી પંખીને લઇ આવી પહોંચ્યો અને અરજ કરી કે નામદાર ! ઘણાં પહાડ જંગલોમાં રખડી બહુ મહેનતે આ સુંદર પંખી આપ માટે લાવ્યો છું. માટે આપ લ્યો અને મહેરબાની કરી મને એક હજાર રૂપીઆ આપી દો, તે અરજ સાંભળીને શાહજાદાએ તે સુંદર પંખીને ધારી ધારીને નિહાળ્યું અને શાહજાદાનું મન તે પંખીને લેવા માટે લલચાયું; તેથી તે પાંજરૂં હાથમાં પકડી પારધીને ત્યાંજ ઉભો રાખી પોતે ખુશી થતો પોતાની દાદી મા અમાટી ગયો, અને કહેવા લાગ્યો કે, દાદીમાજી ! આ પંખી કેવું ઉમદા છે? એક ગરીબ માણસે તે મને નજરાણા દાખલ આપ્યું છે. માટે તે ગરીબને એક હજાર રૂપીઆ આપો. આ પ્રમાણે શાહજાદાનું બોલવું સાંભળી હુરમ સાહેબ બોલ્યા કે. ભાઇ ! હજુ તું નાદાન બાળક છું માટે બનાવટી ચીજને પણ સાચી સમજે છે, શું આવું સોનેરી પાંખ અને વિચિત્ર મનોહર રંગવાળું પંખી અદ્યાપી સુધી દેખ્યું કે સાંભળ્યું હતું, ભાઇ ? આપણે તે રાખવા લાયક નથી. આ તો રંગથી રંગીને તને ફોસલાવવા માટે તે પારધી લાવેલ છે. માટે આ પંખી તેને પાછું આપ અને ગુપચુ પણે ખેલ ખેલો.

જ્યારે ઉપર પ્રમાણે દાદી દીકરાનો સંવાદ થતો હતો ત્યારે ખુદ શાહ અકબર પણ ત્યાં હાજર હતો. તે માતુશ્રીનું ઉક્ત પ્રમાણે બોલવું સાંભળી બોલ્યો કે, માજી સાહેબ ! આ શાહજાદો છે તેથી લોકો તેને આશા રાખી ન ફોસલાવે અને ફાયદો ન મેળવે તો બીજા કોની પાસે જઇ પોતાને ફાયદો થાય તેવી ઉમેદ રાખે ? જ્યાં ભર્યું સરોવર હશે ત્યાંજ પશુ, પંખી અને પંથી આવી તૃષા મટાડી આનંદ લેવાની આશા રાખશે, પણ જ્યાં સુકાઇ ગયેલું સરોવર કે જ્યાં થંખલા ઉડતા હશે ત્યાં જવાની કોઇ પણ આશા

રાખશેજ નહિ. માટે આપણે આપણી વડાઇ વીચારવી જોઇએ તેમ શાહજાદાને પણ તેવાંજ નજરાણાં થવા યોગ્ય છે માટે સાહજાદાના કહેવા પ્રમાણે એક હજાર રૂપીઆ આપી દેવા એજ યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી માજી સાહેબે ફરમાવ્યું કે, હજાર રૂપીઆ મારી પેટીમાં નથી પણ સો સોનામહોરો (અશરફીઓ) પડેલી છે તે તેને આપી દો. એમ કહી પેટી ઉઘાડી સોનામહોરો શાહજાદાને આપી અને શાહજાદાએ પેલા પારસીને તે સોનામહોરો આપી– વીદાય કર્યો.

વાર્તા ૧૮ મી.

મનુષ્ય માત્રના અંગમાં, ગુણ અવગુણ કે નુરઃ
માત તાત મોસાળની, અસર છે એજ જરૂર

ગોદાવરી.

દીલ્હી શહેરમાં એક લખ્મીચંદ નામનો સદગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેની સદગુણસંપન્ન સ્રીનું મર્ણ થવાથી તેણે પુનઃ લગ્ન કર્યું અને તે નવીન સ્રીના સંગાથે સંસાર સુખ ભોગવતાં એક સુંદર પુત્ર રત્ન પ્રાપ્ત કર્યું.

સદરહુ શેઠની ગત થઇ ગયેલી સ્રીના પણ બે પુત્ર હતા. તેઓ પોતના ધંધા રોજગારમાં આનંદમાં વિહાર કરતા હતા. જ્યારે આ નવીન પરણેલી સ્રીથી એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો અને તે પાંચ વર્ષનો થયો ત્યારે દુર્દૈવના પ્રતાપે તે ગૃહસ્થનો સ્વર્ગવાસ થયો તેથી તેની નવી સ્રીને તેના પોતાનાં અને પોતાના બાળકના પોષણ માટે મોટા ઓરમાન છોકરાઓની ઓશીયાળ કરવી પડી. ઓરમાન છોકરાઓના મનમાં તો રાત દીવસ નવીન સ્રીના પુત્ર માટે ખટક

રહેતી હતીજ કે આ કયાં નકામું સાલ થઇ પડયું ? પીતાએ મરતાં મરતાં પણ આ પીડામાં ઝેકાવી દીધાં, હશે પણ હજુ કાંઇ વડી પાખડ વંઠયા નથી, ધીમે ધીમે એ કાસલ કહાડી નાખશું આ પ્રમાણે દુષ્ટ વિચારો ચલાવતા હતા; અને એવાજ દુષ્ટ મનસુબાઓને લઇને પોતાની નવીને અને તેના પુત્રને ખાવાપીવા સંબંધી અડચણ કરવા મંડયા, તેથી તેમની નવી માતાએ પોતાના ઓરમાન છોકરાઓ પ્રત્યે કહ્યું કે, હમેશાં તમને ખરચખુંટણ માટે તસ્દી આપવી એ મને ઠીક લાગતું નથી. માટે ત્રીજા હીસ્સાની સ્થાવર કિંવા જંગમ મીલકત મને વહેંચી આપો એટલે પછી હું મારું ગુજરાન નીભાવવા ગુમાસ્તાદ્વારાએ વ્યાપારાદી ચલાવીશ. આ પ્રમાણે પોતાની સાવકી માનું બોલવું સાંભળી તે બન્ને છોકરાઓએ સ્પષ્ટ કહી સંભળાવ્યું કે, તમોને મીલકતનો હીસ્સો મળનાર નથી. કેમકે અમારા બાપથી પેદા થએલો તમારો પુત્ર નથી એમ અમે ખાત્રીથી જાણીએ છીએ. માટે ફકત અમારા પીતાની સ્ત્રી કહેવાવ તેથી અમારી વડાઇની ખાતર અથવા પીતાશ્રીના લાજને ખાતર જે ખરચ આપીએ તે ખાઇ ગુપચુપ માલમીલકતનો દાવો ધરાવ્યા વગર બેસી રહો, એમ છતાં પણ કદી કંઇના હીમાયતને લીધે ગડબડ કરશો તો નાહક ફજેત થશો પણ કશો ફાયદો મેળવનાર નથી એ નક્કી સમજજો આવા ચોબાચંટ કંકયુક્ત રોકડાં શકન સાંભળી તે બાઇને બહુજ ખોટું લાગ્યું અને પોતાનો ખરો હીસ્સો મેળવવાને તેણે ન્યાયમંદીરનો આશ્રય લીધો. પરંતુ બ્રહ્માજીના વખતથી ચાલતું આવેલું પોગળ કાંઇ દીલ્હીપતીના અદલ ઇન્સાફી રાજ્યમાં તદન નાશ પામ્યું નહોતું. તેથી તે બાઇના પ્રતીવાદી બન્ને પુત્રોએ પોતાની થેલીઓ છુટી મુકી દીધી તે સમયથી તેમના પૈસા પોબાર પ-

ડયા અને બાઇનો સાચો દાવો રદ થઇ ગયો, અહા! પૈસો શું કરી શકતો નથી? જરકો મોહબત જરકે તાબે, જરકો જગમેં ખાર હૈ. જીસ તરફ દેખો યારો, જરસે બેડા પાર હૈ. જીનુ હાડે મુનીવર ચળે, તરૂણુ પસારે હથ; કંથા વોહ ધન લાવજો, જીજીરો નામ ગરથ બીચારી બાઇ પાસે નાણાંનાં ઠેકાણાં નહોતા એટલે તેણીનો સાચો દાવો બરબાદ ગયો અને પૈસાવાળા છોકરાઓનો ખોટો દાવો પણ સાચો ઠર્યો. કેમકે સર્વને પેટ વળગેલું છે, તે પાપી પેટ પોતાના પણને પણ છોડાવી દે છે એટલે બીચારા ન્યાયાધીશો પછી કરે શું? જો પેટ ઘેર મુકીને કચેરીમાં જતા હોય તો તેઓ ચિંતા માટે શરમ અદાબ કે ચીવટ રાખવાની જરૂર ન પડે, શીવ, શીવ, લક્ષ્મી વીના લાખેણો નર પણ લપોડ ગણાય છે એ વાત ખરી છે, જુઓ કે, લક્ષ્મી વીના લપોડ ચતુર્ભુજ ઢોરાં ચારતો, ધન બેઠા રણછોડ કે મહેરામણ મથ્યા પછી, માટે જેના પાસે ટકા, તો તેના સો સગા, પણ જેની પાસે નહી ટકા, તો બેઠા બેને ટગટકા, પૈસે બીન બાપ કહે પુત તો કપુત ભયો, પૈસે બીન ભાઇ કહે બન્ધુ દુઃખદાયી હૈ; પૈસે બીન ફેરૂ કહે નટસેં કામ, પૈસે બીન સુસર કહે કીનકો જમા હૈ; પૈસે બીન યાર દોસ્તદાર કાહુ ન તજીએ, પૈસે બીન દુનીયામેં મુંહકું છીપાઇએ; કહે કવી બોકટરામ; સુનહો દીનદયાળ; પઇસે બીન મુડદેકું લકડી ન પાઇએ

જયારે આ પ્રમાણે તેના ઓરમાન છોકરાઓના પઇસાના વગવસીલાથી પોતાનો ખરો દાવો રદ ગયો જોયો કે તેણીએ નામદાર અકબારશાહ આગળ જઇ પોતે પોતાની ઉપર ગુજરેલી સઘળી બીના તેમજ નીચલી અદાલતમાં ચાલેલા કેસની સઘળી હકીકત નીવેદન કરી ઇન્સાફ આપવા અરજ કરી. નામદાર બાદશાહે તેણીની સઘળી

વાત ધ્યાનપુર્વક સાંભળી તે કેસનો ચુકાદો આપનાર ન્યાયાધીશને પોતાની હજુરમાં બોલાવી સઘળી હકીકત પુછી કે આ મુકરદમાનો ફેસલો તમે કેવી રીતે આપ્યો અને ખરા કેસમાં ખારીજ (રદબાતલ) શા આધારે કર્યો ? નામદાર શાહનો આવો સવાલ સાંભળી તે ન્યાયાધીશે પ્રતીવાદીએ અને તેમના સાક્ષી પુરાવા નામદાર શાહ હજુર રજુ કરી કેસનું રૂપ અને નીરાકરણ કહી સંભળાવ્યું તે સાંભળી નામદાર બાદશાહ પણ વીચારમાં પડયો અને આ વીચીત્ર કેસમાં ખરી બાજુ કઇ હશે તેના શોધન તરફ પોતાની નજર દોડાવી. નામદાર બાદશાહે તે ફરીયાદી બાઇ એક તરફ બોલાવી પુછ્યુ કે બાઇ જ્યારે તમારો પતી તમને પરણી લાવ્યા તે વખતે તેમની વૃદ્ધાવસ્થા હતી. છતાં પુત્ર પેદા કરવા જેટલું સામર્થ્ય તેઓ શી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકયા ? શું તેમણે કાંઇ વાજીકરણ પ્રયોગો પોતાના ઉપયોગમાં લીધા હતા ? વીગેરે જે ખરી હકીકત તમારા જાણવામાં હોય તે કહી બતાવો.

આ પ્રમાણે હજુરનું બોલવું સાંભળી પીતારૂપ નામદાર પાસે કહેવા લાગી કે ' પ્રજાપાળક ! આપ તો પુજ્ય પીતા સમાન છો, એટલે આપ આગળ સત્ય વાર્તા જણાવવામાં કશી અડચણ સમજતી નથી માટેજ હું આવાં દુર્ઘટ પ્રસંગમાં લાજ અદબ રાખી મૌન્ય બનું તો ' લાજે વણશે કાજ ' માટે સત્ય વાર્તા કહું છું કે મારા સ્વામીનાથે મારૂં પાણી ગ્રહણ કર્યું ત્યારે જરા ઘડપણ અને વાધિઓને દુર કરનાર રસાયનરૂપ આમ્રપાક એક સારા વૈદ્યરાજના હાથથી વાધીયુકત સેવન કર્યો હતો તેનાજ પ્રતાપથી મારે ગર્ભ રહ્યો હતો.

આ પ્રમાણે બાઇનું બોલવું સાંભળી શાહે તર્ક કર્યો " જો આમ્રપાકના પ્રતાપથી આ બાઇને ગર્ભ રહ્યો હશે તો ખચિત તેના પતિના વિર્યમાં તે આમ્રરસના ખુશબોની અસર રહેલીજ જોઇએ અને તે વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલો જો આ પુત્ર હશે તો તેના પ્રસ્વેદમાં પણ તે વાસના અવસ્ય હોવીજ જોઇએ; કારણ કે ભાવમિશ્ર, શુશ્રુત. ચર્ક વાગ્ભટાદિ મહરષિઓએ તે વાકય વિષે વેદ સ્મૃતિ અને પુરાણના દાખલાઓ આપી સિદ્ધ કરે છે કે પીતાના વીર્યમાં અને માતાના રૂધિરમાં જે ગુણદોષ પ્રકૃતી રહેલી હોય છે તેજ તેઓનાથી ઉત્પન્ન થયેલા સંતાનોમાં અવસ્ય દાખલ થાય છે, તો સિદ્ધાંત વાર્તા છે કે તે આમ્રપાકથી ઉત્પન્ન થયેલ વીર્ય અને તે વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલ સંતાન તેમાં તેનો અસર કેમ ન હોય?" એમ વિચારી એક નોકરને હુકમ કર્યો કે " આ બાઇના દીકરાને સુંદર પાણી વડે સ્નાન કરી ઉમદા ગરમ કપડાં પ્હેરાવી પ્રસ્વેદ (પરસેવો) આવે તેવી રીતે દોડાવી એકદમ મારી પાસે લાવો, " આ હુકમ થતાં વેંતજ નોકરે તેજ પ્રમાણે હુકમ બજાવી જ્યારે પરસેવાથી ઝેબઝેબા થઇ ગયેલ તે પુત્રને લાવી રજુ કર્યો ત્યારે શાહે ખુદ પોતાના હાથે સ્વચ્છ રૂમાલવડે તેનો પ્રસ્વેદ લુછી નાખી તે રૂમાલ કચેરીમાં બેઠેલા સુજ્ઞ દરબારીઓને આપી કહ્યું કે " આ રૂમાલમાં શાની વાસના આવે છે? તે બરોબર વિચારી તપાસો. " દરબારીઓએ તે રૂમાલને સારી રીતે સુંઘી તપાસ્યો તો તેમાં કેરીના રસ જેવી ખુશબો જણાવી તેથી હજુર પ્રત્યે વિનવ્યું કે " નેક નામદાર! આ રૂમાલમાં કેરીના રસ સમાન સુગંધી આવે છે?" તે સાંભળી શાહને પ્રતીતી થઇ કે " ખચીત તે આમ્રપાકના પ્રતાપથી તેના પતીના સંગથીજ આ પુત્ર

થયેલો છે માટે આ બાઇ સત્ય છે અને પ્રતીવાદીઓ નાહક બીચારી બાઇને શીર કલંક ચોટાડવા તથા બદ દાનત વડે તેનો હિસ્સો પચાવી જવા આ તંકટ આદરેલ છે એમાં જરા પણ શક નથી !" એજ નિશ્ચય કરી પ્રમાણે ત્રીજો હીસ્સો તેજ વખતે આપવા અને બદ દાનત વાળાને યોગ્ય શિક્ષાનો હુકમ કર્યો.

વારતા ૬૯ મી.

જન્મી આપે કુજાતમાં, કરે સુજાતિનાં કામ,
વિષીમુખમાં મણિ નીપજી, છતાં ઝરે વિષ શ્યામ.

નરસિંહલાલ.

દિલ્લી શહેરમાં એક મુસલમાનનો યુવાન નોકરો યુવાનીના મદમાં મસ્ત થઇ કાંઇ કારણસર પોતાના પીદર (બાપ) ને મારવા ઉઠયો અને પગરખાંવડે માથામાં પાંચ સાત ઘા કરી દીધા તેથી તે બિચારો ઘરડો બાપ મોટી બુમ મારી રડવા લાગ્યો તેથી આસપાસમાં રહેતા લોકો એકઠા થઇ ગયા અને તે દુષ્ટ ઉન્મત છોકરાને પકડી લીધો; તદપી વારંવાર મારવા માટે હુમલા કરતો તેથી છેવટે પોલીશે (ચોકીના સીપાઇઓએ.) તેને પકડીને નામદાર હજુર લેઇ ગયા અને તેના અઘટિત કર્મ સબંધી હકીકત જાહેર કરી તે સાંભળતાં વેતજ શાહ અત્યંત કોપાયમાન થઇ ગયો અને તે દુષ્ટ છોકરા પ્રત્યે કહ્યું કે " કમરે મુર્ખા જે આપણને પાળીપોશી કેટલાં દુઃખો વેઠી ઉછેરે છે (પ્રતિપાલન કરે છે) તેનેજ આ પ્રમાણે માર મરાય કે ? એવો કોણ બેવકુફ હશે કે પોતાના પોષણ કરનારને મારે અગર આવું અપમાન કરે ! ? " ઉદ્ધત પણ સમજુ છોકરા દાવ ઉપર સોગઠી મારવાનો લાગ આવ્યો જાણી હાથ જોડી

બોલ્યો કે " નામદાર ! આપ ફરમાવો છો તે કેવળ સત્ય છે અને એમ કરવાથી સદા પાપ થાય છે એમ હું માનું છું પરંતુ આપણી આંખનું કુશળ ચાહી પારકાની આંખમાં કુશળ પહેરાવવા જવું એ શું આપ સરખા નામદારને વ્યાજબી છે ! આ પ્રમાણે તે છોકરાનું બોલવું સાંભળી શાહ વિસ્મયસહ બોલ્યો કે " તે શી રીતે મારી ગેરવાજબી વાર્તા છે ? તો તું જણાવ " ઉક્ત છોકરો બોલ્યો કે " ગરીબ પરવર ! જ્યારે પાલણ કરનારને મારવા કિંવા અપમાન કરવા માટે આપને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે હજારો બાળકો અને મનુષ્યનું જે બીનસ્વાર્થે પાલણપોષણ કરે છે તેવી નિર્દોષ ગરીબ, મોઢામાં ત્રણ (ઘાસ) ને ધારણ કરનારી ગાયોનું મારવી કિંવા તેમનું અપમાન કરવું એ ઠીક છે ? સુજ્ઞ લોકોનો એ ધર્મ છે કે જેના હાથમાં શસ્ત્ર નથી તથા જેણે દાંતમાં તરણું ધારણ કર્યું હોય તેવા માથાના વાઢનાર શત્રુને પણ મારવો નહિં પરંતુ અભયદાન આપવું તો તે રીતથી આપ ઉલટી રીતે વર્તો છો તેનું કશું નહીં અને મેં મારા પોતાને માર્યો તો તે વિષે આપ ગુસ્સે થાઓ છો તેથી એમ ચોખુ જણાઇ આવે છે કે એ ખુદાનો કાયદો ગરીબોને માટેજ હશે પણ આપ જેવાઓને માટે નહીં. [illegible] અને જો હોયતો ' હાથીના દાંત દેખાડવાના જુદા અને ચાવવાના જુદા ' તેનું તેનું કારણ શું ?

આ પ્રમાણે નિશ્કરપણાના નીતિ યુકતી વચનો સાંભળી શાહે વિચાર્યું કે " આ છોકરાનું કહેવું સત્ય છે તથા મારા અમલમાં એ નિરપરાધી ગૌમાતાનો વધ થાય છે એ ખરેખર અઘટીત પ્રકાર છે એમાં જરા પણ ખોટુ નથી, માટે આજથી તે અઘોર કૃત્ય મારા રાજ્યમાં ન બને તેમ અવસ્ય બંદોબસ્ત કરવો એ દ્દઢ સંકલ્પ છે. "

એમ નિશ્ચય કરી ગૌવધ થતો અટકાવવા સખત હુકમ સાથે ઢંઢેરો ફેરવ્યો અને નિર્દય નઠોર-ઘાતકીપણું બંધ પાડી સકળ પ્રજાની પ્રીતિ સંપાદન કરી.

......

વારતા ૭૦ મી.

કપટથી છુપાવે સત્યને, પણ છેવટ ન છુપેજ;
આખર ખુલ્લું થાય સહુ કર્યું ફળ પામેજ.

ધનલક્ષ્મી

શહેનશાહ અકબર શાહના રાજ્યમાં એક ગરીબ મનુષ્યની છોકરીનું કોઈ એક તાલેબાજ હરણ કરી ગયો અને દીલ્હી શહેરમાં રહેનારી એક વેશ્યાને ત્યાં છોકરીને પઈસા લઈ વેચી દીધી; તદનંતર તે વેશ્યાએ તે છોકરીને ગાયનનૃત્ય અને પઈસા હરણ કરવાની અચ્છી કળા શીખવી, તેથી પોતાનો ધંધો ઠીક ચાલવા લાગ્યો અને પઈસા પણ સારો સંપાદન થવા લાગ્યો.

વાચક વૃંદ ! અમૂલ્ય ગુણીજન પુરૂષ દુર્બળ અવસ્થામાં કે સંકટમાં આવી પડ્યો હશે તેમ તે ધનાઢ્ય આગળ કાલાંવાલાં કરશે પણ તેને કોઈ આશ્રય આપવા ચાહશે નહિ; પરંતુ જો ચાહે તેવી કુરૂપણી હશે તથાપિ રૂપ ચટક મટક અને ચાળાઓને જોઈ તે એ બદામન બૈરીને સર્વ અમીર ઉમરાવ સરદાર સોગઠીઆઓ વગેરે ચુંબન વડે આશ્રય આપી આધીન બની રહે બનશે એટલુંજ નહી પણ તેના રૂપ ઉપર ગર્વ ધરવે લાગશે; પરંતુ એક કોઈ વીચારતું નથી જે સદ્ગુણવાનને વિપત્તિ વખતે અવશ્ય બની શકે તેટલો આશ્રય આપવો; કેમકે વિપત્તીનું વાદળ એક દિવસ સર્વના ઉપર ઘુમે

છે જ માટે એણી સાચવી લેવાની બહુ વરાસ ગણાય, તેમ તે ઉપકારના બદલામાં બાન્દાન કુળીજનો ખરી વખતે માથાં અપણ કરે છે પણ સ્ત્રી પુરૂષ પૈસા દોલતની દરકાર રાખતા નથી ! અને સ્ત્રી તો કેવળ જ્યાં સુધી તેનો સ્વાર્થ સધાશે ત્યાં સુધી આપની થશે તેમ બહુ રંગી જશે તો ' રૂત્ર પાત્ર -નકરે-દારે-સુમતી સદગુણ અને સુયશ રૂપ કુતનો નાશ કરનાર ' જાજુલ્યમાન અગ્ની કુંડ તમારા આગળ ધરશે; છતાં પણ શું મોહ જાળવી અળળતા છે કે દીવો લેઈનેજ કુવામાં પડે છે. અહા ! કામ દેવની પણ બલીહારી છે !

હવે તે છોકરીના પીતાએ છોકરીની ઘણી શોધ કરી પરંતુ કયાંય પતો લાગ્યો નહી તેથી બીચારો નીરાશ બન્યો અને ગાંડાની માફક જયાં ત્યાં ભટકવા લાગ્યો.

એક વખત ફરતો ફરતો દિલ્હી શહેરમાં આવ્યો અને શહેરમાં ફરતાં નાયકોના ઘરો ભણી જઈ લાગ્યો એક વેશ્યાની હવેલીના ઝરોખામાં બેઠેલી શ્યામા-નાયકાને નિહાળી વિચારવા લાગ્યો કે, આ ઝરોખામાં બેઠેલી સ્ત્રી ખચીત મારી પુત્રી હોવી જોઈએ, પરંતુ આ વાનચ કમ સુધી કેવી રીતે પહોંચી ? એમ વિચારી પોતાન ઓળખાણ આપવા તે સ્ત્રી પ્રત્યે કેટલીક પ્રેમ વાત્સલ્યતા સાથે વાર્તાઓ કરી પણ તેણીએ તો તે તરફ જરા પણ લક્ષ આપ્યુજ નહિ. કારીના પડીતો કેમ જીત્યા ? તેઓએ કહ્યું તે મેં માન્યુજ નહિ તેવો બનાવ બન્યો; તેથી છેવટે લાચાર બની અકબરશાહની હજુર ફરીયાદ કરી. તે ફરીયાદની હકીકત સાંભળી સદરહુ અને બેવફાદાર છોકરીને બોલાવી મંગાવી. બાદશાહે વેશ્યા પ્રત્યે પુછયું કે ? આ છો-

રી કોની છે ! તે સાંભળી વેશ્યા બોલી કે જી હજુર, જ્યારે આ છોકરી નાના અવસ્થામાં હતી તે વખતે એને એક ફકીર બદને આ-પ્યો હતો અને પોતાનીજ દીકરી છે એવો પકો વીશ્વાસ આપી હજાર રૂપીઆ લઇ વેચી ગયો ત્યારે મેં પુષ્કળ દ્રવ્ય ખરચી તેને નૃત્યાદિના ઉત્તમ કળાનાં પ્રવીણ બનાવી; તેમ આ છોકરીને મેં જે વખતે વેચાતી લીધી તે વખતે ઘણાં માણસોને સાક્ષી રાખી લીધેલ છે અને તે સાક્ષીદારો હજાંપણ મોજુદ છે માટે નામદાર ખાત્રી કરી લેવા જોઇએ. આમેનાણું વેશ્યાનું કપટ બોલવું સાંભળી ગવાહો (સાક્ષીઓને) બોલાવી હકીકત મેળવી તો વેશ્યાના કહેવા પ્રમાણેજ વાત જણાવી; તેમજ તે છોકરીની જુબાની લીધી તો તેણે જણાવ્યું કે, હું કેવળ અણસમજણું હતી તે વખત મારી મા મરણ પામી છે પરંતુ મારી માના મુઆ પછી મારો બાપ ફકીર થઇ ગયો હતો એને તેજ આ નાયકાને ત્યાં વેચી ગયો હતો ત્યાર પછી મારા બા-પની પણ મને ખબર નથી કે તે જીવે છે વા મરણ પામ્યો છે.

યદ્યાપિ તે છોકરીની આ પ્રમાણે જુબાની સાંભળી, તથાપિ શાહને ખાત્રી પડી નહી કેમકે જે કપટનાજ માતા પિતા રૂપ મનુષ્યો હોય છે તેઓની સત્ય વાર્તા હોય તથાપિ પ્રતીતી પડતી નથી; અ-ર્થાત જ્ઞાની, પંડીત, સુવર્ણકાર, નૃત્ય કરનાર (ભવાઇયા નાટકશાળા—ભાંડ), રાજા ભાટ કિંવા કવીતા કરનાર કથા કથ્યક લોકો અને વેશ્યા એ આઠ જણાઓ કપટને જન્મ આપનારજ ગણાય છે માટે કોણ જાણે કે શું કાપટ્ય પકડતા કેળવી હશે? એમ વિચારી શાહે તે વેશ્યા અને છોકરીને બીજે દીવસે હાજર રહેવાનું ફરમાવી રજા આપી, ત્યારપછી તે ફરીયાદીને પુછ્યુ, કે એ તમારી દીકરીનું નામ

માં પાડેલું હતું ! તથા કયા ાયા નામથી બોલાવે તે ઝટ બોલતી હતી? શાહનું બોલવું સાંભળી ફરી હકીમે અરજ કરી કે નામદાર, નાનપણમાં એનું નામ અમીના પાડેલું હતું તેમજ તે નામથી ઝટ દોડી આવતી હતી. તે સાંભળી શાહે પુષ્પ [illegible] સાથે નક્કી ઠરાવી સાચી વારતાને એની મેળેજ પ્રકાશમાં લાવના યુક્તિ રચી.

જ્યારે બીજે દીવસે શાહ કચેરીમાં આવી તખ્ત ઉપર બીરાજમાન થયા અને ચોપદાર પ્રત્યે હુકમ કર્યો કે, બહાર અરજદારો પૈકી કાલવાળી છોકરી અમીનાનું નામ પોકારો ? તે સાંભળી, અમીના હાજર છે ? એમ ત્રણ વખત પોકાર [illegible] કે તુરત તે વેશ્યાની છોકરી, હાજર છું. એમ બોલી અગાળ આવી, એટલે તેને શાહના હજુર ઉભી કરી શાહે તે છોકરીને પુછ્યું કે, તારૂં નામ સકીના છે છતાં તું અમીના નામથી પોકાર પાડે કેમ બોલી ? આ પ્રમાણે શાહનુ પ્રશ્ન સાંભળી બોલી કે, જી હજુર, મારો બાપ મને નાનપણમાં અમીના, એ નામથી બોલાવતો હતો તેથી સ્વભાવિક તે નામ સાંભળી હું આપ હજુરે હાજર થઇ, આ જબાબ સાંભળવાથી શાહની ખાતરી થઈ કે, આ છોકરી ફરીયાદીનીજ છે એમાં જરા શક નથી, કેમકે જે એના પિતાનું કહેલું નામ હતું તેજ નામથી પોતે બોલી ઉઠી, તેથી ખાતરી થાય છે કે તે કોઇ પણ માણસ કોઇ કારણસર પોતાના નામ ઠામ કુળ કયાંક તો છુપાવે, પરંતુ કોક વખતે પણ તેનાથી ખરી વારતા બોલાઇ જવાય છે. કાંતો ખરી વારતાનો ભાસ પડી આવે છે એમાં જરા ખોટું નથી એમ ખાતરી કરી વેશ્યા તથા ખોટી શાક્ષી પુરનારને યોગ્ય શીક્ષા કરી અને તે છોકરીને પોતાના પિતાને તાબે થવાની ફરજ પાડી; પરંતુ તે ફરીયાદી પ્રત્યે શાહે જણાવ્યું કે, હવે આ છોકરી તારા ભલામાં મંર-

જી રહેશે નહી, તેમ તેના વડે તારો જીવ ખોઈશ માટે કોઈ શોખીન પુરૂષ જોઈ તેને અર્પણ કરી દે; કેમકે ખાનપાન અને એશઆરામમાં લાલુપ બનેલ છે માટે તે હુકમ ચલાવી મરશે નહી માટે તે કાર્ય જલદીથી કર, આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ સાંભળી તેણે તેજ હુકમને માથે ચડાવી અમલમાં આણ્યો.

વારતા ૭૨ મી

ચાકે ચતુરને તો સહુ, એમાં શું અધિકાઇ?
પણ તસ્કર સાહુકારની તણી, ચાલ કરે તેજ ભાઈ!
[illegible]

એક અવસર શાહે બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે "બીરબલ! આપણી મૈત્રી થયા ત્યારથી આજ પર્યંત તમારા ભાષણથી નીરંતર મન આનંદ ઉત્પન્ન થયો છે, પરંતુ આજે મારી એવી ઇચ્છા થઇ કે ચતુર નરના સહવાસમાં રહેનાર સ્ત્રીઓ પણ ચતુર હોય છે તેમ એ તેની તમારી પત્નિ (સ્ત્રી) નું ભાષણ સાંભળવા આતુર છું માટે તમારી પત્નિ મારી હજુર મોકલી દો; કારણ કે તેના બોલવા ચાલવાની કેવા પ્રકારની પદ્ધતી છે? તે જાણવામાં આવે."

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલે જેવો નામદારનો હુકમ એટલું બોલી પોતાને મુકામે ગયો અને બાદશાહ સાથે થયેલી વાતચીત પોતાની પત્નિ (સ્ત્રી) ને કહી સંભળાવી તેથી ચતુર અને પતિધર્મને જાણનારી મનોરમા મધુર વચનો વડે બોલી કે પ્રાણનાથ! શું ચિંતા કરવા જેવું છે? કેમકે શુદ્ધ બુદ્ધિથી શાહ મારી ચાતુર્યતા જોવા ચાહે છે તો બેધડકપણે તે પુછશે તેનો ઉતર આપી પાછી આવીશ" માટે તે વાતના સબંધમાં આપ જરા પણ ચિંતાગ્રસ્ત થશોજ નહી? આપ પ્રતાપે હું શાહને જવાબ આપીશ.

જ્યારે યુક્ત પ્રમાણે પોતાની સ્ત્રીનાં વચનો સાંભળ્યાં ત્યારે હિંમ્મત લાવી તેમ પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે પોશાક, શણગાર અને મુલાજ્મા સાથે દરબારમાં મોકલી.

જે વખતે બીરબલની સ્ત્રીના આવવાની ખબર અકબરશાહના જાણવામાં આવી તે વખતે રાજમહેલમાં તેની રમુજ તથા વાક્ય ચાતુરી-જોવા બીગજ્યા જ્યારે બીરબલની પત્નિ આવી ત્યારે તે સાથે સમજ સુંદર મધુર મનોરંજક ભાષણ-વાતચીત થવાથી જેવી રીતે બીરબલના ભાષણથી સંતોષ અને આનંદ થતો હતો તેવોજ સંતોષ અને આનંદ થયો તેથી એક સુંદર અરબ્બી ઘોડા ખુદ પોતાને જે વ્હાલો હતો તે બક્ષીસ કર્યો. તે વખતે ઘોડો ખુંખારવા લાગ્યો તે જોઇ શાહે બીરબલના સ્ત્રીને પુછ્યું કે 'બ્હેન આ ઘોડો શું કહે છે ?' આવું શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી બીરબલની પત્નિ બોલી કે દિલ્હીપતી વીર ! આ ઘોડો એમ કહે છેકે-મને નામદારે તમને આજે બક્ષીસ ખાતે આપી દીધો છે માટે આજ પછી હવેથી મારા માલીક તમો છો પણ બાદશાહ સાહેબ માલીક નથી ! આ પ્રમાણે ઉત્તર સાંભળી શાહ તેના હાજરજવાબીપણા માટે ઘણેજ ખુશી થયો અને તે બદલ સુંદર વસ્ત્રાલંકાર અપી પુર્ણ સન્માનથી સંતોષી રજા આપી અને તે આનંદ વડે પોતાને મુકામે આવીને પતીને પગે લાગી અને બનેલી બીના યાદદાસ્ત કરી. જેથી બીરબલ પણ ઘણોજ ખુશી થયો.

ભાગ આઠમો

વારતા ૭૨ મી

એક એકથી અધીક છે, અકલવંત જગમાંહ્ય;
બહુ રત્ન ધારીણી ધરા, ફરો ન ગર્વ કદાય.

જુલાખી.

અધર ઝુલતો મહેલ.

એકવાર અકબરશાહે બીરબલને કહ્યું કે મારા માટે એક એવો મહેલ બનાવો કે જેના થાંભલાઓ ન તો જમીનઉપર રહે કે ન તો આકાશમાં અડે અર્થાત આધાર શીવાય અંતરીક્ષ ઝુલતો મહેલ તૈયાર કરાવો, તે સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે જેવો નામદારનો હુકમ.

તદંતર રાજ્ય સંબંધી અનંદપ્રદ વાતો કરી બીરબલ પોતાને મુકામે ગયો અને એટલો બધો ચીંતાતુર બન્યો કે કોઇ પણ પ્રકારનું તેને ચેન પડયુ નહિ. જ્યારે આ પ્રમાણે અતી ખેદવંત થયેલા બીરબલને પોતાની દીકરીએ જોયા તે વખતે મૃદુ વચને પ્રેમ સાથે બોલી કે પુજ્ય પિતાજી ! આજે શું આટલી અખેદ ચિંતા આવી લાગી છે કે જેનો ભેદ કહેવાને આપની મતી હારી ગયા છો। તથા મહા મતીમાન પુરૂષ પણ કદાચિત મુઝવણમાં આવી પડે છે કેમકે સર્વજ્ઞ એક હરિ માટે તે વિષે ન શોચ ન કરતાં મને શોચ ન કરતાં મને કહેવા માટે જો કશી અડચણ ન હોયતો બેલાશક વાકેફ કરો. કહ્યું છે કે કુવા કુવાનાં પાણીમાં નવીન નવીન પ્રકારના સ્વાદ વાળું પાણી છે કપાળે કપાળે જુદી જુદી અભીનવ પ્રકારની ઇશ્વરી બક્ષીસવાળી બુદ્ધિચાતુર્યતા। દેશ દેશને વિષે જુદા જુદા આચાર

વિચાર્ગ છે અને મનુષ્ય મનુષ્યના વિષે જુદા જુદા પ્રકારની ખુબી ચાતુરી, હુંશીયારી, લાવણ્યતા અને વાકયવિસની મજા રહેછે. તેમજ મનમાં પેદા થયેલી મુઝવણ માટે આપણાથા અધીક બુદ્ધ શાળી કીંવા સહેજ બુદ્ધીવાળા માણસની પાસે જેને તે મનની વ્યથા જવાં સુધી કહીએ નહી ત્યાં સુધી તેનો અંત આવતો નથી. કારણ કે બીજા પાસે તે મુઝવણ કહેવાથી પોતાની છાતી હલકી થાય છે. મનને આધાર મળે અને વખતે તે મુઝવણનો નાશ કરવાનો ઉપાય પણ હાથ લાગી આવે છે, કેમકે મતીવાન માણસ હોય તેને ઉદાસ મુઝવણ થઇ આવવાથી તેની મતી મુઝાઇ જાયછે તે વખતે બીજાની અવશ્ય સહાયતા લેવી પડે છે.

આ પ્રમાણે ધૈર્ય સહિત નીતીનાં વચનો સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે વ્હાલી દીકરી! તારૂં કહેવું ખરૂં છે. જણ જણને પુછતાં નર પંડીત થાય એમાં જરા પણ શક નથી; એમ કહી સઘળી હકીકત તેણે તેણીને કહી સંભળાવી. તે ડાહી દીકરાએ તે વાત સાંભળી તેણે જણાવ્યું કે, પીતાજી ! આવી એક નજીવી વાતને માટે આ સારૂ આટલા બધા શોકમાં પડયા હતા કે એ વાતનો ખુલાસો તો સહેજમાં બને તેમ છે તે માટે જરા પણ ઉદાસ થશો નહિ. આપની કૃપાથી બાદશાહની એ વાતનો ખુલાસો આપને આજથી માત્ર પંદરજ દીવસમાં કરીશ. આપ સુખેથી આપના મનની ચીન્તા દુર કરો અને આપના કામમાં પરવરો. આમ કહી તેણી પોતાના ઘરકામમાં પરવરી. આ બાજુ બીરબલ પણ આ થયેલા ખુલાસાથી પોતાના મનની ચીન્તા દુર કરી રાજકાજમાં પરવર્યો તેને પોતાની પુત્રીનાં બુદ્ધબળની ખાત્રી હોવાથી તેને યકીન હતુ કે જરૂર આ કામ તેણી પાર પાડશેજ.

હવે બીરબલની પુત્રીએ દશ પંદર અખ્યાત રમાનની પેદાશ—વાળા પોપટો ખરીદ કરી તેમને મહેનત લઇ એક એકાંત સ્થાનમાં ભણાવવા મંડયા તેણી તેમને એટલુજ બોલનાં શીખવાડતી હતી કે ઇંટો લાવ, ચુનો લાવ, લાકડું લાવ. જ્યારે આ શબ્દો બોલતાં તે પોપટો ઠીક ઠીક શીખી ગયા તે વખતે તેણીએ પોતાના પીતાશ્રીનાં હાથમાં તેઓને આપીને કહ્યું કે, પીતાજી ! આ સઘળા પોપટો તમારા બાદશાહના સવાલનો જવાબ આપશે. આ પોપટોને કોઇ ન જાણે તેમ એક મહેલના ઉંચા મજલાવાળા ઓરડામાં યુક્તીથી છુટા મુકી માત્ર પવન સારી રીતે આવજા કરે તેમ ગોઠવણ રાખી બારણાં બંધ કરી જાળી ખુલ્લી રાખજો અને શાહના મહેલ સંબંધી ખુલાસો આ પોપટોજ શાહને કરી આપશે. પરંતુ એટલું ચોકસ રાખજો કે આપણી આ યુક્તીની ખબર શાહને કે બીજા કોઇને ખબર ન પડે, બાકીની બધી આ પેચની ખુબી તો આપના સમજવામાં આવી ગઇ હશે એટલે એ બાબતમાં આપને વિશેષ સમજાવવાની જરૂર નથી. એમ કહી તેણીએ તે પોપટો પોતાના પીતાને સ્વાધીન કર્યા,

બાદ તે પોપટોને લઇ બીરબલ એક એકાંત ભુવનમાં લઇ પોતાની પુત્રી કહ્યા પ્રમાણે છુટા મુકી દીધા. જ્યારે તેઓ તે ભુવનમાં છુટા થયાકે તરતજ ઉડી ઉડીને બે ભુવનમાં ઉચ્ચ ભાગ ઉપર બેશી તથા ઉડતા ઉડતા શીખવાડ્યા પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા. બાદ બીરબલે શાહ આગાડી જઇ વીનંતી કરી કે ગરીબપરવર ! અંતરીક્ષ મહેલ બાંધવા માટે મીસ્ત્રીઓ અંતરીક્ષ જઇ ખોટી થાય છે અને ઉતાવળા થાય છે કે ઇંટો લાવો, ચુનો લાવો, લાકડાં લાવો એમ વારંવાર પોકાર્યા કરે છે, માટે હવે તો જલદીથી કડીઆ

સુતાર અને મજુરોને ઈંટો ચુના તથા લાકડાં સાથે અંતરીક્ષ મોકલી આપો. બીરબલનુ આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી નામદાર બાદશાહે બીરબલને કહ્યુ કે, જયારે હું મચ્છીઓનું બોલવું કાનોકાન સાંભળુ તોજ તમારી વાત ખરી માનું. આ ઉપરથી બીરબલ નામદાર અકબરશાહને તે એકાંતભુવન આગળ કે જેમાં તે મચ્છીઓ (બીરબલની પુત્રીએ શીખવાડેલા પોપટો) હતા ત્યાં આગળ લઇ ગયો અને કહ્યુ કે, નામદાર! ઉપર મચ્છીઓ શું કહે છે તે આપ ખાત્રી કરો કે મારી વાત સત્ય છે યા નહિ?

જયારે નામદાર શાહે બીરબલના કહ્યા પ્રમાણે અંતરીક્ષ માર્ગથી મચ્છીઓના ઈંટો લાવો, ચુનો લાવ, લાકડાં લાવ એ પ્રમાણેના ઉપરાઉપરી આવતા અવાજ કાનોકાન સાંભળ્યા અને બીરબલનુ કહેવું ખરૂં છે એવી પોતાની ખાત્રી થતાં નામદાર શાહ વિસ્મય થયો. હવે નામદાર શાહ તે મચ્છીઓના પોકારવા પ્રમાણે કડીઆ, મજુર તથા સુતારોને ઈંટો, ચુના તથા લાકડાં સાથે અંતરીક્ષ (અંતરીઆળ) તે મચ્છીઓ પાસે બીરબલના કહેવા પ્રમાણે શી રીતે પહોંચતાં કરવા તેના ઉંડા વીચારમાં પડયો, આખરે એક પણ રસ્તો ન જડવાથી બાદશાહે બીરબલને કહ્યુ કે, બીરબલ! કડીઆ, સુતાર તથા મજુરોને ઈંટો, ચુના તથા લાકડાં સાથે મચ્છીઓના કહેવા પ્રમાણે અંતરીઆળ શી રીતે તેમના પાસે મારે પહોંચતાં કરવાં?

બાદશાહનુ આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી બીરબલે નામદાર શાહને વિનંતી કરી કે, પરવરદીગાર! જો આપ કડીઆ, સુતાર

તથા મજુરોને ઈંટો, ચુના તથા લાકડાં સાથે તેઓની પાસે અંતરીક્ષ પહોંચતાં ન કરી શકો તેમ હોય તો આપની આજ્ઞા પ્રમાણે તૈયાર કરવામાં આવતો મહેલ મજુરો સામાન અને માણસો વગર અંતરીક્ષમાં કેવી રીતે અને શેનો બનાવશે તેનો આપજ વિચાર કરો. તેમજ જો આપ તેમના માગવા પ્રમાણેના સાધનો તેઓની પાસે અંતરીક્ષમાં મોકલી શકો તેમ નથી તો પછી મારે મજુરોને નાહક હેરાન કરી વિના સ્વાર્થે તેમના પગાર વિગેરેની નુકશાની રાજ્યની તીજોરીને વેઠવી પડે તેમાં શો ફાયદો ? માટે હવે આ અંતરીક્ષ મહેલ બનાવવાની બાબતમાં આપ જે હુકમ ફરમાવો તે પ્રમાણે તેનો બંદોબસ્ત કરૂં ! આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી નામદાર બાદશાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને બીરબલના બુદ્ધિબળના તારીફ કરી સુંદર પોષાક બક્ષ્યો.

વારતા ૭૩ મી.

કંચન કેરી ખાણમાં, લોહ ન નીપજે લેશ;
સુઘડ પિતાના સુત સદા, હોયજ સુઘડ હમેશ.
ગંગાબાઈ.

બાપ તેવા બેટા ચાને તુખમે તાસીર.

એક સમયે બીરબલ જે વખતે કચેરીમાં નામદાર બાદશાહની હજુરમાં ગયો તે વખતે પોતાના સાત આઠ વર્ષના છોકરાને પણ પોતાની સાથે કચેરીમાં લઇ ગયો હતો. તેને જોઇ નામદાર શાહે તેની હુંશીઆરી જોવા માટે પુછ્યું કે, કેમ વજીરજાદા ! તમને હિંદી બોલી આવડે છે કે ? તે સાંભળી નામદાર શાહ સામે હાથથી અદબ કરી બીરબલપુત્રે તે નામદારના સવાલના જવાબમાં જણાવ્યું

કે, હા નામદાર ! મને હિંદી ભાષા થોડી ઘણી આવડે છે, નામદાર શાહે તેના આ જવાબથી વિસ્મય પામી ફરી પુછયું કે વજીરજાદા ! તમારે આમ કહેવાની મતલબ શું છે તે અમને સમજાવો. વજીરજાદાએ જવાબ આપ્યો કે નામદાર ! મારા આમ કહેવાની મતલબ એ છે કે જે લોકોને હિંદી બોલી ઘણી સુંદર આવડે છે તેઓના કરતાં મને થોડી આવડે છે અને લોકોને મારા કરતાં થોડી આવડે છે તે લોકોનાં કરતાં મને વધારે આવડે છે. આ પ્રમાણે વજીરજાદા (પરધાન પુત્ર) નુ ખુબી ભરેલું બોલવું સાંભળ્યું ત્યારે શાહ ઘણોજ હર્ષવંત બની સભાસદો પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે-જુઓ સોબતે અસર અને તુકમે તાસીર ' નો દાખલો પરત્યક્ષ નજર અગાડી મોજુદ છે ! જેમ વિદ્યાવીલાસી માલવપતી મહારાજા ભોજ• અગાડી એક વખત કાઠન બ્રાહ્મણનું કુટુંબ આવ્યું હતું તેને ભોજરાજે (સરસ્વતી કુટુંબ) નો ચાંદ આપેલો હતો તેમજ આ રાજા સાહેબ (બીરબલ) નું કુટુંબ 'બ્રહ્મ વતી ' કુટુંબ છે એમાં જરા શક નથી ! ધન્ય છે એઓના અને મારા ભાગ્ય ભુવનને !!

વારતા ૭૪ મી,
સમસ્યા સમજવી સ્હેલ નથી.

સમસ્યા સમજવી સ્હેલ નહીં, પણ છે બહુ મુશ્કેલ.

એક સમય પ્રાતઃકાળે શાહેનશાહ અકબર યમુના નદીના કીનારા ઉપરના રાજ મહેલના ઝરોખામાં બેસી નદીના ઘાટ—જળ તરંગ અને મનુષ્યોની રમુજ જોતા, તે વખતે એક નવ યૌવના સુંદર મનોહર સ્વરૂપવંત સ્ત્રી યમુનાના ઘાટ ઉપર એક બારીક

સ્વેત વસ્ત્ર પહેરી અન્ય વસ્ત્રો ધોઇ યમુનાના જળમાં સ્નાન કરી બાહેર આવી. તે વખતે પલળી ગએલું ચીર શરીર સાથે સંલગ્ન થઇ (ચ્હોટી) ગયું હતું અને માથાના વેણી છુટેલા હતી તેથી તે બીજેથી વેણીને બન્ને હાથ વડે સુધારી ઝાટકી બન્ને સ્તનો ઉપર રાખી બહકતી હતી તે છાંટાના છટા જોઇ શાહે એક ઈંદ્ર વીજય છંદના ચોથા ચરણનું અર્ધ ચર્ણ બનાવ્યું અને ત્યાર પછી જ્યારે કચેરીમાં પધાર્યો ત્યારે સર્વ કિંવા અમીર ઉમરાવ અને નવ રત્નો વગેરેને પુછ્યું કે 'નીકસ્યો રવી રોઇ પહાડકી નાંઇ' એટલે શું? આ પાદ પુરતી સમસ્યા જલ્દીથી પુર્ણ કરી આપો આ પ્રમાણે શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી સર્વ કોઇ પોત પોતાની મતી અનુસાર પદ પુરતી કાવ્ય બનાવ્યાં પરંતુ જે તાદ્રસભાવ આવવો જોઇએ તે કોઇના કાવ્યમાં આવેલો નહોતો છેવટે બીરબલ (કવીરાજ) ને પાદ પુરતી માટે પુછ્યું ત્યારે વરદાઇ બીરબલ બોલ્યો કે.

રાઇ રૂપસો રંગ ફુલી ફર્યો આલી ભોર લગ ઉઠ મંજન ધાઇ
નીરકે તીરમેં હે કુમકી યમુના જલમેં જેસેં ચંદનકી છાઇ;
લે ડુબકી જલસે ઉઠરી ઉસકી અલકે મુખ ઉપર આઇ,
દોઉ કર કેસ સંવાર લીયો નીકશો રવી કોક પાહાડકી નાઇ

યમુના કીનારા ઉપર શાહે જે આવો દેખાવ વીવેની સમસ્યા ગોઠવી હતી તેજ તમામ બીના ઉપરની કવીતામાં સમાએલી જાઇ શાહ અત્યંત ખુશી થયા અને અમુલ્ય શીરપાવ બક્ષ્યો.

વારતા ૭૫ મી.

ખુદ્ધીતણી શીમા છે કીતા, ક્ષમા છે ગુણની સીમા,

મુળચંદ.

એક વખત અકબરશાહ આનંદભુવનના ઝરૂખામાં બેસી રાજ માર્ગમાં જતા આવતા લોકોની રમત ગમત નીહાળતા હતા તે વખતે એક રૂપ યૌવન ભરપુર સ્રી પોતાના માથા ઉપર પાણીનો દેઘડો લેઈ જતી હતી તે પાણીના ભરેલા દેઘડામાં પાણી હાલતું જોઇ એક પાદ પુરતી સમસ્યાનું અર્દ્ધ ચરણ રચ્યું કે—' કહા કારણ ડોલમેં ડોલત પાની ? '

જયારે શહેનશાહ કચેરીમાં પધાર્યા ત્યારે સર્વ સુજ્ઞ સભાસદો–વીદ્વાનોને ઉક્ત સમસ્યાવાળું ઉતરાર્દ્ધનું અર્દ્ધ ચરણ કહી સંભળાવી કહ્યું—કે ' એ સમસ્યાવાળા ચાર ચરણ બનાવી શા કારણથી ડોલમાં પાણી હાલે છે ? તેનું નીદાન (મુખ્ય કારણ) કહો. આ પ્રમાણે નામદારનું બોલવું સાંભળી સર્વ કવીઓ—વીદ્વાનોએ પાદ પુરવી એક કવીતાના ચોથા કે આઠમા ભાગના પદ ઉપરની આખું કવિત રચે અને ભાવનું રૂપ બદલાય નહીં તે પાદ પુરવી સમશ્યા કિંવા કવીત કહે છે, તદનંતર પોત પોતાની અક્કલ પ્રમાણે કવીતા રચી વીવીધ ઝક ઝમક ચમત્કાર ભરી સંભળાવી; તદપી શાહના મનનો જે ભાવ ગોઠવેલ તે પુર્ણ થયો નહી, છેવટે વરદાઇ કવીરાયે બીરબલને પુછ્યું કે તુરત નીચે પ્રમાણે કવિત રચી સંભળાવી:—

એક સમૈ જળ લેન કુપેપર છેલ છબીલી ગઇ હરવાની,
ગાત સકોલમે ડોલ ભરન જળ ખેંચતીથી અંગીયાં મસકાની;
દેખી સખી છાતીયાં ઉભરી તબ વારીહુકી મનસા લલચાની,
હાથ બીના પછતાત રહા યહાકારન ડોલમેં ડોલત પાની.

આ પ્રમાણે શાહે અદ્‌ભૂત તાદ્રસ ભાવ ભરેલી કવીતા સાંભળી અત્યંત વીસ્મય થયો કે " મનની ધારેલી ધારણાજ કવીતામાં કેમ આવી શકતી હશે " ખરેજ કોઈ દેવનું વરદાન મળેલું હોવુંજ જોઈએ. નહી તો પરના મનનો ભાવ જાણવો અશકય છે ધન્ય છે! મારા ભાગ્યોદયને કે મને આવાં રત્નો થયાં છે ! ! " એમ ગર્વાનંદી બની બીરબલને એક ઉત્તમ પ્રકારનો પોષાક બક્ષ્યો.

વાર્તા ૭૬ મી.

બુદ્ધી તણું હજુ તોલ કોઇ, કદી ન શકયો જગમાંહ્ય,

કૃષ્ણુલાલ.

એક સમય અકબરશાહ પોતાની હુરમ સાથે આનંદ ભુવનમાં આનંદ ક્રિડા કરતો હતો તે સમય પ્રેમમાં મસ્ત બનેલો પ્રેમી શાહ પોતાની હુરમને અત્યંત પ્રેમ ભાવ વડે એક પાન બીડું પોતાના હાથે ખવરાવ્યું તેથી ખાવિંદને માન આપવા વિચાર આવ્યો કે ' શું પ્રીયા રીસાઇને ચાલતી થાય છે ! એમ વિચારી એકદમ તેના હાથ પકડી પ્રેમાલિંગન આપી ચંદ્રમુખને ચુંબી પ્રેમ પ્રદર્શીત કર્યો અને અંક (ખોળા) માં બેસાડી ચંદ્ર મુખીના મુખ તરફ નિહાળ્યું તે જોઇ હુરમે તિરછે કટાક્ષે નિહાળી મંદ હાસ્ય કર્યું તે વખતે તેના મુખમાંથી તંબોળ રંગનું બુંદ નીકળી હડપચી ઉપર પડયું તે લાલ રંગનું બુંદ ગોળ મુખચંદ્ર ઉપર અત્યંત શોભા આપતું હતું તેથી શાહે તેજ સમય એક પાદ પુરતી સમસ્યાનું અર્ધ ચરણ રચ્યું: ' આનો ચંદેડાં છીર કમુંસ સુપ્યો. '

તદનંતર, સ્નેહ સહિત દંપતી જુદાં પડી સ્નાન મંજન ભોજન

શણગાર કરી પોતે પોતાના કર્યમાં પરવાર્યાં. જ્યારે શાહ કચેરીમાં પધાર્યા ત્યારે સર્વ સભાસદો તથા વિદ્વાનો ઉક્ત સમસ્યાના અંત્યાચરણુ માટે પાદ પુર્તી કરી આવવા ફરમાવ્યું અને સર્વ કોઇ પોતપોતાની તર્કશક્તિ પ્રમાણે પાદ પુરતી કાવ્ય રચ્યાં; પરંતુ શાહના વિદ્વાનોને મળતો એકે કવિતાનો ભાવ મળ્યો નહોતો. છેવટે બીરબલ તરફ નીકળી સમસ્યા કરી સંભળાવા તેથી નીચે પ્રમાણે પાદ પુરતી કાવ્ય કહી સંભળાવ્યું.

એક સમે પીયુને મુખમેં કર ખોલકે આપ તંબોલ ખવાયો,
ચંદ્રમુખા તુખરે આપના કર જોં હીકે જયોંહી શીશ નવાયો,
લોલનલાલ જીયે હાતશોં ઉમંગી છતાંયા જીયરા હુલસાયો,
મુસકાતે ગીરી મુખપે પાકસેં માનો ચંદકો ચીર કસુંબા ચુવાયો.

આ કવિતા સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશ થયો અને બીરબલના બુદ્ધિબળની પ્રશંસા કરી ઉત્તમ શિરપાવ આપ્યો,

---

વારતા ૭૭મી.

ફોજ ફજેતી છેક, થાય ચોરની ચોકમાં;
તોપણુ તજે ન ટેક, પડે અંતે પગ તોકમાં.

પાર્વતી.

ચોરની ચાતુરી ચતુર આગળ ચાલે નહિ.

એક સમય એક વહાણમાં ચોરી થઇ તેથી તે ચોરી કરનાર ચોરને ખોળી કહાડવા ખુબ માલીકે તપાસ ચાલી, પરંતુ કશો પતો લાગ્યો નહીં; ત્યારે છેવટે અકબરશાહના દરબારમાં તે સઘળા સખદાર માણસોને લેઇ માલીક શાહ હજુર ગયો અને સર્વ હકીકત ની-

વેદન કરી તે વખતે શાહે બીરબલ પ્રત્યે તે ચોરને શોધી કહાડવા વીષે સુચના કરી તેથી બીરબલે ઘઉંનો લોટ મંગાવી મુઠી ભરી ભરી દરેક સરદારોને આપી કહ્યું છે:— ' આ લોટનો ફાકડો મારી પોતાના થુંક વડે ગોળો વાળી દરેક જણ બતાવો એટલે કોણ ચોર છે ? તે આ કલમના જોરથી તુરત પકડાઇ આવશે " આ પ્રમાણે બીરબલજીનો હુકમ સાંભળી દરેક સખદાર માણસોએ તે પ્રમાણે કર્યું; પરંતુ તે સર્વે સખદારો પૈકી એક જણ સિવાય દરેક જણે તે લોટના થુંકવડે ગોળા વાળી બતાવ્યા; અર્થાત્ જે ચોરી કરવામાં બીલકુલ જાણતા ન્હોતા તેઓના મુખમાં પુષ્કળ અમી હતું. તેથી લોટનો ગોળો બની શકતો હતો પણ જે ચોર હતો તેના મોઢામાંથી તો આ કલમની વાત સાંભળતાં વેંતજ અમી સુકાઇ ગયું હતું તો અમી (થુક) વીના લોટ પલળેજ કયાંથી ? અને ગોળો કેમ વાળવો કેવા પ્રકારે ? જ્યારે આવો બનાવ બીરબલે જોયો કે તુરત તે ખરા ચોરને પકડી ચૌદમું રત્ન આપવું શરૂ કર્યું. મારાથી દેવ પણ હાર ખાઇ જાય છે તેથી તે બીચારો ચોર સાચે સાચું બોલ્યો અને તમામ ચોરીનો માલ કબુલ કર્યો અને તે ચોરને યોગ્ય શાસન આપી વીના ભાડાની કોટડીમાં રહેવા હુકમ કર્યો.

વારતા ૭૮ મી.

તુરત તર્ક શકિતવડે, રચે યુકિત અભિરામ;
તે નર ચતુર શિરોમણી, ગણાય વર ગુણ ધામ.

કૃષ્ણુલાલ.

મીઠી મશ્કરી.

એક સમય અકબરશાહ યમુના નદીમાં પોતાના શાહજાદા વ-

જીરજાદા અને બીરબલ વગેરેને જળક્રીડા કરવા લેઈ ગયા હતા એ-ટલે એવો ઇરાદો ધારીને ગયા હતા કે બીરબલ અપવિત્ર ચીજને અડકતો નથી તેમ તે સહુની મશ્કરી કરી સર્વને ભુંઠા પાડે છે પણ આજે તેને ભુઠો પાડવો, એમ વીચાર કરી મુરગીનાં ઈંડાં કેટલાં લેઇ લીધાં અને યમુનાજીમાં તે સર્વે એક પછી એક ન્હાવા પડયા, તે વખતે શાહ યમુનાના ઘાટ ઉપર તે સર્વેની ગમ્મત જોતો હતો. તે શાહજાદાઓ અને વજીરજાદાઓ યમુનાજીમાં ડુબકી મારી એક મુરઘી (કુકડી) નું ઈંડું હાથમાં પ્રથમથી નીચે ગોઠવી રાખેલી પેટીમાંથી લાવી શાહ હજુર મુકયા હતા એમ વારા ફરતી વારો સર્વ કોઇએ કર્યું અને જયારે બીરબલનો વારો આવ્યો ત્યારે વિચાર્યું કે મારે ઈંડું હાથમાં પકડવું એ તો કેવળ ધર્મ વિરૂદ્ધ છે; પરંતુ કાંઇ યુકિત તો કરવીજ જોઇએ.' એમ વીચારી ડુબકી મારી કુકડાની ગરદનના આકારે પોતાના હાથની આકૃતી કરી કે " કુકડુકુ " તે જોઇ શાહે પૂછ્યું કે " એ શું " ત્યારે હાથ જોડી બીરબલે વીનવ્યું કે " ગરીબ પરવર ! જયારે આટલી આ મુરઘીઓ ઈંડાં આપે છે પણ તે એક કુકડો હોય તો તે ઈંડાં આપી શકે છે માટે આ મુરઘીઓના ટોળામાં હું કુકડો રાજ છું માટે મુરઘો મુરઘીઓ ઈંડાં આપે છે. તે જોઇ ખુશીમાં કુકડુકુ બોલ્યો આ પ્રમાણે બીરબલનું મીઠી મશ્કરીવાળું બોલવું સાંભળી શાહ હસવા લાગ્યો અને શાહજાદા વજીરજાદા વગેરે ખિન્ન મુદ્રાયુકત બન્યા; કેમકે બીજાને બનાવવા જતાં પોતેજ બન્યા પણ મશ્કરી અને રીસ રાખવી તે કેમ બને ? માટે ચુપચુપ ન્હાઇ કપડાં પહેરી પોત પોતાના સ્થાને ગયા.

વારતા ૭૯ મી.

મનુષાકૃતી સહુની છે સરખી. પણ બુદ્ધિ જુઓ નથી સહુમાં સરખી
રેવાશંકર

લક્ષ્મીપતી તે લાખેણો.

એક સમયે અકબર શાહે સભાસદો તથા અમીર ઉમરાવો પ્રત્યે પ્રશ્ન કર્યો કે સર્વ પુરૂષોમાં અધિક જ્ઞાનવંતાઓ વૃદ્ધ પુરૂષ કોણ છે? તે સાંભળી સર્વજણાઓ પૈકી પોતપોતાની અકલ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો કે તપશ્ચર્યામાં જે મોટા હોય તે સર્વ પુરુષોમાં વૃદ્ધ અને અધિક માનવંતા છે. બીજે જણાવ્યું વર્ષમાં વૃદ્ધ હોય તે વૃદ્ધો અધીક માનવતો ગણાય ત્રીજે જણાવ્યું કે જે પુત્ર પોત્રાદી પ્રઉઢ પરીવારવાળો હોય તે કુલીન વૃદ્ધ અને માનવંતો ગણાય. ચોથે જણાવ્યું કે જે વીશેષ જ્ઞાન ભણ્યો હોય તે સર્વથી વૃદ્ધ અને માનવંતો ગણાય પાંચમો બોલ્યો કે રૂપ ગુણ શીળ સંપન્ન નર હોય તે મોટો અને માનવંત ગણાય. આ પ્રમાણે સહુ સહુની મરજીમાં આવે તેમ પ્રત્યુત્તર જણાવ્યા; પરંતુ શાહને અંગીકાર કર્યા નહી. છેવટે બીરબલ પ્રત્યે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે અમીર ઉમરાવો અને સભાસદોએ કહ્યું તે સત્ય છે પણ મારા સમજવા પ્રમાણે તે મોટો છે કે જેની પાસે પુષ્કળ નાણાનું જોર છે. પછી ચાહે તો નીચ જાતીનો હશે; કિંવા કદરૂપો કઠોર વચન પ્રકાશ કરનારો દુર્ગુણનો દરીઆવ અકલ દુસ્મન અને સકળ સદ્ગુણોનો દુસ્મન હશે; તદપી તેના આગળ વીદ્વાન પુત્ર પૌત્રાદી પ્રાઢ પરીક્ષાપાળો વૃદ્ધ વયવાળો મહાન તપશ્ચર્યા કરનારો અને રૂપ ગુણ શીળ સંપન્ન કુલીન નર હશે તેને પૈસાનો બાપ પૂછશે કે અન્ય બાપ પૂછશે તે વખતે પૈસાદાર-ધ-

નાહય આગળ જઈ ઓશીયાળો થઇ અદબ સાચવતો છણકા છાકોટા સહન કરતો, આજીજી સાથે સલામ કરી મદદ માગશે; તેથી હું માનું છું કે સર્વ કરતાં પૈસાદાર પૂર નર છે તેજ મોહોટો વૃદ્ધ અને અધિક માનવંતો છે; કેમકે ગમે તેવા ચતુર વીદ્વાન કે મોહોળા કુટુંબવાળા કુલવંતી ફાંકડા હોય; પણ ગરથ વીનાના ગાંગલા, લક્ષ્મી વીનાના લાડ, વસુ વીનાના પશુ, જરવીનાના ખર અને નાણાં વીનાના પાણાં સરખા ગણાય છે. મનમાં તો ઘણા મનસુબા ધારે પણ પૈસા વિના નર કે વિદ્યાને ખીલાવવી શાથી ? તેમજ મ્હોટા કુટુંબનું ભરણપોષણ ફરકીરીયાવર અને પરમાર્થનાં કાર્યો કરવાં શાથી ! ક્રિયા કરે નર ફાંકડા કે ગલીઓ મ્હોં આંકડા તેથી કેરે જાને બિસ્મા બિસ દાસ હીમે રામહૈ અને જેની પાસે દામરૂપી રામ છે તે તે રામના બલપથી ધારે તે કરી શકે; માટે તે સર્વેથી મોટામાં મોટો અને માનવંતામાં અધિક માનવંતો નાણાંવાળો નર છે આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ અત્યંત હર્ષ પામ્યો અને તેની બુદ્ધિ ચાતુર્યતાની બાહુલ્યતાની તેમજ સત્ય શોધક સમ સુચક સસ્પવકતા માટેની ઘણીજ તારીફ કરી અમુલ્ય શીરપાવ બક્ષ્યો.

ભાગ નવ મો.

વારતા ૭૯ મી.

ઇનસાફને હરલાળ લગાડી રદ્દ કરવો જોઇએ.

એક સમય એક ચોરને અકબર બાદશાહે શુળીએ ચઢાવવા હુકમ કર્યો એટલે તે શહાણો ચોર જરાપણ ન ગભરાતા હાથ જોડી બોલ્યો કે—જહાંપનાહ ! આ એક વખતનો મારો ગુન્હો માફ કરો. જો હજુર આ વખતે મારા કશુર માટે માફી બક્ષશો તો, હું એક અમુલ્ય અજાયબી ભરેલો હુન્નર આપ આગળ પ્રકાશ કરીશ, તે હુન્નર આજ દીવસ સુધી મારા શીવાય હાલમાં કોઇ પણ જાણતું નથી જો મારો નાશ થશે તો તે હુન્નરનો ગણ નાશ થશે પછી જેમ નામવરની મરજી.

આ પ્રમાણે ચોરનું બોલવું સાંભળી શાહે આતુરતાથી પુછ્યું કે—એવો તું શો હુન્નર જાણે છે ? ચોર બોલ્યો કે—ગરીબ પરવર ! હું સાચા મોતી ઉગાડી જાણું છું ? ગોરતી આ અજાયબી ભરી વાત સાભથી શાહ આંશ્ચર્ય પામ્યો કે—મોતી તે કેવે પ્રકારે ઉગતા હશે ? તેવો કોઇ ઇલ્મ હશે કે તેના જોરથી તેમ થતુ હશે ? હાય બહુરત્ના વશુંધરા જગતમાં જગતનિયંતાએ એક એકથી અધિક બુદ્ધિશાળી એક એકથી અધિક કળાવાન અને એક એકથી અધિકલ્મી મનુષ્યો પેદા કરેલ છે કહ્યું છે કે-મુડે મુડે મતિર્ભિન્ના કુંડે કુંડે નવ પયઃ દેશે દેશે નવાચાર વાણિ વાણિ મુખે મુખે-કપાળે

કપાળે જુદી જુદી મતિ હોય છે. કુવા કુવાના વિષે જુદા જુદા સ્વાદ ગુણવાળુ પાણી હોય છે, દેશ દેશને વિષે નવીન નવીન પ્રકારના રમક ઝમકને ચમત્કૃતિ ભરેલી હોય છે માટે ચોરમાં કયાંથી અજાયબીવંત ઇલ્મ હોય ! એમ માનવાનું નથી; કેમકે ઇશ્વરે અક્કલ અંધારે વહેચેલા છે કાંઇ રૂપવંત કે કુળવંતને જોઇનેજ આપી હોય એમ નથી જેથી એને પુછી નવીન કળા જાણવા જોઇએ સોનું વિષ્ટામા પડયું હોય તદાપિ તેને ગ્રહણ કરી લેવા કહ્યું છે ? એમ વીચારી ચોરને કહ્યું કે તે મોતી કેવે પ્રકારે ઉગે છે. તે તું કહી બતાવે કે જેથી માલક તારા હકમાં ફાયદો આપશે.

શાહનો આ પ્રમાણે હુકમ સાંભળી ચોરે કહ્યું કે- ખલકના ખાવિંદ ! મને જે જે તે બાબતમાં મસાલા જોઇએ તે પૂરા પાડવા બંદોબસ્તએ થાય એટલે તરત આપને મોતી ઉગાડવાની કળા બતાવી દઊં. શાહે કહ્યું કે જે જે મસાલા જોઇએ તે તે લખા આપ કે તરત તે પ્રમાણે મગાવી અપાવું ચોરે તરત મસાલા ઉતારી આપ્યા કે તેજ વખતે બજારમાંથી મંગાવી ચોરના આગળ મૂકયા અને તે મસાલો લઇ ચોરે એક સ્વચ્છ ભૂમિમાં તે મસાલો વેરી દીધો મતલબમાં જમીન પોચી કરી ખાતરની જગોએ તે મસાલો મેળવ્યો પછી તે ચોરે શાહ હજુર-આવી અરજ કરી કે-કાબલે આલમ ! સર્વ તયાર થઇ ચુકી છે હવે માત્રે મોતી વાવી દેવાં એટલુંજ કામ રહ્યું છે; પરંતુ હું ચોર છુ તેથી મારે હાથે વાવીશ તો ઉગશે નહી, કેમકે જેણે કોઇ દીવસ ચોરી ન કરી હોય તે માણસના હાથથી વાવે તોજ ઉગે, જો કે આટલા દિવસ હું ચોર નહોતો તેથી કોઇની જરૂર પડતી નહોતી; પણ હવે હું ચોરી કરવાથ. ચોર થઇ ચુકયો એટલે બીજાની જરૂર પડે છે માટે તેવો માણસ આપવા મહેરબાની કરો.

ચોરનું બોલવું સાંભળી પોતાના હજુરમાં ઉભેલા વજીર અમીર, ઉમરાવો અને મરજીદાનને પ્રત્યે પુછયું કે આ ચોર કહે છે કે જેણે કોઇ વખત કોઈ પ્રકારની ચોરી ન કરી હોય તોહ તેવો નર હોય તો મોતી વાવે માટે તમો સર્વ પવીત્ર છો જેથી ગમે તે એક જણ એની સાથે જાઓ આવુ અકબર સાહનુ બોલવું સાંભળી સર્વ જણ વીચારવા લાગ્યા કે ન્હાનપણમાં કમ અક્કલને લીધે કદાચ સહજ નહીં જેવી ચીજ ઉપર મન લલચાયું હોય અને તે ચીજ ઉઠાવી લીધી હોય તો તે પણ ચોર્યાં કહેવાય અગર તેને ચોરી કરી ન લેખવીએ અને જે ચોરી કરવાથી રાજ્ય દંડ સહન કરવો પડે તેને ચોરી કરી લેખવીએ તો તે આપણે કરેલી નથી પરંતુ મોતી વાવવા ગયા અને મોતી કદાચ ન ઉગ્યાં તો તે વખતે ચોરી કરી હશે તેથી આ મોતી ન ઉગ્યાં એમ તે ચોરી ચોગ્ગી રીતે કહેશે માટે મૌનય સાર્વર્થ સાધન ચુપ રહેવું એજ સર્વ અર્થને સિદ્ધ કરનાર છે હાથે કરીને શા માટે હજારો માણસ વચમાં પોતાનું ડહાપણુ ડહોળી પોતાની વીના કારણે ફજેતી કરાવી જોઇએ એનુ વીચારી સઘળા માન ધારણ કરી રહ્યા આ બનાવ જોઇ ચતુર ચોર બોલ્યો કે—નેક નામદાર ! આ તો સર્વે ચુપ થઇ રહ્યા છે. તેથી કોઇ શાહુકાર હોય એમ લાગતુ નથી તો જયારે આટલા બધા ચોરોને આપે પોતાના પ્યારા ગણી મ્હોટી મ્હોટી જાગીરો બક્ષી છે, અને મ્હોટા મ્હોટા હોદાઓ આપેલા છે ત્યારે હું નહીં જેવા ચોરી કરનાર ચોર તે કેવા પ્રકારે શુળીએ ચઢવા લાયક છું ? કારણ કે આપ જેવા ન્યાયી શહેનશાહના અમલમાં નિસ્પક્ષપાતપણે અદલ ઇન્સાફ મળે છે તો મને અદલ ઇન્સાફ કેમ ન મળવો જોઇએ ? અને જો હું શિક્ષાને પાત્ર છુ તો સઘળા ચોરોને શિક્ષા તેજ પ્રમાણે કરવીજ જોઇએ,

નહી તો અદલ ઇનસાફ મળે છે એ શબ્દ ઉપર હરતાલ લગાડી રદ કરવો ઘટે છે

આવું ચમત્કૃતિ ઉકત ચોરનું બોલવું શાંભળી શાહ બહુજ પ્રસન્ન થયો અને ગુન્હો માફ કરી યોગ્ય ઇનામ આપી વીદાય કર્યો.

વારતા. ૮૦ મી.

નવાણુ ઘડા દુધમાં એક ઘડો પાણી.

શમજુ તણા મત એક શદાય;
મૂર્ખ તણા મત જુદા જુદા થાય. **શામળભટ.**

એક સમય અકબરશાહે બિરબલને પુછ્યું કે—શો શાહાણાનો એક મત હોય છે એ વાત ખરી છે ? તે સાંભળી બિરબલ બોલ્યો કે, જી જહાંપનાહ ! તે વાતો વિધા વિલાસી રાજા ભોજરાજના વખતમાં પણ પ્રકાશમાં આવેલી છતાંઆપને શંકા હોય તો હમણાં જ અજમાવી લ્યો આ પ્રમાણે બિરબલનું બોલવું શાંભળી શાહે તેજ વખતે શહેરના સારા સારા અકલમંદ ગણાતા સો પુરશોને તેડાવી હુકમ કર્યો કે ! આજ અંદર રાત્રીએ સર્વ જણાએ એક પછી એક હમામખાનાના હોજની અંદર એક એક ઘડો દુધ રેડી જવું ! આવો અકબરશાહનો હુકમ સાંભળી સઘળાઓએ કહ્યું કે જેવો નામદારનો હુકમ.

પછી શાહના હુકમ પ્રમાણે અંદર રાત્રિએ સઘળા એક પછી એક પોતાના હુકમથી નીકળી હમામખાના તરફનો રસ્તો લીધો, પરંતુ પહેલાના મનમાં એવું આવ્યું કે જ્યાં નવાણું ઘડા દુધના હોજમાં રેડાશે ત્યાં હું એક ઘડો પાણીનો જો રેડી દઉશ તો તેમાં

શું ખબર પડવાની છે ? એમ વિચારી પાણીનો ભર્યો ઘડો હોજમાં ઠલવી ઘેર ગયો એવીજ રીતે બીજાના મનમાં વીચાર સુજ્યો કે જ્યાં નવાણું ઘડા દુધ પડશે ત્યાં એક ઘડો પાણી પડશે તો તેમાં શું વરતવાનું છે ? માટે પાણીનો ઘડો રેડી રસ્તો માપુ. એમ વીચારી તેણે પણ તેજ પ્રમાણે કર્યું એમ એક પછી એક આવતા ગયા અને ઉપર પ્રમાણે વીચાર કરી કરી પાણી રેડી રસ્તો માપતા ગયા; કેમકે એક એક કોઇ ભેગુ થાય તેવો બનાવ બન્યો નહોતો તેમ મ્હોટા શહેરમાંથી કોઇ કયાંથી અને કોઈ કયાંથી આવે તેથી મેલાપ ભાગ્યેજ થઇ શકે.

જ્યારે સવારે બાદશાહે જઇ હોજમાં જોયું તો તેમાં પાણી ભરેલું દીઠું તે જોઇને આશ્ચર્ય પામી એકદમ તે સઘળા પુરુસોને તેડાવીને કહ્યું કે તમે મારા હુકમને અમલમાં ન લેતા પાણીના ઘડા કેમ રેડી ગયા ? સાચેસાચુ કહો નહીતો સખ્ત શીક્ષાને પાત્ર થશો, કઠોર હુકમ સાંભળી તેઓમાં એક જણ બોલ્યો કે-ગરીબ પરવર ? હું પ્રથમ આવ્યો ત્યારે હોજ ખાલી દીઠો મેં વિચાર્યું મારા પછી તો નવાણુ ઘડા દુધના રેડાશે તો હું એક પાણીનો રેડી જાઉ તો શું વરતવાનુ છે એમ વિચારી પાણી રેડી ચાલતો થયો અવીજ રીતે એક પછી એકને બોલાવી પુછ્યું તો સરવનુ ઉપર પ્રમાણેજ બોલવું થયું તે જોઇ શાહે કબુલ કર્યું કે-સોશહાણાનો એકજ મતે હોય એવી કહેલી વાર્તા માત્ર સાંભળી હતી પણ હાલ મારી નજરેથી સિદ્ધ થયેલ જોઉ છું તેથી પ્રતીતી થાય છે કરો શહાણાનો એક મત હોય એમ બીરબલનં કહેવું છે તે યથાર્થ છે એમાં જરા પણ સંદેહ જેવું નથી.

વારતા ૮૧ મી.

બીનઅકલી હજામ.

સમજુ સમજે સહેલમાં, વાકય વીંધના ભાવ;
પણ શું સમજે અબુઝ નર, યુકિત ભકિતના દાવ.

પ્રાણજીવન.

એક વખતે એક હજામને બીરબલે કહ્યું કે;—તમે સારા કારીગર છો એમ મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે માટે જો મારી હજામત સારી બનાવશો તો હું કાંઇક તમને આપીશ બીરબલનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી હજામતો બહુજ ખુશી થઇ ગયો કે કાંઇક તે અજબ ચીજ હશે, તે કોણ જાણે ? જોઉં તો ખરો કે તે શું ચીજ છે ? એમ વાચારી ખુશી થતો હજામત કરવા બેઠો અને જેટલી પોતામાં કારીગરી હતી તેટલીજ અજમાવી તેથી બીરબલે પણ ખુશી થઇ એક રૂપીઓ તેને આપવા માંડયો એટલે હજામ બોલ્યો કે આનો કરાર શું હતો ? હું કાંઇક આપીશ માટે મને એ રૂપીઓ જોઇતો નથી. આ ઉપરથી બીરબલે તેને બે રૂપીઆ આપ્યા પરંતુ હજામ ભાઇ તો અકલબુટ્ટા, અધપાંશળીઆ કહેવાય તેથી તે રૂપીઆ પાછા ફેંકયા અને કહેવા લગ્યા કે મારે રૂપીઆની સરત નહોતી ફકત કાંઇકની જરૂર છે માટે તેજ આપો ! આવું હજામનું છીછોરાપણું જોઇ ,, શઠે સાઠયં સમાચરેત,, એ પ્રમાણને ધ્યાનમાં લઇ હજામ ન જાણી શકે તેવી રીતે એક પાણીના ભરેલા ઘડામાં તે બે રૂપીઆં નાખી દીધા, અને થોડીવાર પછી તે હજામને કહ્યું કે, પેલા ઘડામાંથી પાણીનો ગ્લાસ ભરી લાવ હજામ તે ઘડામાંથી જેવો ગલાસ ભરવા જાય છે તેવો તેમાં અવાજ થયો

એટલે ઘડામાં નજર કરી જોતાં બોલ્યો કે હજુર આમાં તો કઇક પડેલું છે. સાંભળી બીરબલે પુછ્યું કે એક કાંઇક છે કે બે ત્યારે હજામે કહ્યું કે, જી સાહેબ, બે છે. બીરબલે કહ્યું કે, ત્યારે લઇ લ્યો. આવો હુકમ થતાંજ હજામે તેમાં હાથ નાંખી બહાર કાઢી જોયું તો બે રૂપીઆ જણાયા. બાદ બીરબલ ગુસ્સે થઇ બોલ્યો કે, કેમરે બેવકુફ મેં એક કંઇક આપવાની સરત કરી હતી કે બેની ? છતાં તે બે કાંઇક ઘડામાંથી કેમ કાઢી લીધા ? આવો પ્રશ્ન સાંભળતાં હજામ ગભરાયો અને પોતાનીજ જબાનથી પોતે બંધાઇ ગયો જેથી મુગે મોંઢે રસ્તો માપ્યો.

વારતા ૮૨ મી.

પાડ્યો પણ તે બરથીમાં કાયમ રહ્યો.

યોગ્ય યોગ્ય વિચારણા, જ્યાં લગી રહી ઊરમાંજ;
ત્યાં લગી સત્યને સ્નેહને, પ્રકટ પટાતર ત્યાંજ.

પ્રત્યક્ષ જણાઇ આવે છે કે અકબર અને બીરબલને પુર્ણ મિત્રાઇનો નાતો હતો એટલુંજ નહિ પણ મિત્રધર્મના જે જે કાયદા છે તે તે સર્વ અન્યોઅન પાળતા હતા જેથી એક એકના બોલવાથી કોઇને માઠું લાગે તેવું રહ્યુંજ નહેતું કેમકે—જાતપાત ફુલરે જડે, રહેણુ ન પાવે નેમ, રહે નિરંતર એકરસ, પરીક્વ સોહી પ્રેમ જેવો મિત્ર ધર્મને પુરેપુરી રીતે જાણુતા નથી, તેઓ ઘડીકમાં વધારે રંગ અને ઘડીકમાં કમતી રંગ દેખાડે છે પરંતુ ખર સ્નેહીનો થવાથી તેઓ કિંચિત્માત્ર પણ છલકાતા નથી, જેમ દાડમની કળીઓમાં બહુ રસ ભરાયા છે તેવારે દાડમ ફાટી જાય છે

પરંતુ તેમાંનો રસ ઢળવા પામતો નથી પણ તેમનો તેમ કાયમ રહે છે કેમકે સજ્જન નવના આંક સમાન છે અને દુરજન આઠના આંક સમાન છે અને આઠના આંકને બમણો ત્રમણો કે ચારગણો કે ચાર ગણો પદે ચઢાવીશું તો તે જેમ ઉચ્ચપદે ચઢતો જશે તેમ તેમ પોતાની હલકાઇ ઓછાપણું બતાવતો જશે અને નવના આંકને બમણા ત્રમણા કે ચોમણા ઉચ્ચ પદે ચઢાવશો છતાં, ન ઘટવું કે નવધવું ? માત્ર સમાનજ રહેશે તેનો ખુલાસો એ પ્રમાણે છે કે આઠ એકુ આઠ, આઠ દુ શોળ એટલે શાસ્ત્રમાં આંકની આજ્ઞામા ઉલટી રીતે ગણવાની પદ્ધતિ છે જેથી ૧૬ ને ઉલટી રીતે ગણવાથી ને ૭ એક સાત અર્થાત આઠના આંકને ડબલ દરજ્જે ચઢાવ્યો એટલે આઠ તરી ચોવીસ તેને ઉલટી રીતે ગણતાં ચાર ને બે ૭ મતલબમાં કે એક પંકિત નીચો ઉતર્યો અને ચારગણે દરજ્જે ચ ઢાવ્યો એટલે આઠ ચોકુ બત્રીસ ૩૨ ઉલટી રીતે ગણતાં બે ને ત્રણ પાંચ ફરી એક પંકિત નીચો ઉતર્યો, પરંતુ એક રૂપમાં રહ્યો નહી તેવીજ રીતે દુરજનની પ્રીતિની રીત છે, જેમ જેમ આપણે તેની ચડતી ચાહીએ તેમ તેમ તે પોતે નીચે પાટલે બેસતો જાય ને નવનો આંક જોશો તો નવ એકુ નવ, નવ દુ ૧૮ ઉલટી રીતે ગણતાં આઠ ને એક નવ નવ દુ અઢાર, નવ તરી સતાવીશ સાત ને બે નવ ચોકે છત્રીસ ૩૬ ૭ ને ત્રણ નવ નવ પાંચે પીસતાળીશ પાંચ ને ૪ નવ, નવે છકે ચોપન ૫૪ ચાર પાંચ નવ નવ સતા તેસઠ ૬૩ ત્રણ ને છ નવ નવ આઠા બહોતેર ૭૨ બે ને સાત નવ નવું નવું એકાશી ૮૧, એક ને આઠ નવના નવ વાહ, એકથી એકથી નવગણા દરજ્જે ચઢાવ્યો તોપણ પોતાની તેજસ્થીતિ પ્રથમ રાખી માટે સાચા સજ્જનોનાં નવના આંક સમાન સ્ને-

જાણે હોય છે અધિક અધિકાર પામ્યા છતાં પણ એજ રંગે રહે એવા સ્નેહીને શતકોટી ધન્યવાદ છે.

ઉક્ત પ્રકારે બાદશાહ અને બીરબલને પ્રીતીનો રંગ જામેલો હતો. એક દીવસ બીરબલ શાહ હજુર ઉભો હતો તે વખતે નીચું જોઇ રહ્યો હતો તેથી શાહે મશ્કરીમાં પુછ્યુ કે શુ ખોળો છો કાંઇ ખોવાયું કે શું ? તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે જીઆલમ પનાહ હું એ ખોળું છું કે મારો પિતા ગુજરી ગયો તે ક્યાં ગયો આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે, તારા ખોવાઇ ગએલા બાપને હું બતાવી દઉં તો તું શું આપીશ, આ પ્રમાણે રી. તિની રીતનેં ન છાજે તેવો બોલ સાંભળી તેઓને ટોંણાર આપવા સરખો બીરબલે બોલનો માર માર્યો કે, હજુર જો મારા ખોવાઇ ગયેલા બાપને આપ મેળવી આપો તો અડધો આપનો.

આવું માર્મિક વાક્ય સાંભળી શાહ લજ્જીત થયા અને પ્રીતીની રીતને સમજી બીરબલને શાબાશી આપી.

વાર્તા ૮૩ મી.

કોઇને બનાવવા જતાં હું પોતે બન્યો.

ભણ્યુ બે ભણ્યુ કે પાંચ ભણ્યુ, નથી બુદ્ધિનું વાંચ;
જઇ ચાહે જગમાં જશ, ખોવે આબરૂ ખુટાળ.

પુર્ણચંદ.

એક સમય અકબર બાદશાહ કચેરી ભરી બેઠા હતા, તે વખતે વિદ્વાન મંડળ સમીપ પોતાનો વિચાર જણાવ્યો જે પંડિત કે કવિજનો, હું એક સમસ્યા કહું છું કે, જેના જવાબ બાન આવે

ને બહુજ ખરાબ માણસ હોયછે હું તેના ઉપર તિરસ્કાર નજરથી નીહાળું છું. જુઓ કે સારબાન, માડીબાન, ફીલાખબાન, વગેરે વગેરે નામોના અંત બાન શબ્દ લાગેલ છે અને એ વિશેષણવાળા માણસો વધુ વિચાર કરીશું તો એકંદર બહુજ પાજી હોય છે આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી મુલ્લાં દોપ્યાજે બોલ્યો કે, સત્ય છે એમાં જરા પણ ફેર નથી. આ શબ્દ સાંભળી શાહે જાણ્યું કે મને બાન વિશેષણવાળા તાતણ્યા આને તો કાયમ કરી દીધો. મારુંજ બોલ્યું મારામાંજ પેસારવા જેવો પુરેપુરો દાખલો આપ્યો. કોઇને બનાવવા જતાં હું પોતે પોતાના વચનનીજ ખાસા ઘુવરા જેવા બન્યો હશે જે થયું તે થયું, હવે એ વાતની વધારે ખાખવટ કરવીજ નહિ, એમ વિચારી મનમાં સમજી અન્ય કાર્યમાં પ્રવર્ત્યે.

વારતા ૮૪ મી.

સમજુની બલીહારી છે !

કુપથો નીવરી સુપંથ ચલાવા, ગુન પ્રગટે અવગુનહી દુરચા
માહાત્મા તુળસીદાસજી.

એક સમય અકબરશાહ કચેરીમાં બીરાજ્યા હતાં તે વખતે કાબુલ ફજુલ ઘોડો દોડાવતો આતુરતા વડે એક કાગળ શાહના હાથમાં આપ્યો અને બાદશાહે તરત વાંચ્યો ઘણીકવાર વિચાર કરી પછી વારતા પ્રકાશ કરી કે કાંઇ ચિંતા નથી કાલે હું પંડે બે હજાર સ્વાર લેઇ ચંદ રાજા ઉપર ચઢાઇ કરીશ; પણ મને અધિક આશ્ચર્ય એ થાય છે કે—ચંદ રાજાની ઉપર હું બહુજ પ્રિતી રાખતો હતો છતાં એણે બંડનું માથું ઉઠાવ્યું તે સમજાતું નથી.

આ પ્રમાણે એ શાહનું પ્રષ્ણ સાંભળી સર્વ કચેરી મંડળ નીચુ જોઇ રહ્યું કેમકે બંડ ઉઠાવવાનું મુળ કારણ તે સઘળાઓ ન જાણવામાં હતું કે તમામ ક્ષત્રિયો કેટલાક સમયથી ધુંધુવાઇ રહેલા છે કારણ કે અકબરશાહ જનાનખાનામાં દર શુક્રવારે મોટા મોટા રાજયની ક્ષત્રિયાણીઓને બોલાવી બજાર ભરતો હતો અને તે વખત શાહ પંડે તે બજાર જોતો જતો હતો, જો કે ત્યાં કોઇ જાતના બગાડની વાત નહોતી તદપી એ આચરણથી ક્ષત્રિ વીરો બહુજ નારાજ થતા હતા; કેમકે પડદેનશીન રજપુતાણીઓને ખુલ્લે મ્હોડે ફરતી શાહ જુએ તથા સ્હેજ મશ્કરી ટોળી પણ થાય તે રજપુતોને બિલકુલ પસંદ નહોતું પરંતુ આ વાત શાહને મ્હોડે કોણ કરી શકે રાજા ટોડરમલે બીરબલ પ્રત્યે ઇસારો કર્યો કે—સમય આવ્યો છે માટે હસતાં હસતાં કટાક્ષ વચન કાને પોચાડી દે બીરબલે ઇસારાથી કહ્યું કે ઠીક.

બાદશાહ અબુલફજલને આવતા દિવસ માટેની આપી રહ્યા કે, જાણે કથા નવીન શોચનીય સમાચાર નથી તેવો હસતો ચ્હેરો કરી બીરબલને કહ્યુ કે હે કવિરાય આજે સમયને અનુસરતો વર્ષા ઋતુનો કવીતા વીનોદ કેમ ચલાવતા નથી, આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી બિરબલ બોલ્યો કે;–

> રંગ બેરંગી અનોખરી પતરી પયોધરી વૃંદ,
> તિન્ન ઠરા થીર રક્ત હો, ચાપ ચઢકા ચંદ.

આ મારમીક દુહો સાંભળતાં વેંતજ સકલ સભા અધોમુખ થઇ ગઇ અને સઘળા વીચારમાં પડયા કે હવે બાદશાહ શું કરશે પણ શાહ મોટા મનનો શહાણો હોવાથી સમજી ગયો, અને પરોક્ષ

રીતે બોધ કરવા માટેજ આ બિરબલનાં કટાક્ષ ભર્યા વચનો છે તેથી તે એટલુંજ બોલ્યા કે બિરબલ મેં તને વર્ષા ઋતુની કવીતા કરવા કહ્યું હતું તેને ઠેકાણે આ શું કહ્યું બિરબલ અતી નમ્રતાથી માથુ નમાવી બોલ્યો કે શીરતાજ એ વર્ષા ઋતુના સાયંકાળનું વર્ણન છે એમાં એમ કહ્યું છે કે—રંગ રંગની મનને હરનારી પાતળી વાદળી-ઓના ટોળામાં મીત્ર કહેતા સૂર્ય રતિ ચોળ થઈને સ્થિર ઉભો છે મેઘ ધનુષ ચઢયું છે અને ચંદ્રમા સ્હામો આથમે છે.

આ પ્રમાણે બિરબલને ફકત દુહાનો અર્થ કહી સંભળાવ્યો પણ બાદશાહે જણાવ્યું કે એ અર્થ બરોબર સંગતી ધરાવનારો નથી કેમકે સૂર્ય સ્થિર ઉભો રહેતોજ નથી બીરબલે જવાબ આપ્યો કે હજુર સૂર્ય સ્થિર રહેતોજ નથી. પણ સંધ્યા વખતે સૂર્ય અસ્ત નથી વખતે નિહાળીને જોઈએ છીએ તો તે ઉભો રહતો હોય તેવોજ દેખાવ આપે છે જગનાથ પંડીત વગેરે એ વારતાને પુષ્ટિ આપી કે સાંયકાળે તેજ પ્રમાણે સૂર્ય દેખાય છે એ ખરૂં છે તેરી એ વાત સાબીત થઈ ત્યારે ફરી શાહે શંકા કરી કે વાદળીએને પાનળીનું વિ-કુશણ આપવાનું પ્રયોજન શું.

આ પ્રશ્નનો જવાબ કેવા પ્રકારે દેવો એવો બીરબલ વીચાર ચલાવે છે, એટલામાં અકબરની સભાના અમુલ્ય નવ રત્નો પૈકી એક જોષીરાજ ત્યાં હાજર હતો તેમ બીરબલનો મિત્ર હતો તેથી બોલી ઉઠયો કે નામદાર આ આવા દુહામાં પતરીએજ વીશેષણ જયોતીશ પ્રતે ખરેખરો અભીપ્રાય છે કેમકે વાદળીઓ ઘાટી કે જાડી હોય તો તે ઘનઘોર દેખાય અને ભ્રષ્ટ થાય પણ જયારે વાદળીઓ પાતળી હોય છે ત્યારેજ તેને ભેદીને સૂર્ય કારણો આપણી તરફ આવી શકે અને આકાશમાં રંગબેરંગી લીલા જામી રહેછે.

આ પ્રમાણે જોશીરાજનું બોલવું સાંભળી તદપી બાદશાહે ગુસ્સાનો ડહોળ બતાવી બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું—એ દુહો ફેરથી કહે અને એની અંદર બીજો શો ભાવ રહેલ છે તે જલ્દીથી બતાવ.

આવો શાહનો કઠોર હુકમ થયો કે પ્રથમનો દુહો કહી સંભળાવ્યો અને તેનો અર્થ કરતી વખતે જન આંચકો ખાવા લાગ્યો, તે જોઇ શાહે કહ્યું કે- બહીશ નહી અહીંયાં તો સઘળુ ખાસ મંડળજ છે માટે સ્પષ્ટ રીતે તેમાં રહેલા ભાવ કહી બતાવ આવું શાહનું બોલવું થતાંજ બીરબલ ને હીંમત આવી અને બોલ્યો કે—ભાત ભાતના રંગવાળી મનને હરણ કરનારી પાતળી સ્ત્રીઓના સમુહમાં મારો મિત્ર અશક્ત થઇને સ્થીર ઉભો છે. અને તેના સ્હામો ચંદ્રરાજ ધનુષ્ય ચઢાવી ફળી આયો છે. આ પ્રમાણે આ દુહાની અંદર ભાવ ભરેલો છે. એમ કહીને અતી નમ્રતા પૂર્વક મસ્તક નમાવી કહ્યું કોન્ટેઆલમગા બે અદબી માફ માગું છું, કેમકે આ ખાસ મંડળ આપને આ બાબતમાં લાંબા વખતનની કાંઇ કહેવા ઇચ્છતું હતું તેથી મેં આપનું ભલું ચાહી મારૂ માથુ આપની તરવારની ધાર ઉપર મુકયું છે ચાહે તો કાપી નાખો કે શિરપેચ બંધાવી સુશોભીત કરો,

આ પ્રમાણે બીરબલનું આજીજી સાથેનું બોલવું સાંભળી તેમજ અન્ય માનવંતા સભાસદોએ પણ ઉક્ત વાતનો ટેકો આપવા સરખા જ ચોક્ક્સ શબ્દો બોલ્યા કે—આલમ્પનાહ ! રાજ રહીતને માટે આવી ચેતવણી નામદારને અમારે આપવી એ અમારી ખાસ ફરજ છે અને તેથીજ આપના વીચારને લગતો હાજી હા ન કહેતાં અમારો ધર્મ બજાવ્યો. કહ્યું છે કેઃ—

સચીવ વૈદ્ય ગુરૂ તીનજો, પ્રીય બોલહી ભય આસ;
રાજ ધરમ તનુ તીનકર, હોગી બેગહી નાશ.

કારભારી-પ્રધાન, વૈદ્ય અને પોતાનો ધર્મગુરૂ એ ત્રણ જણા જો રાજા રોગી અને સેવકોએ ઓને ખોટું લાગશે, ગુસ્સે થશે, એવા વીચારણાને લીધે ભય કાંવા આશાને ગવલબી મીઠુ બોલે તો રાજ્ય ધર્મ અને શરીરનો નીશ્ચે નાશ થાય: અર્થાત દીવાન રાજાના ભયથી વા વીશેષ પગાર થાવાની આશાને લીધે વૈદ રોગી તરફથી પૈસા લેવાની આશાને ખાવા પીવાને છુટ આપે અને ગુરૂ સેવકો પાસેથી પૈસા કે ધર્મના કાર્યો માટે સાધન મેળવવાની આશાએ જો સત્ય મારગ ન બતાવે અને હાજી હા કહે તો જાણવું કે, વ રાજેપેં રાજ્ય. રોગગ્રસ્ત રોગી અને ધર્મ એ ત્રણેનો જલદીથી નાશ થશે માટે યોગ ઉચિત વચનો કહેવા માટે ભય આશ ન રાખતાં એજ કારણને લીધે આમ કહેવાની આવશ્યતા સમજી આ વર્તણુક ચલાવી છે તે માટે માફી બક્ષસો.

અકબરશાહ તો પ્રથમથીજ આ વાત સમજી ગયો હતો, તેથી તે ક્ષત્રીઓનાં દલ દુભાવા સરખો પ્રકાર હવેથી બંધ પાડવો એમ ખાસ સંકલ્પ કર્યો હતો; પરંતુ આટલું વીવેચન કરવાની મતલબ ફક્ત બીરબલની હામત, ચાતુરી અને હિતચિંતકપણું જોવા માટેજ હતી. શાહ બીરબલ અને સભાસદો ઉપર બહુજ પ્રસન્ન થયો અને તેમનાં પોતાના મુખેજ બહુ વખાણ કરી આભાર માન્યો અને કહયું કે મારાં અહોભાગ્ય છે કે મને તમારા જેવી હિતચિંતક મંત્રીઓ મળ્યા છે ખરેખર પરવરદિગારની કૃપાનીજ નિશાનીજ છે ? આવું હિતચિંતકપણું રાજ્યને સલામત રાખવા જાળવશો જેથી ખુદા નેકીના બદલો બે સુમાર આપશેજ !!

આવું શાહનું બોલવું સાંભળી સર્વે જણા સલામ કરી વિનવવા લાગ્યા કે જહાપનાહ ! એ આપની લાયકી છે કે આપને અમારામાં હજાંરો અવગુણુ છે છતાં ગુણુ છે છતાં ગુણુ માનો છો એ અમારા પણુ અહોભાગ્ય છે એને કદાચ અમારામાં કિંચિત માત્ર કાંઇ પણુ ગુણુ છે; તોપણુ તેના કદર કરનાર આપના જેવા આ જગત માલીક કોણુ મલનાર છે ? ખુદા મૌલા અપને જુગોજુગ પ્રતાપસિંહ અમર રાખે ! ? !

તદનતર શાહે કચેરી બરખાસ્ત કરી ચંદરાજનો પરાજય કરવા તત્પર થયો,

વારતા ૮૫ મી.

બ્રાહ્મણ એઠું બાળેલું અન્નના અંગીકાર કરતા નથી,

ગુણુ ગ્રહક ગુણીને સદા. પરખી લે પળ માંહી;
તેમ ગુણી નિજ ગ્રાહક પ્રતે શોધે ધરી ઉત્સાંહ. મુકુંદ,

એક સમય અકબરશાહ ગુણીજનોની ખાસમંળી ભરી કાવ્ય-વિનોદ ચલાવતો હતો, એટલામાં સૂક્ષા ફૈઝાનું આવવું થયું અને મુગલાઇ નીયમ પ્રમાણુ સાત સલામ કરી બોલ્યો કે—

ચલત ચમક સમશેર શાત, જમજા જડ હો જાત
એસી જીરકી સૈન દર, કહુ અનકી બાત.

આ દુહો સાંભળી સભાના આગેવાનો પૈકી ચાર પાંચ જણાઓ બોલી ઉઠયા કે વાહ ! ખુબ કહી સચ્ચ બાત હે ! ! આ વખતે બીરબલ પણુ હાજર હતા તેસમય વીચારી બોલ્યો કે ' અક્રિન્ન ખુબ મઝેના વાત કહી ? યેના માત્ર એક નજરથી હજારો તરવારો સુમકીને ચાલવા લાગે છે અને જોકૃપાની હોય તો લક્ષમી ત્યાંજ

સ્થિર થઈને વાસો વસે છે, તે પાદશાહના મ્હોમાંથી એક બોલ નીકળે અને તે પ્રમાણે તેના દરબારીઓ અમલ કરે એમાં આશ્ચર્ય ।

ફૂઝીની કીરતી સાંભળી જગન્નાથને ગુસ્સો ચઢતો હતો તેથી આ પ્રસંગે પણ બોલી ઉઠયો કે આ કવીતામાં રસ કયે સ્થાનકપરે પ્રમાણે જગન્નાથનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે ફૈઝીને કહ્યું કે—તે રસ જે સ્થાનકે રહ્યો હોય તે બતાવો; આવુ શાહનું બોલવું સાંભળ્યુ જો કે ફૈઝી ઉતમ પ્રકારનો કવી અને પંડીત હતો ખરો, પણકાયમ નો નીયમ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરતાને સમજાવી શકવાની તેનામાં શકતી નહોતી કેમકે સંસ્કૃત ભાષા શિવાયે અન્ય ભાષાઓ પુર્ણ નથી તેમ સાહિત્યો વિગેરે પણ અન્ય ભાષાઓમાં ઘણીજ કચાસ છે. ફૈઝી સંસ્કૃત ભણ્યો હતો, પણ જગન્નાથ પંડિત આગળ તે ટકી શકે તેટલું તેનામાં સામર્થ્ય નહોતું; તદપી ઉત્તર દેવા વીચારણા કરતો હતો, એટલામાં બીરબલ ફૈઝીના મનનો ભાવ સમજી શાહના માનીતા માણસનો પક્ષ કરવાથી પરીણામે અતી લાભ થાય છે તથા પોતાનાઉત્તમ જ્ઞાનની પણ ચમત્કૃતી ઝળકતી રહે તેટલા માટે બોલ્યો કે, હજુરનો હુકમ હોય તો તે દુહામાં રસ કહાં રહ્યો છે તે જરી કહી બતાવું ? આવું બીરબલનું વીનયયુકત વચન સાંભળી શાહે કહ્યું કે, ખુશીથી કહી બતાવો. પછી બીરબલે કહ્યું કે ઊકતદુહામાં એ ચમત્કાર છે કે, આપના હુકમ પ્રતાપથી લોઢા જેવા જડ અને કઠીણ પદાર્થો પણ ચલનશક્તી પામેછે અને લક્ષ્મી જે ચંચળ વસ્તુ તે સ્થીર થઈ જાય છે એમ કહ્યું છે. એ ઊપરથી આપનો હુકમ સર્વમાન્ય છે. એમ આ વાકય સીદ્ધ કરી આપે છે.

અને તેની સાથે આગ્રાનાં પ્રતાપ તથા ઉદારતાનું વર્ણન પણ થયું. આ અંગ્યાર્દ ' ચલન ' અને ' જડ ' એ બે શબ્દ ઉપરથી સમજાય છે કે, એમાં વિશેષ રસ રહેલો છે એમ કહેવામાં જરા ખોટું ગણાય તેમ નથી અને તે શિવાય એમાંના પદેપદ સાભિપ્રાય રસમય છે.

બાદશાહની સભામાં એક સૈયદ જનુનુદીન હતો અને તેનામાં જનુનીપણું પણ અત્યંત હતું તથા સંસ્કૃત ભાષાનો કટ્ટો દુશ્મન હતો, ફક્ત તેને ફારસી અને અરબ્બી ભાષાજ પ્રિય હતી અકબરશાહે દરબારી ભાષા ઉર્દૂ કરી હતી તેને માટે તે બહુજ નારાજ હતો તેમ અકબરશાહને કડુ વચનો સંભળાવનારો પણ એ એકલો જ હતો; પરંતુ સારો વિદ્વાન હતો તેથી તેના દુર્ગણો તરફ લક્ષ ન આપતાં શાહ તેનું માન જાળવતો હતો તે ઉપરના દુહાના ભાવાર્થ વિચારી ઘણો ચીડવાઇ ગયો અને બોલ્યો કે, ફૈજી જેવો અરબ્બી ભાષાનો કાબેલ મોલવી કાફરોની ઝુબાનમાં શાહેરી કરે છે. એ જોવુંજ કેટલું ગુન્હા ભરેલું કામ છે? તેમાં વળી સેતાની સંસ્કૃત ભાષાનો ' જલજ , એ શબ્દ લખવાની શી જરૂર હતી? આ શબ્દમાંજ ફૈજીની શાહેરીનો ઉગાર બાહુવા ખુણાગે મુકી છે આ મીજલસમાં પણ કેટલા જણ એ બોલને સમજ્યા છે. તે નો તપાસી જુવો, આવું સૈયદ સાહેબનું બોલવું સાંભળી કેટલાક મિજલસીઓ પોતાની નજર ફેરવી બેઠા; કેટલાક તેને એ આગ્રામાં આપણનેજ મુકે, પરંતુ બીરબલ તો નિઃશંકપણે બોલ્યો કે લક્ષ્મી ચપળ છે એ વાત જલજ એટલે પાણીથી ઉત્પન્ન થએલી એમ કહેવાથીજ બરાબર સમજાય છે; કેમકે સૈયદ સાહેબને આ વાત તો યાદ રહેલી કે સોબતે અસર અને તુખમે તાસીર, આગ્રા વિના

રહેજ નહી; એથી પાણી અચળ અને તેનાથી ઉત્પન થયેલી લક્ષ્મી ચપળ હોયજ; આ કહેવત સાંભળી સર્વ સભા મંડળ ખડખડ હસી પડ્યું; કેમકે બીરબલે સૈયદ સાહેબની સૈયદીનું જળમુળ શોધી વાક્ય બાણ માર્યું, એટલે સૈયદ લાહેરના એક ખાટકીનો છોકરો હતો, પણ વિદ્યાભ્યાસથી મુલ્લાંમાંથી પરાણે પાપોમાંથી પીરમહમદ થાય તેમ સૈયદ થઇ પડ્યો હતો, તે વાત ઉપરથી કહેવત સૈયદનું કાળજું કોરનાર થઇ પડી આ હાસ્યારપદ પ્રકારથી શાહ ખુબ પ્રસન્ન થયો, પણ વિવેકથી હસવું થંભાવ્યું અને ચોપદાર તરફ ઇશારો થતાં તેણે ગરેજના કરી અદબ.

શાતા તરંગ રંગથી સર્વ સભામંડળનાં મુખ પ્રફુલીત થયાં પણ જગનાથ પંડીત તો ધુધવાયલા અગ્નીની પેઠે રૂપ ધારણ કરી બેસી રહ્યોહતો તે જોઇ બાદશાહે પુછ્યુ કે પંડીતરાજ ! ફૈઝીની શાહેરી કવીતાથી સૈયદ સાહેબ છો નાખુશ થયા પણ તમો પ્રસન્ન થયા કે નહી ! આવું શાહનું બોલવું સાંભળી જગનાથ પંડીતને કહ્યું કે. અમે બ્રાહ્મણલોક એઠું બોટેલું અન અંગીકાર કરતાજ નથી. આ વાક્ય સાંભળી સર્વને આશ્ચર્ય ઉપજયુ કે મુલ્લાં ફૈઝીએ જે શીઘ્રપણે પ્રસંગોપાત કવીતા બનાવી તે ઉચ્છીષ્ટ શી રીતે થઇ. પછી મુગારી પંડીત જગનાથ સ્વામીના હાસ્યની સાથે બોલ્યો કે સરકાર. આ દુહો મુલ્લાં ફૈઝીએ કોઇ વખતે પોતાની બીબીને સારૂ બનાવેલો જણાય છે અને તેનું એઠું આજે આપણને ભેટ કરે છે. સર્વ સભામંડળે જાણ્યુ કે પંડીતરાજે ચતુરાઇથી ઉક્ત દુહાનો અલૌકીક પ્રકારનોજ અર્થ લગાવ્યો હવે, એ ઉમંગથી પ્રસન્ન વદને સર્વ સાંભળી ઉત્કંઠા ધરાવતા જોઇ પંડીતને કહ્યું કે—એ દુહાનો મુળ અર્થ આ પ્રમાણે છે.

કહે છે કે આ બીબીની કટાક્ષ એવી છે કે, તેમાંથી હજારો ચમકતી તલવારો નીકળે છે અને તે ચાલી જાય છે, એટલે ચારે તરફ ઊભેલા રસિકજનોની કતલ કરી નાખે છે, એ કટાક્ષનું મનોહરપણું જોતાંજ લક્ષ્મી જે રૂપનો ભંડાર છે, તે પોતાને કદરૂપી સમજી જડ થઇનેજ ઊભી રહે છે. એવી જેની એક કટાક્ષ છે તે જાતે બોલે તો પછી તેની ખુબીજ શી, આ પ્રમાણે ફૈજીમીયાંની સુંગાર વૃતી વત્તોરોત્તર ઊછરતી જાય છે.

આ પ્રમાણે પંડીત રાજનો કરેલો અર્થ સાંભળી સર્વ સભા જડ થઇ ગઇ અને જગન્નાથ અંપુર્વ બુદ્ધિનાં વખાણ કરવા લાગી પણ રસના વિષયમાં ફૈજી પંડીતરાજથી ઉતરે તેવો નહોતો તેથી ફૈઝીએ જણાવ્યું કે પંડીતરાજ' તમો મારી કવીતાનો ગુઢ સંગારનો આશય પ્રગટ કર્યો તે માટે હું આપનો આભારી છું પરંતુ આપને માલમ નહી હશે કે, અમે મુસલમાનકો ખુદાને માશુક સ્ત્રી રૂપે ભજીએ છીએ; અરથાત એ ક્વીતા સ્ત્રીની નથી પણ ખુદાની છે, આ જવાબથી શાહ ઘણોપ્રસન્ન થયો કેમકે જગન્નાથ પુર્વપક્ષનું ખંડન થયું અને તે સાથે પોતાને ખુદાની ઉપમા મળી; તોપણ વીવેકને સારૂ જગન્નાથના શીઘ્ર કલ્પના બહુ વખાણી બીરબલ બોલ્યો કે પૃથવીનાથ આપે જગન્નાથ કવીની પ્રશંસા કરી તે યથાર્થ છે. પણ આ દુહામાં તેમની બુદ્ધિનુંજ રૂપ વર્ણવ્યું છે જગન્નાથ પંડીતની બુદ્ધી કેવી છે કે ચલત ચમક સમશેર સંત, સંત એટલે સાચું અને સાચું એટલે શાસ્ત્ર તેમાં કઠીન વીષયોમાં તરવારની પેઠે ચળકતી ચાલે છે; અંરથાત કોઇપણ વીષય જેને કઠીન અગમ્ય નથી પણ શું માત્ર કઠીણજ છે ! કોમળતા કે રસીકતા તેમાં નથી, જલ જાજરૂ હોજાત

એટલે સુધી તોડલા જળજ કહેતાં કમળ જરજર થઇ જાય છે; અ- ર્થાત તેની કોમળતા રદી પણ જતી નથી, એસી જીસ્કી સન દક એવી જે બુદ્ધી રૂપી સરસ્વતીની એક નજરંજ છે તે સરસ્વતી હક બેનકી બાત, બેન એટલે વાણા લઇને જ્યારે સંગીત કરવા બેશે ત્યારે તો તેની કોમળતા કેટલી જાણવી.

આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું શાંભળી ચારે તરફથી શાબાશ, શાબાશ. એજ એવાજ સભા મંડળમાં છવાઇ રહ્યો શાહ પણ બહુ- જ પ્રસન્ન થઈ ગયો અને બીરબલના બુદ્ધીબળની અત્યંત તારીફ કરવા લાગ્યો; તેમ જગન્નાથ પંડીતે પણ કબુલ કર્યું કે. મારા કરતા પણ બીરબલની કલ્પના વીશેષ સુંદર છે. તદનંતર અમુલ્ય શીરપાવ તેને ઇનાયત કર્યો.

ભાગ દશમો.

વારતા ૮૬ મી.

બીરબલ અને તાનસેનના ગુણનો મુકાબલો

વસંતતીલકા છંદ.

જેને અંનીતી પ્રીય હોય સદાજ ઝાઝી, તેને સુનીતી પંથ ગામી જણાય પાજી
પાપીપ્રપંચ કરી પુષ્કળ દ્વેષ ધારે ન બરથ તદાપ ન મતી સુધારે

બીરબલ અને તાનસેનના ગુણનો મુકાબલો.

દીલીપતી નામદાર અકબરશાહની હજુર બીરબલ નામનો પ્રધા-ન (દીવાન મહા ચતુર, ધુરત અ. અક્કલવાન હતો તેથી કદરદાન બાદશાહ તેને ઘણી મમતાથી ચાહતો હતો એટલુંજ નહિ પણ પ્રત્યેક કામમાં તેના સલાહ લીધા શીવાય આગળ ડગ ભરતો નહોતો તેવા સંબંધથી તમામ મુસલમાન વર્ગ ઘણોજ નારાજ રહેતો અને નીરંતર એજ વિચાર થતો કે "આપણા મુસલમાની રાજયમાં વળી કુબાબમાં હડી, સમાન નડનાર એ બ્રાહ્મણે મોટા રાજના કારો-બારની લગામ કેવળ પોતાને હાથ કરી લીધી. અને આપણને તેની તહેનાતમાં રહેવું પડે છે એ ખરેખર હલકુ પદ છે । માટે કોઈ પણ પ્રકારે તે પદભ્રષ્ટ થાય અગર અહીંઆથી દુર ટળે તો તેની જગ્યા આપણી કોમના માણસને હાથ આવે. એમ નીશ્ચય કરી એક તાન-સેના નામનો ગવૈયા કે જેણે તમામ હીંદુ મુસલમાનોને પોતાની ગાયન કળાવડે કેવળ વશ્ય કરી લીધા હતા. તે તે જગ્યા ઉપર

દાખલ કરવો ! એમ ધારી એક દીવસ તાનસેનને ગાયન કરવા માટે એક અમીરે બોલાવ્યો અને નામદારને આમંત્રણ કર્યું કે " આજ આપ મીજલસમાં પધારવા મહેરબાની કરશો " તદનંતર સર્વ અમીર ઊમરાવ અને બાદશાહ વગેરેનું પધારવું થયું. મીજલસ ભરાણી ને વચ્ચે તાનસેન પ્રથમ દીપક રાગ રડયો કે તે રાગના પ્રભાવથી રોશની માટે કરી રાખેલી બતીઓએ એની મેળેજ તાત્કાળ જ્યોતી પ્રકાશી દીધી અને જ્યાં ત્યાં રોશની ઝગઝઘાટબંધ દીપમાન થઈ તેથીસર્વ બાદશાહ અનેમીજલસના મનુષ્યો અત્યંત આશ્ચર્ય યુક્ત થઇ ગયાં તદનંતર તાનસેને સર્વ પ્રકારની સમય સમયની રાગ રાગણીઓ ઊત્તમ આલાપસહ ગાઇ બતાવી. તે વખતે સર્વ મંડળ આનંદમય બની એકે અવાજે વાહ ! વ.હ ! શાબાશ, એમ કહી. તાનસેનના ગુણુની પુષ્કળ તારીફ કરવા લાગ્યું કે તાનસેનકી તાનમેં સબી તાન ગુલતાન બાદ ગાયન બંધ કર્યાં પછી અમીર ઊમરાવ અને તમામ મુત્શદી વર્ગ વગેરે બાદશાહની મરજી સુપ્રસન્ન નીહાળી કહેવા લાગ્યા કે જહાંપનાહ બીરબલથી તાનસેન કેટલા ગુણુવાન અને જ્ઞાનવાન છે. તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો કિંવા મુકાબલો હજુરની હજુરજ મોજુદ છે એટલે વીશેષ તારીફ કરવાની જરૂર નથી, માટે સર્વકો ચાહે છે કે એવા અક્કલવાન પુરૂષને કદાચ બીરબલની જગ્યા આપવામાં આવે તો ઘણુંજ ઊત્તમ ગણાય ? આવું તેઓનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે જણાવ્યું કે તમારૂં કહેવું ખરૂં છે; અને બીરબલ કરતાં ગમે તેટલે તાનસેન વધારે ગુણુવાન છે, તદપી બીરબલના બુદ્ધીબળ અગાડી તાનસેનના ગુણુ વખતે શાંત થઇ જાય એમ હું માનું છું. અને એ વાતની ખાત્રી તમોને થોડાજ વખતમાં બતાવીશ એ

પ્રમાણે કેટલીક વાતચીત થયાબાદ પાનફુલ વેહેંચ્યા પછી મીજલશ બરખાસ્ત થઇ.

બીજે દીવસે બાદશાહે ઇરાનના શાહને એક પત્ર લખ્યો કે આપ તરફ બીરબલ અને તાનસેનને મોકલ્યો છે તેમને આ પત્ર દેખત શીરચ્છેદ કરાવશો. એવી મનલબનો પત્ર લખી પોતાની મોહોરછાપ કરી તે પત્ર બીરબલ અને તાનસેનને સ્વાધીન કર્યો ને હુકમ કર્યો કે, દબદબા સાથે ઇરાનના શાહ પાસે જાઓ અને આ પત્રનો પ્રતિઊતર લઇ આવો.

બાદશાહની આજ્ઞા પ્રમાણે બીજેજ દીવસે બન્ને જણા ઘટીત દબદબા સાથે પ્રમાણ કર્યું. કેટલેક દીવસે ત્યાં જઇ પહોચ્યા બાદ દરબારમાં જઇ યોગ્ય રીતી પ્રમાણે વંદન કરી અદબ સાથ રહી અકબર બાદશાહે આપેલો પત્ર હાજર કર્યો તે પત્ર શાહે વાંચવાની સાંથેજ સેવકોને હુકમ કર્યો કે આ બન્નેને શહેર બહારના મેદાનમાં લેઇ જઇ તેમનાં મસ્તક ઊડાવી દો આવી શાહની આજ્ઞા થવાથી શીપાઇઓ બન્નેને પકડી વધસ્થાને ચાલ્યા ત્યારે તાનસેન ઘણોજ ભયભીત થઇ રડવા લાગ્યો તે જોઇ બીરબલ બોલ્યો કે હવે રડવાથી શું વળવાનું છે? કષ્ટ વખતે ઘણું ધૈર્ય ધારણ કરી આવી પડેલી આપદામાંથી બચવું એજ ડહાપણ અને ચાતુરી છે. તેમજ મારા કરતાં આપ ગુણમાં અધીક શ્રેય છો કારણ કે બીરબલની જગ્યા આપને આપવી એવી તમારા જાતીભાઇઓએ ખુદ આદશાહને વીનંતી પણ કરી છે; માટે બાદશાહ આપણુ બન્નેની અક્કલનો મુકાબલો કરવાઆવો પ્રસંગ આણેલો છે તેથી આપ ગુણના પ્રભાવવડે સંકટ નીવારણ કરો. આ સાંભળી તાનસેન હાથ જોડી બોલ્યો કે

ભાઇ ! તમે મોટા પરોપકારી છો અને આપનું બુદ્ધિબળ અગાધ છે હું આપને શરણ છું જેથી મારૂં ઉપહાસ્ય ન કરતાં પ્રાણરક્ષક કરવાની યુક્તિ યોજી મને જીવતદાન આપો આ પ્રમાણે દીનવાણી યુક્ત બોલવું સાંભળી બિરબલે કહ્યું કે બીશો નહિ ધૈર્ય ધારણ કરો અને હું કહું તે પ્રમાણે કરો એટલે સંકટ રહિત થશો.

તાનસેને કબુલ કર્યું બાદ બીરબલે જણાવ્યું કે " જે વખતે આપણને આ સીપાઇઓ વધ સ્થાનકે લઇ જાય તે વખતે ઘણાજ હર્ષ સાથે મને પાછળ હઠાવી સીપાઇઓને કહેવું કે " ભાઇઓ પહેલું મારૂં માથું કાપો ! અને હું તમને પાછળ હઠાવી કહીશ કે ભાઇ એનાથી પહેલું મારૂં માથું કાપો ! એ પ્રમાણે અત્યંત ઉત્સાહ બતાવવો પછી જે મારે બોલવું હશે તે હું બોલીશ.

તદનંતર ચાલતાં ચાલતાં કેટલેક વખતે વધ કરવા (મારી નાખવા) તે જગાએ પહોંચ્યા એટલે પ્રથમ કરી રાખેલી ગોઠવણ મુજબ બન્ને જણે ધામધુમ આદરી, તે જોઇ વધકારો અત્યંત આશ્ચર્યવંત થયા કે આ બન્ને કેવા મુર્ખ છે સાક્ષાત મરણનો સમય આવ્યો છે છતાં આનંદવૃતથી માંહો માંહે ધુમ મચાવી રહ્યા છે કે પહેલાં મારૂં માથું કાપો અને બીજો કહે છે કે મારૂં માથું કાપો ! માટે આ આશ્ચર્યજનક વારતા શાહને જાહેર કરવી જોઇએ પછી જેમ નામદાર નો હુકમ હશે તેમ કરીશું. " એમ વિચાર કરી તે બન્નેને શાહની હજુર લેઇ ગયા અને સઘળી હકીકત જાહેર કરી જેથી શાહ પણ તાજુબ થયો અને કહ્યું કે ' મનુષ્ય માત્રને પ્રાણથી વધારે વ્હાલી કોઇ ચીજ નથી ! તેમ છતાં તમે બન્ને જણા બે ટીકરો બની અંદર અંદરથી પ્રાનના (જીવ) આપવામાં આતુરતા

થઇ રહ્યા છો એનું શું કારણ છે ? ” એવું શાહે પુછ્યું ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે “ નેક નામ કદરદાન સરકાર ! એ વાત અમોને ઘણુંજ નુકશાન થાય છે અને જે આશા પાર પાડવા અમારા ધણીએ આપના પાસે મોકલેલા છે તેમની આશા પૂરી થશે નહી. અમારા પ્રાણુ લેવા એવો અમારા ખાવિંદે આપને પત્ર લખેલો છે તો જાણવુંજ જોઇએ કે તેમાં કાંઇ ખાસ મતલબ હોવી જોઇએ ! એમ આપના દીલમાં ખ્યાલ રહેજ આવવોજ જોઇએ; કેમકે જો અમારા ફક્ત પ્રાણજ અમારા ધનીને લેવા હોત તો તેમને કાંઇ મુશ્કેલ નહોતું પરંતુ આપની તરફ શિરચ્છેદ કરવા મોકલ્યા માટે ખાસ જરૂરનું કારણ છે એ તો સિદ્ધજ થાય છે માટે વાર ન કરતા એકદમ મારૂં શિરચ્છેદ કરો અને તાનસેનનું આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહને ઘણીજ આતુરતા વધી કે અત્રે વધ કરવા મોકલ્યા તેનું સબળ કારણ હશેજ તેથી કહેવા લાગ્યો કે “ જ્યાં સુધી તમે તે ખરી વાત મારા આગાડી જાહેર નહિં કરો ત્યાં સુધી શીરચ્છેદ કરવામાં આવનાર નથી ! ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે જ્યારે આપ એ વાત બરોબર જાણી લ્યો ત્યારે તુરત અમારા શિરચ્છેદ કરવા; અંતે બોલ્યો કે “ કબુલ છે ” પછી બીરબલ હાથ જોડી શાહ અત્રે અરજ કરવા લાગ્યો કે “ અમારા ધણીને આપનું રાજ્ય પોતાના તાબામાં લેવા માટે ઘણી વખતથી આતુરતા ભરી આશા લગી રહી છે. પરંતુ આપ તો સમશેર બહાદુર છો ! એવો વહેમ કરી મનની મુરાદ બર આવે એમ ન જણાવાથી ના (લા) ઇલાજ થયા હતા પણ હાલ મક્કેથી બાદશાહ સરકારને ત્યાં એક પીરજાદા પધારેલ છે તેમને હાથ જોડી નમ્રતાથી પુછ્યું કે ઇરાનના શાહનું રાજ્ય મારા તાબામાં શી રીતે આવે ? તેના ઉત્તરમાં પીરજાદાએ

કહ્યું કે ' ઇરાનનો શાહ મ્હોટો પુણ્યશાળી પ્રતાપવંત છે । માટે એવું રાજ્ય તમારા તાબામાં આવશે નહીં, પણ જો તેમના હાથથી બે મનુષ્યો નાહક—ગુન્હેગાર મરાય તો એની મેળેજ તે શાહ ગુજરી જશે પરંતુ બે જણા વગર વાંકે મરાય તેમાં જે પહેલું વધ થાય તે શાહની ગાદીનો માલીક થશે અને પછી વધ થશે તે બીરબલની પદવી પામશે. ” એવું પીરજાદાનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે અમને બે જણને વિશેષ પ્યારના કારણથી આ તરફ યુક્તિ લઢાવી મોકલ્યાં છે માટે હવે વાર લગાડવાનો વખત નથી, પહેલાં મારૂ અને પછી તાનસેનનું શિરચ્છેદન કરો જેથી વહેલું કાર્ય સિદ્ધ થાય. માટે શાહે કહ્યું કે જયારે એમ છે ત્યારે હું મારૂં પોતાનું નીકંદન કાઢવા શા માટે તૈયાર થાઉં ? બળતી લાહ્યમાં કોણ પડશે ? માટે જેવા આવ્યા તેવા તમારા ઘેર તુરત ચાલ્યા જાઓ અને હું લખી આપું છું તે કાગળ તમારા શાહને આપજો. આજ સુધી હું તમારા શાહને મુરબ્બી સમજતો હતો પણ હવે એનાં બુરાં કાવત્રાંથી એના લખેલા પત્રને માન્ય કરતા નથી આ પ્રમાણે શાહનાં વચનો સાંભળી બહુજ બંને જણા નારાજ થયા અને ઉતરેલ મ્હેરે ત્યાંથી વીદાય થયા કેટલેક દીવસે દીલ્લી આવી પહોંચ્યા અને બાદશાહને મળ્યાં તેમ તેમ ત્યાં બન્ને સઘળી હકીકત આ પત્ર રજુ કરી ઉભા રહ્યાં પત્ર વાંચી બાદશાહે દરબાર ભર્યો અને તાનસેન તથા બીરબલને સભા સમક્ષ પુછ્યું કે તમો શી રીતે જીવતાં આવ્યાં તે સાંભળી તાનસેને ત્યાં સઘળી બનેલી હકીકત કહી અને બોલ્યો કે ગરીબ પરવર ? બીરબલની અક્કલને ? અને એની અજબ ચાતુરીથી મારો પ્રાણ બચ્યો । ” એ સાંભળી બાદશાહે પોતાની જાતવાળાને કહ્યું કે તમોને પ્રથમ કહેલું હતું કે બીરબલની આગળ તાનસેનનાં ગુણ તો દટાઇ

જાય ? તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો જોયો ? એવું બાદશાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલનું દ્વેષી મંડળ પ્રથ્વી ભણી નીહાળતું જણાયું અને ફરીથી બીરબલ વિષે ઝાઝી અદેખાઇ ન કરવા તેમના મન સાથે પ્રતિજ્ઞા કરી.

વારતા ૮૭ મી.

બાદશાહ તો બીરબલની આંખે દેખે છે.

કરતા હોય સો કીજીએ ઓર ન કીજે કઅન.
મુંડ રહે સેવાલમેં, ઉંચે રગો પગ.

એક વખત બીરબલના પ્રતિ પક્ષીઓએ વિચાર્યું કે દિવસે દિવસે બીરબલનો પગ વિશેષ જામતો જાય છે; એટલુંજ નહીં પણ બાદશાહ તો બીરબલની આંખે દેખે છે. કેવળ મદારી જેમ માંકડાંને રમાડે તેમ શાહને પોતાની ધારેલી ધારણામાં રમાડયા કરે છે માટે હવે તેના વાસ્તે ખરેખરો ઘાટ ઘડયા વિના સિદ્ધ નથી; પરંતુ પહેલાં રફતે કામ લેવું તે ઠીક માટે તેનામાં અવગુણો કેટલા છે તે લોકોને દર્શાવવા યત્ન કરવું એમ વિચારી ખોટા ખોટા આરોપો બિભસ્ત શબ્દોમાં લખી જાહેરનામું ભર બજારમાં એક દિવાલ ઉપર ચહોંટાડયું કારણ કે તે જાહેરનામું હજારો લોકો વાંચશે તે પૈકી ઘણા ખરાના મનમાં એ જાહેરનામાની ખોટી ખબર છતાં પણ અસર થશે તેથી લોકોની પ્રીતિ કમતી થશે.

નવીન જાહેરનામું મોટા અક્ષરોથી લખેલું બિરબલના નામનું જોઈ બે સુમાર લોકો એકઠા થઇ વાંચવા લાગ્યા. જો કે સમજુ માણસો તો જાહેરનામાને વાંચી લખનારની નિર્ભચ્છન કરતા રસ્તો

આપતા હતા. પણ પાદશાહે અને નીતિ અક્ષર શતરૂઓ અંદરો અંદર હાથ તાળીઓ આપના ખુશ થતા. વાતને ફેલાવતાં કેટલીકવાર થોડીજ વારમાં બીરબલને કાને પણ જઇ પહોંચી તેથી પ્રાત રમૃધીઓના કૃત્યને. તોડી પાડવા એકદમ પોતાના હજુરી માણસો સાથે જે જગ્યોએ જાહેરનામું ચોટાડયું હતું ત્યાં જઇ જાહેરનામું ઉંચી જગ્યોએ ચહોંટાડેલું હતું તે ઉખડાવી નીચે શહુ લોકોના વાંચવામાં આવે તેમ ચહોંટાડયું અને લોકોની મળેલી મેદની શમક્ષ કહેવા લાગ્યો કે—હે શમસ્ત શહેર નિવાશીઓ આજથી એક નવો કાયદો અમલમાં આવ્યો છે તે એ છે કે તમારી મરજીમાં જે આવે તે મારા માટે લખી જાહેર રીતે જાહેરનામામાં ચહોંટાડવા અને અમારે પણ અમારી મરજીમાં આવે તેમ તમારા જાહેરનામાં ચહોંટાડશું; કેમકે હવે એક એકના માટે ગમે તે લખે તે માટે શરકાર તરફથી કશી અડચણ નથી આ પ્રમાણે બિરબલનું વિલક્ષણ પ્રકારનું બોલવું શાંભળી લોકો ભયભીત થયા કે આ કાયદો તો ઘણોજ ખરાબ કેમકે એક એકની ઇજત ઉપર જે તે લોકો ત્રાપ મારી છાપો મારશે તેથી શર્વની એબ ઉઘાડી થવાનીજ આ ઠરાવ માટે તો નામદારનેજ અરજ કરવીજ પડશે. એમ વીચારી શમજદાર લોકો દરબારમાં ગયા અને અરજ કરી કે ગરીબ પરવર જેના તેના માટે મરજી મુજબ લખી છાપી ચહોંટાડવાનો જે ઠરાવ હજુર તરફથી બહાર પાડવામાં આવ્યો છે તેથી શકલ પ્રજા ભયભીત થઇ ગઇ છે અને શોગમાં ગરક થઇ ગઇ છે કે આ ઠરાવથી કોઇ કોઇની ઇજત રહેશે નહી માટે એ ઠરાવથી ફેરફાર કરવા શરકાર ઘણીછો.

આ પ્રમાણે પ્રજા વર્ગનું આશ્ચર્ય જનક બોલવું શાંભળી બિર

બલન પુછ્યું કે આ શું કહે છે તે વિષે મને તો કંઇ શમજ પડતી નથી ? બિરબલે જવાબ આપ્યો કે આલમપનાહ એવો ઠરાવ હમણાં અમલમાં આવ્યો છે કે પોત પોતાની મરજી મુજબ ગંમે તેની ગીબત શાથેનાં જાહેરનામાં ચહોંટાડયાં અને તેને લીધેજ મારા પ્રતિ સ્મૃધિઓએ પ્રથમ એ ઠરાવ અમલમાં લીધો છે તેથી શહેરવાશીઓ ગભરાયા છે.

આતું બિરબલનું બોલવું શાંભળી બાદશાહ શારી પેઠે શમજી ગયો કે મારા કાંને પ્રતિ સ્મૃધિઓનાં કુકર્મો પહોંચાડાવા માટે બિરબલેજ આ શઘળી ખટપટ કરેલ છે અને તેથીજ લોકો ગભરાયા છે પછી શાહે પ્રજા વર્ગને કહ્યું કે—તે ઠરાવ હવેથી અમલ નહીં લેવા વીચારીશું માટે કશી વાતે ગભરાશો નહીં.

તદનંતર શખદાર પ્રતી સ્મૃધીઓના આગેવાનોને બોલાવી શાહે શખ્ત તાકીદ આપી કે. આથી બીરબલ માટે કોઇ પણ પ્રકારનાં કાવત્રાં ભર્યાં બુરાં પગલાં ભરવામાં આવશે તો યોગ્ય શીક્ષાને પાત્ર થશો આ શું, શાહનું બોલવું શાંભળી પ્રતીર્ક્ષાઓ નીરાશ થયા અને કરેલા અપરાધની ક્ષમા માગી આયંદે ન કરવા કશમ ખાધા.

વારતા ૮૮ મી.

તોબાહ સાહેબ.

બીના વીચારે જો કરે, શો ફીર પીછે પછીતાન.

એક વખત મહોરમના દીવસોમાં કતલની રાત્રીએ ઓલીયાની દરગાહમાં બીરબલ પોતાના દીકરાના પગમાં ઘણી કીમતી ઝીક ટપકીથી ભરેલી મોજડીઓ હતી તે દરગાહમાં જતી વખતે પગમાંથી

ઉતારી પગે લાગવા ગયો હતો પાછળ વળતાં તે મોજડીમાંથી એક મોજડી હાથ લાગી પણ બીજી મોજડીનો પતો લાગ્યો નહી મતલબમાં ઘણીજ ભીડ હતી કે તેથી એક મોજડી લઇ પોતાના મુકામે ગયો, પણ તે મોજડી તો માણસોના ઠેશવે ચડવાથી છેક ઓલીયાની નજીક જઇ પહોંચી જયારે દરગાહ બંધ કરવાનો વખત થયો ત્યારે પૈસા વગેરે શમેટી લેતાં તે મોજડી નઝરે પડી અને હાથ લેઈ જોઇ તો, કોઇ દીવશ નહી દીઠેલી તેવી નવીન તથા કીમતવાન જોઈ વીચાર્યું કે–આ મોજડી કાંઇ આદમ જાતની નથી પણ નક્કી ઓલીયાની હોવીજ જોઇએ નહી તો કબર નજીક કયાંથી હોય? ખચીત ઓલીયાઓનો આ એક જાતનો પ્રશાદ ને શર્વ મુશલમાનોએ તોબાહ સાહેબ એમ બોલતા માથે આંખે અડાડી ગાલે લગાડવા લાગ્યા, બાલ બચ્ચાંને અને બીબી વગેરે તમામ લોકોને માથે આંખે અને ગાલો ઉપરનો શબ્દ બોલતાં અડકાડતાં હતાં અને અહો ભાગ્ય થયો માનતાં હતાં, જયારે પ્રભાત થયું ત્યારે મોજડી લેઇ શાહ હજુર તે દરગાહનો મુજાવર ગયો. અને રાત્રીની હકીકત કહી તેથી શાહ ઘણો ખુશી થઇ પોતે તથા પોતાનાં બચ્ચાં અને હુરમ વગેરે શર્વ જણે માથે આંખે અને ગાલે અડાડી તોબાહ શાહેબ એમ બોલી ખુદાનો આભાર માન્યો છે તે વખતે બીરબલ કચેરીમાં આવ્યો તે વખતે શાહે ઓલીઆના ચમત્કારી પ્રશાદની વાર્તા કહી મોજડી બતાવી તે જોઇ બીરબલ બોલ્યો કે અરે ફુદાવાંદ એ તો મારા છોકરાંના પગની મોજડી છે; જે આપને ખાત્રી ન થતી હોય તે. એના જોડાની બીજી મોજડી મંગાવી મુકાબલો કર્યો તો એકજ જાતની અને તેના છોકરાના પગનીજ જણાઇ તેથી શાહ અને

સકળ મુસલમાન વર્ગ બહુજ શરમાંદા થયા કે આપણે ઓલીઆના પ્રસાદ સમજી માથે આંખે અને ગાલે બીરબલના છોકરાના પગની મોજડી અડાડી એ કેટલી બધી અણુવીચાર ભરી ભુલ થઇછે હમે હસે સબસે બડી ચુપ ? એમ કહી મુંગે મ્હોઢે પોતપોતાને કામે લાગ્યા.

ભાગ અગીઆરમો.

વારતા ૮૯ મી.

જે કોઇ મરીજાય તેની પછવાડે જમવાનો રીવાજ શા કારણથી

પપર ઉત્તર સમાન, અવર પુન્ય નહી અવનીમાં અમરૂત.

એક વખત અકબરશાહે કચેરી મંડપમાં સ્થિત થયેલાં વિદ્વાનોને પુછ્યું કે જે કોઇ માણસ મરી જાય છે તેની મરણ તિથિએ જમવા જમાડવાનો રીવાજ શા કારણને લીધે હશે ? આવું શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી પોત પોતાની મતિ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા-એટલે એક જણે કહ્યું કે મરણ તીથી યાદ રાખવા માટે હિંદુ તથા મુસલમાનો વગેરે સર્વ ન્યાતીમાં સાધારણ રીતજ પડેલી છે કોઇએ કહયું કે એ બહાનેથી પાંચ પૈસા ખોરાતમાં તથા ન્યાતિ ભાઇઓના પોષણમાં વપરાય તે માટે એ રીવાજ વૃદ્ધ લોકોએ દાખલ કરેલો હોવો જોઇએ આ પ્રમાણે જે જેના મનમાં ભાસ્યુ તે તે પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો; પરંતુ શાહના મનનું સમાધાન થયું નહી અને અન્ય પ્રશ્ન કર્યું કે જો મરણ તિથી યાદ રાખવા એ રીવાજ હોય તો તે કરતાં જન્મ તીથી યાદ રાખવાનો રીવાજ વધારે સારો ગણાય તેમ છે. આવું શાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે-હિન્દે આલમ ! જ્ઞાનવાન પુરૂષોની શિખામણ છે કે:—

જન્તુ અપને જન્મદિન, કરલે ઓચ્છવઆપ;
મરન દિન તૈયાર સબહિ ખીર લડડુ ખાયગે બાપ.

આ દુહો સાંભળી શાહે કહ્યું માણસના મરણને દિવસે ઉત્સવ

કરવો એ કેવળ અઘટિત છે. બીરબલે કહ્યું કે—સરકાર ! સંસાર બહુ જ્ઞાની છે, તેથી જગતમાં પાપ ગયું. એમ જાણી તેના મરણથી રાજી થાય છે. વિચાર કરો કે;—

આયા કછુ લાયા નહી, ગયા ગયા જગ રોગ
એસે જનકે મરન દિન બિન કહા સુરન જોગ

જે માણસ જગતમા આવ્યો ત્યારે કાંઇ પોતાની સાથે લાવ્યો નથી અને ગયો ત્યારે બધાને એમ લાગ્યું કે જગની બલા રોગનો અંત આવ્યો; અર્થાત જેના મુવા પછી કોઇ યાદ કરતું નથી અથવા જેણે જગતમાં આવી પરોપકાર કર્યો નથી કિંવા પોતાના દેહનું સાર્થક કર્યું નથી અને મુવા કેડે લોકો નિંદા કરે છે તો તેવા માણસોની મરણ તિથી શીવાય શું યાદ રાખવા જેવું છે ? અર્થાત એવા માણસોની મરણ તિથી યાદ રાખવા જ્ઞાતિઓ એ રીવાજ રાખ્યો છે,

ઉપરની બીનાને લગતું જગનાથ પંડિત બોલ્યો કે જગતમાં મહાન પુરૂષોના તો, જન્મ દિવસ યાદ રાખે છે, પણ એવા મહાન પુરૂષો તો વિરલાજ છે તેથીજ સંસારનો વ્યવહાર મરણ તિથીજ યાદ રાખવા માટે દેખાય છે; કેમ કે;—

ઉચ્છત્ર સબકે મરન દિન, નિજ ઘરમેં હી હોય;
જગમે ઉચ્છત્ર જન્મદિન, એસા વિરલા હોય.

આ દુહો સાંભળી બાદશાહે કહ્યું કે વ્યાજબી છે કે જેના જન્મથી જગતને લાભ થાય તેનોજ જન્મ દિવસ યાદ રખાય અને એવા નર રત્નોનુંજ જીવ્યું પ્રમાણ છે ! તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે તે શિવાય બીજા માણસોનું મરવુંજ પ્રમાણ છે ! પુનઃ બાદશા-

રશાહે પંડીતરાજને પુછ્યું કે—મહાન નર રત્નો તો વિરલાજ નીકળી આવે છે તેનું શું કારણ? જગન્નાથ પંડીતે જવાપ આપ્યો કે.—આખા ભુમંડળનું ભલું માણસથી શી રીતે થઇ શકે સર્વ ભુમંડળનું કોક નીકળી આવે છે, એજ નવાઇ જાણવી. ઘણા ખરા મનુષ્યો તો પોતાનાજ સ્વાર્થ સાધવા પાછળ પડયા છે, અને તેમજ અહોનિશ મથન કર્યા કરે છે તે પણ મન માનતી રીતે સ્વાર્થ સાધી શકતો નથી હજારોમાં ભાગયેજ એવો એકજ નર નીકળે છે કે પોતાનો સ્વાર્થ સાધતો થકો પોતાના કુળની ઉન્નતિ પોતાના જ્ઞાતિ ભાઇઓની ઉન્નતિ પોતાના દેશ અને દેશ બાંધવોની ઉન્નતિ અને પોતાના સનાતન ધર્મની ઉન્નતિ કરવા માટે ફિકર રાખે છે અને એની ફિકર રાખનારા હજારોમાંથી એકજ જણ ભાગયેજ ઉપર કહેલી ઉન્નતિ કરી બતાવવા શકિતમાન થાય છે કહ્યું છે કે;—

કુલ દીપક હોના કઠીન. દેશ દિપક દુર્લભ;
જગદીપક જગ દીશકા, અંશ મનુષ્ય અલભ્ય.

કુળદીપક થવું પ્રથમ તો કઠીન છે, તથા દેશદીપક થવું તેથી પણ કઠીન છે અને જગદીપક થવું એતો અતિ કઠિન છે કેમ જગદિપક નર એ તો જગદીશનો અંશ કહેવાય છે તો તેવા નર રત્નો તો અલભ્ય છે.

આ પ્રમાણે જગન્નાથનું શુદ્ધ આશય યુક્ત જ્ઞાન ચર્ચાવાળું બોલવું સાંભળી સર્વ સભાસદો તો સનંદાશ્ચર્ય પામ્યા, પણ મુલ્લાં જદીન તો, ચીડવાઇને જગન્નાથની નિંદા કરી વચન પ્રહાર અને ગાળિ પ્રહાર કરવા મચી પડયો તે જોઇ બાદશાહે કહ્યું કે, પંડિતરાજ ! એ જબરૂ મુલ્લાંના બડબડાટ તરફ જોવું નહિ. તે ઉપરથી જોશી સાને કહ્યું કે;—

લગત જગતમેં નહિ કદા, ગુનાકો ગાલી સાથ;
શશિ શશાંક મુગાક સમ, શબ્દ સુધારક વાચ્ય.

ગુણીજનની ગમે તેટલા કોઇ નિંદા કરે. અથવા ગાળો દે; તદપિ ગુણવાન છે તેને તે માટે જરા માઠું લાગતું નથી. જેમ ચંદ્રમાને કોઇ દ્વેષ ભાવથી સસલાવાળો સસલાને છાપાવાળો કહે કદાચ તે કહેવું યુક્ત છે; તોપણ તે ગાળ રૂપજ છે એમ સમજવાનું નથી અને લોકો તો, એ ગાળના શબ્દોને પણ સુધાકર વાકયજ ગણવાના કેમકે તેમાં સૌંદર્ય શિતાળદિ શ્રેષ્ઠ ગુણો રહેલા છે સારાંસ કે જેમ શશિ— શશાંક વગેરે શબ્દો ખરૂં જોતાં તો ચંદ્રની નિંદારૂપી છે; તો પણ લોક રઢીમાંજ સ્તુતિનાજ ગણાય છે, તેમજ મોટા ગુણવાનોની કોઇ છિદ્રગવેષી નિંદા કરે તો તેને લાગતી નથી.

આ પ્રમાણે જોશીરાજનું બોલવું સાંભળી સકળ સભા આનંદ પામી પંડિતરાજને જનુનુદાન ઉપર રીસ ચડવા આવી હતી, પણ આ કાવ્ય ચમત્કૃતિથી ઉતરી જઇ અને કહ્યું કે ' જોશીરાજે સારી કવિતા કરી કાવ્ય શાસ્ત્રનો પણ એવોજ ન્યાય છેઃ—

દોષદર્શી ગુન અંકકો, ગીન ગુની અધમ અભાગ;
શર્દ સુધાકર શબ્દમેં, સમ શોધન રસ ત્યાગ.

આ દુહો સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે ' પંડિતરાજે ખરેખરો વગર સમજ્યે ટીકા કરનારને આ ફટકો માર્યો છે કેટલાક ટીકાકાર સ્વભાવથીજ રસ શુન્ય હોય છે કે, આંખમાં જો મેઘ ધનુષ્યની શોભા નિહાળી શકે તો તેનાથી કાવ્યની ખુબી દેખી શકાય એવા અંધાપાના કારણથી તેને સારાર કવિઓની નિંદાજ સુઝે છે અને બોલે છે, કે— આ વ્યાકરણ વિરૂદ્ધ છે આ રૂઢી વિરૂદ્ધ છે આ રસ સાહિ-

દ્ધ વિરૂદ્ધ છે, આમાં નીતિનો દોષ છે, એવા એવા છિદ્ર શોધે છે. જો કે! આવા અનાડીના લવારાને પુર્ણ કાવ્ય વેત્તા, તો ગણકારતાજ નથી પરંતુ ઉછરતા યુવાન કવિયોને જરા ક્ષોભ થાય છે. પણ તેમ ન થાય તેને માટે આ દુહામાં સારો બોધ કર્યો છે જે દોષનેજ દેખે છે અને ગુણ જોવામાં કેવળ આંધળોજ છે તેને હે ગુણીજન તમે તે અધમને અભાગીયોજ જાણો; મતલબ કે એવા મુર્ખ ટીકાકાર ઉપર રીશે બળવું કે ચીડાવું નહી પણ ઉલટું તેનું રસમાં પારકપણું જોઇને તેના ઉપર દયા કરવી જોઇએ; કેમકે એ ટીકાકાર કોના જેવા છે ? જેમ કોઈ મુર્ખાએ એનું સાંભળ્યું હશે કે ચંદ્રમામાં સસલાનો આકાર દેખાય છે તે ઉપરથી શરદ ઋતુમાં પુર્ણચંદ્ર પ્રકાશી રહ્યો છે. તે વખતે ચંદ્ર જ્યોત્સનાની મજાહ લેવાને બદલે તે સસલુ ક્યાં છે ? તે સોધવા લાગ્યો; તેવીજ રીતે મુર્ખ ટીકાકાર પણ વર્તે છે. રસ છોડીને સસલારૂપી અલ્પ દોષનેજ શોધવા લાગી જાય છે; કેમકે એ અંધ છે તેથી એની આંખેથી રસ્તો દેખતોજ નથી. આ પ્રમાણે સમયોચિત બિરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ તથા સુજ્ઞ પુરૂસો અતિ પ્રસન્ન થયા અને છિદ્રાન્વેષી પુરૂષો ઈર્ષાગ્નિમાં બળીને ખાખ થઇ ગયા.

વારતા ૯૦ મી.

બેઠે બેઠે રાજાનો ભંડાર ખુટે.

જ્ઞાન ધ્યાન ગુણ પ્રવિણતા, સગપણ સત્ય સુરતી;
ભૂલાવી દે પળમાં ખર; વિત્ત ચળાવે ચિત્ત.　　　પ્રાણજીવન.

કોઈ શેહેરમાં ઝવેરચંદ માણેકચંદ નામના બે સગા ભાઇ હતા, તેમાં મોટો ભાઇ ઝવેરચંદ અને નાનો માણેકચંદ હતો. જે

વખતે તેમના પિતાશ્રીનો સ્વર્ગવાસ થયો હતો તે વખતે જે દ્રવ્ય મુકી ગયા હતા તે થોડા દિવસમાં પાર મુકી દીધું કેમકે બેઠે બેઠે ખાવે તો રાજાનો ભંડાર ખુટી જાય તો, આ બિચારા વાણિયા પાસે આંગળીઓના વેઢા ઉપર ગણાય તેટલા નાણાં તે ખુટતે શી વાર લાગે? દાગીના વગેરે પણ મુકી ખાધા જ્યારે ક્યાંથીએ નાણાં મળવાનાં ઠેકાણાં ન પડવા લાગ્યાં ત્યારે બીજે ભાઇ વિચાર કરવા લાગ્યો કે ' હવે દેશાંતરે રળવા જઇએ તો ઠીક નહી તો ખાધાની પણ પંચાત પડશે માટે હવે વિચાર કર્યા શિવાય વાટ ખરચી જોગ જે કાંઇ હોય તે લઇ દેશાંતરે જવું એમાંજ સાર છે પુરૂષનું નસીબ પરનાણા બેઠે છે માટે અહીંયાથી બીજા પ્રગણામાં કે દેશમાં ગયા એટલે પાસા પોબાર સમજવા. ' એમ વિચારી બે ત્રણ મહીના સુધી ઘરના માણસોને ખાનપાનની અડચણ ન પડે તેવો બંદોબસ્ત કરી પોતે ખરચી જોગ પૈસા પાસે રાખી પરદેશભણી પ્રયાણ કર્યું. દિવસે ચાલવું અને રાત પડે ત્યાં વિશ્રામ કરવો. એમ મજલે પંથ કાપવો શરૂ કર્યો. રસ્તામાં આવતાં ગામમાં જે કાંઇ પોતાના ગજા લાયક કીમતવાળો ઝટ ખપે તેવો માલ મલે તે ખરીદવો અને ખરીદેલો જે કાંઇ લાભ રહે તે લઇ વેચી દેવો. એ પ્રમાણે તેઓએ ક્રમ ચાલુ રાખેલ હતો.

એક વખત એક ઘોર જંગલમાં ચાલ્યા જતા હતા, તે સમય નાના ભાઇ માણેકચંદને તરસ લાગી. તેથી પાણીની શોધ કરવા લાગ્યો; એટલામાં ઇશ્વર ઇચ્છાએ પાણીનું સ્થાન મળી આવ્યું તેમાંથી પાણી પી પોતાની તરશ શાંત કરી પાછો પોતાના ભાઇ પાસે આવતો હતો, તે વખતે તેને એક થેલી હાથ લાગી તેને ઉપા-

ડીને જોઇ તો, તે સોનાના દાગીના તથા જવાહીરથી ભરેલી દીઠી; તેમાં બે લાલ માણેક પણ દીઠાં તે જોઇ હર્ષવંત થયો અને મંજબુત રીતે થેલીને પકડી હર્ષાતો હર્ષાતો મોટા ભાઇ પાસે આવ્યો, તથા તે થેલી મોટા ભાઇને આપી એટલે તે પણ જોઇ અત્યંત ખુશી થઇ બોલ્યો કે ભાઇ તું આ થેલી લઇને ઘર ભણી જા અને ઘર આગળ આ દાગીના વેચી તે નાણાથી વ્યાપાર કરજે. હું પણ વ્યાપારનાં મથકો જોતો જોતો થોડા વખતમાં પાછો ઘેર આવીશ

આ પ્રમાણે મોટા ભાઇનું બોલવું સાંભળી માણેકચંદે કહ્યું કે ' હવે આપણ બન્ને જણ ઘેર જઇએ; કેમકે જે માટે આપણે ઘરથી પરદેશ નિકળ્યા હતા, તે કામ તો પ્રભુએ સિદ્ધ કર્યું માટે હવે ' જુદા પડવાની કશી જરૂર નથી.

ઝવેરચંદ બોલ્યો કે ' ના; હું તો પરદેશમાં ફરવા ચાહુછું; કેમકે દેશાટન કરવામાં ઘણા ફાયદા છે, તે તને હજુ ખબર નથી માટે તું ખુશીથી ઘેર જા.

જ્યારે મોટા ભાઇએ ઘેર આવવાની ના પાડી ત્યારે માણેકચંદે જે બે માણેક હતાં તેમાંથી એક માણેક મોટા ભાઇને આપવા લાગ્યો; એટલે ઝવેરચંદ બોલ્યો કે–' નારે ભાઇ ! મારે પરદેશમાં એ વળી જોખમ કોણ ઝાળવે ? તું તારે એ માણેક અને દાગીના તથા ઝવેરાત સઘળુ ઘેર લઇ જા, જે માણેક મને આપવા ધારે છે તે તારી ભાભીને આપજે એટલે થયું. પછી માણેકચંદ ઘર ભણી પાછો વળ્યો અને કેટલાક દિવસે પોતાને ઘેર આવી પહોંચ્યો, તથા તે ઝવેરાત અને દાગીના વેચી તે નાણાં વડે જબરો વ્યાપાર ખેડવા માંડયો, પણ પોતાના ભાઇએ જે માણેક આપવા ભલામણ કરી

હતી તે તો વિસારેજ નાખી, અને વિચાર્યું કે જ્યારે ભાઇ ઘેર આવશે ત્યારે ઓટવી દઇશ કે, તારી વહુને આપેલું છે એમ કરતાં પછી પડશે તેવા દઇશું.

બે ચાર વર્ષ થયાં એટલે ઝવેરચંદ પરદેશથી ઘેર આવ્યો અને બન્ને ભાઇઓ મળ્યા દુઃખ સુખની વાતો કરી પછી મોટા ભાઇએ પુછ્યું કે ભાઇ ! મેં જે માણેક તારી ભાભીને આપવાનું કહ્યું હતું તેનું શું કર્યું ?—તે પ્રમાણે ભાઇનું બોલવું સાંભળી નાનો ભાઇ બોલ્યો કે ' ભાઇ ! મેં તો તમારા કહ્યા પ્રમાણે મારી ભાભીને આપી દીધું હતું વિશ્વાસુ ઝવેરચંદ બોલ્યો કે—બહુ સારૂ કર્યું, પછી ઝવેરચંદ પોતાની સ્ત્રી આગળ જઇ કહેવા લાગ્યો કે ' મારા ભાઇએ તને લાલ આપ્યું હતું તે કયાં છે ! ' પણ બીચારી તે તો જાણતીજ નહોતી એટલે ગભરાઇ બોલી કે ' સોગંન પુર્વક કહું છું કે લાલ વિષે હું કશું પણ જાણતી નથી. ' આવું સ્ત્રીનું બોલવું સાંભળી ન્હાના ભાઇ પાસે જઇ કહેવા લાગ્યો કે ભાઇ તારી ભાભીને લાલ વીશે પુછતાં સોગંદ પુર્વક જણાવે છે કે, લાલ વિષે હું કશું પણ જાણતી નથી. ' માણેકચંદ બોલ્યા કે ભાઇ ! ત્યારે શું હું જુઠું બોલુંછું ? મારી ભાભીની બદ દાનત થઈ હશે તો શું ખબર; ઝવેરચંદ ફરી પોતાની સ્ત્રીને પુછ્યું; તોપણ તેણે ચોખી ના કહી તેથી ઝવેરચંદને ગુસ્સો આવ્યો અને સ્ત્રીને પુષ્કળ માર માર્યો; પરંતુ તે સ્ત્રી નિર્દોષ હતી તેથી બોલી કે મને નાહક શું કરવા મારો છો હું માણેક વિશે જરા પણ જાણતી નથી તેમ છતાં પણ મારી નાંખવી હોય તો ભલે મારો. '

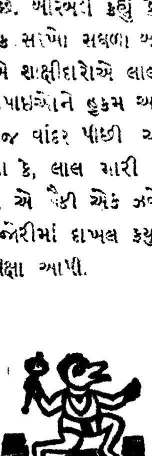
આ પ્રમાણે ધર્મ પત્નિનું બોલવું સાંભળી વિચાર માં પડ્યો

જો આ જાણતી હોય તો ચૌદમા રત્નથી હા પાડી જાત પણ ચૌદમું રત્ન પડયા છતાં પણ ના કહે છે તો એ બિશે કાંઇક ભેદ હોવો જોઇએ એમ વિચારી ન્હાના ભાઇ પાસે આવી કહેવા લાગ્યો કે તારી ભાભીએ લાલ નજરે પણ દીઠું નથી એવી મને ખાત્રી મળે છે. ફક્ત ખોટી રીતે તેને તું બદનામી આપે છે. એવું મોટા ભાઇનું બોલવું સાંભળી ગુસ્સો લાવી ન્હાનો ભાઇ બોલ્યો કે વારૂ એમ !! પોતાની બાયડી કહે તે સોલ વાલને એક રતી અને હું કહું તે ગળે પડવાનું ગુપ્પ. આ કળિયુગમાં ભાઇ કરતાં બાયડીનું વધારે પ્રમાણિકપણું ગણાય એમાં નવાઇ જેવું નથી. હશે ! જેમ તમને સારૂં લાગે તેમ કરો.

આ પ્રમાણે માણેકચંદનું બોલવું સાંભળી તેને પણ ખાત્રી થઇ કે નક્કી ભાઇનીજ બદ દાનત છે પરંતુ બદ દાનતનો બદલો તેને મળે અને ફરીથી તેવા કામમાં હિમત ચલાવે નહી માટે દરબારમાં જઇ એનો વિસ્તાર ચલાવું એમ વિચારી દરબારમાં ગયો ત્યાં બીરબલ ઇન્સાફની રાહે લોકોની તકરારના ફેંસલા આપતો હતો તે વખતે ઝવેરચંદે જઇ ફરિયાદ નોંધાવી તદનંતર તે કેશનું રૂપ સમજવા ઝવેરચંદને બેસારી બીરબલે પુછ્યું કે ' તારી ફરિયાદની મૂળ હકીકત શું છે ? ઝવેરચંદે પ્રથમથી વાતો કહી સંભળાવી તેથી માણેકચંદને બોલાવી તેની જબાની લીધી તથા ઝવેરચંદની વહુની પણ જબાની લીધી અને તે માટે દિર્ઘ વિચાર કરી માણેકચંદને પુછ્યું કે, તેં ઝવેરચંદની વહુને જે વખતે માણેક આપ્યું તે વખતે કોઇ શાક્ષી રાખેલ હતા ? માણેકચંદે પોતાના સોબતીઓના નામો શાક્ષીદાર તરીકે લખાવ્યાં તેથી તે નામ વાળા સઘળા માણસોને બોલાવી જબાની અને પુછ્યું કે, આ ઝવેરચંદની વહુને

આ માણેકચંદે માણેક આપ્યું તે તમે જોયું હતું ? સઘળા શાક્ષીદારો બોલ્યા કે હા અમો સઘળાએ જોયું હતું. બીરબલે હુકમ કર્યો કે દરેકને જુદી જુદી કોટડીમાં પુરી દો. હુકમ થતાંજ સીપાઈઓએ નીર નીરાળી કોટડીમાં તેઓને પુરી પાંચ પાંચ તોલા ઘઉંની કણુક આપી કહ્યું કે જે લાલ તમોએ જોયું હતું તેનો જેવો આકાર જોયો હોય તેવો આકાર જોયો હોય તેવો આ કણુકનો બનાવી આપો. પહેલાં બન્ને ભાઈઓને બહાર કહાડયા અને લાલના આકારની ગોળીઓ જોઇ પછી સાક્ષીદારોને કહાડી તેમની પણ ગોળીઓ જોઇએ તો તે બન્ને ભાઈઓ કરતાં શાક્ષીદારોની ગોળીઓ જુદાજ આકારની હતી છેવટે ઝવેરચંદની સ્ત્રીને બહાર કહાડી ગોળીઓ માગી તો તેણે જેવી કણુક આપી હતી તેવીજ પાછી આપી જેથી બીરબલે પુછ્યું કે, કેમ લાલના આકારની ગોળીઓ બનાવી નહી ? ઝવેરચંદની સ્ત્રી બોલી કે, મેં મારા જન્માંતરમાં લાલ કેવું હોય છે તેજ જોયું નથી તો વગર જોએલી ચીજનો શી રીતે આકાર બનાવી આપું ? આ પ્રમાણે તે સ્ત્રીનું બોલવું સાંભળી બીરબલે શાક્ષીદારોને એકાંતમાં લઇ જઇ ધમકી આપી કે જો સાચે સાચું બોલશો તો ઠીક નહી તો સખ્ત મજુરી સાથે તુરંગખાનાની શીક્ષા કરવામાં આવશે. આ પ્રમાણે ધમકી આપી પણ તેઓએ ખરી વાત કહી નહી, તેથી સીપાઈઓને હુકમ આપ્યો કે, આ હરામખોરોને મારા પચાસ પચાસ જોરબંધનો માર. હુકમ થતાંજ સીપાઇઓએ મોટા વાંદરા પીછા જોરબંધ લઇને આવ્યા, તે જોઇને શાક્ષીદારો વિચારવા લાગ્યા કે હવે બુરા હાલ થશે, આ ઓસડ કરવા માટે ખરૂં માની દેવું, તેમાંજ સાર છે, એમ વિચારી અરજ કરી કે, મહેરબાન સાહેબ અમને મારશો નહી, જે સાચી હકીકત છે તે કહીએ છીએ, કે અ-

મોએ તે લાલ આપતાં કહ્યું નથી માત્ર એના નાતાની ખાતરે માં-
ણેક આપતી વખત કહ્યું હતું એમ કહેવું પડ્યું છે માટે હવે મરજી
માં આવે તેમ કરવા સરકાર ધણી છો; આ પ્રમાણે શાક્ષીદારોનું
બોલવું સાંભળી કહ્યું કે; મારં ચૌદમું રત્ન છે નહીં તો નિર્દોષ
સ્ત્રીને માટે ખોટી ચોરી ઠરાવીજ દીધી હતી. કેમ માણેકચંદ; આ
તારા શાક્ષીદારો શું કહે છે ? માણેકચંદ બોલ્યા કે, સાહેબ મારની
બીકથી એ જુઠું બોલે છે. બીરબલે કહ્યું કે. લાલનો આકાર તેમણે
જોયો હતો તો, કેમ એક સરખા સઘળા બનાવી લાવ્યા નથી ? મા-
ટે સાબીત થાય છે કે એ શાક્ષીદારોએ લાલ દીઠુંજ નથી માત્ર તું-
જ તરકટી છે. પછી સીપાઇઓને હુકમ આપ્યો કે ચૌદમું રતન શ-
રૂ કરો. હુકમ થતાં વેંતજ વાંદર પાછી ચાબુકનો માર શરૂ કર્યો.
એટલે તુરત કબુલ થયો કે, લાલ મારી પાસે છે, એમ કહી તેણે
લાલ લાવી હાજર કર્યો, એ પૈકી એક ઝવેરચંદને સ્વાધીન કર્યું
અને બાજું સરકારી ત્રીજોરીમાં દાખલ કર્યું તથા માણેકચંદ તેમ-
જ શાક્ષીદારોને યોગ્ય શીક્ષા આપી.

ભાગ બારમો.

વારતા ૯૧ મી.

ઉલટો ચોર કોટવાળને દંડે

જો સાચું સગપણ અંતરનું તો તરત પેખી પીડા
દાઝ દાઝે જગ લાજે પણ પરને શું પીડા

પી. એ, દ્વિવેદી.

એક સમય કોઇ બે સ્ત્રીએ શાહ હજુર આવી તે પૈકી એક જણીએ ફરીઆદી કરી કે મારો દીકરો આ છીનાળ ધુતારીએ ફોસલાવી ફટાવી પોતાના કબજે કરી લીધો છે માટે મારે હવાલે કરાવવો જોઇએ. ત્યારે બીજી સ્ત્રીએ જણાવ્યું કે નેક નામદાર, બાંદી એ ફરીઆદ છે કે, આ સ્ત્રીએ જે આપ હજુર ફરીયાદ કરી છે તે તદન પાંયા વગરની છે. ઉલટો ચોર કોટવાલને દંડે, તેવું તેણે કરવા માંડ્યું છે; કેમકે એ દીકરો મારોજ છે; છતાં કેવળ બદદાનતથી મારો છોકરો છે, એવો દાવો ધરાવે છે, પરંતુ છેવટે ન્યાયી નામદાર આગળ દુધના દુધમાં અને પાણીના પાણીમાં વિભાગ પડશે. આ પ્રમાણે પરસ્પર વિરોધી ફરીઆદ શાંભળી શાહ ભારે મુંઝવણમાં પડ્યો તેવા બીરબલે અરજ કરી. મુંઝવણમાં પડવાનું કશું કારણ નથી. માત્ર કરવતવડે એ છોકરાના બે ભાગ કરી બન્નેને આપી દેવા એટલે તકરાર પતી એમ કરી વધ કરવાને બોલાવવા સીપાઇને હુકમ આપ્યો: એટલે છોકરાની જે સાચી મા હતી તે ગભરાઇને બોલી કે, ગરીબપરવર, મારે એ છોકરાની જરૂર નથી અને હું મારો દાવો પાછો ખેંચી લઉં છું; કેમકે છોકરાને કાપી

તકરાર પતાવવી તેથી તો એ બહેતર છે કે ભલે એજ છોકરાને લઇ જાય જો જીવતો હશે તો હું તેને દુરથી નિહાળી આનંદ પામીશ; પરંતુ નાહક તેનું નિકંદન કરાવવું એ હું દુરસ્ત ધારતીનથી ભલે એ છોકરાને આ બાઇ લઇ જાય. પ્રભાકર પંડિતના સરખું આતો ભ્રષ્ટ અને તતો ભ્રષ્ટ થવાથી પરીણામે પશ્ચાતાપનો પાર રહે નહી શાહે પુછ્યુ કે, તે પ્રભાકર શી રીતે બંન્ને તરફથી ભ્રષ્ટ થયા? અને પરિણામે કેવા પ્રકારે પશ્ચાતાપ કરવો પડયો.

સ્ત્રી બોલી કે, પ્રભાકર નામનો એક પંડીત પરદેશથી વિદ્યાભ્યાસ કરી પોતાના ઘરભણી પાછો ફર્યો, તે વખતે એક ગામમાં રાત્રીએ વિશ્રામ લેવા માટે લોકને પુછ્યું કે, આ ગામમાં કોઇ બ્રાહ્મણનું ઘર છે? લોકોએ કહ્યું હાં એક બ્રાહ્મણનું ઘર છે. શું તમારે રાતવાસો કરવો છે? જુઓ પેલું સામું દેખાય તેજ ઘર. પછી પ્રભાશંકરે ત્યાં જઇ ઉતારો લીધો અને તે ઘરવાળા બ્રાહ્મણની સ્ત્રીએ સ્નાન સતકાર કર્યો તથા ખાનપાનની પણ સ્વજા સાચવી શયન માટે ગોઠવણ કરી આપી પ્રભાકર પણ તે લોકની ખરદારથી ખુશી થયો અને નિંદ્રાને સ્વાધીન થઇ આરામમાં રાત્રી વ્યતીત કરી પ્રાતઃકાળે ન્હાઇ ધોઇ સંધ્યા પુજા કરી ભોજન આરોગી આરામમાં બેઠો; તે વખતે પ્રભાકરને તે બ્રાહ્મણી પુછવા લાગી કે, મહારાજ, આ મારા બે છોકરા છે તેને જનોઇઓ દેવી કે સુનત કરાવવી? આ વાક્ય સાંભળી પ્રભાકર તો બિચારો વિચારમાં પડયોકે બ્રાહ્મણના છોકરાને સુનત કરવી કેવી? એમ વિચારી પ્રભાકર બોલ્યો કે, બાઇ બ્રાહ્મણના દીકરાને તો જનોઇનોજ અધિકાર છે, પણ સુનત કહો છો તેનું કારણ શું? બાઇ બોલી કે, વીરા, હું પહેલી બ્રાહ્મણી હતી પણ આ છોકરાનો

બાપ સૈયદ તેની સાથે મારે નેક બંધાવાથી તેમના ઘરમાં આવીને એકી ત્યાં પછી આ બે છોકરા થયા, આ ગામમાં કોઇ બ્રાહ્મણનું ઘર નહોતું તેથી ગામના લોકોએ મળીને વિચાર્યું કે, કોઇ પંડીત, પુરાણી કે વટેમાર્ગુ બ્રાહ્મણ આવેછે ત્યારે તેને ઉતરના ખાવાપીવાની અડચણ પડે છે માટે એક બ્રાહ્મણનું ઘર હોય તો વધારે સારૂં માટે આપણા સૈયદના ઘરમાં બ્રાહ્મણી છે, તેથી તે સૈયદને બ્રાહ્મણ બનાવ્યો એટલે થયું એમ વિચારી અમોને બ્રાહ્મણ બનાવ્યાં તેથી હવે આ છોકરાઓને જનોઇઓ આપવી કે સુનત આપવી તે વિષે મને વારંવાર વિચાર થવા લાગ્યો, પણ કોઇ સમજુ બ્રાહ્મણ મળે તો પુછું એવા ઇરાદામાં હતી; તેટલામાં તમે આવ્યા તેથી બહુ રાજી થઇ અને મારા મનનો ખુલાસો પણ કર્યો માટે હવે આપ જે સલાહ આપો તે કરીએ. પ્રભાકરે આ ઇતિહાસ સાંભળ્યો. બિચારો ચિત્રામણના પુતળાની પેઠે સ્તબ્ધ થઇ ગયો અને મહા પશ્ચાતાપ કરતો વિચારવા લાગ્યો કે અરે પ્રભુ, મારૂં બ્રહ્મત્વ પણ સમુળગું નાશ થયું. સર્વથી છેલ્લા પામવાવાળા યવનનું અન્ન પાણી આરોગ્યું જેથી વિદ્યા, કર્મ, ધર્મ અને દેહ ભ્રષ્ટ થયા પણ હવે ઉપાય શો? બ્રાહ્મણી બોલી કે, મહારાજ, કેમ મારી વાત સાંભળી નિસ્તેજ બની ગયા? મારા પુછેલા પ્રશ્ન માટે શું આપનો અભિપ્રાય આપું? તારે તો જનોઇ કે સુનત જે થવાનું હશે તે થશે; પણ મારી ઘોર કે ચિતા? તેજ મોટી મુંઝવણમાં પડયો છું હું ન બ્રાહ્મણ રહ્યો કે ન મુસલમાન. **ધોબીનો કુતરો ઘરનો કે ઘાટનો એકેમાં ન રહ્યો** આ પ્રમાણે અપાર પશ્ચાતાપ કરતો પોતાના દેહની શુદ્ધિ કરવા ગંગાજીના શરણમાં ગયો અને શુદ્ધ થઇ તપશ્ચર્યામાં પોતાનું જીવન ગાળ્યું, કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે, એ

સૈયદના છોકરાં તો મુસલમાનપણામાં મોજથી રહ્યાં, પરંતુ બિચારો પ્રભાકર વિના કારણે મફતે જગતથી વિરાત થયો તેજ પ્રમાણે અમો બન્ને જણીઓ પોતપોતાના તાનમાં રહી એ પણ બિચારા છોકરાનો નાહક જીવ જાય માટે એમાં કશો પણ હું ફાયદો સમજતી નથી તેથી ખુશીની સાથે મારા છોકરાને એ સ્ત્રી લઇ જાય,

આ પ્રમાણે વિચારયુક્ત કરૂણાંના વાત્સલ્ય પ્રેમ ભક્તિનાં વચનો સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે—બાદશાહે આલીજહાં આ બાપનાજ તે છોકરો છે એમાં જરા શંકા નથી; કારણ કે. જે અંતર સગુ હોય છે તેનાજ અંતરમાં પ્રેમનો અંશ ઉત્પન્ન થાય છે, અને એજ હેતુ માટે છોકરાનું મૃત્યુ થવા વિષેનો પ્રકાર તેને ગમ્યો નહી તથા પોતાનો દાવો રદ કરવામાં તૈયાર થઇ માટે માના પેટમાંજ આંતરડાની સગાઇ હોય છે. એ કહેવત સિદ્ધ થાય છે અને આ બીજી સ્ત્રી છે તે કેવળ ગળેપડુ છે. તેમ તેનો એ છોકરો નથી, જેથી તેને એ છોકરો નથી. જેથી તેને કાપી એ ભાગ કરી વહેંચી લેવા હુકમ થયો છતાં તે કશુ બોલી નહીં માટે એ તરકટીખોર છે. તેથી તેને યોગ્ય નશીયત આપવી ઘટે છે, આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે તે છોકરો સમજુ બાઇના સ્વાધીન કર્યો અને ગળેપડુ રંડાને વિના ભાડાની કોટડીમાં મોકલાવી દીધી,

વારતા ૯૨ મી.

ભુખને લીધે જરા પણ શકિત નથી,

ભલપણ કરતાં બ્રાંત, મળે ભુંડાઇ મહિ વીષે; ભાવજુ

એક સમય એકબર બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે— બીરબલ એવું કયું કાને હશે કે—નેકી— ભલાઇ કરતાં બુરી—ભુંડાઇ પ્રાપ્ત થાય?

બીરબલ બોલ્યો કે હજુર આવી આ વાકયની પ્રતિત આપવામાં તો આપણા મુલ્લાં દોપ્પા જે ખુબ સમજે છે આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી બાદશાહ જમજહાએ તેજ વખતે મુલ્લાં દોપ્પા જેને બોલાવી લાવવા માટે સિપાઇ મોકલ્યો, જેથી તે સિપાઇ મુલ્લાં દોપ્પા જેને ઘેર જઇ બોલાવી લાવ્યો; એટલે મુલ્લાં દોપ્પાજેને બાદશાહે પુછ્યું કે મુલ્લાંજી ! તે કામ કયું હશે કે નેકી કરે અને બદી હાશીલ થાય મુલ્લાંએ જણાવ્યું કે તે કામ હું સારી રીતે જાણું છું પણ શરમને લીધે કાંઇ કહી શકતો નથી કેમકે જે વખતે આપનો સિપાઇ આવ્યો તે વખતે હું ખાવાની તઇયારીમાં હતો; પરંતુ હુકમને તાબે થઇ આપ હજુર આવ્યો પણ મારામાં ભુખને લીધે જરી પણ શક્તિ નથી કે આપના પ્રશ્નનું વિવેચન કરી શકું બાદશાહે કહ્યું-જ્યારે જરા શક્તિ નથી તો અહીંઆ સુધી શી રીતે અવાયું મુલ્લાં દોપ્પાજે બોલ્યા કે હજુર હું તો મનુષ્યછું પણ ભુખ્યું થયે બે ચાર કદમ ચાલીતો શકે છે પણ બોલી શકતું નથી બાદશાહે રસોઇઆને હુકમ કર્યો કે મુલ્લાં માટે ઘણુંજ સરસ ભોજન પીરસી અહીંઆ લઇ આવ બાબરચી રસોઇએ હુકમ પ્રમાણે ભોજન થાળમાં પીરસી કચેરીમાં લઇ આવ્યો અને મુલ્લાં આગળ મુકયો એટલે મુલ્લાં દોપ્પાજે તે થાળને ઉઠાવી બહાર ચાલવા લાગ્યો જેથી બાદશાહે કહ્યું કે અહીંઆ બેસીનેજ જમો. આવો હુકમ થતાં ત્યાંજ બેસી મુલ્લાં જમી મસ્ત બન્યો બાદશાહે પુછ્યું કે કહો હવે તે કામ કયું કે નેકી કરે અને બદી હાંશીલ થાય મુલ્લાંએ કહ્યું કે હજુર બતાવી તો દીધું બાદશાહે ફરમાવ્યું કે હું તો તેમાં કાંઇ સમજ્યો નથી કે તમે શુ બતાવ્યું મુલ્લાં એ કહ્યું કે શાહે આલી આ વખતે આપ મને જે ખાણું ખવરાવ્યું તે ઘણુંજ સરસર હતું કે મેં આજ સુધી એવું

ખાણું ખાધું નથી પણ હજુરવાલાએ આ જગ્યોએ ખાણું ખવરાવા માટે જે હુકમ આપ્યો આબંદાએ પણ શરમાતે ખાવું શરૂં કર્યું તેથી પુરેપુરૂં જમાયું નહી પણ ઉલટું મારૂં લોહી બળી ગયુ, જેથી મને મહા હાની થઇ આ પ્રમાણે મુલ્લાંનુ બોલવું સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો અને સારૂ ઇનામ આપ્યું.

વારતા ૯૩ મી.

કાગડો હુંસની ચાલ ચાલવા જતાં પોતાની ચાલ ભુલી ગયો.

દેખાદેખી કામ, કરીએ નહી કદી મદદ કરી;
નહી તો આખર નામ, દામ ધામ ખુવે નારણ.

નારાયણજી

દીલ્હીપતી અકબરશાહ બાદશાહના વખતમાં દરેક જાતના હુન્નરો તથા સુધારા કે પ્રજાના કલ્યાણમાં કામો સારી પેઠે જોસબંધ રહ્યાં હતાં અને હુન્નરી વિદ્યાવંત કે ગુણીજનોને સારો સત્કાર તથા શીરપાવ જાગીર વગેરે પોત પોતાના સીકંદર પ્રમાણે મળતો હતો તેથીજ તે વખતમાં પ્રત્યેક બાબતમાં પ્રવીણ પુરૂસો કળાવાન લોકો અને સમજદાર સજનોને મધ્યાનહનો સુર્ય હતો એક વખત અકબરશાહ બહાર હવા ખાવા માટે જતા હતા, તે વખતે મુસ્તરીઓના હુન્નરોના કારખાનામાંથી કામ કરનારા લવાર સુથાર વગેરે છુટયા અને પોતપોતના ઘેર જતા હતા તેમના તરફ શાહે નિગાહ કરી જોવા માંડયું તો જ્યારે લવાર લોકોનું ટોળુ નીકળ્યું ત્યારે તમામ લવાર લોકોનાં શરીર—હાથ પગ મ્હોં સ્વચ્છ તથા કપડાં પણ દાગ વગરનાં જોયાં તે પૈકી એક લવારનાં કપડા ઉપર દાગ અને હાથ મોહો ઉપર પણ કોગલાની કાળાશ લાગેલી દીઠી તેથી તે લવારને

શાહે પુછ્યું કે– આ કારખાનાના તમામ લવાર લોકોનાં કપડાં તથા શરીર ઉપર કાળાશના ડાગ લાગેલા નથી અને તારાં કપડાં તથા શરીર ઉપર કાળાશ લાગે છે તેનું કારણ ! લાગારે હાથ જોડી અરજ તરીકે બાદશાહ આલમપેના ! કાગડો હંસની ચાલ ચાલવા જતાં તો પોતાની ચાલ પણ ભુલી ગયો, તે કહેવત પ્રમાણે એ સઘળા લવારોની રીત પ્રમાણે જો હું ચાલવા જઉં તો મારૂં ગુજરાન ચાલતું હોય તે પણ અટકી પડે એ તમામ લવારો લોખંડના ઓજાર વડે કોયલા ભઠ્ઠીમાં નાંખે છે, તથા હાથ લુછવા રૂમાલ વગેરે રાખે છે. જેથી દાઘદુગ પડતા નથી પણ આ આપનો ગુલામ તો, હાથેથીજ કોયલા નાખે છે એટલે હાથે મ્હોંડે અને કપડે કાળાશ લાગે છે. આપે કહ્યું કે તું પણ તે પ્રમાણે કેમ કરતો નથી ? છતાં ઓજાર હાથે શા માટે કોયલા નાંખવા ? લાવાર બોલ્યો કે હજુર આવી આપ નામદારના કારખાનામાં તો, જે જે બાબતનાં ઓજાર જોઇએ તે તૈયાર મળે છે પણ મારા ઉપરી સ્હેજ ગુસ્સે થઇને લીધે કે કોઇ કારણના બ્હાને મને રજા આપે અને બીજા કોઇના કારખાનામાં રહેવું પડે ત્યારે ત્યાં સારી જાતનાં ઓજાર કયાંથી લાવ અને હાથેથી કામ ન કરેલું હોય તો ઓજાર વીના કામ કરતાં કંટાળો આવે તેથી છેવટ કંટાળી કામ મુકી ઘેર બેસવાનો વખત આવે માટે સદાય એજ પ્રમાણે ટેવ રાખવી કે, ઓજાર હોય કે ન હોય, પણ હાથેથીજ કામ લેવું અને વખત વિચારી ચાલવું તો કોઇ વખત આજીવીકાની અડચણ આવે નહી, નહીતો સોદાગરના ગુમાસ્તાના પેઠે થાય, શાહે પુછ્યું કે તે સોદાગરના ગુમાસ્તાની સી રીતે વારતા છે લવાર બોલ્યો કે હજુર ! કોઇ મુલકનો એક સોદાગરને ત્યાં બે ગુમાસ્તા હતા તે કાંઇક સારા

આબકારી માલ લઈ કોઈ બીજા દેશમાં ગયા ત્યાં પોતાની પાસેનો માલ સારો લાભ મેળવી ત્યાંથી મળતા માલને ખરીદી વિશેષ લાભ મેળવવા લાગ્યા તે દેશમાં એવો રીવાજ હતો કે એક રૂપીયાની મીઠાઈ એક મણ મળતી હતી અને ઘઉં તો અડધા રૂપિયાના પાંચ શેર મળતા હતા. એક દિવસ સાંઝના સમય બજારમાં બન્ને ગુમાસ્તા ગયા અને વિચાર કરી એકજણે કહ્યું કે મીઠાઈ ખરીદવી એજ ઠીક છે અને બીજે કહ્યુ કે અડદ ઘઉં ખરીદવા એજ લાભકારી છે. આ પ્રકારે બન્ને જણના મત જુદા પડવાથી બન્ને જણે પોત પોતાની મરજી મુજબ માલ ખરીદી વેચવા શરૂ કર્યો માસની આખર તારીખે હિસાબ કરતાં મીઠાઈ ખરીદનારે ઘણો લાભ મેળવ્યો અને ઘઉં અડદ ખરીદનારે એક રૂપીઓ પણ પેદા કર્યો નહી. જયારે તેઓ પાછા પોતાના દેશમાં આવ્યા ત્યારે પોતાના શેઠ સોદાગરની પાસે આવી પોતપોતાના જુમ્માનો હિસાબ આપ્યો, તે વખતે સોદાગરે પુછ્યુ કે, સરખા રૂપિયાના વેપારમાં તફાવત બહુ છે તેનું શું કારણ છે ? ગુમાસ્તાએ સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી તેથી સોદાગરે ફરીને પુછ્યું કે મીઠાઈના વેપારમાં એક હજારનો એક માસમાં લાભ મળ્યો અને અડદ ઘઉંમાં એક માસમાં એક રૂપીઓ પણ પેદા ન થયો એ ખરેખર નવાઈ જેવુ છે. માટે તેનું કારણ જાણવા ચાહું છું. જેણે મીઠાઈ ખરીદી હતી તે ગુમાસ્તે કહ્યું કે તે શહેરના માણસો દરરોજ મીઠાઈજ ખાતા હતા અને અનાજ ખાવાનો મારો થોડો હતો,તેથી તે ચીજની ખપત વધારે તે ચીજનો વેપાર કરવો એજ યોગ્ય છે, એમ જાણી મીઠાઈજ ખરીદી, તથા તે વેચીને સારો લાભ મેળવ્યો. બીજા ગુમાસ્તાને સોદાગરે પુછ્યું કે, તે કેમ મીઠાઈ ન ખરીદી અને ઘઉં અડદ ખરીદ્યા ? ગુમાસ્તે અરજ કરી કે, સાહેબ મેં

જાણ્યું કે જો હું મીઠાઇ ખરીદીશ તો મીઠાઇ ખાતા જોઇ એજ તે તે ખવાઇ જશે તેથી તેને ખરાબ આડત પડશે અને શેઠને મોટું નુકસાન થશે એમ ધારી મીઠાઇ ન ખરીદતાં ઘઉં અડદ ખરીદ્યા પરંતુ તેને ખરીદનારજ કોઈ મળ્યું નહી જેમ તેમ કરી પૈસા અંતે બેસાડયા સોદાગરે સઘળી હકીકત જાણી મીઠાઇ ખરીદનાર ગુમાસ્તાને શાબાસી આપી સારૂં ઇનામ બક્ષ્યું અને બીજા ગુમાસ્તે કહ્યું કે, આજથી તારો પગાર ઉતરતો છે. આ પ્રમાણે કહી લવાર બોલ્યો કે, હજુર આવી તે સોદાગરના બન્ને ગુમાસ્તા પૈકી જે સમય વિચારી કામમાં હુશીયાર રહ્યો તેજ આખર સુધી પામ્યા. અને સમયનો વિચાર કર્યા વિના બીજા ગુમાસ્તાએ ઘણી મહેનત સાથે કર્યું છતાં ઘેર બેસવાનો વખત આવ્યો માટે ગરીબ પરવર, પ્રથમથીજ વિચાર કરી ચાલવું એજ ઉત્તમ છે નહી તો પ્રથમથીજ હું આપને કહેવત કહી ચુક્યો છું કે, કાગડો હંસની ચાલ ચાલવા ગયો તો પોતાની ચાલ ભુલી ગયો. લવાર બોલ્યો કે જી હજુર, એક જગ્યાએ એક કાગડો બેઠો હતો તે વખતે એક હંસ ઉડતો ઉડતો જતો હતો તેને જોઈ કાગડે વિચાર્યું કે હું પણ એના સમાન ઉતિવડે ઉડું એમ વિચારી કાગડે પણ પોતાની પાંખો હંસની પેઠે ફેલાવી ફેલાવી હંસના પાછળ પાછળ ઉડવું શરૂ કર્યું સહુકોના જાણવામાં છે કે, હંસ એકદમ એક વખતમાં ઉડી સેંકડો ગાઉ સુધી વિસામો ખાધા વગર જઇ શકે છે, જેથી હંસ તો બે ધડકપણે આકાશ પંથને ઓળંઘતો ચાલ્યો જતો હતો, પણ કાગડો તો થોડાક સુધી તેના સાથે ઝપાટાબંધ રહ્યો; પરંતુ આગળ તેવી ઝડપથી ઉડવા જેવી તાકાત રહી નહી; તદપી મમતનો માર્યો ઉડવા લાગ્યો પણ આખરે થાકીને બેહાલપણે જમીન ઉપર પડયો અને હોસ પણ રહ્યા નહીં, કેટલીક વખતે ભાન ઠેકાણે આવ્યું અને ઉડવા કર્યું પણ હંસની ચાલ

શીખતાં પોતાની ચાલ ભુલી ગયો. ઉડાયું નહી તેથી એક જગ્યાએ ચુપ ચાપપણે પડ્યો પડ્યો પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યો એટલામાં વગડામાં એક બીલાડી આવી તેણીએ તે કાગડાને પકડી લઇ મારી પોતાના પેટને પોષ્યો. બાદશાહ ફલક પનાહ, જો એ કાગડો હંસની ચાલની બરાબરી કરત નહીં તો વગર મોતે મરણનો વખત આવત નહીં. માટે મનુષ્ય માત્રને અવશ્ય જાણવું જોઇએ કે પોતાની આદત-ટેવ ખરાબ કરવી નહીં અને હદથી વધારે કોઇ પણ કામમાં કોઇની બરાબરી કરવી નહી તોજ સુખ પામે એમ વિચારી હું ખોટાઇનો ફાંકો ન રાખતાં હાથે કામ સારૂં છે.

આવું લવારનું બોલવું સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને તેની સમજ માટે તારીફ કરી મીસ્ત્રીની જગ્યા ઇનાયત કરી.

વારતા ૯૪ મી.

ગળેપડુ ગુલામડી.

જુઠ ટકે જરીવાર, પાર ન પહોંચે પ્રીછી નર.

વિદ્યાગૌરી.

એક સમય કેઇ એક ગળેપડુ ગુલામડી એક ગ્રહસ્થને ગળે પડી કે મારા ઉપર બળાત્કાર કરી મારી લાજ લુંટી માટે દરબારમાં ફરીયાદ કરી તેને પુરેપુરી શીક્ષા અપાવું એમ કરી બાદ શાહ હજુર જઇ ઉપરની વાત પ્રમાણે ફરીયાદ કરી તેથી તે ગ્રહસ્થને બોલાવી તપાસ ચલાવી, પરંતુ ગ્રહસ્થની વર્તણુક ઉંચ પ્રકારની જણાઇ જેથી ફરીયાદીને કહ્યું કે, તારી ફરીયાદ બરાબર છે, માત્ર મને તારી ચતુરાઇ જોવાની ઇચ્છા છે તે કારણ માટે એક ગમ્મત કરવા ચાહું છું કે આ સોયમાં તું દોરો પરોવી આ માણસની

અંદર એક ફુટો ભરી આપ પછી તારી ફરિયાદનો નીકાલ લાવુંછું એમ કહી શાહે સોય ચપટીમાં પકડી દોરો સ્ત્રીના હાથમાં આપી પરોવવા ફરમાવ્યું, પણ તે સોયને ચપટીમાં ફેરવવા લાગ્યો તેથી સ્ત્રી બોલી કે જહાંપનાહ ! સોય ફેરવવી બંધ રાખો તો મારાથી દોરો પરોવાય નહી તો પરોવા શક્તિમાન નથી આવું તે સ્ત્રીનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે વાહ ? જરા સોયને ફેરવુંછું તેમા દોરો પરોવતા આશક્ત છે. ત્યારે તેના ઉપર જયારે આ ગ્રહસ્થે બળાત્કાર વાપર્યો હશે તે વખતે તે ધડ પછાડા કર્યામાં ખામી નહીં રાખી હોય; છતાં એ પોતાની વાસના શી રીતે પુરણ કરી શક્યો ? માટે સોય દોરાના દાખલાથીજ સાબેતી થાય છે કે શાંત પણે રહી હઈશ ત્યારેજ આ ગ્રહસ્થની ધારણા પાર પડી હશે તો તેણે બળાત્કાર વાપર્યો એમ કહેવાયજ નહીં; ખરેજ આ આબરૂદારની આબરૂ ઉપર હુમલો કરવા તથા કોઈ પણ પ્રકારની બદદાનતને લીધે કે ધમકા આપી પાણે પૈસા ઓકાવવાને લીધે આ પેચ અમલમાં આણેલ છે જેથી તું સખત શિક્ષાને પાત્ર છે; તદપિ રહેમ નજરને લીધે ૧૮ માસના કેદખાનાની સજા ફરમાવુંછું.

આવો શાહનો હુકમ સાંભળી દુષ્ટ રંડા બહુજ રડવા લાગી પરંતુ વગર ભાડાની કોટડીમાં સરકારી માણસોના માન સાથે તેને મોકલાવા દીધી.

વારતા ૯૫ મી.

તરનારો પાણીમાંજ ડુબી મરે.

સહુ સહુના દુઃખને રડે પર દુખે રડે ન કોય. ગીરધર.

એક વખત અકબરશાહ રાત્રિએ નગર ચર્ચા જોવા નીકળ્યો હતો તે વખતે જમુના કિનારા ઉપર ત્રણ સ્ત્રીઓને રડતી દીઠી તેથી ત્યાં જઇ તેઓને શાહે પુછ્યું કે તમે શા માટે રડો છો ! તે કહેવામાં કશી અડચણ ના હોય તો મને કહો આ પ્રમાણે જ્યારે આ વાચક વીરનું બોલવું સાંભળ્યું ત્યારે સ્ત્રીઓએ આંખ ઉઘાડી જોયું તો કોઇ સાહસીક દેવાંસી નરને નિહાળ્યો જટ હાથ જોડી ચરણમાં નમી પહેલી બોલી કે મારા ધણી આ જમુના નદીના પેલે પાર ખેતીનું કામ કરે છે તેથી દરરોજ તરીને પેલે પાર જાય છે અને આવે છે પણ કોકને કોક દિવસે તરનારો પાણીમાંજ ડુબી મરે તેથી હું રડુ છું બીજી સ્ત્રીને રડવાનું કારણ પુછ્યું ત્યારે તે બોલી કે મારો ધણી રોજ ચોરી કરવા જાય છે જેથી કોકને કોક દિવસ પકડાશે તો બુરા હાલ થશે; કેમકે પોતાની જાળમાંજ પોતે ફસાઇ મરે છે જેથી હું રડું છું ત્રીજીને રડવાનું કારણ પુછ્યું ત્યારે તે બોલી કે મારો ધણી ન્હાની ઉમરનો છે, જેથી મારૂં યૌવન એળે જાય છે, તેથી રડું છું આ પ્રમાણે ત્રણેનું કારણ સાંભળી પોતાના કાર્યમાં પ્રવર્ત્યા અને વિચાર્યું કે ક્યારે કવિ ગંગ આવે અને ઉક્ત પ્રકારની બાબત વિના પ્રશ્ન કરૂં. જ્યારે ગંગ કવિ આવ્યો ત્યારે શાહે કહ્યું કે ત્રણ સ્ત્રીઓ રાત્રિએ શા માટે રોતી હતી ? આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન સાંભળી વરદાઇ કવિ ગંગ બોલ્યો કે—

નદી પાર ખેતી કરે, અરૂ પરઘર ચોરી જાય;
બાલે કંથકી કામની; (યહ) તીનુ બુરી બલાય.

વારતા ૯૬ મી.

ઉત્તમ શોધક આગળે, રહે શું ગુપ્ત પદાર્થ ?   મીરાંબાઇ

એક સમય કોઇ એક સ્ત્રીએ શાહ આગળ આવી ફરીયાદ કરી કે મોટા કુવાવાળા મ્હોલાના રહેનાર સૈયદ કુમુખુદીન અમીરઅલીએ જબરદસ્ત બલાત્કારથી મારી આબરૂ લીધી માટે અદલ ઇન્સાફી શહેનશાહના નેક રાજ્યમાં એવા જુલમગારોને નશિયત મળવી ઘટે છે. આ પ્રમાણે તે સ્ત્રીની ફરિયાદ સાંભળી શાહે ચપરાસી મોકલી તરત તે સૈયદને બોલાવી પુછ્યું કે—આ સ્ત્રી ઉપર તમોએ બલાત્કાર ગુજાર્યો છે, એવી અરજ મારા રૂબરૂ રોશન થઇ છે, તે વિષે તમારૂં શું કહેવું છે ? સયદે હાથ જોડી જણાવ્યું કે બાદશાહે આલી હું તો એ વાતમાં કશું પણ જાણતો નથી. તેમ આ સ્ત્રી કોણ છે ? અથવા તેણીએ શા કારણને લીધે આવું નાહક ખોટું તહોમત મૂકયું ? તે વિષે પણ કાંઇ કહી શકતો નથી. પછી તો હજુરની ધ્યાનમાં આવે તે ખરૂં આ પ્રમાણે સૈયદનું બોલવું સાંભળી શાહે તેના ચ્હેરા, વાકય અને ચેષ્ટા ઉપરથી વિચાર્યું કે સૈયદે આ સ્ત્રી ઉપર બલાત્કાર ગુજાર્યો હોય એ વાર્ત્તા તદન અસંભવિત જણાય છે, તદપિ ઇન્સાફમાં બારીકીથી વાપરવાની જરૂર છે એમ વિચારી સૈયદને કહ્યું કે—તમારૂં કહેવું સમજ્યો; પરંતું મારા ધારવા પ્રમાણે તમે દોષિત છો માટે ૧૫ રૂપીઆ એ સ્ત્રીને આપી આ ફરિયાદને બંધ પાડો એમાંજ ફાયદો છે. નહી તો ફોકટ ફજેત થશો.

આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ સાંભળી સૈયદે તે સ્ત્રીને ૧૫ રૂપીઆ આપ્યા એટલે તે સ્ત્રીને રજા આપી, ત્યાર બાદ સઇયદને ફરમાન કર્યું કે જાઓ તમે એ રૂપીઆ તે સ્ત્રી પાસેથી પાછા લઇ આવો. આવો હુકમ થતાં સઇયદ તે સ્ત્રીની પાછળ ગયો અને સ્ત્રીની પાસેથી રૂપિઆ પાછા લેવા ઘણી તકરાર કરી તથા બળાત્કારપ-

આથી ઝુંટાવી લેવા પણ યત્ન ચલાવ્યો; તદપિ કશું વળ્યું નહીં અને તે સ્ત્રી ઉલટી બાદશાહના હજુર આવી ફરી અરજ ગુજારી કે ગરીબ પરવર ! આપે આ બદમાસ કનેથી રૂપીઆ મને અપાવ્યા છે, તે પાછા છીનવી લેવા માટે કેટલો બધો જુલમ ગુજારે! શાહે પુછયું કે તેં રૂપીઆ આપ્યા કે નહીં ! આએ જણાવ્યું કે શિરતાજ ! એની શું મગદુર છે કે, મારી પાસેથી પાછા લઇ શકે ! આ પ્રમાણે તેનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે—જ્યારે આ સખસ તારી પાસેથી આટલા રૂપીયા બલાત્કાર વાપર્યા છતાં પણ ન લઇ શકયો તો પછી બલાત્કાર વાપરી તારી આબરૂ શી રીતે લઇ શકયો હશે તે ખરેખર વિચારવા જેવું છે માટે સિદ્ધ થાય છે કે જો તારી સાથે કદાચ આણે સોબત કરી હોય ; તોપણ તારી રાજીપાથીજ થએલી હોવી જોઇએ, પરંતુ હવે કાંઇ બણબનાવ થવાથી આડે રસ્તે તેને સજા અપાવવા પગલાં ભર્યાં છે માટે એના રૂપીયા પાછા આપી દે અને કચેરીને નાહક તસ્દી આપી તે બદલ ૫૧ રૂપિઆ આપ, નહીતો ૩ માસની સખ્ત મજુરી સાથે તુરંગખનાની સજા ભોગવ, આવો હુકમ થતાં વેંતજ દુષ્ટ સ્ત્રી થરથર કંપવા લાગી અને પોતાના પાપનો પશ્ચાતાપ કરી ૫૧ રૂપિઆ ઉલટા દંડમાં આપી પોતાના ઘરનો રસ્તો માપી લીધો.

ભાગ તેરમો.

વારતા ૯૭ મી.

લાલચ બુરી.

"જરી જુઠ બોલન લોભ વશ થઈ ટેક નહીં વજ જીવતાં"

એક તપસ્વિ દરીઆ કિનારા ઉપર બાર વર્ષની અવધની અમરફળ મેળવવા પુષ્કળ તપશ્ચર્યા કરતો હતો. તેને તપશ્ચર્યા કરતાં કરતાં સાડા અગ્યાર વરસ થયાં, તે વખતે કોનાએ વૃક્ષમાં વસતા સેતાને તે તપસ્વીનું જોઈ વિચાર્યું કે આનું મન સંસારના પ્રપંચી કામોથી કિંવા દુષ્ટ વિકારોથી દુર થયું છે કે નહી ? માટે પરીમોતા કરવી જોઈએ, એમ વિચારી તે સેતાને કાગડાનું રૂપ ધારણ કરી જે વૃક્ષ નિચે તપસ્વી તપશ્ચર્યા કરતો હતો, તે ઝાડ ઉપર ઘણા વખતથી હંસને હંસિની રહેતાં હતાં, તે પૈકી હંસ તો ફરવા ગએલો હતો અને હંસિની ત્યાં બેઠેલી હતી તેના માળામાંજ કાગડો જઈ બેઠો જ્યારે હંસ ઘેર આવ્યો અને કાગડાને પોતાના મકાનમાં બેઠેલો દીઠો, તેથી તેને પુછ્યું કે તું મારા મકાનમાં કેમ બેઠો છે અને તો થા અહીંથી કહાડનાર કોણ છે ? આવું કાગડાનું બોલવું સાંભળી હંસને ઘણોજ ગુસ્સો આવ્યો અને બન્ને જણની વચ્ચે ભારે તકરાર થતાં છેવટે હંસે વિચાર્યું કે 'આ પર કાગડાની જાત નીચ છે જેથી એની સાથે વિશેષ બોલવું એ મારા ગુણને કલંકીત કરવાં છે માટે અદલ ઇન્સાફી દિલ્લીપતી સહેનશાહ અકબરશાહ હજુરમાં જઈ અરજ ગુજારૂં, તો આ નીચને યોગ્ય શિક્ષા આપી મને મારી હંસી તથા મકાન અને બચ્ચાં સ્વાધીન કરી આપશે આવા વિચારથી

અકબ્બરશાહની હજુર જઈ પોતાની સર્વ હકીકત રોસન કરી તેથી બાદશાહ આવી જહાં એ તે કાગડાને બોલી મંગાવવા હુકમ કર્યો હંસ બાદશાહ અગાડી ફરીયાદ કરવા ગયો છે એવું કાગડાનું રૂપ ધારણ કરનાર સેતાનની સમજમાં આવ્યું ત્યારે કાક કાક શબ્દ પોકારવા લાગ્યો જેથી જ્યાં ત્યાંથી સેંકડો કાગડા ત્યાં આવી પહોંચ્યાં અને પુછવા લાગ્યો કે કેમ શું કામના માટે બોલવાની જરૂર પડી કાગડો બોલ્યો કે ભાઇ આજે તમોને ઘણા અગત્યના કામ સારૂ બોલાવેલ છે કે આ હંસિનીના હંસે મારા ઉપર અકબ્બરશાહ અગાડી ફરીઆદ કરી છે તેથી ત્યાં મને પણ તેડુ થશેજ માટે તમો સઘળાએ એટલીજ શાક્ષી આપવી કે આ હંસિની આ કાગડાની વહુ છે અને એની સાથે જયારે તે પરણ્યો હતો ત્યારે અમો સઘળા જાનમાં ગયા હતા તેથી કહી શકીએ છીએ કે આ હંસિનીએ અને એ મકાન તથા બચ્ચાં વગેરે આનાજ છે જો તમે મારી આ મારી વખતે આટલી તરફદારી–પક્ષ કરશો તો, એક મદદુ બતાવીશ કે તે એક મહીના સુધી તમારે ખાવાનુ ચાલશે, આ પ્રમાણે કાગડાનું બોલવું સાંભળી સર્વ કાગડાઓએ તે મડદાની લાલચને લીધે કાગડાના કહેવા પ્રમાણે કબુલ કર્યું પછી પેલા કાગડારૂપી સેતાને તપસ્વીને જઇ કહ્યું કે તમો ઘણી મુદતથી તપશ્ચર્યા કર્યા કરો છો; છતાં હજુ કશી ઈષ્ટ સિદ્ધિ થઇ નથી માટે જો જરા મારૂં કહ્યુ માનો જે માટે સાડા અગીયાર વરસથી મહા દુઃખ વેઠો છો તેજ ધારેલી વસ્તુ સુંદર અમરફળ લાવ્યો છું તે તમોને આપુ, એમ કહી અમરફળ દેખાડયું એટલે તપાસી તો તપસ્વી લાલચને વશ થયો અને કહેવા લાગ્યો કે, શું કહેવા માગો છો તમે જે કહેશો તે હું કરવા કબુલ છું આ પ્રમાણે તપસ્વીનું બોલવું સાંભળી સેતાને વિચાર્યું કે લોક-

માં પ્રાણી તો પડયું લાલચમાં લપટાયા, અહો યોગી જતી અપ ધુત, સન્યાસી ઉદાસી અને મહાત્માઓ ! અરે ઇંદ્રાદિક પણ લોભની ઝપટમાં ઝપટાઇ ગયા છે લોભ એજ પાપનું મુળ છે લોભ એજ સર્વ કર્મ ધર્મ અને શરમનું સત્યાનાશ વાળનાર છે લોભ એજ મિત્રતા સગાં સહોદર તથા પુત્ર પૌત્રાદિઓમાં વિરોધ કિંવા કાપાકાપી કરનાર છે લોભ એજ સદગુણ અને પ્રતિષ્ઠાની હાની કરનાર છે વિશેષ શું કહેવું પણ લોભ પ્રતિષ્ઠાની હાની કરનાર છે જે એ દુષ્ટ લોભના ઝપાટાથી બચ્યો છે તેજ જગતને વંદન પુજન કરવા યોગ્ય અને ધન્યવાદને પામે છે.

તદનંતર તપસ્વી પ્રત્યે તે કાગરૂપ સેતાને કહ્યું કે હું એટલુંજ કહેવા માગુછું કે બાદશાહની હજુરમાં તમારે કહેવું કે હું સાડા અગ્યાર વર્ષથી જે વૃક્ષ રહું તે વૃક્ષ ઉપર કાગડો આ હંસિની સહીત સદા રહે છે એમ નિરંતર જોઉ છું તથા મકાન બચ્ચાં વગેરે એનાંજ છે અને આ હંસ મારૂં ઘર તથા સ્ત્રી છે એવો દાવો ધરાવે છે પણ તે તદન ખોટો છે; કેમકે સાડા અગ્યાર વરસની મુદતમાં તો મેં એ હંસને તે વૃક્ષ ઉપર આવેલો કોઇ વખત દીઠો નથી બસ એટલેજ કહેવું. કાગડાનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી તપસ્વીએ તેના કહેવા પ્રમાણેજ અમ્રફળની આશાએ હા પાડી કેટલેક વખતે બાદશાહનો મોકલેલો અમલદાર આવી પહોંચ્યો અને દીલ્લીપતી જહાંગીરશાહનો હુકમ તે કાગડાને સંભળાવ્યો જેથી તે કાગડો તથા કાગડા મંડળ શાહની હજુરમાં જવા રવાના થઇ ટુંક મુદતમાં દીલ્લીપતી હજુર જઇ પહોંચ્યા, જયારે અકબરશાહે કાગડાને પુછ્યું કે આ હંસના ઘરબારનો તું જબરાઇથી ધણી થઇ પડયો છે એવીજ ફરીઆદ મારી હજુર થઇ છે તે વિષે તારૂં શું કહેવું છે

કાગડે કહ્યું કે હજુર આલી આલમશાહ હું જબરાઇથી મારા ઘરનો ધણી થઇ પડવા માગે છે. જો હું આ વાત ખોટી કહેતો હોઉં તો, મારી પાસે આખી ન્યાત સક્ષીદાર છે, જેથી તેની ગવાહો —સાક્ષો લઇ દરફાયત કરો, શાહે તે કાગડાઓની સાક્ષી લીધી તો દરેકનું એજ પ્રમાણે કહેવું થયું કે આ હંસણી એની વહુ છે કેનકે અમે સઘળા એ ની જાનમાં ગયા હતા, જેથી હીમ્મતથી કહી શકીએ છીએ કે એ ઘર કાગડાનું છે અને હંસ જુઠો છે શાહે આ જુબાની સાંભળી હંસને કહ્યું કે આખી નાત એની તરફેણમાં સાક્ષી આપે છે માટે હવે તારી પાસે બીજા કંઇ પુરાવો છે કે નહી ! હંસ બોલ્યો કે—નેક ન્યાયી ખુદાં સત્યનો બેલી છે ! એ કાગડાઓ સાક્ષી પુરે છે તેમાં નવાઇ જેવું શું છે ? કેમકે એ પ્રતિવાદીના નાતના છે જેથી એની શરમને લીધે કે, પોતાની ન્યાતની મુછ ઉંચી રહે એવા જ્ઞાની અભિમાનને લીધે એની તરફદારી કરેજ માટે તેના તરફદારીઓની સાક્ષી ઉપર નામદારને વજન રાખવા જેવું નથી જો એની પાસે બીજા પુરાવા હોય તો તે પુછે; શાહે કાગડાને ફરી પુછ્યું કે, તે સાક્ષીદારો કરતાં બીજા કોઇ પ્રમાણીક સાક્ષીદાર છે ? ' કાગડે જણાવ્યું કે હાજી હજુર ! તેજ ઝાડના નીચે એક તપસ્વી સાડા અગીયાર વરસથી તપસ્યા કરે છે તેને બોલાવી મારા કહેવા વાતની તપાસ કરો આ પ્રમાણે કાગડાનું બોલવું સાંભળી હંસે પણ તે તપસવી માટે ઉચ્ચ અભિપ્રાય દરશાવ્યો અને શાહને પણ ખાત્રી યોગ્ય શાક્ષી જણાવી કેમકે તે ત્યાંનું તપસ્વી કદી જુઠું બોલનાર નથી. શાથી કે તેને કોઇની તરફદારી ગૌણ મમતા કે મોટાઇ લોભની આશા નથી, જેથી નિરાશવત ધર્માત્મા જો હશે તે સત્યરૂપ કહીજ દેશે એમ વિચારી તે તપસ્વીને બોલાવી લાવવા તેડવા મો-

કહ્યો અને; તે તેડાગર જઇ તપસ્વીને બોલાવી લાવ્યો શાહે તપસ્વી
ને પુછ્યું કે મહાત્મા આ કાગ અને હંસના મુકદ્દમામાં કેશમાં આપ
શું માહેતગારી ધરાવો છો ; તથા આ કચેરીમાં રજુ છે તે હંસણી
તથા બચ્ચાં કાગના છે કે હંસનાં ! તપસરી બોલ્યો કે રઇયતના રક્ષક
આપ સદા આનંદ રહો ! આ કેશમાં હું એટલું જાણું છું કે આ
સ્ત્રી આ કાગડાની છે. તથા તે ઘર બચ્ચાં પણ કાગડાનાંજ છે, કે-
મકે સાડા અગ્યાર વર્ષથી દરિયા કિનારે જે ઝાડ ઉપર આ કાગ ર-
હે છે, તે ઝાડ તળે તપ કરૂં છું. તેથી આ કાગનેજ દેખું છું, પ-
ણ આ મેં ત્યાં કોઇ વખત જોયો નથી, 'આ પ્રમાણે તપશ્વીની સા-
ક્ષી પડેલી જોઇ હંસ તો બીચારો ચુપ થઇ ગયો અને વિચારવા
લાગ્યો કે, 'અરે ? આ સંતમાં પણે કળિયુગે પ્રવેશ કર્યો ! ઉત્તમ
પક્ષી તથા સત્યપણે સાક્ષી ન પુરતાં દુષ્ટાત્માં જે નીચ પક્ષી કાગડો
તથા સ્વળ પારકા માલને બથાવી પડનારે તેની તરફદારી કરી ! જે
પ્રતીતિ થાય છે કે દુષ્ટ કાગડે કોઇ પ્રકારના આને લાલચ આપી
હશે તેથી લાલચ બુદ્ધી બલાયન ફંદમાં ફસાવવાથી પોતાની સત્યમેવ
જયતે એ વાકયને શું જગત નિયંતાં જુઠું કરશે ? જ્યારે સદગ્રહથ
ના વાકયો જુઠા થશે શા મારી સ્ત્રી ઘર અને બાલ બચ્ચાં જશે તો
કુરબાન છે એમ વિચારી મુગે મોઢે ઉભા થઇ રહ્યા અને તે હંસીની
તથા બચ્ચાં ઘર માલ મતા કાગડાને સોંપી ત્યાર પછી કાગડો
કચેરી બહાર નીકળ્યો એટલે બીજા સર્વ કાગડાએ કહ્યું કે ભાઇ ?
હવે તે મડદું બતાવ કે, કઇ જગોએ છે ? કાગડો બોલ્યો કે મુર-
ખાઓ ! જો મડદું હોત તો તમને શું કરવા બતાવત શું મને બે-
ઠુબેઠ મહિના સુધી ખાઇ આનંદમાં દીવસ ગાળતા નહોતા આવડતા ?

માટે ચાલ્યા જાઓ સીધે રસ્તે નહી તો અકબર શાહની કચેરીમાં ખોટી શાક્ષી પુરનારની શી વલે થાય છે તે તમોને ખબર નહી હોય આતો ફક્ત તમારૂં પ્રમાણિકપણું અખેચરી ઠગ જાત કહેવાય છે તે છેતરાય છે કે નહિ ? તે જાણવાજ આટલી ખટપટ ચલાવી છે. આ પ્રમાણે સેતાન કાગડાનું બોલવું સાંભળી કાગમંડળ રસ્તો માપી ગયું પછી તપસ્વી મહારાજ પણ આવી તે કાગડાને કહેવા લાગ્યો કે તમારી સરત પ્રમાણે કામ બજાવ્યું છે માટે હવે અમરફળ આપો કાગડો બોલ્યો કે—મહારાજ આંખો બંધ કરો અને મોઢું ખુલ્લું રાખો ' તપસ્વીએ તેના કહેવા પ્રમાણે કર્યું એટલે કાગડો વિષ્ટા લા. વી તેના મોંમાં મુકી બોલ્યો કે ' હવે મોઢું ચલાવો ' જ્યારે તપસ્વીએ મોઢું ચલાવવા માંડયું કે થુ થુ અરે ! આ શું માંઢામાં નાખ્યું છે ? કાગડો બોલ્યો કે ' એ તો જુઠું બોલનાર અને લા- લચમાં લપટાઇ સત્ય છોડનારના મોંમાં જે મુકવું ઘટે તેજ મુકયું છે; કેમકે જુઠું બોલનાર કે સત્ય છોડનારના મુખમાં વિષ્ટાજ નાંખવી યોગ્ય છે, લાલચમાં લપટાઇ તને જરા વિચાર ન આવ્યો કે જુઠું બોલવાથી ધર્મ, કર્મ તપશ્ચર્યા, વ્રત નિયમનો નાશ થાય છે ! કયાં હું અને કયાં એ હંસ; છતાં કેવળ ખોટા કામમાં ખોટી શાક્ષી આપી અનાચારને પુષ્ટ કરવા મદદ આપી, પણ પોતાનો ધર્મ શો છે ? તે તરફ બીલકુલ લક્ષ આપ્યું નહી ધીક્કાર છે તારી તપશ્ચર્યા અને મનોવૃત્તિને, હું તો તારી દ્રઢવૃત્તિને જોવા ચઢ્યું છું અને જા દુષ્ટાત્મા તું તો ઉભય ભ્રષ્ટ થયો છે, જેથી તારા પાપનો પશ્ચાતાપ કર; ૨. આ પ્રમાણે ધીટકાર વચનો કહી હંસને બોલાવી હંસની બચ્ચાં અને ઘરબાર સુંપરત કર્યો તથા પોતપોતાની સ્વેચ્છા પ્રમાણે કર- વા વિચારવા લાગ્યો અને હંસ પણ પોતાના સ્થાનકે ગયો.

વારતા ૯૮ મી.

જાત વિના ભાત પડે નહિં

જૈસી કારી કાંબરી ચઢે ન દુજો રંગ વૃંદશતશક

એક દિવસ અકબર શાહે પોતાના વ્હાલા ગુલામને પુછયું કેમ વ્હાલા અઇનાજ તું સાચે સાચું બોલ, કે દુનિયાની કોઇ પણ ચીજની ઇચ્છા તને બાકી રહી છે આવું નામવરનું બોલવું સાંભળી ગુલામ બોલ્યો કે-જી જહાંપનાહ સરવ મારા મનની ઉમેદ આપ નામવરે પુરી પાડી છે, પણ એક બાકી રહે છે માટે હજુર, હુકમ આપો તો રોશન કરૂં આ પ્રમાણે ગુલામનું બોલવું સાંભળી શાહે ખુશીથી કહ્યું કે મારા પ્યારા જાન ! તું ખુશીથી જે બાકી રહ્યું હોય તે માગી લે હું આપવા કબુલ કરૂં છું આવો શાહનો સવાલ થતાં ગુલામ બોલ્યો કે સરકાર હું કો દીવસ નાશી ગયો નથી માટે તે ઉમેદ મારા મનમાં બાકી રહી છે આવું ગુલામપદને છાજતું બોલવું સાંભળી પોતાનુ વચન પાળવા કહ્યું કે ઠીક જે તારી ઉમેદ છે તે પુરી કર પછી ગુલામ ત્યાંથી નાશી પોતાના એક દોસ્તના ઘરમાં સંતાઇ રહયો; વ્હાલા ગુલામનો વિયોગ થયો જેથી બાદશાહ ઘણો જ બેચેન થઇ ગયો અને હજુરીયાઓને હુકમ કર્યો કે અઇયાજ જ્યાં હોય ત્યાંથી શોધી મંગાવી મારી પાસે લાવો પછી હજુર—મસ્જીદાનો અને કારબારી વગેરે તેને મનાવવા ગયા, પણ ગુલામભાઇએ તો ઉંહુ ઉંહુજ કરયા કરયું, મનાવા જનારાઓએ બહુજ તેને આજીજીથી યોગ્ય શુકનો કહ્યા પણ કોઇનું કહેવું તેણે ધ્યાનમાં લીધું નહી તેથી થાકીને છેવટે પાછા આવ્યા; પરંતુ શાહ તો જેમ જેમ વધારે વખત થતો ગયો તેમ તેમ તેના વિયોગથી બહુજ આકુળ

વ્યાકુળ થયો અને ખાસ મંડળને હુકમ કર્યો કે—જે અહીયાજ મનાવી લાવે અને અમુલ્ય હીરાનો હાર આપું આવું તોહનું બોલવું સાંભળી બીજા તો કોઇએ હા પાડી નહી, પણ શાણા બીરબલે કહ્યું કે ખાવિંદ ! મનાવી લાવું છું જરા પણ અકળીતા નહી એમ કહી તે શેલામ જ્યાં હતો ત્યાં ગયો અને બોલ્યા ચાલ્યા વગર જતાં વાંત લાત મુકીઓની ગરમા ગરમ મીઠાઇ ચખાડવા માંડી જેથી ગુલામ ગભરાઇ બોલ્યો કે, મહેરબાન ! મને શા સારૂ મારો છો. હું થવાં આપની સાથે આવવા ના પાડું છું બીરબલે કહ્યું કે ત્યારે આ ઝપટ આગળ એટલું કહેતાં તો તુરત તે અહીયાજ ગુલામ આગળ થયો અને શાહના હજુર લાવી ખડો કર્યો તેને જોઇ પ્રેમઘેલો શાહ એકદમ ઉભો થઇને ભેટી પડયો અને પુછ્યું કે વ્હાલા અહીયાજ ? તુને બીરબલ શું ફરેબ દેઇને મનાવી લાવ્યો ? તે મને જણાવ અહીયાજે જણાવ્યું કે બીરબલજીએ તો મને મણનો છત્રી શેરજ બોલ્યા ચાલ્યા વગર કરવા માંડયો તેથી મેં જાણ્યું કે હું જવાની હા નહી પાડું તો મારા હમણા ને હમણાંજ પ્રાણ કહાડી નાંખશે માટે તુરત આવવાની કબુલત આપી આવું અહીયાજનું બોલવું સાંભળી શાહ બીરબલની વિચિક્ષણતા જોઇ એટલો તો ખુશી થયો કે તેને અમુલ્ય હીરાનો હાર ઇનાયત કરી દીધો.

વારતા ૯૯ મી.

સીપાઇ રૂપ શીશી.

પ્યારા યારથી રાખવા, ગણે ન પતિનું કહેણ. જુમલો.

અકબર બાદશાહ ની હજુર એક પુરૂષે આવી અરજ કરી કે—ખાવિંદ કોઇ જાર પુરૂષ મારા ઘરમાં નિરંતર આવે છે એમાં જરા

શક નથી; પરંતુ મેં તેને હજુ સુધી જોયો નથી અને જાણતો નથી કે કોણ છે માટે તેને હાથે પકડવા ચાહું છું જેથી આપ નામદાર હજુર આવ્યો છું, કે તેને કોઇ પણ પ્રકારે પકડી આપવાની યુક્તિ કરવા કૃપા કરશો તો આપનો મોટો ઉપકાર થશે. શાહે તેની હકીકત સાંભળી કહ્યું કે હું એક ઉમદા અત્તરની શીશી આપું છું તે લઇ જા અને તારા ઓરતને સુપ્રદ કરી કહેજે કે આ શીશામાંથી જરા પણ અત્તર વાપરીશ નહી એમ કહી ઉમદા અત્તરની શીશી આપી તેને વીદાય કર્યો અને તે શખ્સે પણ તેજ પ્રમાણે કર્યું.

શાહે તે શખ્સના ઘરની આસપાસ માણસો બેસાડી દીધા અને ભલામણ કરી કે, જે માણસના કપડામાંથી આપેલી શીશીમાના અત્તરની ખુસબો આવતી જણાય કે તુરત તેને મારી પાસે પકડી લાવવો.

જ્યારે પેલો જાર પુરૂષ ફરીયાદ કરવા જનાર સ્ત્રીની મુલાકાત લેવા આવ્યો ત્યારે તે સ્ત્રીએ પોતાના ધણીએ અનામત તરીકે સોંપેલી જે અત્તરની શીશી હતી તેમાંથી અત્તર કહાડી પોતાના યારને છાંટ્યું અને કહ્યું કે, દીલોજાન, મારા આંખની કીકી, આ ઉમદા અત્તરની શીશી મને મારા ઘરધણીએ અનામત તરીકે સોંપી ખાસ ભલામણ કરી હતી કે, આમાંથી તું જરા પણ અત્તર વાપરીશ નહી પણ પ્યારા તે ભલા માણસની જરા પણ દરકાર ન કરતાં મેં આપના ઉપયોગમાં લીધું કેમકે એવી ઉમદા ચીજ તો આપને નજર ન આપું ત્યારે પછી કોને મજાહ આપવી હતી? ભલાને ધણી જે કરના હશે તે કરી લેશે તો, તે તમારા માટે સહન કરી લઇશ. આવી અત્યંત પ્યારની વારતા સાંભળી યાર બોલ્યો કે, શાબાશ છે.

મારા કાળજાની કોર, તારા પ્યાર ઉપર તો મારો જીવ કુરબાન છે. કેટલીક વખત વીત્યા પછી એશઆરામ કરી તે યાર પોતાને મારગે પડયો એટલે પેલા અત્તરની ભભક રાજના સેવકોને આવી તેથી તે જાર પુરૂષને એકદમ પકડી શાહ હજુર લઇ ગયા એટલે શાહે સહ-રહુ ફરયાદને બોલાવી કહ્યું કે, તારી કુલટા સ્ત્રીનો આ યાર છે, કેમકે જે અત્તરની શીશી તેં અનામત તરીકે તારી સ્ત્રીને સોંપી હતી છતાં તે શીશીમાંનું અત્તર પોતાના યારને છાટયું છે તેની ખુસબો તું તપાસી લે એટલે ખાત્રી થશે અને ઘેર જઇ સ્ત્રી પાસેથી તે અત્તરની શીશી માગી તપાસીશ એટલે એથી પણ વિશેષ ખાત્રી થશે. આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી તપાસ કર્યો તો તેજ પ્રમાણે જણાયું.

વારતા ૧૦૦ મી.

હજુર ગાય નહી પણ બેલ.

સહુને વહાલું સર્વદા, નીજ સ્તુતિ માન વચન;
જુઓ નાગ જળ શતરૂ પણ, સુણી પાસે સુખ મન.

નગરકર.

દીલ ખુશ કરવા રાખેલા હાસ્યરસ પુષ્ટી કરનારા મસ્કરા ગવઇયાઓને શાહે કહ્યું કે, આ સમય કંઇ ગાય તો ઠીક, ગવઇયે જવાબ દીધો કે, હજુર ગાય નહીં પણ બેલ. ફરીથી બાદશાહે કહ્યું કે, અરે કાંઇક ગાયન બોલ. ત્યારે ગવઇયાએ જવાબ દીધો કે, વીઠી બીશ રૂપીઆ મોલ. શાહે ચીડાઇને કહ્યું કે, શું હરામજાદા છે, ગવઇયા બોલ્યા કે, સાહેબ હરામજાદા તો કોડી નહી લઉં આ જવાબ ભૂપ સાંભળી ગુસ્સે થયા અને હુકમ કર્યો કે, હાલના હાલ આંહીથી-

થી નીકળી મારા મુલકની હદ છોડી બીજી હદમાં જાઓ. આવો કુ-ઠેર હુકમ થયો સાંભળી તે ગવઇઆઓ સલામ કરી ચાલી નીકળ્યા અને ત્યાંથી બે ત્રણ ગાઉ છેટે જઇ રાત પડી એટલે પાછા વળી પોતાના ગરમાં જઇ ભરાયા. તેઓએ દીવસ ઉગ્યા પહેલાં શહેર બહાર જઇ કોઇ ગુપ્ત સ્થળમાં ભરાઇ રહેતા અને રાતે ઘેર આવતા આ પ્રમાણે કેટલીક વખત ગાળ્યો, એક વખત દઇવયોગ આ ગવ-વયાઓના ગુપ્ત સ્થળ તરફ જવું અને શાહનું શીકાર કરી પાછું ફરવું થવાથી ગવઇયાઓએ શાહને દીઠા તેથી એક ગંજાવર વડના ઝાડ ઉપર ચઢી બેઠા પણ શાહની નજર વેગળેથી તેઓ ઉપર પડી ચુકી હતી, તેથી તે ઘોડો દોડાવતે તેજ વડના ઝાડતળે આવી ગવ-ઇયાઓ તરફ જોઇ કહ્યું કે, બદમાસો, તમોને હદપાર જવા હુકમ કર્યા છતાં અહીંયાજ કેમ ભરાયા ? શાહનું બોલવું સાંભળી હાથજોડી વિનવ્યું કે, ગરીબ પરવર, આપના હુકમને માથે ચઢાવી ચાલી ની-કળ્યા અને દેશ દેશ રખડયા; પરંતુ આપનો અમલ ન હોય એવો કોઇ દેશ નજરેજ પડયો નહી એટલે છેવટે નીરાશ થઇ હવે આ-સ્માન તરફનો રસ્તો લીધો છે. આવો ગવઇયાનો બોલ સાંભળી શાહ પરમાનંદી થયો અને તેઓનો ગુન્હો માફ કરી પાછા પોતાની હજુરમાં રાખ્યા.

વારતા ૧૦૧ મી.

કીયો દેશ નીર્લજ.

ઉત્પતિ સ્થળની અસર આવે છે સહુમાંજ; **સીવીલાચાર**

એક સમય બાદશાહે બીરબલને પુછયું કે 'કવિરાય ! પુરવ પશ્ચિમ દક્ષિણ અને ઉતર એ ચાર દીશાના પુરુષ કેસ, પશ્ચિમ દેશ

દક્ષિણ દેશ અને ઉતરખંડ વગેરે નામો પડે છે, પરંતુ તે દેશો પૈકી કયા દેશના માણુસો વિશેષ બેશરમાં નિર્લજ હશે ? બીરબલે કહ્યું કે જહાંપનાહ પુરવ દેશના માણુસો સરવ દેશ કરતાં વિશેષ નિર્લજ હોય છે, શાહે કહ્યું કે તેમ કેમ ખાત્રી થાય ? બીરબલ બોલ્યો કે નામવર થોડા સમય પછી ખાત્રી આપીશ.

તદનંતર બીરબલે તે ચારે દિશા તરફના દેશની નાયકાઓને બોલાવી શાહની હજુરમાં રાખી. કેટલોક વખત ગયા પછી બીરબલે શાહને અરજ કરી કે આપની હજુરમાં ચારે દેશની નાયકાઓ વિદ્યમાન છે માટે હજુરના પ્રશ્નનો ખુલાસો મેળવવા મીજલસ ભરવી જોઇએ એટલે તુરત સંકાનું સમાધાન થઇ આવશે. શાહે તેજ રોજે મીજલસ ભરવાનો ઠરાવ કર્યો અને ગાન તાન શરૂ કરાવ્યાં, પાછલી રાતે શાહે પ્રથમ પશ્ચિમ દિશાની (કાઠિયાવાડ વગેરેની નાયકાઓને પુછ્યું કે—રાત કેટલી બાકી રહી હશે ? તેઓએ અદબ સાથે જવાબ દીધો 'ગરીબ નિવાજ ! થોડીજ બાકી રહી છે. શાહે પુછ્યું કે શા ઉપરથી થોડી રહી છે એમ કહી શકો છો તેઓએ અરજ કરી કે પથ્વી પતિ ! મારી નયનીનાં મોતી ઠંડાં થયાં છે તેથી જાણું છું કે રાત થોડી રહી છે; કેમકે પરોઢીએજ ઠંડી હવા વાએ છે પછી થોડીવાર કેડે દક્ષિણ દેશની નાયકાઓને પુછ્યુ તો કે પ્રાતઃકાળ થશે. શાહે પુછ્યું કે શા ઉપરથી કહી શકો છો ? તેઓએ કહ્યું કે 'નામવર ! પાન ફીકું લાગે છે તેથી. તદનર ઉત્તર દેશવાળી નાયકાઓને પુછ્યું કે હવે રાત કેટલી બાકી છે ત્યારે નાયકાએ જણાવ્યું કે થોડી બાકી રહી છે ! શાહે પુછ્યું શા ઉપરથી જાણો છો ? તેઓએ જવાબ આપ્યો કે ખુદાવિંદ દિવા બતીનું તેજ ઝાંખુ લાગે છે તેથી છેવટે પુરવની નાયકાઓને પુછ્યું કે કહે કેટલી રાત બાકી રહી છે

તેઓએ જવાબ આપ્યો કે જીહજુર ! મને જંગલે જવાની હાજત થઇ છે, તેથી જાણું છું કે હવે બહુજ થોડી રાત રહી છે આવું બોલવું સાંભળી શાહને બીરબલના બોલની ખાત્રી થઇ અને હુકમ કર્યો કે પુરવ દેશના લોકોને હજુરમાં કે મીજલસમાં દાખલ થવા દેવાજ નહી કેમકે એઓ તેવા સ્થળને લાયક નથી.

વારતા ૧૦૨ મી.

ગજા વીના ગજરાજનો ખોરાક પાર ન પડે,
ગજા વીના ગજરાજનો, પાર પડે ન ખોરાક. જમનાજી

એક વખત અકબરશાહ લાડ તથા કપુરના નામાના ગવૈયાઓના ગાયનથીજ બહુજ પ્રસન થયો, તેથી એક મકનોહાથી બક્ષીસ કર્યો ગવૈઆઓએ એક વરસ સુધી હાથીની ખોરાકી પુરી કરી તેમાં તો પોતાની કેટલી દોલતનો ભોગ અપાઇ ગયો તેથી વીચારવા લાગ્યા કે ભાઇ આ શાહની બક્ષીસતો ખરેખર જુલમી બલા જેવી છે ! જો થોડો વખત આ હાથી આપણે ત્યાં રહેશે તો છૈયાં છોકરાં છાશ પીતાં થઇ જશે, પણ કરવું શું એ હાથી વેચી શકીએ, નહી તો કોઇને આપી શકીએ અને ન રાખી શકીએ માટે હવે કાંઇક ફારસ કર્યા શિવાય આ બલામાંથી છુટકારો થનાર નથી એમ વીચારી તે હાથીની કોટમાં ઢોલ તંબુર વગેરે લટકાવી છુટો મુકી દીધો એટલે તે હાથી શહેરમાં ઘુમતો મરજી મુજબ તોફાન કરવામાં લાગ્યો, તેથી શહેરના લોકો શાહ હજુર જઇ અરજ કરી, કે હજુર છુટો ફરતો હાથી અમોને બહુ નુકસાન કરે છે અને ઘર-માંથી બહાર પણ નિકળવા પામતા નથી શાહે હુકમ કર્યો કે તપાસ કરો કે કોનો હાથી છે ? તે સાંભળી સીપાઇઓએ તપાસ કરી હજુ

રને કહ્યું કે ખાવિંદ ! એ હાથી કપુર, લાડ ગવઇયાનો છે. શાહે એને શાહ હજુર બોલાવી લાવ્યા તેઓને બોલાવવા ફરમાવ્યું તેથી ગવઇયાઓને શાહ હજુર બોલાવી લાવ્યા, તેઓને જોઇ શાહ ગુસ્સે થઇ બોલ્યો કે કેમ તમારા હાથીને છુટો મુકયો છે? ગવઇયા બોલ્યા કે જહાંપનાહ, વરસ દીવસ સુધી ખાનપાનમાં ખુશી રાખી તેને અમારો સઘળો હુન્નર શીખવાડી તઇયાર બનાવ્યો, તેથી હવે તેને ઢોલ તંબુર આપી રજા આપી રજા આપી કે મુલક બાદશાહ સરકારનો છે માટે ખુશીથી ફરી ગાનતાનથી અમીરોના મન રંજન કરી તારૂં પણ ગુજરાન કર અને અમોને પણ જે આપવું ઘટે તે આપજે. આ પ્રમાણે ગવઇયાઓનું બોલવું સાંભળી શાહને હસવું આવ્યું અને હાથીને પકડી મંગાવી હાથીશાળામાં બંધાવ્યો અને તેના બદલામાં તેમને એક સારી પેદાશવાળું ગામ બક્ષીસમાં આપ્યું.

ભાગ ચૌદમો.

વારતા ૧૦૩ મી.

પોતાની માને કોઇ ડાકણ કહેતું નથી.

કહી ચ્યાર કાને જશે વ્હાલા, થશે હાની નીચે હશે છોક ઠાલાં;
ગઇ જો છ કાને પછી તો તમારી, જશે છુવ લજ્જા થશે ખુઅારી.

શાર્દ.

એક વખત અકબરશાહ અને બીરબલ રાત્રીના સમયે શહેરની ચર્ચા જોતા ફરતા હતા, તે વખતમાં શાહે કહ્યું કે, બીરબલ, તમારા હિંદુઓ કરતાં અમારી મુસલમાની જાત સંપીલી સમજુ અને શાણી હોય છે એમ કેટલાંક કારણો ઉપરથી સમજાય છે. બીરબલ બોલ્યો કે શહેનશાહજહાન વાએ સીકંદર તાલેજમાન, પોતાની માને કોઇ ડાકણ કહેતું નથી તથા પોતાની ભુલ અને પારકી અછત કોઇના ધ્યાનમાં આવતી નથી પરંતુ વાસ્તવીક રીતે વિચારકરી જોશો તો હીંદુ અને હીંદુમાં પણ નંઘ હોય તે સમાન શાણી, સમજુ અને સંપીલી જાત એકે છેજ નહી. જો કે આપને પરીક્ષાજોયા વિના મનમાં આ વાત ઠરશે નહી; પણ મારૂં કહેવું એટલે અંશે ખરૂં છે, હમણાંજ આપને વખત આવે છે તો બતાવી દઉં છું એમ વાતો કરતાં કરતાં આગળ ચાલ્યા એટલામાં એક વાણીઅણ મળી તેને જોઇ બીરબલે મશ્કરી કરી અને કાઇ અડપલું પણ કર્યું, તે વખતે આસપાસ વાણીયાનો મહેલ્લો હતો તેથી ત્યાં જતા આવતા વાણીયાઓએ આ બનાવ નજરોનજર જોયો તેથી તકરાર કે મારામારી થવી જોઇએ છતાં પણ વાણીયા તે બાઇને ઉલટું કહેવા લાગ્યા કે, બહેન, કંઇ નહી, હશે જે થયું તે થયું પણ સારા માબા-

પની દીકરીનું એ કામ છે કે બોલ્યા ચાલ્યા વગર દાંતમાં છેડો ઘાલી ઘેર જવું. હલકું માણસ હોય તે ગમેતેમ છેડ કરે, એમ કહી અડપલું કરનારને કશું પણ ન કહેતાં પોતપોતાને માર્ગે ગયા તે જોઇ શાહ બોલ્યો કે, કેવી ઢીલગંડી જાત છે, પોતાની જાતની અને વખતે સગી પણ હશે તે સ્ત્રીની અટકચાળી કરી અને જોયા છતાં પણ કશું બોલી શકયા નહી, તથા પોતપોતાને રસ્તે પડયા. ખરેખર બીકણ અને કીના–ગુસ્સા વગરના બીલકુલ બાયલા છે આ પ્રમાણે વાતો કરતા જાય છે એટલામાં તરકવાડો આવ્યો ત્યાં એક નાજુક બદન નખરાબાજ બીબી બની ઠણીને જતાં હતાં તેને જોઇ બીરબલે અડપલું કર્યું એટલે તો બીબી ઘણો ગુસ્સો લાવી બરાડા પાડી લાંબા લાંબા હાથ કરતી બોલવા લાગી કે, હત તેરા સત્યાનાશ જાય તેરી પીટણી પડે, અરે તેરી મઇયત નીકાલું, મેરી ઇજત લેલી અબ તેરેકું આખાકા અખા કાટખાઉં, કયા તેરી મા ભેણ નહી કે ઉસ્કી મસ્કરી ન કરતે મેરી કરનેકું આયા, વગેરે વગેરે લવારો કર્યો એટલો તો આસપાસ મુસલમાની જનુની લોકો લાકડીઓ અને તરવારો હાથમાં લઇ, પકડો પકડો, મારો પીટો સાલેકું, આવી બુમો મારતા આવતા દીઠા કે બીરબલ પોબાર કરી પોશાક ફેરફાર કરી તેજ મહેલ્લામાં આવી ઉભો અને મુસલમાનોને પુછવા લાગ્યો કે શું છે ખાં સાહેબ ? શું કોઇ ચોર છે કે હરામજાદો છે ? મીયાં બોલવા લાગ્યા કે, અરે સાહેબ, કોઇ બદમાસ સખ્સ થા સો ઇન બીચારી ઓરતકી ઇજતપર હુમલા કર ભાગ ગયા, જો સાલા હાથ આતા તો માર મારકે હડ્ડી તોડ ડાલતે. મગર છોડતે નહી. કયા હિંદુ–કાફરૂંકી ઓરત જૈસા હમારા મામલાથા, કે યહાં ગડબડ મચાઇ ? ઘોમરને વાળી હોશે જબી બાધરીવાડેમેં જાય. હાય, ફેરે કયા ઉસકી

કોસુમતને જોર કીઆ ન તો, બેશક ખુન હોતા તો કુછ ડરનાથા, ઓર કભી સરકારમાં પકડા જાતા તો કરોડો મુસલમાનમેંસે એક દીન કે વાસ્તે લીલાહી હો ગયા તો કયા, હુવા, લેકીન ફીર કોઇ એસા કામતો ન કરે. આવા પ્રકારે દરેક જણા ફોકટ ફીસીઆરીથીં ફુલો મારતા, ફુડકપણાથી ફાળ મારતા હતા. બાદશાહ અને બીરબલે તો આગળ રસ્તો લીધો થોડે છેટે ગયા એટલે બાદશાહ ગર્વાનદી થઇ બીરબલને કહેવા લાગ્યા કે, કેમ જોયું, કેવી મુસલમાનની કોમ સંપીલી અને કીનાખોર છે. પોતાની ન્યાતની ઓરત વાસ્તે મરવા પણ પાછા ન હઠતાં એકદમ ચારે બાજુએથી માણસો દોડી આવ્યા અહા ખુદાતાલા, દીનોકા શુકર કરો ? દીનકે બાદે તો એય ઓર હી નહી હઇ. આવાં જ્યારે ગર્વવંત વાકયો સાંભળ્યાં ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે જહાનઆલી, હું પ્રથમથીજ કહી ચુકયો છું કે મનુષમાત્રને પોતાની કસુર પોતાની નજરે પડતી નથી, પોતાની કોમને વખાણે છે. પણ તેમની બેવકુફાઇને પણ ભેગી વખાણતા જાઓ. જો કે આપ હિંદુઓને તદન બાયલા, બીકણ અને કુસંપીલા કહેતા હતા પણ તેઓ ખુદાની વાતને સારી પેઠે સમજનાર. કેમકે જે વાણીયણની મેં મશ્કરી કે અડપલાઇ કરી હતી, તેથી વાણીઆ કશું ન બોલ્યા તે ઘણું ડહાપણ વાપર્યું. મશ્કરી કે અડપલાઇ કરી તે ન કરી થવાની નહોતી કદાચ મુસલમાનની પેઠે ધાંટાધાંટ કરી ધાંધલ મચાવી હતી તો તેથી ફાયદો નહોતો પણ ઉલટી ફજેતી હતી; કારણ કે એ વાણીઅણ અને રસ્તે જનાર બે ચાર પાંચ વાણીઆએજ તે વાત જાણી પણ સેંકડો માણસોએ તો તે વાત જાણી નહી મીયાંભાઇએ અને બીબીએ બહાદુરી બતાવી તેથી ઉલટી બીબીની તથા તેના ખાવીંદ બાપ, મા અને સંબંધીઓની ફજેતીના

લીધે નિશ્ચું જોવાનું થયું કે ફલાણી બીબીએ બહાદુરી બતાવી તેથી ઉલટી બીબીની તથા તેના ખાવિંદ તેના બદલે અનેક જણાએ પોતાની ફજેતી પોતાના હાથે ડહોળી જગંત જાહેર કરી બતાવી કહો વાણીયા ડાહ્યા કે—મીયાંભાઇ ડાહ્યા ? તે હવે આપ ફરમાવો ? આ પ્રકારનું બોલવું સાંભળી શાહે કાનની બુટ પકડી કબુલ કર્યું કે બેશક હીંદુ કોમ ઉપરથી તો ઘણી ડહાપણ ભરેલી છે એમાં જરા સત્ય નથી ? અને નરકતો જનુનાંપણાથી તરત ઉપજ્યું નીપજ્યું કરી દે પછી જે થનાર હોય તે થાય પણ તે વખતે બળતી હોળીમાં ભુસકો મારી દે માટે ખરી રીતે જોતાં મીયાંભાઇની બહાદુરી પોતાનીજ ફજેતી કરનાર હતી, ખરેજ મારૂં સમજવું પણ અત્યાર સુધી ભુલ ભરેલુંજ હતું આ પ્રકારની વાતો કરતા પોતપોતાના મંદીરમાં ગયા.

વારતા ૧૦૪ મી

માટીમાથી ઉપજવું અને માટીમાં મળવું.

માટીમાંથી ઉપજવું, મરવું માટી માંતે; કેદાર,

એક સમય અકબરશાહ બાદશાહ શહેર બહાર હવા ખાવા પધાર્યા હતા ત્યાં કબરસ્તાન હોવાથી કબરો નિહાળતા ફરતા હતા તેવામાં એક આદમીનો પગ એક કબર ઉપર પડયો જેથી તે કબરનો અડધો ભાગ કુદી ઘણોજ નીચે બેસી ગયો તેની અંદર તપાસવા લાગ્યા તો એવો ચમત્કાર માલુમ પડતો હતો કે, મૃતક કલેવર છે તેવું હાડ પિંજર દેખાતું હતું અને દેખવામાં તે કબર હજારો વરસની હોય તેવી લાગતી હતી. તે કબર જોઇ બાદશાહ અત્યંત આશ્ચર્ય પામી કબરના અંદરનો ભાગ હાથ લગાવી તપાસવા લાગ્યા તો તે હાડપિંજર કેવળ માટી જેવું સડીને થઇ ગયું હતું, તેથી હાથ અડાડતાની સાથે ચુરે ચુરો થઇ જતો તો તે જોઇ એ વખતે શાહે

એક શહર—કવિતા બોલ્યા કેઃ—

" બહોત લોગ અફસોસે જીનકા હમેશાં;
સમીને બહનથા મહુતર કફનથા. "

આવું શાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કેઃ—

જો કગર કહું ઇનકું ખોદી તો દેખા,
ના તારે કફનથી ના અજુએ બદનથા.

આ પ્રકારનું બોલવું સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને અમુલ્ય શીરપાવ આપ્યો.

વારતા ૧૦૫ મી

પાણી અને અગનીના મેળાપ.

એક સુરસ સમજે સદા, તે કવિજન કહેવાય;

સ્માર્ું દરાય,

એક દીવસ અકબરશાહ શહેરના કિલ્લાની ઉપર ચઢી સાંઝના વખતે જમુનાના જળ પ્રવાહથી ગમ્મત નિહાળતા હતા, તે વખતે આસપાસના દેવસ્થાન તથા મકાનોના દીવાઓના રોશનીનો પ્રતિબિંબ જમુનાના જળમાં પડતો હતો તે જોઇ શાહે એક કવિતાનું પદ બનાવ્યું કેઃ—

" હમને દારયા કી તરફ શેર ચરાગાન દેખા.
મેં દરીયાવની તરફ સહેલ કરતાં તેમ, રોશની જોઇ. "

આવું પદ રચી પછી દરબારમાં પધાર્યા અને બીરબલને કહ્યું કે હું જે કવિતાનું પદ કહું તેના જ ભાવને મળતું બીજું પદ બનાવી આપ.

સર્વ લોકોના જાણવામાં હતું કે, બીરબલને સરસ્વતીનું જોર છે તેથી તે ગમે તેવી વગર જોએલી વાર્તા પણ કહી શકે છે અને શાહને પણ તે વાર્તાની સંપુર્ણ પ્રતીતિ હતી, તેથી પાદ પુરતી કરવા-

ફરમાવ્યું એટલે તરત બીરબલ બોલ્યો કે.

આબ વ આતસકું હુમ ફરતા ગરેબાન દેખા

પાણી અને અગ્નિનો મે પ્રતીભાવ અથવા મેલાપ જોયો.

મતલબ કે જયારે પાણીના કિનારા ઉપર ફરતા હતા ત્યારે તમે રોશનની જળમાં પ્રકાશ જોયો પણ હું તો એમ માનું છું કે. પાણી અને અગ્નિ વીરોધ છતાં; પાણી અને અગ્નિ પરસ્પર મળી ગએલ છે એ અતિ આંશ્ચર્ય છે.

આ પ્રકારનું ખુબીવાળું બોલવું સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો અને શાબાશી આપી અમુલ્ય ઇનામ બક્ષ્યું.

વારતા ૧૦૬ મી.

મળ્યા તો મીર ન મળ્યા તો ફકીર.

લોક રીત કે નીતિની નથી જેને દરકાર;

નાગો તેને જાણવો આ જગમાં નિરાધાર.　　પ્રાણજીવન,

એક વખત અકબરશાહે બીરબલને પુછ્યું કે ' બીરબલ દુનીઆમાં જે નાગો કહેવાય છે તે કેવા પ્રકારનો નાગો સમજવો કેમકે કપડાં પહેરે છે છતાં તો નાગો કહેવાય છે. તેવો નાગો હજુ મારા જોવામાં આવ્યો નથી તેથી જોવા ચાહું છું બીરબલે કહ્યું કે નામદાર, આપની ઇચ્છા છે તો હું ગમે ત્યાંથી ખરેખર નાગો ખોળી લાવીશ; પરંતુ થોડો વખત લાગશે, બાદશાહે કહ્યું કે તેની કાંઇ ચિંતા નહીં. ત્યારપછી બીરબલે નાગનો શિરોમણિ એક લાલ, હતો, તેને બોલાવી ખાનગીમાં કહ્યું કે, હાલમાં મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, કાંઇ પૈસે-ટકેથી તમે જરા તંગ હાલતમાં છો માટે કહું છું કે, તમારે કોઇ વાતે મુંઝાવું નહી અને જરૂર હોયતો, કાલે દરબારમાં બાર વાગે આવવું, જેથી બસે પાંચસે રૂપીઆ અપાવીશ, તેથી

કેટલોક વખત ટકુ ચાલશે પછી પ્રભુ સરખો દયાળ છે. આ પ્રકારનું બોલવું સાંભળી નગેદ્રલાલે કહ્યું કે આપ સાહેબ અમારા જેવાની સંભાળ લેતા આવ્યા છો, એટલે વિષમ વખતે બાજી સુધારી લેવા આપ કાળજી ધરાવો એમાં શું આશ્ચર્ય જેવું છે, જ્યાં સુધી અમારા જેવા લાલ લોકોની પાસે નાણાં હોય ત્યાં સુધી નવલશાહ હીરજીના દીકરા, પણ જ્યારે ખીસ્સાં ખાલી, ત્યારે તો હાંડી સુવાલી જેવા બની ટકા ના ત્રેપનશેર થઇ રખડીએ. મળ્યા તો ગીર ન મળ્યા તો ફકીર અરે મુવા પછી તો પીર થનારા અમેજ છીએ, તે માટે તમોને આશીષ દઇશું કે ભગવત તમોને સલામત તનદુરસ્ત રાખે ? બીજુ તો અમો આપીએ કરીએ તેવા શું છીએ. વારૂ હવે હું રજા લઉં છું અને કાલે કચેરીમાં જરૂર આવાશ એમ કહી લાલ સાહેબ રખડપટી ડિપાર્ટમેન્ટમાં પધાર્યા.

બીજે દીવસે બીરબલ કચેરીમાં બેઠો હતો તે વખતે સંકેત પ્રમાણે લેવાતી વખતે સાચો વાયરો સાચવનાર લાલ આવી પહોંચ્યા અને તેને શાહને બીરબલે ખાનગીમાં અરજ કરી કે ' આ બીચારા લાલ પૈસા તરફથી તંગ હાલતનાં, જેથી આપ નામદાર પાસે આવેલ છે માટે ગરીબ અવસ્થામાં આવેલ પોતાની પ્રજાને સહાયતા આપી હાલત સુધરાવવી જોઇએછે આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે ભલે જો એમ હોય તો જે રકમ એને જોઇતી હોય તે આપવા ખજાનચીને હુકમ લખી આપો. પછી નગેદ્રલાલને બોલાવી ખાનગીમાં પુછ્યું કે કેટલા રૂપીઆની હાલ જરૂર છે. લાલે કહ્યું કે માત્ર પાંચસોની જરૂર છે અને તેને એક માસની અંદર પાછા આપી જઇશ તદનંતર ખજાનચી ઉપર હુકમ લખી પાંચસે રૂપીઆ અપાવ્યા. માસ થયો બે માસ થયા, પણ લાલ સાહેબતો લગારે વાંકેજ

શાના ! છેવટે મોકલી લાલને બોલાવી રૂપીઆની ઉગરાણી કરી એટલે લાલે જવાબ આપ્યો કે માફ કરજો, મારાથી મુદતસર નાણાં અપાયાં નથી પણ હવે હું માત્ર દશ દીવસની અંદર વગર પુછ્યે આપી જઇશ. એમ કહી રજા લીધી. દશ દીવસનો વાયદો કર્યો હતો પણ જેને પાછા આપવા હોય તેનો ? પણ જેને મુડીમાં આપવાજ નથી તેને પછી વાયદાનો કાયદો શું કામનો દશ દીવસને બદલે બીજા ચાર મહીના થયા એટલે ફરી શાહને યાદી આપી કે, ફલક પનાહ ! પેલો ૧૦ દીવસનો વાયદો કરી ગયો હતો, પણ તે તો હવામાં ઉડી ગયો આ તો દયા ડાકણને ખાય એવો ઘાટ બન્યો માટે હવે તો કઠોર કાયદો અમલમાં લીધા વીના રૂપીઆ પતવાના નથી ! આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી અકબરશાહે એક દમ તે લાલને બોલાવી લાવના હુકમ ફરમાવ્યો તેથી સીપાઇઓએ તેને લાવી હજુર આગળ રજુ કર્યો, એટલે બાદશાહ ક્રોધવંત થઇ લાલને કહ્યું કે 'કેમરે ! તારો વાયદો ક્યાં ગયો ? બસ આજે રૂપીઆ આપ્યાં પછીજ જવા દેવામાં આવશે. એમ કહી સીપાઇઓને કહ્યું કે આ બદમાસને તડકે બેસાડી મુકો સીપાઇઓ તો માત્ર હુકમની વાટ જોતા હતા, ખાસા મજેહના તડકામાં લાલને બેસારી દીધા લાલે વીચાર્યું કે આજે કમબખતી આવી પહોંચી, હવે મને છોડશે નહી, તડકે તો પ્રાણ જાય છે. અને નાણાંના તો ઠેકાણાં નથી. કેટલાકનાં દેવાં પતવું એમ કહી ધરતી ઉપર લીટા ખેંચી જે જેનું દેવું હતું તે તેના નામનું લીટું ખેંચ્યું એટલે ફલાણાના ૧૦૦ ફલાણાના ૪૦૦ ફલાણાના ૮૦૦ાા ફલાણાના ૧૪૦૦ાા એમ ગણતાં લીટી ખેંચતાં છેવટ બાદશાહના ૫૦૦ાા તેનું અને એક દરરોજ શેર અનાજનું પેટનું દેવું તેનું પણ એક લીટું ખેંચ્યું. આ

સઘળો પ્રકાર શાહ ઝરોખામાં બેઠો બેઠો નીહાળતો હતો, લાલ સાહેબ તો લીટા ખેંચી વીચારમાં પડયા, માથું ધુણાવતા ચીંતામાં તલ્લીન થાય અને છેવટે છેલ્લા સીદ્ધાંત ઉપર આવી વીચાર્યું કે, સઘળાનાં દેવાં છે પરંતુ મારી પાસે હશે તો લેશે નહી તો શું લેશે આડી વાટની ધુળ ! એમ કહી એક પછી એક લીટા ભુંસી નાખતાં નાખતાં બાદશાહના દેવાનું લીટું આવ્યું તે વખતે ઘણોજ વીચાર કરયો પણ છેવટ તેને પણ હશે તો લેશે નહી તો લેશે શું આડી વાટની ધુળ ! શું કરશે કેદ પુરશે પણ તે કયાં સુધી ? ખાવા આપવું પડશે એટલે છેવટે થાકીને પોતાના મેળેજ કહાડી મુકશે પણ બીજુ શું કરી શકે તેમ છે આમ વીચારી તે લીટું પણ ભુંસી નાંખ્યું પણ છેલ્લું પેટના દેવાનું લીટું કોઇ રીતે ભુંસી શકયો નહી, કેમકે તેનું દેવું આપ્યા વીના છુટકોજ નહોતો એટલે લાચાર ! આ કામ જોઇ શાહે તેને હજુરમાં બોલાવી પુછ્યું કે તું શું કરતો હતો અને એ લીટા કહાડયાં તથા વીચાર કરી ભુસ્યાં અને એક લીટું ભુંસી શકયો નહી એ શું ? લાલે હાથ જોડીને કહ્યું કે ગરીબપરવર વાત પુછવામાં કશો માલ નથી નાહક વાત કહેવાથી હું બમણો ગુન્હેગાર થઇ પડું શાહે કહયું કે જે વાત હોય તે ખુશીથી કહે તારા ગુન્હા માફ છે આવું બાદશાહનું બોલવું સાંભળી પુર્વના પેઠે સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી, એટલે શાહ બોલ્યો કે બીરબલ ! આ તે નાગો છે કે શું ? આની પાસેથી આપણે શું લેવાના હતા ? બીરબલે કહયું કે હજુર સલામત ! નાગાને જોવાની ઊતકંઠા ધરાવતા હતા તેથી આરે આ લાલ સાહેબને રૂપીઆ આપવા પડયા છે હવે જેમ નામદારની મરજી હોય તેમ હુકમ ફરમાવો. આ પ્રકારે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે 'હશે' રૂપીઆનો કયાં મ.લાક ! ..

પ્રતાપે ખોટ છે પણ જેને જોવો હતો તેને તો જોયો જેથી હું અ-
ણોજ ખુશી છું. શાબાશ છે તારી ચાતુરીને, એમ કહી ઇનામ આ-
પી પોતપોતાના આનંદમાં પ્રવર્ત્યો.

વારતા ૧૦૭ મી.

ખુદાનો શો હુકમ છે.

રાજ્ય તણો મદ પરહરી સમજે સારાસાર,
તે ઉતમ નરવર સદા વીલસે ભોગ અપાર. કીશોર.

એક સમય એક ફકીર બાદશાહના હજુર આવી કહેવા લાગ્યો કે હજારો વખત સહનશીલતા રાખે વા હજારો વખત મોટી મોટી કોઇને બક્ષીસો આપે, અથવા તો હજાર વખત સીજદા કે, નીમાજ પઢે પણ તે એક જીવના અંતઃકરણને સતાવે છે તો, તે કારણથી તે સઘળાં સતકૃત્યો સાહેબની દરગાહમાં કબુલ થતાં નથી તો આપ તો નિત્ય હજારો જણના અંતકરણને સતાવો છો, જેથી આપનાં સતકૃત્યો કેવળ નકામાં છે, માટે કદાપી કાળે પણ આપની દુઆ તો પ્રભુના દરબારમાં કબુલ થશે નહી શાહે કહ્યું કે ' સાંઇ સાહેબ ! એવો એક ઉપાય છે કે, જેથી હમારી દુઆ-પ્રાર્થના પણ ખુદાની દરગાહમાં કબુલ થાય અને તમને મુક્તી મળે. શાહે કહ્યું કે-' ત્યારે એ ઉપાય અને કૃપા કરીને બતાવો ' ફકીરે કહ્યું કે તે ઉપાય એ છે કે આપ ખુદાના હુકમ પ્રમાણે ચાલો એટલે બેડો પાર છે. શાહે કહ્યું કે ખુદાનો શું હુકમ છે ? ફકીર બોલ્યો કે ખુદાનો હુકમ એ છે કે, પાપ ન કરો, નેકી કરો બંદીને છોડી દો. બુરૂ કરનારનું ભલું કરો અને મારા આશ્રીતોની વખતો વખત સંભાળ રાખો, તથા ઇ-ન્સાન જરા પણ ન ચુકો. જુઓ કે આ પ્રથ્વી ઉપર કેટલા બાદશાહ આવ્યા, પણ આ હુકમ પ્રમાણે ચાલી શક્યા નહી, તેથી છેવટે એવી

હાલત થઇ કે;—

આયામે ઇસ બાગમેં, ખાલી દામનકુ લે ગયે;
ખાક શિરપર દાઘ દિલપર, સીનાં બીરાયાં લે ગયે;

એજ હેતુ માટે કહું છું કે, જો ખુદાને ખુશી રાખવા ચાહતા હો તો જુદાઇ છોડી દઇ હીંદુ અને મુસલમાનમાં જે ભેદ ગણાય છે તે છોડી ખુદાની ખલકને સમાન નજરથી જુઓ અને કોઇ પ્રકારનો પક્ષપાત ન કરો તથા સર્વને ઇન્સાફથી ખુશી રાખો,

શાહ બોલ્યો કે સાંઇ સાહેબ ! આ આપની શીક્ષાને હું ખરા અંતઃકરણથી અમલમાં લાવીશ. ' ફકીર બોલ્યો કે ' અમારો તો એજ ધર્મ છે કે ખરી વારતા કહેવી, પછી માનવી ના માનવી એ રહામાની મરજી ઉપર આધાર છે; બ્રાહ્મણ કહી છુટે અને બળદ કહી છુટે, આ પ્રમાણે ફકીરે રસ્તો માપ્યો. જો કે તે વખતે સાઇને ઘણા પ્રકારે આજીજી કરી રોકવા તથા ખાનપાનને માટે એક રાત્રી રહી પછી આપ પધારજો એમ શાહે કહ્યું પરંતુ બાઇએ તો તે વાતે કશું ધ્યાન દીધું નહી અને ચાલતો થયો. શાહ જયારે કચેરીમાં ગયો ત્યારે સર્વ સભામંડળ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે હે મારા વજીર દીવાન સરદારો ! ખુદાવીન્દ કરીમની કૃપાથી હું આખા હીંદુસ્તાનની બાદશાહી પામ્યો એ માટે હું ચાહું છું કે જે પવીત્ર કામો વડે મારી પ્રજા ખુશી થાય અને મારાથી પ્યાર રાખે તેવાં કામો અમલમાં આણવા યોગ્ય છે. કેમકે જો મારા ઉપર પ્રજાનો પ્યાર હશે તો કોઇ પણ દુસ્મનનો ડર રહે નહી માટે તમો સર્વ એવી તદબીર–યુક્તી બનાવો કે; જેથી પ્રજાના દીલમાં મારા પ્રત્યેનો અપુરવ પ્યાર નીવાસ કરે આ પ્રકારનું શાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે આલીજહાં ! મારી તો સમજમાં એ આવે છે,—

ભાગ પંદરમો.

વારતા ૧૦૮ મી.

ન કરના પક્ષ કીસીકા, ન હોના બે ઈમાન
રખકે દીલમેં ખોફ ખુદા, ખુશ કરના હર ઇન્સાન
મુલ્લાં ફેઝી બોલ્યો કે—

મત કર કાસીપે જબરદસ્તી કીસીકા દીલ દુખાના નહીં;
અલ્લાને તુજકું શાહ કીયા, ફીર બે ઇન્સાફ હો જાના નહીં.
ખાનખાના બોલ્યો કે,—

(પદ). રાજ્યમાં મુહબ્બત રઈયતસે જો તુમ ટટોલો ગરીબો,
કો કરવા ઉમર તુમ છોડો તઅસ્સબકો દેખો,
ઉસીદમ હોગી મુહબ્બત કરો જબ અદલ મુમ.

અબુલફેજલ બોલ્યો કે,

મબાસ દરપએ આઝાર હરચે ખીહી કુન,
કેદર શરીયતે માગઉર અજી ગુનાહે નેસ્ત;
દિલ બદસ્ત આવર કે હજે અકબર હસ્ત,
અઝ હજારાં કાબે યક દિલ બુત્તર અસ્ત.

અબ્દુલફતેહ બોલ્યો કે શાહે જહાંપનાહ,

ખુદા રહેમ કરતા નહીં ઉસ શાહપર નહીં રહેમ ઇન્સાફ જીસકે ઉપરપર
બે આદલીસે આફત પડે કીસ બસરપર પડે ગમકા સાયા ઉસ બાદશાહ
કરો મહેરબાની તુમ અહલે જમીપર, ખુદા મહેરબાં હોગા અરસે પર
બરી દીવાન ટોડરમલ—ખુદાવંદે ન્યામત !

પદ　　આપે શાહ અદલ સબકો કરીએ.

જતરે આની હઈયે ખુદાકે, સબીકે દુખકુ હરીએ;

અલ્લાહ કમાકર નોશેર બાંકા, ભવ સાગરસે તરીએ. અયે,
ઇસ દુનિયામેં કોઇ નહી અપના, ઇસકો ચિતમેં ધરીએ;
પક્ષકરો ન રાઇ કિસીકા, ખોફ ખુદાસે ડરીએ. અયે.

રાજા કોકલનાર બોલ્યો કે હિંદપતી.

પદ. જો તુમ અદલસે કરો બાદશાહી પરજામી રહે શિરકુ ઝકાઇ જો તુંમ
પક્ષ કરો ન કિસીકા બી રાઇ; કાય રહેગી સદા બાદશાઇ.
પક્ષ કરો ન કિસીકા બી રાઇ; કાયમ રહેગી સદા બાદશાઇ
પક્ષ કરો ન કિસીકા બી રાઇ; કાયમ રહેગી સદા બાદશાઇ.
હઠ ક્રમિકો ત્યાગોગે જો તુમ; રહોગે અમનસેં સદાઇ. જો તુમ.

આ પ્રમાણે પ્રત્યેક નરરત્નોની જુદી જુદી કવીતા દ્વાર પણ એકજ રૂપને મળતાં વાક્યો શ્રવણ કરી. શાહ અત્યંત ખુશી થઇ બોલ્યો કે ધન્ય છે મારા શુભેચ્છક હિતચિંતકો ! આ તમારાં હિતવચનો હૃદયમાં ધારણ કરી અવસ્ય હિંદના વિશેષ ઉદય થવા તમારી સલાહ પ્રમાણે ઉદ્યોગ આગળ ચલાવીશ, અને હિંદુ મુસલમાનો વચે કસો પણ ભેદ બુદ્ધિ રાખીશ નહી, આવો કેટલોક સમય [illegible] તા લાપ થવાથી કચેરી બરખાસ્ત કરી.

બીજે દીવસે જ્યારે બાદશાહ પોતાના રાજમહેલમાં બીરાજ્યા હતા ત્યારે ત્યાં એવો બનાવ બન્યો કે, એક ગાય આવી જ્યાં બાદશાહ તરફથી એક થાંભલો રોપી અદલ ફરીયાદનો ઘંટ બાંધવામાં આવ્યો હતો એટલે જેને ફરીયાદ કરવી હોય તે આ થાંભલાએ લટકાવેલા ઘંટનો અવાજ કરે, તેથી એ અવાજથી શાહના જાણવામાં આવે કે કોઇ ફરીયાદી આવેલો છે આમ કરવાનું કારણ એ હતું કે, કોઇ બીચારો બીન વસીલાદાર ગરીબ નાહક કોઇ અન્યાયી અમલદારના ત્રાશથી ખ્વાર થતો હોય તો તે ખુદ શાહના કાને

પોતાના દુઃખની ફરીયાદ પહોંચાડવા આ અદલ ઘંટ બાંધેલો હતો ત્યાં ગાય અરજ કરવાના કારણને લીધે પોતાનું શરીર તે સ્થંભની સંગાથે ઘસવા લાગી જેથી સ્થંભ હાલ્યો અને ઘંટ વાગ્યા એટલે શાહે જાણ્યું કે, કોઇ ફરીયાદી દાદ મેળવવા આવ્યો છે, એમ જાણી બીરબલને કહ્યું કે ' રાજા સાહેબ ! બજાવનાર ફરીયાદીને ઉપર બોલાવો આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ સાંભળી બીરબલ ઉઠી ઝરોખાથી નીચે જોયું તો કોઇ ફરીયાદી નહોતો, પણ ગાયમાતા ઉભેલી હતી, તેથી બીરબલને શાહને વિનવ્યું કે હજુર કોઇ ફરીયાદી નથી, પણ હવાના જોરથી ઘંટના અવાજ થયા છે. આટલું બીરબલ બોલી રહ્યો એટલામાં ફરી બીજો અવાજ થયો, તેથી શાહે બીરબલને હુકમ કર્યો કે—ઘંટ કોણ બજાવે છે ? ફરી બીરબલે જઇ જોયું તો, ગાય થાંભલાની સાથે પોતાનું શરીર ઘસતી હતી, તેથી શાહને કહ્યું કે ગરીબ પરવર ફરીયાદી કોઇ ગરીબ મનુષ્ય નથી આટલો શબ્દ બોલતામાં ફરી જોરથી ત્રીજો અવાજ થયો ત્યારે શાહે મનમાં વિચાર્યું કે આજ દીવસ સુધી કોઇ વખત હવાથી ઘંટ વાગ્યો જાણ્યો કે જોયો નથી; છતાં બીરબલ કહે છે કે, પવનના જોરથી ઘંટ વાગે છે એ કેવળ અસંભવિત છે; કેમકે કોઇ ફરીયાદી તો હશે પણ શું કારણ માટે તેની દાદ મારે કાને ન પહોંચાડવા આ પ્રમાણે બીરબલ યત્ન કરતો હશે ? હું ધારૂં છું કે, વખતે કોઇ બીરબલનો સતાવેલોજ ફરીયાદી આવ્યો છે, જેથી બીરબલ પોતાને શતરૂ સમજી મને આમ સમજાવે છે; પરંતુ તે સંબંધી પછીથી બીરબલને પુછવું યોગ્ય છે આમ વિચાર કરે છે એટલામાં તો ફરી ચોથીવાર ઘંટ વાગ્યો, તેથી જરા કોપ કટાક્ષ કરી કહ્યું કે ' રાજા સાહેબ ! તમે બરાબર ધ્યાન આપી જોતા નથી, પણ આ ઘડી ઘડી કોણ ઘંટ વ-

ગડે છે, તે જાણવા માગું છું; કેમકે મનુષ્યના વગાડયા વગર પવનથી કોઇ વખત પણ કેમ હાલ્યો નથી ? માટે બરોબર તપાસ કરી કહો કે કોણ ફરીયાદી છે. જયારે ફરી શાહના હુકમથી ઝરોખામાં જઇ નિગાહ કરી તો તેજ ગાય ઘંટના પાસે ઉભી હતી તેથી બીરબલે વિચાર્યું કે હાલમાં ગાયોનો વધ થાય છે. માટે તે ગાય માતાનો વધ થતો અટકાવવા આ વખતે ઠીક પ્રસંગ મળ્યો છે, જેથી યુક્તિ લડાવી હીંદુઓના અંતઃકરણ દુભાતાં અપવીત્ર પુજય ગોમાતાનું અસહ્ય સંકટ બંધ પાડું, આ પ્રમાણે વીચાર કરી શાહને કહ્યું કે કીબ્લે જહાં ? ઘંટ વગાડનાર ફરીયાદણ એક અગવડથી દુર કરનારી માતા છે, તેના ઉપર ઘણોજ જુલમ ગુજર્યો છે, જેથી આંખમાંથી આંસુ વહેવરાવતી આપ હજુર આવી છે માટે જો હુકમ હોય તો નીચે જઇ તેની ફરીયાદનો સાર સમજી આવું શાહે કહ્યું કે તમે નીચે જઇ તે માતાને ઉપર લઇ આવો હું જાતેજ તેની ફરીયાદ સાંભળવા ચાહુ છું કે તેના ઉપર શું જુલમ ગુજર્યો છે બીરબલ બોલ્યો કે આલમપનાહ આપ આ ઝરોખાથી નેક નજરથી એ માતાને જોઇ લ્યો કેમકે તે પોતાની વૃદ્ધાવસ્થાના સબબથી ઉપર આવી શકે તેમ નથી હાશ બોલ્યો કે ખેર જો તે અહીંયાં ન આવી શકે તો હું તેને ઝરોખામાંથીજ જોઇ લઇશ અને તમે નીચે જઇ તેનો વૃત્તાંત પુરેપુરી રીતે જાણી આવો, પછી શાહે વીચાર્યું કે બીરબલ પ્રથમ તો કેટલા વખત સુધી ઘંટ વાગવાનું કારણજ બતાવતો નહોતો જયારે જરા હું ગુસ્સે થયો ત્યારે બતાવ્યું કે એક માતા ફરીયાદ કરે છે જેથી કાંઇક આ વાતમાં વખતે ભેદ હોય એવી શંકા રહે છે માટે બીરબલના જાણવામાં ન આવે તેમ ઝરોખામાં બીરબલ

નીચે જઇ શું કરે છે તે જાણવું જોઇએ એમ વીચારી ગુપ્ત રીતે ઝરોખામાં જઇ શાહ જોવા લાગ્યો તો એક ગાય ઝરોખા સામુ મોહુ કરી આંસુ વહેવરાવતી જોઇ રહી હતી અને તેના શરીર ઉપર કોઇએ માર માર્યો હોય તેવાં નીશાનો પણ જણાયાં આ પ્રમાણે ગાય માતાની હાલત જોઇ શાહ પોતાના મન સાથે કહેવા લાગ્યો કે અહા ખુદાની કુદરત છે કે એક જાનવરને પણ આટલી બધી સમજ શક્તિ આપી છે કે જયાંસુધી મેં એના તરફ જોયુ નહોતું ત્યાંસુધી ઘંટ હલાવતી હતી પણ જ્યારે મેં આવી તપાસ કર્યો તેવખતે જોઇ આંસુ ઢાળે છે વાહ ! ખુદાની કુદરત ખુદાજ જાણે ? પરંતુ હવે જોઇએ કે બીરબલ એની પાસે જઈ શું કરે છે ? એમ વીચારી શાહ ગુપ્ત રીતે ચરિત્ર જુવે છે કે બીરબલ ગાયની પાસે જઇ ગાયના કાન પાસે પોતાનું મ્હોંડુ રાખી જેમ કોઇ વાત સાંભળતો હોય તેમ મ્હો લગાવી ઉભો અને ગાય સ્વભાવિકપણે પોતાનું મોં હલાવતી હતી તેથી જણાતું હતું કે જાણે ગાય ઠીક છે એમ કહી ઉભી રહેલી છે ફરી બીરબલે પોતાનો કાન ગાયના મુખ આગળ રાખી પોતે માથુ હલાવ્યા કરતો જાણે હાહા કહેતો હતો, તે પછી બીરબલ ફરી ગાયના કાન પાસે મુખ રાખી એટલે શાહ અજાણ્યો થઇ પુંછવા લાગ્યો કે બીરબલ, માતાજીએ શું કહ્યું બીરબલ બોલ્યો કે—જહાંપનાહ ! માતાજી એમ કહે છે કે.

હું આપના દવારે આવીછું માટે ઇનસાફ આપવો જોઇએ છે, અમે ગરીબ પશુ છીએ તેની અરજ સાંભળવી યોગ્ય છે. વળી મેં સાંભળ્યું છે કે, આપ સર્વની ફરીયાદ સાંભળો છો, જેથી મને ન્યાય મળવો જોઇએ કે, અમને હિંદુઓના રાજ્ય ગણતા હતા જો કે પ-

હેલા યવન લોકો પણ મારતા નહોતા; પણ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા પછી શા કારણથી ખીજવાઇ મારવા લાગ્યા છે એ સમજાતું નથી અત્યાર સુધી અમે યવનોનું કશું બગાડ્યું નથી છતાં એ શા માટે અમારો વધ કરે છે એ જાણવું જાઇએ છે અમો વન વનમાં ફરી ઘાસ ચરી પોતાનુ પેટ ભરીએ છીએ; પણ ખાવાનું માગતી નથી અને માતાની સમાન ઘેર બેઠે મીઠું દુધ પાઇએ છીએ, જેથી શું નેકીને બદલે ગરદન કાપવી એજ યોગ્ય છે ? વિના ગુન્હે મરીએ છીએ; છતાં કોઇ પણ અમોને અસહ્ય દુઃખથી છોડાવતુ નથી, તેમ ન્યાય પણ કોઇ કરતું નથી તે વખતે હમારે શું કરવું ? માત્ર જો અમારી વ્હારે ચઢનાર જોઇએ તો એક તમો શાહ છો માટે દાદ સાંભળી રક્ષણ કરો.

આ પ્રકારે ગૌમાતાની ફરીયાદ છે હવે જેમ જહાંપનાહની મરજી હોય તેમ કરવા સરકાર ધણી છો

આવા પ્રકારનું બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને હુકમ કર્યો કે હાલ તો ગૌમાતાને આપણી ગોશાળામાં મોકલો અને કચેરીના સમયે કચેરીમાં લાવી તેના દુઃખ નિવારણ માટે યોગ્ય રચના કરીશું.

તે વખત પછી બીરબલ તે ગાયને ગૌશાળામાં સીપાઇ સાથે મોકલાવી દીધી અને જ્યારે કચેરી ભરાઇ તેવા ખતે પુનઃ ગૌમાતાને તે વખત મંગાવી ઉભી રખાવી, તે જોઇ શાહ બોલ્યો કે આ ગાયે કાન શા માટે ઉભા કર્યા છે ?

એવું પ્રશ્નુ સાંભળી નરહરી કવી બોલ્યો કે ' મહારાજાધીરાજ આ ગૌમાતાના કાન ઉભા કરી એમ બતાવે છે કે મેં મારા કાં-

નોથી એવું સાંભળ્યું છે કે,

છપ્પય

નેક બખ્ત દિલપાક, સખી જાવા મરદ શઉર નર,
અવલઅલી ખુદાય, દિયો વિસ્તાર મુલકજ્જર;
તુમ ખાલસ બહુ ભેશ' કિયા ખુદા અલબતર'
વઢતી બખ્ત બુલંદ, તમે દુનિયા પર,
રહીમ ઓર સાફ તુરગોય કવિ નરહર ગુફતન સુની,
અકબર ન બરોબર બાદશાહ, મન દિગર ન દીરમ દર દુની,
વળી ગોમાતા હાથને બદલે કાન જોડી કહે છે કે

છપ્પય.

અરિહુ દંત તણુ ધરહિં, તાહિ મારત ન સબળ કેઉ,
હમ સંતમ તણ ચરહિં એન ઉચ્ચહી દીન હોઉ:
મધુર ન હિંદહિ દેહિ, કટુક તુરકે હિ ન પિયાવહિ,
પેશુ એક હમ જનહિ પુત જગહિત મન ભાવહી;
કહે નરહરે સુન શાહવર, વીનવંત ગૌ જોરે કરન,
કહી કૌન ચુક મોહી મરીયત મુએહી ચામ સેવત ચરન.

પછી બીરબલ બોલ્યો કે જેમ સંત લોકો સદા જગતના જીવોનું કલ્યાણ કરે છે, તેમ ગોમાતા પણ હીંદુ, મુસલમાન, પારસી કે કસાઇ ગમે તે હો; પરંતુ શનર કીવા મીતને સમાન રીતે મીઠું દુધ, દહી, ઘી માખણ અને છાશ વગેરે ઉતમ પદાર્થો આપી અમુલ્ય જીવના આધાર ભુત બને છે, વળી તેના સંતાનો બળદ ખેતીનાં કામમાં પુર્ણ મદદ આપી અનાજ ફળ ફુલને ઉતપન કરે છે, ગાડી ગાડાનો ભાર સહન કરી વીકટ પંથને કાપી પોતાનાં બાંધવોની ધારણા પાર પાડે છે અને આખી જીંદગી પર્યંત સેવા

બજાવે છે; એટલુંજ નહી પણ મુવા પછી પોતાના ચામડા તમામના પગનું રક્ષણ કરી અમુલ્ય સેવા બજાવે છે; છતાં તેવી હીતકારી ગૌમાતાની કુરબાની કરવામાં આવે છે એ ખરેખર મહા શોચજનક પ્રકાર છે ? જો એ ગોકુશી-ગાયનો વધ થવો બંધ થાય તો હીંદમાં હીંદુ મુસલમાનો વચ્ચે જે વખતો વખત તકરાર અને ઘોર યુદ્ધ થાય છે તે થતાં બંધ પડે અને હીંદુ મુસલમાનો વચ્ચે અત્યંત પ્યાર વધે, એમાં જરાપણ શક નથી.'

આવા મતલબને મળતીજ પુષ્ટીત પંડીત જગન્નાથ, દીવાન ટોડરમલ રાજા ટોકીલાસ આદી આર્ય વર્ગ અને શાહર ફૈઝી, અબુલ ફજલ, હકીમ હમામ, અબ્બુલ કુને અને નવાબ ખાનખાના વગેરે મુસલમાન મંડળે પણ હદીસ, કુરાન તથા રસુલીલાના ફરમાનો અને દાખલા દલીલ આપી ગાયનો વધ કરવો બીલકુલ લાયક નથી એમ પોતાનો મર્મ પ્રદર્શીત કર્યો કે ' જો આપની અને હીંદની ભલાઇ ચાહતા હોતો; ગોવધ બંધ કરવો ઘટે છે અને ગૌવધ બંધ કરવાથી ઘણાજ ફાયદા છે. વગેરે વગેરે નવ રત્નોએ અભીપ્રાય આપ્યા. જેથી શાહે વાચાર્યુ કે બેશક સાવધ થતો અને અટકાવવો ઘટે છે, ગોવધ થવાથી અનેક પ્રકારનાં નુકશાનો થાય છે અને વીશેષ નુકશાન તો એ નજરે જણાય છે કે હીંદુ મુસલમાનોના વચ્ચે નીરંતર લઢાઇ થયા કરે છે, બીજું ખેતીવાડી તથા ભાર ઉપાડવા-ખેંચવામાં ગોવધથી બળદનો નાશ થવાને લીધે મહા અડચણ પડે છે માટે ગોવધ બંધ કરવોજ યોગ્ય છે ગોવધ બંધ થવાથી મુસલમાનોને કશુ નુકશાન થનાર નથી અને હિંદુઓનું તો પુજક પ્રાણી હોવાથી તેના વધના કારણથી પોતાનાં લોહી રેડવા તૈયાર થઇ જાય છે. જેનાથી જેને ફાયદો થતો હોય તે વસ્તુનું અ-

વશ્ય રક્ષણ કરવું ઘટે છે, જેથી બાદશાહી અમલ પણ ઘણો વખત કાયમ રહેશે ' આ પ્રમાણે નીશ્ચય કરી ફેઇઝી પ્રત્યે હુકમ કર્યો કે, ' શહેરમાં ઢંઢેરા ફેરવી દો કે, આજથી કોઇ ગૌવધ તથા બળદનો વધ કરે નહી અને કરે તો તેના હાથ તથા તેને મદદ આપનારાંની આંગળીઓ કાપી નાંખવામાં આવશે.

આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ થતાં વેંતજ ઢંઢેરા ફેરવી ગૌવધ બંધ કરાવ્યો અને તેજ કારણથી અકબરશાહ હીંદુઓને વીશેષ પ્રીય થઇ પડયો વાહ ધન્ય છે નેકન્યાયી અકબરશાહને ! અને ધન્ય છે તેમની સભાનાં નવ રત્નોને કે જેણે દુષ્ટ કરમો થતાં અટકાવવા નીરપક્ષપાતપણે યોગ્ય સલાહ આપી હીંદુ મુસલમાનોને પરસ્પર પ્યાર કરાવી શાહની કીરતીદી ઉજવળ કરી શાહના નામને અમર કર્યું તથા તે સાથે પોતાના નામોને પણ અમર કરી આર્ય પ્રજાના શુભાર્શિવાદ લીધા ! ' જાકી શોભા જગતમે તાકો જીવીત ધન્ય, જીવતહી મુવે ભલે (કે) સુણ્યાં કુશોભા કન્ન

ભાગ સોલમો.

વરાતા ૧૦૯ મી.

બાદશાહ બદબખ્ત.

કવિ મન કેરા ભાવ. કાવ્ય વિષે ઝળકે સહી. ગંગાધર.

એક વખત અકબરશાહ જોધપુર વાળી બેગમના મહેલમાં બેઠેલ હતો તે વખતે અનેક પ્રકારના હાવભાવ સાથે કામકુમુલહની ગમત ભરી વાતો ચાલતી હતી તેવામાં શાહે કહ્યું કે, જેવો રાજસભામાં વિદ્યાવિનોદનો આનંદ આમ થાય છે સાંભળી હુરમ સાહેબે પુછ્યું કે જ્ઞાન ચર્ચા ચાલે છે કે સાહિત્યનો વિષય તો શાહે કહ્યું કે જ્ઞાન ચર્ચા તો કેક વખતેજ ચાલે છે પણ સાહિત્યનો વિષયતો નિરંતર કંઈને કંઈ હોય છેજ તેમાં પણ બીરબલની ગમત તો ઓરજ છે હાલમાં એક પાદ પુરતિનો દુહો બનાવ્યો છે તે બહુજ ખુબી વાળો છે ? હુરમ બોલી કે શેહેનશાહ ! હું પણ કાવ્યકળાના વિષયને જાણુનારી છું જેથી તે પાદપુરતિ સમસ્યા કહી સંભળાવો, કદાચ મારાથી પુરણ થાય તેવી હશે તો તે માટે લક્ષ પહોંચાડીશ શાહે કહ્યું કે તેમ થાયતો ઘણી ખુશીની વાત લે સાંભળ ત્યારે—**અહો રાત્ર જાગ્રત બડે, મમરક્ષક મહાશક્ત ચોં કહુ સુખે સુવે સદા—**

આ સમસ્યા સાંભળી હુરમે હસીને કહ્યું કે નામવરની ઇચ્છા છે તો હું પણ મારી શિકત પ્રમાણે પાદપુરણ કરીશ, પણ બાળા શાહજાદાને હમણાં કેટલીક વારથી સાંભરેલ નથી, તેથી ત્યાં જવા આતુર છું જો આપ પણ ત્યાં પધારશો તો બાળવીનોદ જોઇ વીશેષ આનંદ. થશે.

આવું હુરમનું બોલવું સાંભળી શાહ પણ જ્યાં બાળા શાહજાદા સુતો હતો ત્યાં ગયો અને જઇને જુવે છે તો પારણામાં હાથ પસારી ફેલાવી ભર ઉંગમાં પડેલો છે હસ્તુ પુનમચંદ્ર સમાન મુખ પ્રફુલ્લીત થઇ રહ્યું છે વાતસલ્ય પ્રેમથી અન્ને જણ તેના મ્હોં તરફ કેટલીકવાર સુધી જોઇ રહ્યો એટલામાં તેની ભમર સંકોડાઇ અને તેને પાસુ ફેરવ્યું તથા જરા આકારો મ્હોં બહાર નીકળ્યો એટલામાં તો હુરમ તુરત તેની આશ્વાસના કરવા લાગી, પયપાન કરાવ્યું અને મુખાવીંદ વીકસ્વર થયું જો કે શાહ બાળા શાહજાદાની નજીક આસરે પા કલાક ઉભો રહ્યો હશે તેટલીવાર માંતો કેટલીક વખત હુરમે તેની સાળ સંભાળ લીધી; પરંતુ બાળ શાહજાદા તો નીશ્ચંતપણે નીંદ્રા લેતો હતો કેમકે બાદશાહને પુર્ણ વીશ્વાસ હતો કે મારી સદ સંભાળ લેનાર હાજર છે. આ આનંદકારી પ્રકાર જોઇ શાહ બોલ્યો કે ' ખરેજ આ જગતમાં માતુશ્રીનો બાળક ઉપર પ્રેમ અને બાળકનો માતુશ્રી ઉપર દ૮ વીશ્વાસ અવર્ણનીય પ્રકારેજ હોય છે એમાં જરાપણ શક નથી તે સમયે હુકમ બોલી કે ' શીરતાજ ! ગ રમલની સમસ્યાનું ચરણ આપ સમક્ષજ સાક્ષાત્કાર પુરણ થઇ ચુક્યું છે એમ કહી બોલી કે—

અહો રાત્ર જાગ્રત રહે, માતરક્ષક મહા શકત;
યોં કહા સુખે સુવે સદ, બાળક મ તાશકત.

બેશક બાળકે જે માની પ્રતિમા આશક્ત છે' તે હમેશા એમજ જાણે છે કે, અહો નિરંતર મારી સંભાળ માટે જાગ્રત રહે છે, વળી મારી મહા શકિતમાન છે, એમજ તે સમજે છે અરે દુખ થાય તેમાંથી દુર થઇ શકે તેવું હોય કે ન હોય, પણ બાળકો એમજ દ૮ વિશ્વાસથી જાણે છે કે—મારી મા તે દુઃખ દુર કરશે,

તેથી તે નીરાંતે સદા સુખમાં સુવે છે, એતો આપે પ્રત્યક્ષ જોયું અને તેથી મે મારી અબળાની બુદ્ધિ પ્રમાણે એ સમસ્યા પુરણ કરી.

અકબરશાહ તો આ શાહાત રીતે દાખલા સહીત સમસ્યા પુર્ણ કરવા વિષે હુરમની ચતુરાઇ જોઇ ઘણોજ પ્રસન્ન થયો અને હર્ષથી બોલી ઉઠયો કે ધન્ય છે પ્રીયા તારી રસીકતાનો તમે રજપુતાણીઓ તમારી ચતુરાઇથીજ વખણાઓ છો એમાં કાંઇ આશ્ચર્ય નથી અને મને ખાત્રી છે કે તમારી પેઠે પ્રાહપુરતી સમસ્યા મારી સભામાંના પંડીતો કરી શકનાર નથી.

બાદશાહને તો ઉકત સમસ્યા પુરતી બહુજ સારી લાગી તથા આશા હતી કે સભામાં સ્થીત થનારા પંડીતોની એથી હવે શુ વધારે કહી શકશે તે જાણવા મન તલપી રહ્યું હતું તેથી દરરોજના નીયમ કરતા તે દીવસે કચેરી વહેલી ભરી અને સભાંમાં પંડીતોનું આગમન થતાંજ અન્યને કશું ન પુછતાં ઉકત સમસ્યાજ આગળ ધરી, અને કહ્યું કે જોઉ હવે એ કોણ પુરી શકે છે યાદ રાખજો કે એ સરસ્વતી કુદરત છે તેથી જો તમે આળસમાં રહ્યા તો તમારી અને આ સભાના શોભા રહેનાર નથી.

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી સભામાં બેઠેલા સર્વ પંડીતો પોતપોતાના કાવ્ય તરંગને આગળ વધારે પાદપુરતી કરી પરંતુ અકબરશાહે એની ઉપર આટલો ભાર મુકયો હતો, તેથી સઘળા વીચારમાં પડયા હતા; એટલામાં તો ઉતાવળીઓ અને પતરાજી ખેર મીયાં લભે બોલી ઉઠયો કે જહાંપનાહ ! એનો શો ભાર છે આપનો હુકમ હોય તો હું પણ આ સમસ્યાનું પદ પુરૂં કરી આપું શાહે કહ્યું કે કોઇને મના છેજ નહી જે જેના મનમાં આવે તેમ સમસ્યા પુર્ણ કરી બતાવો, આવા હુકમ સાંભળી મીયા

લભે હીમતથી બોલ્યો કે ચોથુ પદ આ પ્રમાણે હોવું જોઇએ કે' અકબરશાહ અબ જગત ' હમણાં આખુ જગત નીરાંતે ઉંઘે છે કેમકે આપ જેવા મહા શકતીમાન અને જાગરૂત બાદશાહ તેમણે માથે વીદ્યમાન છો બોલ બીરબલ તારૂ ચોથુ પદ આજ છે કે બીજુ ? જો મારૂ ચરણ લાગુ ન પડતું હોય તો તેનું કારણ બતાવ શું એ પ્રમાણે અકબરશાહનો પ્રતાપ નથી.

અકબરશાહને આ ખુશામતીયું પદ પસંદ પડયું નહોતું, કેમકે એના મનમાં તો જોધપુરવાળી બેગમનો રસમય અર્થજ રમ્યા કર્તો હતો તો પણ મીયાં લભેની તજવીજ જોઇ હસવું આવ્યુ કેમકે મીયાં લભે એ એવો પેચ ગોઠવ્યો હતો કે સઘળા સભાસદોને કહેવું જ પડયું કે બરાબર તથા કારણ કે શાહનો પ્રતાપ એવો નથી, તે પણ કહી શકે તેવું હતું નહી એટલે હાજ કહેવી પડી તેથી બીરબલ પ્રત્યે પુછયું કે કવીરાજ આપણુ તમારૂ હોય કે નહી તમારી શારદા પણ મીયાં લભેની પેઠે મારી તારીફ કરવામાં હોંશીયાર હોય એમ જણાય છે મીયાં લભે વચનમાંજ વગર આંચકે બોલી ઉઠયો કે સચ હે કીલમે આલમ આપકી બુદ્ધા એસી હઇ, બીરબલે જોયું કે મીયાં તો પોતાનોજ કક્કો ખરો કરવા મચ્યા છે તેમ એ અર્થ ફેરવી શાહને માઠું ન લાગે એવી રીતે કેવા પ્રકારે બીજો અર્થ ગોઠવવો તે વીષે સુઝ પડે નહી તો પણ ધૈર્યતા સાથે એટલો બંદેનીવાજ ! શીરદાક્ત પદ એ હોય નહી તેમ અહીંયાં લાગુ થાય છે કે નહી તેનો ખુલાશો પણ આપ જેવા કદરદાન શહેનશાહ અને જગન્નાથ પંડીત જેવા વીચક્ષણ નર બીરાજ્યા છે ત્યાં મારે બોલવું એ બેઅદબી ભર્યું છે એમ બોલી જગનાથને ઇસારો કર્યો તેથી જગનાથે કહ્યું કે નામવર બીરબલ ખરૂ કહે છે આવું છેક અર્થ રહીત

બોલે તેને બતાવવા તેમાંજ શરમ છે, આ વાકય સાંભળી તમામ સભાસદો ચમકયા શું એ એમ કહેવાની શકતી ધરાવે છે કે બાદશાહનો એવો પ્રતાપ નથી તે સાંભળી મીયાં લબે બોલ્યા કે પંડીતરાજ બોલ્યા કે મીયાં સાહેબ બાદશાહસાહેબની રજા હોય તો કહી બતાવવા તૈયાર છું શાહે કહ્યું કે ' અધીપની ! મીયાં લબે તો શું કહેવાના હતા પણ ત્રણ ભુવનના વાસીયો કહે છે કે આપણા અપુર્વ પ્રતાપના બળે આપની પ્રજા સુખી છે અને નીરંતર નીરાં તે ઉંઘે છે, પણ અફસોસ ! એ અર્થ આની સાથે સંબંધ ધરાવતો નથી; કેમકે જો એને પ્રજાની ઉકતી ગણીયે તો ' ભમરક્ષકને ' બદલે ' હુમરક્ષક ' કહેવું જોઇએ. બીરબલે હશીને મીયાં લબેને કહ્યું કે મીયાં સાહેબ પંડીતરાજે તો આપના ચોથા ચરણને મુળમાંથી કાપી નાંખ્યું. મીયાં લબેએ જવાબ આપ્યો કે ' છટ વનચર ચાર ચરણ તો તનેજ કાયમ થાઓ, આદમીને તો બે ચરણ ખરા છે આવું અતીચારી બોલવું સાંભળી બીરબલે તેવો જ સજડ ફટકો માર્યો કે 'સત્ય છે મારા પ્યારા પણ તે ત્રણ ચરણ વાળા તું તો આદમીમાં પણ નહી તેમ વનચરમાં હેવાનમાં પણ ન રહ્યો તેનું શું કરવું. આ પ્રમાણે ચકમક ખરવા લાગી એટલામાં તો બાદશાહે રાજા માનસીંહના સામું જોઇ પુછયું કે રાજા સાહેબ આપ આ સમસ્યાને શી રીતે પુરો છો ? રાજા માનસીંહ તો સલામ કરી નમ્રતાથી આટલુંજ કહ્યું કે બાદશાહ બડભખ્ત.

આ સમસ્યા સાંભળી કેટલાકે તો ધાર્યું કે હે મહા ભાગ્યવાન બાદશાહ આટલું બોલી રાજા સાહેબ તો ચુપ રહ્યા તેથી સઘળાઓ આ પ્રમાણે અરથ સમજયા કે મારા સુભટ સરદારો મહા બળવાન

અને મારૂ રક્ષણ કરવામાં અહોનીશ જાગતા ઉભા રહે છે એમ નશીબવાળા રાજાઓ સદા નીરાંતે ઉંઘે છે.

જો કે રાજા સાહેબે આ પ્રમાણે અરથ દરશાવ્યો, પણ આત્મબળના આધાર રાખનાર શુરા શાહ અકબરને આ અરથ રૂચ્યો નહી તેથી શાહે કહ્યુ કે રાજા સાહેબ આપના જેવા સરદારોની તો એમાં ખુબી છે પણ બાદશાહોને માટે એ કંઇ સારી રાજનીતી ગણાય નહી આટલું બોલી અબુલફજલના સામુ જોયું કે તુરત તે ચતુર કારભારી બોલ્યો કે નેક નામવર ! મોટા મુનશીઓ કાલ અને હાલમાં તફાવત ગણતા નથી માટે આપે પણ ન ગણવો જોઇએ. એમ કહી રાજા સાહેબના ચરણનો અરથ ઉથલાવી બોલ્યો કે—બાદશાહ બદબખ્ત.

અબુલફજલના આ શબ્દ ઉપરથી શાહ વગેરે સઘળા મન પ્રસન્ન થયાં; પણ રાજા સાહેબને તો બહુજ માઠું લાગ્યું; કેમકે માનસિંહ ખબરદાર, વિચારવંત, થોડા બોલો અને બોલેલું પાળનારો હતો તેથી પોતાના બોલનું ખંડન થયું જાણી ગુસ્સે થયો અને બોલી ઉઠયો કે—મારી સમસ્યા પુરતિમાં ઉત્તમ રાજનીતિ રહેલી છે અને જો તે આ સભામાં કોઇથી ન સમજાઇ હોય તો તે સમજાવવા તઇયાર છુ આવા આવેશ ભરયા શબ્દો સાંભળી શાહે જાણ્યું કે રાજા સાહેબને માઠુ લાગ્યું તેથી પોતે ફરમાવ્યુ કે—રાજા સાહેબને જાતે તે બાબત તસ્દી લેવી પડે તે ઠીક નહી. એટલું બોલી સભામાં બેઠેલા કવી પંડીતોને કહ્યું કે રાજા સાહેબના વાકયનો ગુઢારથ કોઇ સમજાવી શકે તેમ છે ? આવું શાહનું બોલવું સાંભળી એક એકના મુખ તરફ નીહાળવા લાગ્યા ત્યારે શાહે

જગન્નાથ તરફ નજર કરી એટલામાં બીરબલ હીમતથી બોલી ઉઠયો કે એ દુહાનો પ્રસંગ સમજ્યા વગર એની ખુબી સમજાય નહી આપના જેવા પ્રરાક્રમી હીંદપતી વીક્રમાજીત એક સમય નગર ચરચા જોવા અંધાર પીછોડો ઓઢી નીકળે છે તેવાજ બારણા આગળના રક્ષકોએ કોણુ એ કરી ગરજના કરી તેમજ મહેલની આસપાસ સો સો સુભટો હાથમાં ખુલ્લી તરવાર લઇ પેહેરા ભરતા હતા તે પણુ તેવાજ જાગરૂત માલમ પડયા તેથી પોતે અદ્રશ્ય થઇ નગર ચરચા જોવા ચાલ્યા, જ્યાં જુવે છે ત્યાં ચોકીદારો ઉભાને ઉભાજ દીઠા, શહેરમાં તમામ દરવાજે ફરી વળ્યાં પણુ કોઇ રખવાળને ઉંઘતો કે બેઠેલો દીઠો નહી, તેથી તેમણે પ્રસન્ન થઇ છેલ્લા દરવાજા આગળ પહોંચતાં કહ્યું કે અહો રાત્ર જાગરત્ર ખડે, મમરક્ષક મહાશકત.

આટલો શબ્દ સાંભળતાં વેંતજ ત્યાંના પહેરેગીરો એ શબ્દને અનુસારે તેના ઉપર વાઘની પેઠે કુદી પડયા અને કાંડુ ઝાલી બાંધવાની તઇયારી કરવા લાગ્યા એટલે હું બાદશાહ છું એમ સુચવવાને માટે ઉપરની લીટી જાતે ફરીથી બોલ્યા તેથી ચોકીદારો સમજ્યા તો ખરા કે આપણો રાજા છે, પણુ સ્પષ્ટપણે બોલવાને સારૂ તેણે જવાબ આપ્યો કે-યાં કહુ સુખે સુએ સદા બાદશાહુ બહભખ્ત.

મતલબ કે અમારો બાદશાહ એમ સમજે છે તેથીજ તે આ સમય નીરાંતે સુતો હશે અને તમે તો કોઇ ચોરજ છો, કેમકે અમારા બાદશાહને તો પોતાના સરદારોનો આટલો અવીશ્વાસ ન હોય એમ વ્યંજન કરી પોતાની જાગરૂતી બતાવી તેથી વીક્રમરાજા ખુશીઃ થયો અને તે પહેરેગીરોને સવારમાં સભા મધ્યે બોલાવી

અમુલ્ય શીરપાવ આપ્યો, માટે મહારાજ આ રીતે પ્રસંગ સમજતાં આ દુહામાં રાજનીતીનો કાંઇ દોષ આવતો નથી એમાં સરદારોની ભકતી તથા બાદશાહની કદરદાનીજ વર્ણવેલી છે.

બાદશાહે કહ્યું કે ' શાબાશ રાજા સાહેબ તમારૂ બોલવું બહુ ગુઢ છે વારૂ હવે બીજા કોઇને આ સમસ્યા પુરણ કરવાનું મન છે ? આવો શાહનો પ્રશ્ન સાંભળી વીષ્ણુસ્વામી નામના એક ગોસાંઇ હતા તેમણે કહ્યું કે, " આસ્થારૂઢ હરીભક્ત",

હરીનું નામ સાંભળી મુલ્લાં જનુનુદીન તો બહુ ચીડાઇ ગયા કોઇ ભલા મુસલમાને કહ્યું કે હરી કહો કે રામ કહો પણ અરથ તો એકજ થાય છે, વસ્તુ એક છે તો નામને માટે ખોટી તકરાર શા માટે કરવી જોઇએ, આ શબ્દ સાંભળતાં મુલ્લાં તો હાથ પછાડી છેક મીજાજને તરફ ઉડાવી બોલ્યો કે-અરે મુજી તું શું સમજે છે. દીનમાં વસ્તુ છેજ કયાં આ માત્ર નામનીજ તકરાર છે જો કે જનુનુદીનમાં જનુન સીવાય ખરા દીનની સમજ જરાપણ નહોતી; તદપી આ શબ્દ ઉપરથી તો માફ જણાઇ ગયું કે માત્ર તકરાર શીવાય કશો ધર્મ સમજયોજ નથી તેથી શાહના લોકો તો ફંટાળી સાથે હસી તેને તુચ્છ ગણવા લાગ્યા પણ મુલ્લાં તો પોતાના ડહાપણમાં તે બહાદુરી સમજતો હતો, તેથી બોલી ઉઠયો કે બાદશાહ તું મુસલમાન છે કે કાફીર અફસોસ અફસોસ હું હવે મારી ટોપીમાં મારા ચસ્મોથી શું દેખું છું બીરબલ ધીમે રહીને બોલ્યા કે કાંઇજ દેખતા નથી, પ્રથમ અકલનેજ નથી દેખતા તો પછી બીજું શું દેખો આવું બીરબલનું મારમીક બોલવું સાંભળી ચોપદારથી તે બાદશાહ સુધી સરવને ખડખડ હસવું આવ્યું.

એટલામાં રાજા ટોડરમલ સભામાં આવી પહોંચ્યા, એ હીંદુ બીજા સભાસદોની પેઠેજ ચતુર અને વીચીક્ષણ હતો, પણ પોતાના મહેનત ભરેલા જમાબંદીના કામમાં એટલો બધો ગુંથાયેલ રહેતો હતો કે એને આવી વીદ્યા વિનોદના મંડીળીઓમાં આવવાનો ભાગ્યેજ અવકાશ મળતો હતો તેથી બાદશાહે તેને વીસેષ આવકાર આપ્યો અને અત્યાર સુધી જેટલી સમસ્યા પુરતી થઇ હતી તે કહી સંભળાવીને પુછ્યું કે રાજા એ વીષે તમે શું કહેવા માગો છો આવું શાહનું બોલવું સાંભળી પ્રથમ તો પોતાની દીનત્તા બતાવી આનાકાનોજ કર્યાં કીધી. પણ એમ કરતાં જયારે વીચાર પુરતો વખત મળી રહ્યો ત્યારે કહ્યું કે—

અકબરશાહે હસીને કહ્યું કે દીવાન સાહેબ વીના સરવાળો કોણ બાંધી આપે ? ટોડરમલ તે પણ ખુબ કરી સઘળાની વારતામાં આવી ગઇ અને કોઇની તકરાર રહી નહી, જોઇએ હવે બીરબલ શું કહે છે બોલ તારૂં શારદા રૂતુ ચરણ જે ?

બીરબલ નમ્રતા પુર્વક અભીવંદન કરી બોલ્યો કે આલમપનાહ જહાં આવા આવા સમર્થ વીદ્વાનો ભેગા થાય છે ત્યાં તેમના તેજથી શારદા દેવી અહોનીશ હાજરજ હોય છે અને તેથી ત્યાં જે નીર્ણય થાય તે કેમ ખોટો હોય તથાપી મારૂ ચરણ એથી કાંઇક જુદું છે, પણ ઝાઝો ફેર નથી રાજા ટોડરમલ સાહેબે બાળક કહે છે તેને ઠેકાણે મારા પાઠમાં,

બાળક ભુપ સુભકત,

બાળક કહે છે શાહે પુછ્યું કે એ બે શબ્દોના અર્થમાં શો ભેદ છે, ટોડરમલ સાહેબે જવાબ આપ્યો કે—નાજી પણ બાળકએ જુનું અને વધારે રસીક રૂપ છે, તેથી મારા કરતાં એ સમસ્યા પુર્તી

સારી તે એમ હું કબુલ કરૂં છું બીરબલે રાજા ટોડરમલને સલામ કરી કહ્યું કે આપ લાયક છો એટલે વિવેક કરો એમાં કાંઇ નવાઇ નથી, પછી બાદશાહ તરફ નજર કરી બીરબલ બોલ્યો કે ખલકના ખાવિંદ રાજા સાહેબની સમસ્યા પુર્તી યથારથ છે. મારી અને એમના શબ્દારથમાં ભેદ નથી, પણ મારો શારદાકુરત દુહો છે, તેથી વિચારીને જોશો તો કાંઇ બીજી પણ ચમત્કૃતિ નીકળી આવશે. શાહે સઘળા સભાસદો તરફ નજર ફેરવી જોયું કે કોઇ બીજીચમત્કૃતિ એમાંથી કહાડી આપે છે. એટલામાં ફૈઝીએ કહ્યું કે હાજીહા દુહાની ખુબી એ છે જે કે રાજા માનસિંહ અને મુલ્લાં અબુલફજલની સમસ્યા જે વિરૂધતાઓ આવી હતી તેમનેનો સમાવેશ એમાં થઇ જાય છે કેમકે,

બાળક ભુપ સુભક્ત,

જે એમ શબ્દ તોડીને વાંચીએ તો જુદાજ અર્થ નીકળે છે અને નહી તો સાધારણ રાજા લોકોના પસંદ પડતોજ અરથ દેખાય છે,

બાળક ભક્ત સુભક્ત

બાદશાહ આ અરથ સાંભળી ઘણોજ પ્રસન્ન થયો તથા સર્વના વખાણ કરવા લાગ્યો અને કહ્યું કે મારી સભામાં નર રત્નો પરમેશ્વરે આપ્યાં છે તેથી તેમનો મોટો ઉપકાર માનું છું, વારૂ પંડીતરાજ તમો કાવ્ય શાસ્ત્રી છો તેથી નીર્ણય કરો કે આ સઘળા ચરણમાં સૌથી શ્રેષ્ટ કોને ગણવું ? મારી નજરમાં તો સઘળા શ્રેષ્ટ માલમ પડે છે જગન્નાથ પંડીતે ધીમે રહી ઉત્તર આપ્યો કે બધાએ ચરણો રસીક છે; ખરૂં; તો પણ કવિકુત તો બીરબલનુંજ કહેવાય.

ફૈઝીએ પુર્વ પક્ષ કર્યો કે—રસ છે તો કવિતા ૧૯-ને કવિતા

કહો તો તે કવીકૃતજ થઇ ચુકી; જગન્નાથે હસીને કહ્યું કે મીયાં ફયજી જે તમે સંક્ષેપમાં વાદ ઠીક ગોઠવ્યો છે. વાક્ય રસાત્મક કાવ્ય એ આધાર ઉપર તમે હીમાયતી ધરાવતા હશો, પણ રસ શબ્દનો અર્થ સાધારણ લોકોની પેઠે સમજે છે તેવો નથી અથવા રસનો અર્થ તેમજ તમારે કરવો હોય તો હું કહું છું કે કાવ્યમાં રસ કરતાં પણ બીજી વસ્તુની જરૂર છે.

આ પ્રમાણે પંડીતરાજનું બોલવું સાંભળી સમસ્ત સભા મંડળ તેમના સામુ જોઇ રહ્યું; કેમકે એમાં કોઇને કોઇ સમજાય નહીં અને ખુલાસો માગવાની હીમત ચાલે નહીં આ પ્રકારનો તેમ શાહના લક્ષમાં આવવાથી કહ્યું કે પંડીતરાજ ! તમારૂં બોલવું બહુ ગુઢ છે માટે વીસ્તારથી સમજાવી પંડીતરાજે કહ્યું કે ઠીક સાહેબ એમ કહી પંડીતરાજે ખુલાસો કર્યો કે—હર્ષ શોકદી કોના પ્રકારનો મનોવીકારને સાધારણ રીતે રસ કહે છે, જો એવો રસ જે વાકયમાં હોય તેને કવીતા કહીએ તો બહુ વીપરીત થશે; કેમકે પ્રાણી માત્રના મનોવીકાર છે અને તેથી વીકારી રથીતીમાં તે જે કાંઇ બોલે તેજ કવીતા કહેવો પડશે. કુતરૂ ચીડાઇને ભસવા લાગે તો તે વીરરસ કહેવાય અને કોઇ પોતાના બાપની પછાડી પોક મુકે તેને કરૂણા રસની કવીતા કરે છે એમ કહેવું પડશે. પીતા મરણના શોકથી જે વીલાપ કરતો હશે તેમાં કરૂણા રસ યદ્યાપી હશે ખરો પણ એ કરૂણા રસની કવીતા કરે છે એમ તો નહીજ કહેવાય, એમ હોય તો ગણી માત્ર સુખ દુઃખના સમય કવીજ છે અને કવીમાં કાંઇ વીશેષ રહેતું નથી; અર્થાત પોતામાંજ અનુભવની વાત કરનારો ગમે એવુ રસમય બોલે તો પણ તે કવી છે એમ કહી શકાશે નહીં, જો જો તેની વાણીમાં રસ છે. તો તે રસીક માત્ર છે એટલુંજ સીધ થાય છે,

કવી તો તેજ કે પોતાના અનુભવ વર્ણન કરતાં પણ તદુલ રમને દર્શાવી શકે. આ સમશા પુર્તીઓ જે જે લોકોએ કરી છે તેનો નીત્યાનુભવ વીચારી જોશો તો આ મારૂં કહેવું વધારે સમજાશે. વળી બાળકની લીલા અવલોકવી અને તેથી પોતમાં મસ્ત રહેવું એ માતાનો ધર્મ છે, તે પ્રમાણે હુરમ સાહેબે વત્સલરસ મુકીને આ દુહો પુર્ણ કર્યો એમાં કાંઇ આશ્ચર્ય નથી તેમજ રાજા માનસીંહ જેવા શુરા સરદાર શાહના સંરક્ષણ પછાડી પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે તેમને એમજ લાગે કે અમે છીએ ત્યાં સુધી શાહને કશી પણ ફીકર રાખવાની આવશ્યકતા નથી એ સ્વાભાવીક અને નીત્યકર્મ છે, અબુલફજલ જેવા દીવાન કે જેહેં કામ હમેશાં સરો મસલત આપવાનું છે તેને એમજ લાગે કે અમે એવા બહાદુર સરદાર હોય તો પણ તેની ઉપર ભરોંસો રાખી બેશી રહે તો તે બાદશાહ બદબ્ખતજ જાણવો ત્રિપનુસ્વામી ભક્ત છે એટલે એમને ઇશ્વર ઉપર અચળ આસ્થા રાખવાનુંજ સુઝયું એ પ્રમાણે સર્વે જણે પોતપોતાના વ્યવહારાજ વાત કહી એમાં કાંઇ કવિતા કરી એમ કહેવાય નહી. ટોડરમલ રાજા મોટા હીસાબી છે એટલે આ બધાની વાત સાંભળી માત્ર એનો સરવાળોજ કરી આપ્યો, પણ બીરબલ જેને એમાંનો એક અનુભવ નહી તેણે એ બધાનો અનુભવ રસમય વાણીના છટાથી દર્શાવ્યો માટે એજ કવી કહેવાય અને એની વાણી શારદા પુરેરીત એવો મારો અભિપ્રાય છે.

આ પ્રમાણે પંડીતરાજનું બોલવું સાંભળી બીરબલને કવીરાયનું પદ આપ્યું અને પછીથી કવીરાય કહીને શાહ બોલાવવા લાગ્યો.

ભાગ સતરમો.

વારતા ૧૧૦ મી.

બદનામ એ બુરી ચીજ છે.

ખોટી વાતની ખટક બહુ, ચાલે છે દીલમાંહી; રમાદાસ.

એક વખત બાદશાહે ખાસ મંડળમાં બેસી કાવ્ય વિનોદ ચલાવવો શરૂ કર્યો સર્વ વિદ્વાનો પોતપોતાની તરંગાને વધી કરતા કાવ્યવિનોદ દર્શાવવા લાગ્યા, પણ બીરબલ કશું બોલ્યો નહીં તેથી શાહે પુછ્યું કે, કેમ કવિરાય હમણાં કેટલા દીવસથી મન મુકીને તમારૂ બોલવું થતું નથી, બીરબલ બોલવા જતો હતો તેટલામાં ફૈઝી બોલી ઉઠયો કે ગરીબ પરવર ! જે દીવસથી પ્રતિસ્વર્ધી લોકોએ રૂસવત ખાવાનું ખોટું આળ એના ઉપર મુક્યું તે દિવસથી બીરબલના મનમાં ગમે તે પણ સંસય દાખલ થયો જણાય છે અને તેથીજ પુરણાનંદમાં જણાતો નથી.

ફૈઝીનું બોલવું સાંભળી શાહ બોલ્યો કે, જો તે વાતનો શંશય હજુ એના મનમાં પામ્યો રહેવા હોય તો તે એને ગાંડાજ ગણુવો; કેમકે મારી તપાસમાં એ નિર્દોષ ઠર્યો છે તેમ તેના માટે પ્રીતિ પ્રતીની હતી તેના કરતાં પણ હાલ વિશેષ છે, છતાં ઉદ્વિગ્ન ચિંતા શા માટે રાખવી જોઇએ શાહનુ આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી બીરબલ નમ્રતા પુર્વક સલામ કરી બોલ્યો કે કીબ્લે આલમ ! આપની તો પ્રીતી પ્રતીતી પુરણ પણ પ્રતિસ્પર્ધિઓના કૃત્યથી લોકોમાં જે અપવાદ ઉઠેલ તે માટે મારૂ મન સંકોચને પામે છે હું બહુ બહુ રીતે મનને વારૂ છું તદપી ખોટી વાતની ખટક મટતી નથી. જોષીરાજે કહ્યું કે બીરબલનું કહેવું સત્ય છે બદનામી એ સર્વથી બુરામાં બુરી ચીજ છે તે ઉત્તમ માણસના અંતરમાં અહોનિશ ખટકયા કરે છે કેમકે..

બદનામી બુરી બહુત જગમાં જાન નિશંક,
એક કલંક કે કારને ક્ષણુ ક્ષણુ ક્ષિણહિ મનંક.

નિશ્ચય કરીને જાણી લેવું કે આ જગતમાં સર્વથી બદનામીએ બુરી ચીજ છે જુવો કે ચંદમાં શ્રેષ્ટ અને લોકપ્રીય છે; તો પણ નહી જેવું કલંક લાગ્યુ તે કારણથી બિચારો ચંદ ક્ષણે ક્ષણે ક્ષીણ ક્ષીણ થતો જાય છે અર્થાત વીના કારણે કલંક લાગવાના કારણથી દીવસે દીવસે કળા હીણ થતો જાય છે.

જોશીરાજની આ ઉકતી સાંભળી શાહે કહ્યું કે–' તમારી નરકના યથાર્થ છે, પણ ચંદ અને બિરબલ મને તો બન્ને ગાંડા માલમ પડે છે, પંડીતરાજ ! તે બન્નેને શીક્ષારૂપ અત્રે કંઇ બોલો, જેથી તેઓ પોતાની ગાંડાઇ મુકી દે ' જગન્નાથ બોલ્યો કે' નામવર ચંદ્રનો પ્રથમ તેથીજ બોધ પ્રશ્નો છે. તેથી ક્ષીણ થાય ને તો ખરો પણ પાછો પોતાની મેળેજ કરશે લે છતાં પણ આપની આજ્ઞા છે તો તમારા માટેજ એક દુહો કરેલો છે તે બોલું છું—

કહાંહો કી ક્ષીણ સબ કળા, શુન શઠકે કટુ બેન;
રસ દરશીનકી નજરમે, અમત પેં તું એન.

તેં તારી સઘળી કળા ક્ષીણ કેમ કરો નાંખી ? મૂર્ખ માણસોના કડવાં સાંભળીને ? પણ તારે એમ કદી કરવું નહીં કેમકે જે રસના સમજનાર જનજનો છે તેમની નજરમાં તો હું અમરતથી પણ અધીક વલભ છે તો પછી પછી મુરખ જનોના કથનોને ક્ષોભ લાવી ક્ષીણ શા માટે થવું જોઇએ.

આ દુહો ચંદ અને બીરબલ આ બન્નેને સરખીજ રીતે લાગુ પડે છે કેમકે આશો પુનમની રાત્રીએ કેટલાંક માણસો ચાંદની નીહાળતાં તલ્લીન થઇ ગયા હતાં, તે પકી કેટલાક રસના કટા શતરૂઓ બોલી ઉઠયા કે– ભલે ચંદ ગમે તેવો ખીલ્યો છે, પણ એમાં સસલાનું કલંક છે તે છુંપું રહેતું નથી. આ વચન સમજુ માણસોને

તો વીપરીત લાગ્યું, પણ કોઇ તે વખતે બોલ્યું નહી પંદર દીવસ પછી એટલે દીવાળીની રાત્રીએ તેઓ પાછા એકઠા મલ્યા તે વખતે ચંદની સઘળી કળાએ નાશ પામી તેથી સરવત્ર ઘોર અંધકાર ફેલાયલ હતું તે ઉપરથી કોઇ રસીક જને ઉદાશી શાથે ઉક્ત દુહો કહ્યો.

કવી પક્ષે તો સ્પષ્ટ અર્થ સમજાય છે કે મુરખ લોકોનો અનાદર જોઇ મનમાં મુઝાઇને કોઇ કવી પોતાની કાવ્યકળા પ્રકાશતો બંધ પડયો હમે તેને ઉતેજન આપવા કોઇ રમન પુરૂષે ઉપર પ્રમાણે કહ્યુ.

આ પ્રમાણે પંડિતરાજનું બોલવું સાંભળી બીરબલ અત્યાર સુધી તો મૌન ધારણ કરી રહ્યો હતો, પણ આ વખતે તેનાથી બોલ્યા વીના રહેવાયું નહિ, તેથી બોલ્યો કે પંડિતરાજે ઉક્ત દુહાના બે પ્રકારના અરથ કરી બતાવ્યા; પરંતુ હું ધારૂં છું કે એ દુહો જે કારણ માટે રચેલો છે તેમાં તો અન્યજ ચમત્કૃતી રહેલી છે. એટલું બીરબલનું બોલવું થયું એટલામાંજ પંડીતરાજ હર્ષથી બોલી ઉઠયા કે ધન્ય છે બીરબલ પરીક્ષા તો ઉત્તમ પ્રકારની કરી એનો અર્થ સરૂગારપંમુ ખંડીના નાયકા પ્રતી દક્ષનાયક મુક્તી વીષેનિ છે.

તદનંતર સભામાં ચર્ચા ચાલી કે—લોકમાં નિંદા થાય તેથી ડરી રહેવું એજ સારૂં છે કે પોતાની નજરમાં જે યોગ્ય જણાય તે કાર્યાજ કરવું, બોલ્યો કે જગતનો સ્વભાવ તો છીદર શોધનાનોજ છે તેથી તેના બોલવા ઉપર લક્ષ આપવા જેવું છેજ નહી. કોઇ બોલ્યુ જે પાંચ માણસો ખોટ કહાડે તેને ખરી સમજી કબુલ કરવી; કેમકે પંચ તે પરમેશ્વર છે. બીરબલના પ્રતિસ્પર્ધીઓમાંથી પણ કોઇ બોલી ઉઠયું કે જો ચંદ્રમા કલંક છે તો કોઇની પણ તેમ કરવાથી હીંમત ચાલી છે કેની ? આ વાકય સાંભળતાં બીરબલને ક્રોધ આવ્યો અને

બોલ્યો કે;—

મુદુ મયંક જન, તાકત ભાખત્ત મુખ;
દુષ્ટ દ્રષ્ટી નહિ કર શકે, શુર શુર સનમુખ.

ચંદ્ર કોમળ સ્વભાવનો છે તેથી તેનું કલંક માણસો તાકી તાકીને જુએ છે અને મોઢે પણ કહે છે, પણ શુરા સુર્યની સામા જરા પણ નજર કરવાની તે દુષ્ટોની હીમત ચાલતી નથી,

બીરબલનો કડી ઉપર કડી સરખો ઉત્તર સાંભળી શાહ પ્રસન્ન થયો પણ એક એકને મહેણાં ટોણાં મારતા બંધ પડયા માટે વાતનું રૂપ ફેરવીને બોલ્યો કે 'આ સુંદર વર્ષા રૂતુ ચાલેછે તેને તજી અન્ય વિષય ઉપર શા માટે કવીતા કરો છો.

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી કોઇ બોલ્યો કે આ વખતે સમુદ્રમાં જોવા લાયક ખેલ થતા હશે; કેમકે ઉપરથી મુશળ ધારાએ મેઘ:વર્ષે અને નીચેથી સમુદ્રના મોજાં ઉછાળા મારી વાદળને ભેટે છે તેથી તે વખતે એવો ભાસ થાય કે—આખું જગત જળમયજ છે, આટલું બોલવું થતાંજ જોશીરાજે કહ્યું કે,

આ બાદલકો સિંધુજળ, ઉછાલાહી ભેટજ આપ;
બરષા રૂતમે હરષસે દેખ સ્વસુત પ્રતાપ.

વષા ઋતુમાં સમુદ્રનું પાણી ઉછળી વાદળને ભેટે છે તેનું કારણ એજ કે મેઘ પોતાનો પુત્ર છે, કેમકે પાણીની વરાળ થવાથીજ મેઘ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી (તેનો પિતા) પોતાના પુત્રનો આવો મ્હોટો પ્રતાપ જોઇ હર્ષાય છે અને હર્ષ ના કારણથીજ ભેટે છે;

જગન્નાથે કહ્યું કે—વાહ જોશીરાજે ઠીક કવીતા કહી સંભળાવી કેમકે એમાં વર્ષા રૂતુના વર્ણન સાથે વત્સરસ પણ પ્રદર્શીત કર્યો છે વરસાદની ઝીણી ઝીણી છાંટ ખુબ પડતી જોઇને કોઇએ કહ્યું કે—આ

કાશમાં આટલું બધું પાણી ભર્યુંછે છતાં વરસાદ કેવો કપણ છે કે ટીપું ટીપુજ આપે છે.

રાજા ટોડરમલે કહ્યું કે—આ પ્રમાણે જે મુર્ખ લોકોએ સુજ્ઞ રાજાઓની નિંદા કરે છે; પણ તેમણે મેઘ રાજાની કૃતી નીહાળીને દીલાસો લેવો જોઇએ કેમકે,—

બુંદબુંદ ઘન દેત જળ, જદપિ સિંધુ સમકોર;
અખુટ અવના પાગ કયાં કરે અનીતિ દોષ.

મેઘ રાજાની પાસે સમુદ્ર જેવો મોટો અખુટ ભંડાર છે તો પણ ટીપે ટીપેજ પાણી આપે છે તેનું કારણ એ છે કે જેને આખી સૃષ્ટિનું પોષણ કરવું છે તે આવાં અનીતીનો દોષ કેમ કરે?

આ પ્રમાણે રાજા સાહેબનું બોલવું સાંભળી જગન્નાથે કહ્યું કે;—

નદી નર્ય જલ પાકેકે, ફુલી કિયા સળખ્વાર;
ફીર ગીખમકે ખપ, ધુલ હુઈ નિરધાર.

વર્ષાદના નવીન પાણીનું પુર એક નાની નદીમાં આવ્યું કે તે એકદમ ફુલી ગઇ અર્થાત મોટું પુર આવ્યું અને ચારે તરફ ફેલાઇ તેથી આસપાસના ખેતરો વૃક્ષો બાગ બગીચાઓ દેવાલયો અને ગામો હતાં તેને પણ બને તેટલું નુકશાન કર્યું પણ પોતાની આબાદીની વખતમાં એ ક્ષુદ્ર નદીએ પોતાનું કે પારકું કોઇનું કશું ભલું કર્યું નહી પણ ઉલટી બધાને દુખ થઇ પડી પછી જ્યારે ઉન્હાળામાં પાણીના ખપનો વખત આવ્યો ત્યારે તો પોતેજ સુકાઇ ગઇ અને ત્યાં ધુરજ ઉડવા લાગી એટલે પોતાના પાસેજ ધુર વિના કશું પણ નહતું તેથી તે વખતે બીજાએ શું ભલું કરી શકે? સારાંશમાં અણસમજુ ઉડાઉ માણસો કોઇને ફાઇદો કરી શકતા નથી પણ અંતે પોતાને અને બીજાને તેઓ દુખરૂપજ થઇ પડે છે.

આ કવીતા સાંભળી શાહ વગેરે સર્વ સભાસદોનાં મન બહુજ રંજન થયાં અને શાહે કહ્યું કે-જગન્નાથ પંડીતની વાણીઆંજ નિષ્ટતા રહેલી છે બીરબલ હવે ખટકનો ખેદ મુકીદઇ ચીત્તને પ્રફુલીત કર.

બીરબલે હાથ જોડી કહ્યું કે-જહાંપનાહ ! હુકમ આગળ ખેદ દીલગીરીની શી તાકાત છે કે તે ટકી શકે ? એમ કહી કવીતા બોલ્યો કે:—

મોર શબ્દકે જોર જહા, વ્હાં ન વ્યાલ વિહાર;
કરત સિંહ ક્રીડા જ્હાં હોત ન ગજ પરિચાર.
ત્યાં સુભુપકી દ્રષ્ટિ શુભ જીનતર હેરત હમેશ;
ઉનકું ન રચ ભર, દુખ ભય કારક,

આ પ્રમાણે અજબ ચાતુરી ભર્યું ભાષણ સાંભળી શાહ અને સભાસદાદી સર્વ જણાએ આનંદ પામ્યા અને બીરબલની ચાતુરી તથા સમય સુચકતાની સરાહના કરવા લાગ્યા.

વારતા ૧૧૧ મી.

ખાય તેનું ગાય.

જાકી કીજે ચાકરી તાકો વચન સ્વીકાર.

પ્રભાકર,

એક સમયે અકબરશાહે બીરબલને પુછ્યું કે—રાજા સાહેબ રીંગણાનું શાક બહુજ સ્વાદવાળું થાય છે, બીરબલે કહ્યું કે-જી હજુર આપનું કહેવું સત્ય છે અને સરસ સ્વાદવાળું રીંગણાનું શાક થાય છે તેથીજ સર્વ લોકો તેનું શાક ખાય છે.

તદનંતર કેટલાક દીવસ વિત્યા પછી અકબરશાહ રીંગણાની નિંદા કરવા લાગ્યા તે વખતે બીરબલે કહ્યું કે-ખુદાવિંદ રીંગણાની નિંદા વાદી કારક એક પણ શાક નથી, તથા રીંગણાના શાકથી કે-

દલાક રોગો પણ ઉત્પન થાય છે, આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે બીરબલ તમે પણ ખરે ગપ્પાના ગોબીગોળા ગમડાવનાર છો તમને એક દીવસ રીંગણાના શાકની મેં તારીફ કરી હતી ત્યારે તમે તારીફ કરી હતી અને આજ તેના અવગુણ પણ પ્રકાશમાં લાવવા આગળ પડયો માટે જુઠાના સરદાર છો તે સાંભળી બીરબલ હાથ જોડી બોલ્યો કે ધર્માવતારી આપજ ન્યાય કરો કે હું આપનો નોકર છું કે રીંગણાનો આટલું વાકય સાંભળતાં શાહ હસી પડયો અને બીરબલની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૧૧૨ મી.

રોગનું મુળ ખાંસી અને વિનાશનું મુળ હાંસી.

હાસ્ય કદી કરવું નહીં, છે દુઃખ સાધન ખાસ.

મોરારજી,

એક સમય અકબરશાહે બીરબલને કહ્યું કે કવીરાય આજરાત્રીએમેં એવું. તો આશ્ચર્યજનક સ્વપ્ન જેયું કે—જાણે હું અત્તરના હોજમાં પડી ગયો હતો અને તમે મળના હોજમાં પડી ગયા, આ પ્રમાણે ઉપહાસ્ય યુક્ત શાહનો બોલ સાંભળી બીરબલે તરત જવાબ આપ્યો કે હજુર આલી મેં પણ આજ રાત્રે તેજ પ્રમાણે સ્વપ્ન જેયું હતું પણ આપના અને મારા સ્વપ્નમાં માત્ર નહીજ જેવો ફેર છે; તે એકે હું આપના શરીરને ચાટતો હતો અને આપ મારા શરીરને ચાટતા હતા આટલુંજ વીશેષ છે આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ ચુપ થઇ ગયો,

વારતા ૧૧૩ મી.

રાતે સાલે રાંડ પાશેર લઇ ગઇ ખાંડ.

વીદેશીનો વીશ્વાસ વીણુ પ્રતીત કરવો નહી.   **કેશવ,**

એક સમય વીદેશી સોદાગર સુંદર ઘોડાઓ લઇ દીલ્હીની હાજર આવ્યો અને નીતીનંત કીંમતી ઘોડાઓ નીહાળી તેમાંથી ઘણા ઘોડા શાહે ખરીદી લીધા, તથા તે સોદાગરને શાહે એક લાખ રૂપીઆ અગાઉથી આપી કહ્યું કે—આવતી સાલમાં ઘણાજ સૂરસ કાન્તીવાન પાણીદાર અમુલ્ય ઘોડાઓ ખરીદી મારા માટે ખાસ લાવવા.

આ પ્રકારે શાહે રૂપીઆ આપી ભલામણ કરી પણ તે સોદાગર કયા ગામ કે કયા દેશનો રહેનારો છે? તેમ તેનું શું નામ છે, તે સબંધમાં તો કશું પણ પુછ્યુ નહીં અને સોદાગર તો રૂપીયા લઇ રસ્તે પડયો.

એક દીવસ અકબરશાહે બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે—બીરબલ મારા મુલકમાં બેવકુફ કેટલા છે તેની ગણત્રીની યાદી કરવા ચાહું છું માટે તે વીષે તજવીજ ચલાવો બીરબલ બોલ્યો કે—જહાંપનાહ બેવકુફોની ગણત્રીની યાદી તો મેં પ્રથમથીજ કરી મુકી છે અને તેમાં સર્વેથી પ્રથમ આપનું નામ લખવામાં આવેલું છે શાહ કોપ કરી બોલ્યો કે શું મનેજ બેવકુફનો સરદાર ગણે છે બીરબલ હાથ જોડી બોલ્યો કે બે અદમી માફ કરશો પણ નામ ઠામ, ગામ, દેશ અને પેઠ પ્રતીત જાણ્યા વીના વીદેશી સોદાગરની વાતોની છટામાં રીઝી લાખ રૂપીઆ અગાઉથીજ આપ્યા એ બેવકુફી નહીં તો બીજું શું? અકબરશાહે કહ્યું કે કદી એ સોદાગર ઘોડા લઇ આવ્યો તો પછી તે યાદીમાં મારૂ નામ લખ્યું છે તેનું શું કરશો, બીરબલ બોલ્યો કે—જો હવે ઘોડા લઇ સોદાગર આપ પાસે આવશે તો આપનું નામ કહાડી નાંખી ત્યાં સોદાગરનું નામ દાખલ કરીશ; કેમકે જાણ્યા પુછ્યા વીના લાખ રૂપીઆ હાથ લાગ્યા છતાં ગુપચુપ ગોથા મારી મરમ! એશી

ન રહેતાં ઘોડા ખરીદી લાવે તો એ ખાસો મજહનો એવકુફનો રાજાજ જાણવો. આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી શાહ અત્યંત ખુશી થયો અને બીરબલની વચનોક્તિનાં વખાણ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૧૧૪ મી.

સદ્બુદ્ધિબળ શિવાય જગતમાં એક પણ અધિક બળ નથી.

એક સમય અકબરશાહ બીરબલ સાથે એકાંતભુવનમાં રમુજી રમત ગમત કરતો હતો, શાહ અને બીરબલની ભેદ બુદ્ધિ રહિત પ્રીતી હતી તેથી કોઇપણ પ્રકારની વારતા, કહેવા યોગ્ય નવ યોગ્ય હોય છતાં પણ પોતાના ઇષ્ટ મિત્ર બીરબલને નિર્મળ અંતઃકરણથી કહી બતાવવાની જેને હમેશાંની ટેવ પડી રહી હતી કેમકે જ્યાં જગતથી ઉત્પત્તિ, પાલન, અને શકળ વ્યવહારો નીયંતા જે નિર્મળ પ્રેમ પ્રગટ થઓ ત્યાં પછી કોઇ પણ પ્રકારનો ભેદ કે જુદાઇ પામતીજ નથી, અને જ્યાં ભેદ બુદ્ધિ છે ત્યાં સત્ય પ્રેમ હોતોજ નથી એ પણ સત્ય સિદ્ધાંત છે, કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે અકબરશાહ અને બીરબલ વચ્ચે અવર્ણનીય પ્રેમ હતે, તેથી માત્ર શરીર જુદાં પ્રાણ તો એક સ્વરૂપે જણાતા હતા શાહ પણ નવીન નવીન રસમય વારતાની ચુંટણી કરવામાં અને યુક્તિ યુક્ત તતકાળ જવાબ દેવામાં એક્કો હતો એકાંત ભુવનમાં ચાલતી રમત ગમત વખતે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે—પ્રીય મીત્રવર મારા હાથની હથેળીમાં વાળ કેમ દેખાતા નથી, બીરબલે વીચારી તરત જવાબ કરી આપ્યો. કે—ન્યાયમુર્તિ આપની હથેલીમાં વાળ એ કારણથી નથી દેખાતા કે આપ અનીત અભ્યાગત અને અનાથ લોકોને અત્યંત સંતોષ આપવા નીરંતર મ્હોં માગ્યા પદાર્થો આપો છો તેમ કળાસાન તથા વિદ્યાર્થીઓ અને વિદ્વાન પુરૂષોના ગુણની કદર બુઝી અનર્ગળ દાન આપો છો,

અર્થાત આપના હાથેથી આપો છો, તેથી તે સોના રૂપાના ઘસારાથી આપની હથેળીમાંના વાળ ઘસાઇ જરા દેખાતા નથી,

આ પ્રકારે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે ફરી પુછ્યું કે—હું તો દાન આપું છું તેથી મારી હથેળીના વાળ ઘસાઇ ગયા છે પણ તારી હથેળી ઉપરના વાળ શા કારણથી ઘસાઇ ગયા છે. તે કારણ બતાવવું જોઇએ આવું શાહનું બોલવું થયું તેથી બીરબલે તરત જવાબ આપ્યો કે—મેં પ્રથમથીજ કહ્યું છે કે, આપ ગુણીજનોની કદર બુઝી અનગળ દ્રવ્ય આપો છો તો તે દ્રવ્ય લેનાર બક્ષીસો લેનાર પૈકી હું પણ ગણના બહારનો નથી જ્યારે દ્રવ્ય આપનારના હાથમાં દ્રવ્યનો ઘસારો પડે છે ત્યારે વારંવાર દ્રવ્ય લેનારના હાથમાં કેમ ઘસારો ન પડે, જેથી મારી હથેળીમાં પણ વાળ દેખાતા નથી.

આપ્રમાણે ચતુર શિરોમણી કવિરાયનું ભાષણ સાંભળવા શાહે જવાબ આપ્યો કે—કદાચ એકવાર એ તમારૂં બોલવું કબુલ રાખીએ, પણ આપણ બન્ને શીવાય તમામ સભાસદોની હથેળીમાં પણ વાળ દેખાતા નથી તેનું શું કારણ છે. તે સાંભળી બીરબલ પોતાના પ્રતિપક્ષિઓના કૃત્યોનું સ્મરણ કરાવવાના હેતુથી બોલ્યો કે ધર્માવતાર, તેનું કારણ તો કેવળ ખુલ્લુંજ જણાય તેવું છે કે જ્યારે આપ નામવર વખતો વખત મારા ઉપર અત્યંત પ્રસન્ન થઇ અમુલ્ય વસ્ત્ર અને અપાર દ્રવ્ય તથા મોટી જાગીરોની બક્ષીસો આપી છે તેથી તે નારાજ થએલા બીચારા સભાસદો ઇર્ષારૂપ અગ્નિમાં સળના પુંજની પેઠે સળગી ઉઠી પીસતા હાથ ઘસ્યા કરે છે, તે કારણના લીધે તેમની હથેળીઓમાં વાળ દેખાતા નથી.

આ પ્રકારે અદભુત ચમત્કૃતીવંત અને અર્થસુચક ઉત્તર સાંભળી શાહ અત્યંત પ્રસન્ન થયો, અને તેજ સમય સુંદર પોશાક અર્પણ

ફરી પુન આનંદ ક્રીડામાં પ્રવર્ત્યા,

વારતા ૧૧૫ મી.

શું મારા બાપ દાદાઓ પણ ભુખે મરી ગયા.

સંચિત પુર્વ સુકર્મથી. ઉરમાં પ્રગટે આગ;
અતુલિત બળ બુદ્ધિ તણું ટાળે સહુ સંતાપ. પુરણદુ.

એક સમય અકબર શાહે બીરબલ પ્રત્યે પુછ્યું કે—" કવીરાય સર્વ મનુસ્યો શા દુખથી મરણને શરણ થાય છે ? " બીરબલે કહ્યું—આલમનાહ ! મનુષ્ય માત્ર ભુખના દુઃખથી મરણને શરણ થાય છે ! " તે સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે-' શું મારા બાપ દાદાઓ પણ ભુખે મરતા મરી ગયા ? ' બીરબલ બોલ્યો કે- બેસક થએલું ' શાહ બોલ્યો કે—'આ વાત મારા ધ્યાનમાં બેસતી નથી માટે એ વિષેનો દાખલો જોઇએ ' એ સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે શીરતાજ ! થોડા દીવસ પછી તેનો દાખલો આપને આપીશ.

તદનંતર બીરબલે વૃહદવરનાળ અને બીડલવણાદી ચુર્ણ બનાવી તૈયારકર્યાં કે જેના સેવનથી ગમે તેટલું ભોજન કર્યું હોય; તદપિ ફરી ભોજન કરવાની ઇચ્છા થાય; અર્થાત એવી પાચન શક્તિવાળા ચુર્ણ બનાવી લીધા. પછી એક દિવસે પોતાની ચતુરા સ્ત્રીને કહ્યું કે-' હે સુક્ષ્મ મધ્ય પ્રદેશવાળી મનોહારિની ! આજે શાહને એક દાખલો આપવો છે, તેથી શાહને આપણે ત્યાં જમવા બોલાવવાના છે માટે નવીન નવીન પકવાનો શાકો, ભજીયાં. તળવા વધાર્યા પદાર્થો રાઇતાં અને આચાર વગેરે અભિનવ પ્રકારથી પાક સામગ્રી બનાવરાવો, અને જે જે વસ્તુઓ જેટલી જેટલી વજનમાં લાવો તેટલી વજન સાથે કાગળ ઉપર તેની નોંધ કરી લેવી. "

આ પ્રકારે પ્રીતમનું વચન સાંભળી પ્રીયતમાએ તેજ પ્રમાણે

સકળ પ્રકારના પાકના પદાર્થો તૈયાર કરાવ્યા એટલે બીરબલ શાહને પોતાને ત્યાં જમવા માટે તેડી લાવ્યો પછી જમવા બેસાડયા અને પોતાની રૂચિ પ્રમાણે જમી રહ્યો એટલે બીરબલે તે ચુરણમાંથી જરા ચુરણ ખાવા આપ્યું ચુરણ ખાધાને થોડી વાર થઇ એટલે શાહને તો જાણે જમ્યોજ નથી તેમ ક્ષુધા ઉત્પન્ન થઇ, જેથી શાહ બોલ્યો કે-' બીરબલ મને તો જાણે ભુખ લાગી હોય તેમ જણાય છે. સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે—' ગરીબ પરવર ! જે જોઇએ તે તઇયાર છે. ' એમ કહી પ્રથમ જમ્યા હતા તેથી અન્ય પ્રકારના ભોજનના પદાર્થો પરમ રૂચિ કરતા લાવી આગળ ધર્યા અને મન તૃપ્ત થાય ત્યાં સુધી જમ્યો એટલે ફરી પુર્વ રચીત ચુર્ણનો પ્રયોગ કર્યો, જેમ જેમ ચુર્ણનો પ્રયોગ કરતો ગયો તેમ તેમ ક્ષુધા લાગતી ગઇ અને વારંવાર જમતોજ ગયો જયારે અતિ ઉપયોગ થવા જેવું જણાયું ત્યારે બીરબલે ચુર્ણ પ્રયોગ બંધ પાડયો અને મુખવાસ આપ્યો તદનંતર શાહ બોલ્યો કે–'રાજા સાહેબ આજે તો જાણે ભસ્મ નામનો રોગ પ્રાપ્ત થયો હોય અને ખાધેલું હજમ થઇ જઇને ભુખ્યો ભુખ્યો તેમ મને પણ થયું હું ધારૂં છું કે આજે મારાથી હમેશાં કરતાં બહુંજ વધારે ખવાયું છે ભલા ઠીક છે; પણ પેલી વારતાનો દાખલો આપવાનો છે તે કયારે આપશો ? તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે—'કીબ્લેઆલમ ! આજે દાખલો આપી ચુકયો છું એમ કહી પાક સામગ્રી લાવેલા તેના તોલની યાદીનું કાગળીયું શાહને આપ્યું અને કહ્યું કે–ફકત આટલી, ભોજન સામગ્રીમાં એક હજુરેજ જમ્યા છો, એ ઉપરથી વીચાર કરો કે માણસની તેની સો વરશની આવરદા છે, જયારે નીરંતર આટલી ભુખ સહન કરે છે ત્યારે આખી જીંદગીમાં કેટલી ભુખ સહન કરવી પડે ? તો

જ્યારે ઘણા દીવસનું ભુખનું દુઃખ એકઠું થાય કે—એક દીવસ ભુખના સપાટામાં આવી મરણને શરણ થાય છે જો મનુષ્ય માત્રને મન ગમતું વખતસર બીજું ભોજન મળ્યા કરે તો અવશ્ય સો વરસનું આયુષ્ય ભોગવે એમાં જરા સંદેહ નથી.

આ પ્રમાણે બીરબલનાં વચન સાંભળી અને ભોજન સામગ્રીની વાડી જોઇ અતી આશ્ચર્યવંત થઇ બોલ્યો કે—'આ હીસાબ પ્રમાણે ખરે મનુષ્યમાત્ર ભુખના દુઃખથી મરણને શરણ થાય છે. ધન્ય છે બીરબલ તારી માતાને.

ભાગ અઢારમો.

વારતા ૧૧૯ મી.

આફત સમય ધીરજ રાખવી.

બાણીક વીલક્ષણ જાત, વાત વાણી ઘટમાં ઘડે;
સાકર મુખે સાક્ષાત. પણ અકળીત વીખ થઈ આડે;

પુર્ણચંદ.

એક સમય શાહે વાણીઆને બોલાવી કહ્યું કે—" તમો કહો છો કે શાહ ભારે ભાગ્યવાન છે માટે મારૂ ભાગ્ય છે તેનું તોલ કરી આપો જ્યાં સુધી ખરૂં તોલ કરી નહી આપો ત્યાં સુધી ઘેર જવા પામશો નહી."

આ પ્રમાણે કહેર હુકમ સાંભળી વાણીઆએ વીચાર્યું કે આતો પુરે પુરી કમબખ્તી આવી ભાગ્ય તે કોઇ વસ્તુ નથી કે જેનું તોલ કરી શકીએ ! હશે ખેર જે બન્યું તે ખરૂં આફત સમય ધીરજ રાખવી, એ ઘરડાંની કહેવતને હૈયામાં ધરી યાદ કરવા લાગ્યો જ્યારે શાહને ખુશી કરી ન જઈએ તો પછી શાહ શાના ! એમ વીચારી એક કાંટો લઈ ચણોઠીઓ કહાડી ચણોઠીઓનો તોલ કરવા લાગ્યા, પણ ચણોઠીઓનો બધીનો તોલ સરખો ક્યાંથી આવે જેથી જે બાજુએ કાંટો નમે તે બાજુએથી એક રતી કહાડી લઈ જોખવા લાગ્યા તો પેલી બાજુએ કાંટો નમવા લાગ્યો એટલે તે બાજુએથી કહાડવા લાગ્યા એટલે આ બાજુએ ઊંચો જવા લાગ્યો આ પ્રમાણે વેજા ઘણાય કરવા લાગ્યા તે જોઈ શાહ બોલ્યો કે—' અતિ દીવાનાની માફક શું કર્યા કરો છો ! તે સાંભળી વાણીઓ બોલ્યો કે—" એ આપના ભાગ્યનું તોલ કરીએ છીએ.

" શાહ બોલ્યા કે—શું મારૂ ભાગ્ય રતી સાથે સરખામણી કરવા જેવું છે ! " વાણીઓ બોલ્યો કે—" હા સાહેબ ! એક રતી પ્રમાણ આપનું ભાગ્ય છે એમ અમારી ધારણા પ્રમાણે નિશ્ચય થાય છે " આવું વાણીઆઓનું બો લવું સાંભળી શાહની ભ્રકુટી વિચીત્ર થઈ આવી અને કહેવા લાગ્યો કે—' કેમકે ! મારા ભાગ્યની અતુલીત રચનામે માત્ર એક ચણોઠી બરાબરજ માનો છો, બતાવો તેનો પુર્ણ પ્રકારે દાખલો નહી તો, હવે મોત માથેજ ભમી રહ્યુ છે, જેને તેને ચપટીમાં ઉડાવો છો તેમ મને પણ ઉડાવવા માંડયો મીઠું મીઠું બોલી જગતનું કાળજુ કોલી ખાનાર ઉંદર રૂપે નંદરૂપ પ્રગટ થઈ પ્રથ્વી પાળને ત્યાંજ પોતાની કળા પ્રકાશવા લાગ્યા છો.

વાણીઆ હાથ જોડી બોલ્યા કે ગરીબપરવર ! સાપ બધે વાંકો ચાલે છે પણ દરમાં તો; સીધો દોર જેવો થાય છે, તેમ અમે તેવા શાહણુપત ચલાવનાર તદપી તમારી આગળ અમારી કળા કેળવાએ એ તો અમારા મોતની નીશાની છે એમ સારી પેઠે સમજીએ છીએ માટે આપ આપનો મીજાજ ગરમ ના કરો અને અમારી પુરેપુરી વારતાઓ સાંભળો પછી જો આપની ધ્યાનમાં અમે ચાલાકી ચલાવી છે એમ જણાય તો પછી અમે ક્યાં આપની નજર આગળથી જવા પામીએ તેમ છીએ."

તે સાંભળી શાહ બોલ્યો ત્યારે એક ચણોઠી બરાબર મારૂ ભાગ્ય કેવી રીતે ઠરાવ્યું.

આ પ્રશ્ન સાંભળી ઠાકુરસી બોલ્યા કેઃ

સુંદર રૂપ અનુપ સુધાસમ વાક્ય વદે સબ કામન નીકે
કાવ્ય કળા ગુણ પંડીત જાનત જોક બધે સબહી કેઃ
મુંગ વદે સબ યે ગુન અર્જુન ભાગ્ય બને બરૂગાહત ઠીક,

હે રતિનો રતિનાથ અહે નહિ એક રાતિ તો હે એક રતી કે.

માણસ માત્ર ગમે તેવા ગુણી કળા કૌશલ્યતાથી ભરપુર તથા સર્વ સમૃદ્ધિવંત ગૃહસ્થ કે દેશપતિ હોય પણ જો તેનામાં એક રતીની ખામી છે તો તે એક રતીનોજ ગણાય છે. પણ આપ સાહેબમાં રતીની ખામી નથી અર્થાત રતી ભાગ્યવાળા છો તેથી હિંદપતી ગણાઓ છો. અને કરોડો માણસો આપના મુખ સામું જોઇ જીવન ગુજારે છે જેથી આપના ભાગ્યનું તોલ એક રતી પ્રમાણે છે. જો આ વાત અયોગ્ય હોય તો હવે જેમ આપની તબીઅત ચાહે તેમ શીક્ષા કરો.

વારતા ૧૧૭ મી.

પ્રત્યેક મનુસ્યને પોતાની ભુલ અને પારકી અક્કલ.

કરે કામ કોઇ શ્રેષ્ટ કરી, પણ નહી પડે પસંદ;
નીજ કરથી બગડે કદા, તો પણ પડે પસંદ; શામળ

એક દીવસ અકબરશાહ અને બીરબલ યમુનાના કીનારા ઉપર ઝરોખાવાળા હવા મહેલમાં જમનાના જળ તરંગની સોભા નિહાળતા હતા વિવિધ પ્રકારની રમુજી અને બોધ લેવા લાયક વાર્તાઓનો વિનોદ ચલાવતા હતા તે સમય નેચરલ—કુદરતી બનાવોના નિયમો ઉપર નજર કરતાં બીરબલ બોલ્યો કે—" જગતના પ્રણી માત્રથી ઉત્તમ દેહ મનુષ્યનો છે; કેમકે તે સુંદર જ્ઞાનશકિત અને અન્ય પ્રાણીઓને અંકુશમાં રાખવાની તથા તેઓનું ભરણ પોષણ કરવાની શકિત ધરાવે છે, જો તેમાં એક માયાની જાળ જગકર્તાએ ન નીપજાવી હોત તો પ્રાણી માત્ર મહાસુખ માણત, પણ માયા બડી મોહિની, જેના વજ્રમય ગાળા સાંગો કહે સલવાઇ રહ્યા તે કંઇક ચઢયા અને કંઇક પાળા. એ પીશાચીની માયાના પ્રપં-

ચમાં પ્રાણી માત્ર સપડાય છે. અને તેથી અનેક પ્રકારની અઘટિત ચેષ્ટાઓ સાથે અનાચાર આદરે છે વળી એજ માયાના લીધે પોતાનું ગર્ભ તેવું કદરૂપું ગંદુ અને રોગીષ્ટ બાળક હશે; છતાં પણ તેનું પ્રેમથી લાલન પાલન કરી આનંદ માનશે અને પારકાનું ગર્ભ તેવું રૂપાળું અને નીરોગી હશેઃ તો પણ તેના તરફ તીરસ્કારની નજરે નીહાળશે એ સર્વ માયાના વીપરીત બનાવો છે. જે મીથ્યા હશે તેમાં સત્યપણાનો ભરમ ઉપજાવનાર પણ માયાજ છે" આ બીરબલ વાર્તા કરતો હતો તેટલામાં વચમાં શાહ બોલી ઉઠયો કે–પણીનું તે કહેવું ઠીક છે, પણ કદરૂપા, બાળકને કાંઇ રૂપાળો ગણે તેવું કોઇનું સમજવું હોય રૂપાળુંજ કહેવાય અને કદરૂપાને કદરૂપુંજ કહેવાય, માટે આ તારા બોલવા ઉપર વિશેષ વજન રાખવા જેવું ધારતો નથી.

બીરબલ બોલ્યો કે—" હજુર આણી પ્રત્યેક મનુષ્યને પોતાની ભુલ અને પારકી અછત નજરે આવતી નથી, પણ તેની પ્રતીતી આપના હાલ હું આપને દલિલ સાથે દાખલો આપીશ. એટલે આપ પણ પોતાની મેળેજ કબુલ કરશો સમજુ માણસને સમજાવવું સહેલ છે.

બીજે દીવસે શાહ હજુર બીરબલે એક સિદી બાદશાહને બોલાવી કહ્યું કે—" સરકારને એક વિશ્વાસું અને નીમકહલાલ હજુરીઓ રાખવાનો છે પણ તે કુટતી મુછવાળો જોઇએ માટે તમારી નજરમાં જે ઘણો રૂપાળો લાગે તેને લઇ આવો તમને પણ આ કામના બદલામાં જમાદારની જગા આપવામાં આવશે માટે જેમ બને તેમ ચીવટ રાખી વહેલો ખોળી લાવો આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી સીદી બાદશાહ બહુ ખુશી થયા અને કહ્યું કે,

બહોત અચ્છા જેશા સરકારકા હુકમ એમ કહી બીરબલના કહેવા મુજબ હજુરીઆને ખંતથી ખોળવા લાગ્યા. પણ આખા દીલ્લી શહેરમાં કોઇ આવતી જવાની વાળા રૂપવંત હજુરીઓ નજરમાં આવ્યો નહીં જેને જોઇ કહે તો કે–' રૂપાળા નહી હે મારો છોકરો સોળ સતર વર્ષનો જે રૂપાળો અને સમજુ છે તેનો કોઇ મને નો જાણતો નથી તેવા રૂપાળાને છોડી બીજા લોકોના કદરૂપા કુંવરડાંને શોધવા ઓતો માથાકુટજ છે એમ વીચારી પોતાના છોકરાને શણગારી સાથે લઇ શાહ હજુર આવી બીરબલને કહેવા લાગ્યો કે આપના હુકમ પ્રમાણે મેં ઘણા ઘણા જવાનીયા જોયા પણ એક રૂપાળો જણાયો નહીં તેથી છેવટ આ મારી નજરે કરવા લાયક જણાયો એટલે આપ હજુર તેને લઇ આવ્યો.

આ પ્રમાણે તેનું બોલવું સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે સીદી સાહેબ આ તમારો શું સગો થાય છે? સીદી બાદશાહે મો. મલકાવી કહ્યું કે માલતો ખુદા રસુલનો છે પણ મારો દીકરો છે.' આવુ સીદીનું બોલવું સાંભળી શાહ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે–'કહો હવે આપનું કહેવું ખરૂં કે મારૂ? જુવો સીદીનો છોકરો મુગલ, તથા બ્રાહ્મણ વગેરેના છોકરાથી પણ આ સીદી બાદશાહે રૂપવંત માનેલ છે. માટે જગતમાં બીજાને અણગમો ઉપજાવે તેવું પોતાનું બાળક હોય; તો પણ પ્યારૂં અને રૂપાળુ લાગે છે સર્વના મનનો સ્વભાવિક નીયમ છે.

આ પ્રમાણે વાતચીત થયા પછી સીદી બાદશાહના છોકરાને ઇનામ આપી વીદાય કર્યો અને બીરબલને ધન્યવાદ આપી તેનું કહેવું કબુલ રાખવું પડયું.

વારતા ૧૧૮ મી.

રાજા કોઇનો મિત્ર થયો કોઇએ જોયો સાંભળ્યો છે.

જે જનને વીત્યા હોય વિતક, તે નસ ભેદને જાણે.
પણ જેને નહીં વીતી હોય તે, અહંકાર એતી આણે.

પ્રાણજીવન.

એક સમય અકબરશાહની કચેરીમાં કોઇ ગુંચવાણ ભરેલો કેસ આવ્યો અને તેમાં કોઇને કંઇ સમજ પડે નહી અને તેવા કેસોને પાર પાડી શકે તેવો બાહોશ બીરબલ તે દીવસે કાંઇ કારણસર આવી શકયો ન હતો જો કે તેની ઘડી બેઘડી વાટ જોઇ તદપી બીરબલ આવ્યો નહી તેથી શાહે તેને બોલાવી લાવવા પટાવાળાને મોકલ્યો પટાવાળે બીરબલને જઇ કહ્યું કે–" આપને નામદાર શાહ બોલાવે છે માટે તરત પધારો " તે સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે–જાઓ હું આવું છું " પટાવાળો પાછો વળ્યો અને શાહને આવી કહયું કે—બીરબલ સાહેબ હમણાં આવે છે " પટાવાળાનું આવ્યાને અરધો કલાક થયો પણ બીરબલ ન આવ્યો ત્યારે ફરી બીજાને મોકલ્યો, તેને ઉપર પ્રમાણે જવાબ દઇ વીદાય કર્યો. ફરી એક ઘડી શાહે વાટ જોઇ; તદપિ બીરબલ આવ્યો નહી ત્યારે ફરી ત્રીજી વખત મોકલ્યો; તેને પણ તેજ પ્રમાણે વીદાય કર્યો આમ ત્રણ વખત તેડુ કર્યા છતાં જયારે બીરબલનું આવવું થયું નહી એટલે એક અમલદારને હુકમ કર્યો કે–જાઓ, બીરબલને તેડી આવો. જો કહેતાની સાથે આવે તો ભલે નહીં તો તેને પકડીને લઇ આવો. "

આ પ્રમાણે હુકમ થતાં વેંત એક અમલદાર બીરબલને ત્યાં

જાઈ કહેવું લાગ્યું કે—" ચાલો હવે સરકાર ગુસ્સે થાય છે, જો આવવું હોય તો હા કહો નહીતો ના કહો ? " આ પ્રમાણે તે અમલદારનું બોલવું થયું એટલે બીરબલ સમજી ગયો કે—" રાજા મિત્ર કેન દૃષ્ટ શ્રુતવા "—રાજા કોઇના મિત્ર થયા જોયા કે સાંભળ્યા નથી ઘડીમાં જે મસ્તકનું જરકશી શીરપેચ સુશોભીત કરયું હોય તેજ મસ્તકને ઘડીકમાં ધડ થકી જુદું કરવામાં પણ વાર લગાડે નહી. માટે હવે બાશાસર જવું એજ અતી ઉત્તમ છે.

એમ વીચારી વસ્ત પોશાક પહેરી તે અમલદાર સાથે બીરબલ કચેરીમાં આવ્યો અને અદબ સહીત શાહને સલામ કરી નીત્યના નીયમ પ્રમાણે પોતાને આસને બેઠો. તદનંતર શાહે બીરબલને પુછ્યું કે—" રાજા સાહેબ ! આજે આટલા બોલાવા તેડા થયા છતાં પણ આવવાને અવકાશ ન હતો મળતો તો એવા શા કામમાં પડેલા હતા ? બીરબલ હાથ જોડી બોલ્યો કે—" હજુર આલી ! છોકરો હાડા ઉપર ચડ્યો હતો. તેથી તેનું મન મનાવવામાં ગુંથાયો હતો.

શાહે જણાવ્યું કે—" હાલ તમારામાં પણ કળીયુગે પ્રવેશ કર્યો જણાય છે. તેથી જુઠું બોલવું શરૂ કર્યું છે બાળક હઠ લઇ બેઠો હોય તો તેને જોઇતી વસ્તુ આણી આપી એટલે રાજી ! એમાં તે આટલી બધી વાર શાની ! ! કામ કોઇ હશે અને બતાવવું બીજુ તે માન માનવામાં કેમ આવે ? " આવાં શાહનાં વચન સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે— " સિરતાજ ! ભલે આપ જે ફરમાવો તેનો મારાથી અનાદર થઇ શકે તેમ નથી. પણ દરદીકા જીયા જાને બેદરદીકા બલા જાને ' જેને જેવો જેવો અનુભવ તેને તેવો આભાસ થાય છે; પરંતુ જ્યારે પુરેપુરાં વીતક વીતે છે ત્યારે મુખે મ્હોડે તે-

નો સ્વીકાર કરવો પડે છે.

આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે—" ઠીક છે કોઇ સમય તેનો સચોટ દાખલો બતાવીશ એટલે એની મેળે સમજાશે. આવા પ્રકારનું શાહનું ભાષણ સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે—" બે અદબી માફ કરશો આપ સકળ પ્રજાના પીતા છો જેથી આપજ પીતા બનો અને હું નાનો બાળુડો બનું એટલે પછી આપ મારો હઠ પુરું કરજો, જે કામ પછી કરવાનું તે કામ હમણાંજ કરવું યોગ્ય છે; કેમકે જે કરવું તે કામ અને કરવાના તે વાયદા સમજવા જે કામ એકદમ કરવાનું હોય તે તરતજ કરી દેવું. તેને આવતી કાલ ઉપર મુલતવી રાખવું નહી કારણ કે આવતી કાલે શી ઉપાધી આવી પડશે તે આપણે જાણતા નથી. માટે વાયદાની વાત વીસારી દઇ અતયારેજ અમલમાં આણવા અતી ઉત્તમ છે. જે કામ આપણે કરવા સરખું હોય આપણે કરી શકીએ તેવું હોય તે બીજાને સોપવું નહી. શાહે કહ્યું કે—" ત્યારે બનો બાલુડા એટલે હઠો પુરો પાડું " આવું શાહનું બોલવું સાંભળતાંજ બીરબલે પોતાનો પોષાક ઉતારી અજ્ઞાન બાળક સમાન કેવો પોષાક પહેરી ભોંય જમીનમાં આળોટતો અને રડતો બાળચેસ્ટા કરવા લાગ્યો એટલે શાહ કેને મનાવવા પીતારૂપ મીઠા વચનો કહી પુચ્કા રાવે ફોસલાવવા લાગ્યો કે—બેટા ! રડેછે શા માટે જોઇએ તે માગી લે ! હું હાલ તે ચીજ લાવી આપીશ આ પ્રમાણે કહી જેમ જેમ સમજાવવા લાગ્યો તેમ તેમ તે તે બાળકરૂપ બીરબલ વધારે વધારે રડવા લાગ્યો છેવટે ફોસલાવતાં ડસકા ભરતો ભરતો કહેવા લાગ્યો કે મને શેરડી આણી આપો" આ પ્રમાણે તેનું બોલ-

શું સાંભળી શાહે દોડતો સીપાઇ મોકલી શેરડીનો ભારો મંગાવી તેમના અગાડી મુકયો અને કહ્યું કે–" લે આ શેરડીના સાંઠા એમાંથી જે સારા તે તારા અને મારી પસંદગી ઉપર રહે તો આ સાંઠા સહુથી સારા છે " એમ કહી એક રણીઓ સાંઠો આપ્યો એટલે એકદમ ગુસ્સો કરી ફેંકી દીધો અને કહેવા લાગ્યો કે–" આ નહીં પેલો " આમ કરતાં કરતાં છેવટે એક સાંઠો પસંદ કર્યો એટલે હાથમાં લઇ ફરી રડવા લાગ્યો એટલે તેને ફરી રડવાનું કારણ પુછ્યું એટલે તેણે જણાવ્યું કે–' આ સાંઠો બેશ કરીને તું છોલી આપ પછી શાહે તે સાંઠો છોલી આપ્યો અને તેના હાથમાં આપ્યો એટલે ફરી રડવું શરૂ કર્યું શાહે પુનઃ પુછ્યું ત્યારે બોલ્યો તેના મજેના નાના નાના કડકા કરી મારી ટોપીમાં નાંખી આપ,' જ્યારે તેના કહેવા પ્રમાણે કડકા કરી ટોપીમાં ભરી આપ્યા ત્યારે ફરી બહુજ રોવા લાગ્યો એટલે શાહે કહ્યું કે–" હજુ શું બાકી રહેલું છે તે રડે છે ! " બાળક બોલ્યો કે તેં ઝીણા કડકા કરી નાંખ્યા માટે મારો હતો તેવો ને તેવોજ આ સાંઠો કરી આપ, ' ઉં ઉં ઉં ઉં એમ કહી ટોપીમાં ભરેલા કડકા ફેંકી દઇ આળોટવું ને રોવું જેમનું તેમ ચાલુંજ રાખ્યું તે જોઇ છેવટે શાહે પેલા કુંડકા વાણી લાવી કહ્યું કે જોઇએ તો બીજી એકની બે છોલી આપું પણ તેના કડકા થઇ ગયા તે હવે આખો શી રીતે થાય. રોતાં રોતાં જણાવ્યું કે તે થાય કે ન થાય પણ કરી આપ, નહીં શાહે કંટાળીને બીરબલને કહ્યું કે–'બસ કર તારા કહેવા પ્રમાણે અજ્ઞાના છોકરાઓની હઠ કેમે કરીને પુરી શકે નહિ, અને નહી જોગ કામ માટે કોઠી એકના બનાવી અત્યંત કંટાળો આપે, તનેજ શાબાશી આપવી ઘટે છે કે એવા હઠીલા છોકરાને તુંજ રોજ સમજાવી શકે છું તો તારા બચપણીના બનાવથીજ નાકે લીટો પૈંચી ગયો માટે

સત્ય છે કે જ્યાં સુધી જે વસ્તુનો જેને જોઇએ તેટલો અનુભવ ન થયો હોય, ત્યાં સુધી તે વસ્તુ માટે મનમાં ગરજ કરે છે એમાં જરા શક નથી.

વારતા ૧૧૯ મી.

જગતમાં કોનું જીવવું ધન્ય છે.

વિબુધ જનોને વખત બહુ, વિનોદમાં વ્યય થાય;
મુરખ તણો મદ મોહમાં. વ્યર્થ વખત વહી જાય. પ્રાણજીવન,

એક સમય અકબરશાહ આલીએ બીરબલ પ્રત્યે પુછ્યું કે— પ્યારા મિત્ર જગતમાં કોનું જીવવું ધન્ય છે મુરખ કોણ ? સન્ત કોણ દુષ્ટ ઓનાં કરવત શું ? ખરી મજાહ શામાં છે, પવિત્ર ધર્મનો રહસ્ય શું ન્યાયી રાજા કોણ અને તરણ તારણ મુદ્ કોને કહવા. આ આઠ પ્રશ્નોનું યથાર્થ રીતિએ પ્રમાણોસહ વીવેચન કર.

આવા પ્રશ્ન સાંભળી બીરબલ મન સાથે વિચાર કરી બોલ્યો કે–મુલક બખ્ત બાદશાહ આલી જહાં ? શાસ્ત્ર પ્રમાણ અનુમાન પ્રમાણ અને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ વડે વિચાર યુક્ત આપના પુછેલા પ્રશ્નનો એ ઉત્તર છે કે,

જેણે આ નિઃસાર સંસારમાં જન્મી જગતના જીવોના જીવને જેમ બને તેમ સંતોષાનંદ આપવા ઉત્તમ કૃત્ય આચારી લોકોના મુખથી ઉત્પન થએલી જય સુંદરીને વર્યો નથી–લોકોએ જેના માટે ધન્યવાદ આપ્યો નથી અને કેવળ પોતાની નિંદા થતીજ સાંભળી છે તે મનુષ્યનું જીવન કરતાં મરવું એ અતિ ઉત્તમ છે. કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે જગતમાં જન્મી જેણે કીર્તિ સંપાદન કરી નથી તે જીવતાજ મુવા સરખા છે, માટે પરોપકાર કરવો જેથી સ્વયંકીર્તિ સંપાદન કરી જીવીતને ધન્ય કરે છે.

આ પૃથ્વી તળમાં મુરખને ઓળખી લેવા માટે અમુલ્ય વચન

એ છે કે;—

ઇંદ્રરાજ કવિએ કહ્યું છે કે શું મુરખાઓની ખાણ હોય છે કે જેથી ઉત્પન્ન થતા મુરખાઓને પારખી શકાએ ? ના, ના, તેમ નથી. માત્ર મુર્ખાઓને ઓળખી કહાડવાનો તો એજ ઉત્તમ અને કીમતી દાખલો છે;—જે માણસ વિના મતલબે જેના તેના અગાડી અળખામણો થાય અર્થાત પોતાનો સ્વારથ જે કામ સાથે જરી પણ ન હોય છતાં તેમાં ડહાપણ ડહોળી જેની તેની આખે થાય, તેનેજ મુરખ જાણવો, વળી બીજે પણ સત્તા પ્રકારના મુખથી શ્રી સ્વાયંભુવ મનુએ માનેલા છે, એટલે પહેલો મુરખો છે કે—જે શિષ્ય ગુરૂભાવને જાણતો નથી એવા કુશિષ્યને વિષય માની વિદ્યા આપે અથવા ભલામણ આપે ૧ બીજો જે દુઃખી જનોનું દુઃખ દેખી તન ધનાદી આપી તેવું દુઃખ દુર કરતો નથી. ૨ ત્રીજો જે લાગ આવ્યા છતાં શતરૂ બચાવ કરી પોતાનું ચોથો ચાહે છે. કામ કર્યા વિના પોતાના મુખથી બડાઇની વાત બોલે પાંચમો પોતે નિર્બળ છતાં બળવાન સાથે વેર બાંધે છે છઠો કે—જ્ઞાની ગુણ જ્ઞાન છતાં નિંદિત કર્મો કર્યા કરે છે સાતમો ગુણી વાર્તાઓ કહે તે ઉપર શ્રદ્ધા રાખે નહીં આઠમો ગુની સ્ત્રી અથવા ગોત્રમાંના સ્ત્રી સાથે દુષ્ટ કાર્ય કરે. પાપના પુંજરૂપ જે સ્ત્રી તેના રહેવા પ્રમાણે કામ કરી પોતે પ્રતિષ્ઠા અને માન મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે દશમો પોતાનું બીજ બીજા ખેતરમાં વાવે અર્થાત પોતાની સ્ત્રી સાથે રમણ ન કરતાં પર સ્ત્રી સાથે રમણ કરે અગીઆરમો—છાની રાખવા લાયક જે વાર્તા છે તે સ્ત્રીને કહી દે બારમો કોઇને કાંઇ ચીજ આપવાનું કહ્યા, છતાં તે ચીજ આપે નહીં તેરમો સાહમા માણસની વાતચીતનો મરમ જાણ્યા વીના પોતે વચમાંજ બોલી ઉઠે ચૌદમો કર્મ કરી તેનું ફળ ચાહે છે અર્થાત યજ્ઞ ધર્મ કર્માદી નીષ્કામ ક-

મીથી ન કરતા સહકરમ અમુક ઇચ્છાનો પાર પાડવા માટે કરે પંદર-મો યાચક તથા ભીખારી અભ્યાગતને કશું ન આપતાં ઉલટાં કડવાં વચનો કહી તેને તીરસ્કાર કરે સોળમો ધનવાન છતાં દાન ભોગ ન કરે; અર્થાત પૈસા પાસે પુષ્કળ છે, પણ તેમાંથી પોતે પણ ખાતો વાપરતો નથી તેમ પરના ઉપકાર માટે પણ ઉપયોગ લેતો નથી. અને સતરમો મુરખ એ છે કે પોતાના ભાઇનો ભાગ પણ હરણ કરી લેવામાં ચાહે છે આ ઉપરાંત જે આ લોક અને પરલોકની ચીંતા નથી રાખતો તે સર્વોપરી મુર્ખરાજ છે; કેમકે અમુક કામ કરવાથી મારૂં આ લોકમાં સારૂ અને પરલોકમાં સદ્ગતિ પ્રાપ્ત થશે એવું કામ કરવાની જેને જરાપણ કાળજી નથી એ સર્વે મુર્ખાઓનો રાજા ગણાય છે

શુધ સંતના લક્ષણ એ છે કે પોતે અનેક પ્રકારનાં દુઃખ સહન કરે પણ પરને દુઃખ ન ઉપજાવતાં સુખ કરવા ચાહે છે. પારકા દુઃખે દુખીઆ અને પારકાને સુખ કરવા ચાહે છે. પારકા દુઃખે દુખીઆ અને પારકા સુખે સુખીઆ, સંસારમાં રહેતાં છતાં જળમાં કમળની પેઠે સંસારના વિષયોથી નિર્લેપ રહે. શાંત પ્રકૃતિવંત ગરસીન વૈરાગ્યવંત મીત્ર અને દુશ્મન ઉપર સમાન ભાવ, લોભ, હર્ષ હરણ ભયાદી મર્મનો ત્યાગ કરે છે, દયાળુ મનવાળા, ગરીબ ઉપર દયા રાખનાર મન વચન અને કાયાથી પ્રભુ ભક્તીમાં તલ્લીન રહે, કામ ક્રોધ, માયા, માનથી રહીત અતિ નમ્ર શાંતિ વિરતી તથા રામપરાયણ છે, શીલતા સરલતા દીજપદ ઉપર પ્રેમ રાખતી, મન તથા ઇંદ્રિયોને નીગ્રહ કરેલા અખંડ નીયમ ધારી, કોઇને માઠું લાગે તેવો શબ્દ ન બોલે, નીંદા સ્તુતી કરનારને સમાન ગણે અને કેવળ જેનું મન જગત નીયંતાના ચરણમાંજ લાગ્યુ હોય તેજ સંત કહેવાય છે. હમેશાં દુઃખ સહન કરનાર ઉત્તમ ગણાય છે અને પરને

દુઃખ દેનારને અધમ ગતી પ્રાપ્ત થાય છે જુઓ કે મલ્યાગીરી ચંદનને કોહાડે કાપે છે. તદપી તેનું મુખ સુધંગદાર કરે છે એવી એની દુષ્ટતા કરનાર ઉપર પણ દયાળુતા છે તેથી ચંદન દેવતાઓના મસ્તક ઉપર ચઢે છે અને પોતાનું મોઢું ધુમ્મા બતાવતા છતાં પણ સુગંધદાર કરે છે; તદપી તેને કાપવા ઉત્સુક રહે છે તેવા કુતઘ્ન પણાથી કોહાડો શક્ષ કાપ્યા પછી બુઠો થાય એટલે પાછો લવાર હાથ જાય છે અને દેવતામાં લાલચોળ કરી ઘણના માર મારી તેનું મોઢું ટીપે છે એજ તેની કુઘ્નતાનો દંડ મળે છે; તેમજ દુપતા કરનાર ઉપર પણ સંતલોકો પરમા દયાળુતા દાખવે છે.

દુષ્ટા સ્ત્રીનાં કર્તવ્ય કર્મ એ છે કે—પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી પ્રભુ સ્મરણ ન કરતાં ક્લેશનું સ્મરણ કરે છે, કાતો પોતાના પતિ સાથે કાંતો પાડોસી આડોસી સાથે ગમે તે વાતમાં વચકાં પાડી વારે જતી તકરાર વહોરી કંકાસ કરે છે અને કદાચ લડવાના અપાર ચાળા કરતાં છતાં પણ તે સાથે લઢનાર ન મળ્યું તો પોતાના બાળકોનું તે કુંભાસળા કુટીયું કહાડી નાંખે છે અને તે સર્વ દુષ્ટ ગુણોના ભંડારરૂપ હોય છે. કદાચ તે સંબંધીઓ સાથે મળતાપણું બતાવનારી હોય તો જાણવું કે અવશ્ય સર્વની આંખોમાં ધુળ નાંખી આડો વ્યવહાર આદરનારી છે એમ સમજી લેવું અર્થાત વીશેષ નાંખી સાથે મમત બતાવનારી સ્ત્રી પતીને દમનારી દમારી જારીણીજ હોય છે. સુકૃત્યમાં જેનું જરા પણ મન નહીં, પણ અનેક કુકર્મ અને દુઃખદાયક આચરણોજ આચરવા જેનું મન સદા એક સરખું લાગી રહેલું હોય છે, જેથી એવી દુષ્ટા સ્ત્રીઓના મુખ આગળમાં રહેવા કરતાં તો એકાંતપણામાં વાસ રહી વીયોગપણામાં જીંદગી ગાળવામાં અપાર સુખ છે; કેમકે;—

જેહી ઉતંગ સટી ફીર પતન સહે ઊંચ નહી. કુપ;

જો સુખમેં દુઃખ હી બસઈ, સો સુખ હઇ દુઃખ રૂપ.
દુષ્ટ સંગ દેતાં પ્રથમ. દેજે મહોત દયાળ;
દુષ્ટ સંગ જેવું મરણ, કરે ન હાલ બેહાલ,

કીબ્લે આલમપનાહ મનુષ્ય માત્ર રાજ્ય, ધન સંપદા. સ્ત્રી પુત્ર પરીવાર કે મિત્રાદીના મળવાથી જેવી મજાહ મળતી નથી તેવું સુખ ક્ષણુવારના સંત સમાગમથી મળે છે, કહ્યું છે કે,—

તાત સ્વરગ અપવરગ સુખ. ધરીયે તુલા એક અંગ,
તુલેન તાહી સકલ મીલા, જો સુખ લવ સત સંગ.

મહારાજ ધર્મ વિષયમાં અનેક પથો પ્રકટ થએલ છે, પરંતુ સુધર્મનો સાર અહિંસા પરમો ધર્મ કોઇ જીવની હીંસા ન કરો ચોરી ચુગલી, કપટ, પાખંડ જુઠ, ઇર્ષા ન કરો પરધનને પથર અને પરસ્ત્રી જનેતા સમાન જાણો કોઇની લાગણી દુખાય તેવા કામ ન કરો સતસંગ આચારમાં રહી સર્વેને સંતોષ આપો કેમકે પારકાનું હિત કરવું તે સમાન કોઇ પુણ્ય નથી અને પારકાને પીડા આપવી તે સમાન કોઇ પાપ નથી. એજ પવિત્ર ધર્મનો રહસ્ય છે.

જગજીવન ન્યાયી રાજા એજ કે—પોતાની પ્રજાની પીડા આપનાર કે ન્યાયનું ખંડન કરનાર પોતાના પ્રિય પુત્ર હોય તોપણ તેને ઇન્સાફની રાહે યોગ્ય શીક્ષા કરી પ્રજાને નેક ન્યાય આપી તેનું પાલન કરવું એજ ન્યાયી રાજા કહેવાય છે, કહ્યું છે કેઃ—

ન્યાયી તેજ નુપાલ, સત્ય નીજનું નહીં ચુકે,
ન્યાયી તેજ નુપાલ, ધર્મ મર્યાદ ન મુકે;
ન્યાયી તેજ નુપાલ, પુત્રવત પાલે પ્રજાને;
ન્યાયી તેજ નુપાલ, ન્યાય સમ સીંહ અજાને,
ન્યાયી નરવર તેજ છે, પક્ષ કરે નહીં પુત્રનો;
ધન્ય ધન્ય તરણી તે જાણો; પતી જગ સુત્રનો,

અને તરણ તારણ ગુરૂ એજ કે—પવિત્ર શાસ્ત્રના વાક્યો વડે જેમ બને તેમ શીષ્યનું હીત ચીંતવી શુદ્ધ ઉપદેશ આપે અને પોતે પણ શુદ્ધ નીયમ ધર્મમાં પ્રવરતે તેજ તરણ તારણ ગુરૂ કહેવાય છે.

આપે શુભ ઉપદેશ દેશ લવલેશ ન રાખે;
જન હીત કરતા જેહ, તેહ વાક્યો મુખ ભાખે;
સહી સંકટ અતી આપ, તાપ શીષ્યોના ટાળે;
ભવરૂજ ભીષગ સમાન, જ્ઞાન બળથી દુઃખ બાળે;
અતી દયાળ ગુણમાળ શુદ્ધ જન્મ મરણ ભવ ભય હરણ;
અશરણ શરણ યુગ ચરણ વર, જયો જયો તારણ તારણ.

આ પ્રમાણે બીરબલના આપેલા ઉત્તરો સાંભળી શાહ અતી આનંદ પામ્યો, અને તેની બુદ્ધિબળની અત્યંત વખાણના કરી અમુલ્ય શીરપાવ આપ્યો.

મનહર છંદ.

સ્થાપવા સુનીતી રીતિ કાપવા કંકાસ ત્રાસ,
આપવા સુબોધ મોદ એજ હેતુ ધારીને;
બાદશાહ બીરબલનાજ ભાગ બાર પુર્ણ
લખ્યા પુર્ણચંદે પ્યારથી સુધારીને.
શેટશેટી મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટેએ,
છપાવી પ્રસીદ્ધ કર્યાં લાભદા વીચારીને;
વાંચો બ્હાલા વંચકો બીચાની વાત સાર.
વારૂ દયા આણી દીન સહુ દોષોને બીચારીને.

સમાપ્ત.